

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMALARI

DOKTORA TEZİ

İrfan SANCAK

NİSAN - 2019

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

DOKTORA PROGRAMI

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMALARI

DOKTORA TEZİ

İrfan SANCAK

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Coşkun TOPAL

NİSAN - 2019

TRABZON

ONAY

İrfan SANCAK tarafından hazırlanan “II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Uygulamaları” adlı bu çalışma 12.06.2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim dalında **doktora tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Coşkun TOPAL	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Süleyman ERKAN	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Abdülkadir TOPAL	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Çınar ÖZEN	Üye	☐	☐	
Doç Dr. Soner KARAGÜL	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ - Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

İrfan SANCAK
24.04.2019

ÖNSÖZ

II. Abdülhamid'in Osmanlı tahtına oturduğu dönemde devlet eski ihtişamından çok uzaktaydı. Güçlü olduğu dönemlerde dış politika hedeflerine ulaşmak için askeri gücünü etkili bir şekilde kullanan Osmanlı Devleti, bu dönemde uluslararası sistemdeki büyük devletlere kıyasla askeri ve ekonomik yönden oldukça güçsüz durumdaydı. Ancak sert gücündeki bu zayıflığına karşın kaynağını esas olarak hilafetten ve o dönemde hala dünyadaki en büyük bağımsız Müslüman ülke olmaktan alan önemli bir yumuşak güce sahipti. II. Abdülhamid bir yandan kendisinden önce başlatılmış olan faaliyetleri devam ettirerek, bir yandan da yeni girişimlerde bulunarak, dış politika hedeflerine ulaşmak için bu yumuşak güçten beslenen kamu diplomasisini etkin bir şekilde kullandı. Bu faaliyetler, kamu diplomasisinin uygulama alanları ve kullanılan araçlar itibarı ile dönemin imkânları ölçüsünde geniş bir alana yayılıyordu. Coğrafi olarak da benzer şekilde, Japonya'dan ABD'ye, İngiltere'den Güney Afrika'ya kadar Osmanlı Devleti'nden çok uzak bölgelere kadar ulaşıyordu. O dönemde yürütülen faaliyetlerin bazılarının etkileri günümüzde dahi görülebilmektedir. Bu çalışmanın amacı II. Abdülhamid'in dış politikada kamu diplomasisinin önemini fark ederek bu alanda birçok faaliyet yürüttüğünün ortaya konulması ve ortaya konulan bu faaliyetlerin değerlendirilmesidir.

Bu tezin yazılması sürecinde mesai kavramına bağlı kalmaksızın verdiği destek için öncelikle danışman hocam Sayın Prof. Dr. Coşkun TOPAL'a, tezin yazılması sürecinde yapıcı eleştirileri ile çalışmaya katkı sunan Prof. Dr. Süleyman ERKAN'a, yüzünden eksik olmayan mütebessim ifadesi ile öğrencilerine huzur veren Prof. Dr. Abdülkadir TOPAL'a; ayrıca eğitim hayatımın ilk gününden bugüne kadar üzerimde emeği olan ve burada adlarını tek tek zikredemeyeceğim bütün hocalarıma teşekkür ederim. İlkokuldan bugüne kadar verdikleri destek için başta annem ve babam olmak üzere ailemin tüm fertlerine; tavsiyeleriyle ikinci bir danışman gibi tezime yön veren, meslektaşım ve ağabeyim Dr. Öğretim Üyesi Kadir SANCAK'a; tezimin bitmesini büyük bir sabırla bekleyen ve üstümdeki yükü hafifleterek bu süreçte beni destekleyen eşime; sabırsızlıklarıyla tezimin artık bitmesi gerektiğini bana hatırlatan oğluma ve kızıma teşekkür ediyorum.

Nisan, 2019

İrfan SANCAK

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	II
BİLDİRİM.....	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
TABLolar LİSTESİ	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1-5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAMU DİPLOMASİSİ	6-56
1.1. Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine.....	6
1.1.1. Geleneksel Diplomasisi	6
1.1.2. Geleneksel Diplomasisi Kamu Diplomasisi Ayrımı	9
1.2. Kamu Diplomasisinin Tanımı	11
1.3. Kamu Diplomasisinin Karakteri	12
1.4. Yumuşak Güce Paralel Olarak Kamu Diplomasisinin Artan Önemi	15
1.4.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramının Dönüşümü ve Yumuşak Güç - Kamu Diplomasisi İlişkisi	16
1.5. Kamu Diplomasisinin Uygulama Alanları ve Bileşenleri.....	19
1.5.1. Dinleme	21
1.5.2. Savunma	23
1.5.3. Kültürel Diplomasisi	23
1.5.4. İnanç Diplomasisi	26
1.5.5. Mübadele Diplomasisi (Eğitim Alanındaki Faaliyetler).....	29
1.5.6. Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi	31
1.5.7. Dış Yardımlar ve İltica Politikası	33
1.5.8. Silahlı Kuvvetlerin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri	38
1.5.9. Yurттаş Diplomasisi	39
1.6. Kamu Diplomasisi ile Psikolojik Savaş ve Propaganda Ayrımı	41
1.7. Kamu Diplomasisinin Araçları	44

1.7.1. Geleneksel Medya	44
1.7.2. İnternet ve Sosyal Medya	49
1.7.3. Uluslararası Etkinlikler.....	50
1.7.4. Reklam.....	53
1.7.5. Ünlü Kullanımı	54
1.7.6. Ulusal Markalar	55

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1815 DÜZENLEMELERİ SONRASINDA DÜNYANIN GENEL DURUMU 57-77

2.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	57
2.2. Avrupa	59
2.2.1. Napolyon Savaşları Sonrasında Avrupa	59
2.2.2. Viyana Kongresi Sonrasında Avrupa'da Devrimler ve Güç Dengesi	61
2.3. Japonya ve Çin	67
2.4. Osmanlı Devleti.....	70
2.4.1. Siyasi ve Askeri Durum.....	70
2.4.2. Ekonomik Durum	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMALARI 78-181

3.1. Güney Afrika'daki Faaliyetler ve Ebubekir Efendi.....	81
3.1.1. Sultan II. Abdülhamid Öncesi Dönem	81
3.2. Doğu Türkistan'daki ve Çin'deki Faaliyetler	93
3.2.1. Sultan II. Abdülhamid Öncesi Dönem (Doğu Türkistan'a Yönelik Faaliyetler)	93
3.2.2. Çin'e Yönelik II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Faaliyetleri.....	96
3.2.2.1. İlk İlişki Kurma Çabaları ve Enver Paşa Heyeti	96
3.2.2.2. Pekin Hamidiye Üniversitesi (Darû'l Ulûm-il Hamidiyye)	102
3.3. Japonya'daki Faaliyetler.....	107
3.3.1. Bir Kamu Diplomasisi Girişimi Olarak Ertuğrul Fırkateyni	108
3.3.2. Japonya'daki Diğer Faaliyetler.....	115
3.4. Batı Dünyasına Yönelik Faaliyetler	122
3.4.1. Batı Dünyasına Yönelik Faaliyetlerin Odak Noktaları: Balkan Ayaklanmaları ve Ermeni Sorunu.....	122
3.4.2. Batıya Yönelik Kamu Diplomasisi Uygulamalarında Basın-Yayın Faaliyetleri.....	125

3.4.2.1. Bir “Savunma” ve “Haber Yönetimi” Teşebbüsü Olarak Matbuat İdareleri	125
3.4.3. Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi Faaliyetleri	128
3.4.3.1. ABD’deki Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi Faaliyetleri	128
3.4.3.2. Muhammed Alexander Russel Webb’in Faaliyetleri	131
3.4.3.3. William Henry Abdullah Quilliam’ın Faaliyetleri	142
3.4.3.4. Osmanlı Kamu Diplomasisinde Bir “Sahte Derviş”	155
3.4.4. Fuarlardaki Faaliyetler.....	160
3.4.5. II. Abdülhamid’in “Fotoğraf Diplomasisi”.....	169
3.4.6. Sıradışı Bir Kamu Diplomasisi Uygulaması: Tiyatro Yasağı.....	171
3.4.7. Felaketi Fırsata Çevirmek.....	174
3.5. Rusya’daki Faaliyetler	177
SONUÇ	182
YARARLANILAN KAYNAKLAR	186
ÖZGEÇMİŞ	210

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin en sıkıntılı dönemlerinden birinde, 1876-1909 yılları arasında tahtta kalan II. Abdülhamid geçmişten günümüze, takip ettiği politika ile çokça tartışılan bir figür olmuştur. İdeolojik kaygılar güdülerek lehinde ya da aleyhinde yazılan eserler bilimsellik yönü ile sorunlu olmaktadır. II. Abdülhamid hakkında yapılan bilimsel çalışmalar ise genelde tarih disiplini içerisindeki çalışmalar olup uluslararası ilişkiler temelli bir bakış açısından yoksundurlar. Bu nedenle kamu diplomasisi gibi, söz konusu dönemde takip edilen bazı politikaları açıklayıcı kavramlar bu çalışmalarda yer bulamamıştır.

Türkiye'de özellikle son yıllarda II. Abdülhamid dönemini konu edinen çok sayıda tez yazılmış olsa da bu çalışma, dönemi uluslararası ilişkiler disiplinine ait bir kavram olan kamu diplomasisi bağlamında ele alan ilk çalışmadır. Çalışmanın bu yönüyle söz konusu dönemde takip edilen dış politikanın ve bu politikanın günümüzdeki yansımalarının daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunması hedeflenmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde dönemin politikası için açıklayıcı kavram olarak önerilen kamu diplomasisi geniş bir çerçevede ele alınmış, geçmişten günümüze uygulama alanları ve araçları örneklerle ortaya konulmuştur. İkinci bölümde dönemin büyük güçleri bağlamında uluslararası sistem ve Osmanlı Devleti'nin askeri ve ekonomik durumu açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın son bölümünde II. Abdülhamid'in kamu diplomasisi faaliyetleri, birinci bölümde açıklanan alanlar ve araçlar bağlamında değerlendirilmiştir. Bu yapılırken temel kaynak olarak tarih disiplini içerisinde yapılan çalışmalar esas alınmış, bu şekilde yeterli veriye ulaşılamadığı durumlarda arşiv belgelerinden ve dönemin yayınlarından faydalanılmıştır.

Bu çalışmanın hipotezi öncelikle bugün uluslararası ilişkilerde yaygın bir kullanım alanı bulan kamu diplomasisinin daha o dönemde II. Abdülhamid tarafından öneminin fark edildiği ve bu alanda birçok faaliyetin gerçekleştirilmiş olduğudur. Bu bağlamda II. Abdülhamid'in Osmanlı coğrafyası dışındaki Müslümanlara yönelik yürüttüğü faaliyetlerin Panislamist politikanın araçları değil, Halifelik makamı da kullanılarak Osmanlı Devleti'nin bekasını merkeze alan yumuşak güce dayalı kamu diplomasisi faaliyetleri olduğu iddia edilmektedir. Çalışmanın ilgili bölümünde yer verilen bilgiler söz konusu hipotezi desteklemektedir. II. Abdülhamid'in zaman zaman doğrudan inisiyatif kullanarak, zaman zaman da doğan fırsatları değerlendirerek gerçekleştirdiği faaliyetlerin bugünkü anlamda bir kamu diplomasisi faaliyeti olarak nitelendirilebileceği ve bununla Osmanlı Devleti'nin yumuşak gücünü artırarak varlığını muhafaza etmeyi amaçladığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Kamu Diplomasisi, II. Abdülhamid, Dış Politika, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

II. Abdulhamid, who governed Ottoman Empire during 1876-1909 which was the most troubled period, has been discussed because of the conducted political activities by him. Most of studies either for the benefit of him or out of countenance him which has been done by political anxiety can be problematic in terms of political sciences. Moreover, these studies belong to history discipline, that's why they are devoid of the perspective of international relations. Therefore, the concepts that explain some of the policies followed in the period in question were not included in these studies.

Although there have been numerous thesis related to the period of II. Abdulhamid, this thesis is the first study which is based on public diplomacy during the issued period. In this study, the conducted political activities during the issued period under public diplomacy have been gathered, hereby it is aimed to contribute understanding conducted foreign policy in this period and its reflection on these days much better. In the first chapter of this study, the conception of public diplomacy has been made clear by defining with large perspective and giving instances which show the conducted application field and tools from the past to nowadays. In the second chapter, Both the military and economical situation Ottoman Empire was in have been tried to illustrate. In the last chapter of the study, II. Abdülhamid's public diplomacy activities have been evaluated by means of the context of the fields and tools described in the first chapter. In acting this, the studies on history discipline as the main source are taken as basis and in cases where sufficient data can not be reached, archive documents and publications of the period have been utilized.

The hypothesis of this study is that Abdulhamid had realized the importance of public diplomacy which is now widely used in international relations and he had applied many activities in this field in that period. In this regard, it is claimed that the activities which have been conducted abroad by II. Abdulhamid were the public diplomatic activities which were centered the continuation of Ottoman Empire by using soft power of his caliphate position, and they were not the tools of Pan-islamism. The part of this study related to that supports this hypothesis. It is understood that the conducted activities by him with using both his initiative and rising opportunities were directly as public diplomacy activities in today's conception and he conducted these activities to potentiate his soft power because his priority was to provide the continuation of Ottoman Empire.

Keywords: Public Diplomacy, II. Abdülhamid, Foreign Policy, Ottoman Empire

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1.	Nye'in Sert ve Yumuşak Güç Davranış Spektrumu.....	18
2.	Avrupa'nın Büyük Güçlerinin Asker Sayısı, 1816-1880.....	64
3.	Avrupa'nın Büyük Güçlerinin GSMH'leri, 1870-1890 (Milyar, 1960 ABD doları üzerinden).....	65

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBC	: British Broadcasting Corporation (İngiltere Merkezli Televizyon Kanalı)
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
CIA	: Central Intelligence Agency (ABD Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CNN	: Cable News Network (ABD Merkezli Televizyon Kanalı)
EXPO	: Exposition (sergi, fuar) kelimesinin kısaltılmış hali. Dünya Fuarı
FIFA	: Fédération Internationale de Football Association (Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği)
GSMH	: Gayrisafi Milli Hâsıla
LME	: Liverpool Müslüman Enstitüsü
MÖ	: Milattan önce
NBA	: National Basketball Association (Ulusal Basketbol Birliği)
NFL	: National Football League (Amerikan Futbol Ligi)
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü)
PDDA	: Public Diplomacy Alumni Association (Kamu Diplomasisi Mezunları Derneği)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TUJİAD	: Japon İşadamları ile Kültürel ve Ekonomik İşbirliği Derneği
VOA	: Voice of America (Amerika'nın Sesi Radyosu)
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu

GİRİŞ

Dış politika hedeflerine ulaşmak için devletlerin kullanabilecekleri çeşitli araçlar vardır. Bu hedeflere ulaşmak için askeri ve ekonomik güç kullanılması ya da kullanma tehdidinde bulunulması elbette etkili ve kısa sürede sonuç veren bir yoldur. Ancak sert güç olarak adlandırılan bu araçların avantajlarının yanında genelde can ve/veya mal kaybına sebep olmak gibi yüksek maliyetleri vardır. Özellikle askeri gücün kullanılması çok eski tarihlerden beri yüksek mali yük getirmektedir. Çinli asker Sun Tzu bu durumu MÖ 6. yüzyılda yazdığı eserinde “savaşa girmek demek [...] her gün binlerce altın gider demektir” şeklinde ifade etmiştir.¹ Bu araçların kullanılması en azından uluslararası toplumun tepkisini çekebilecektir. Bunların yanı sıra sert güç kullanılarak elde edilen sonuçların kalıcı olma ihtimalinin düşüklüğü ve bu sonuçların uluslararası alanda meşruiyetinin tartışma konusu olması da sert gücün dezavantajları arasındadır.² Diğer taraftan, bir aktör uluslararası sistemdeki diğer aktörlere karşı kullanabileceği yeterli sert güç unsurlarına sahip olmayabilir. Bir başka güç çeşiti olan yumuşak güce dayalı kamu diplomasisi ise daha uzun vadede sonuç verse de sert güç kullanımının yukarıda sözü edilen muhtemel maliyetlerini içermez. Gelişen savaş teknolojisi ve artan uluslararası ticaretle birlikte sert gücün muhtemel maliyetlerinin artması, yumuşak gücün ve bu gücün aktif kullanım şekli olan kamu diplomasisinin önemini artırmıştır.

İngilizcedeki orijinal karşılığı “public diplomacy” olan kavram Türkçe çalışmalarda zaman zaman kamusal diplomasi, kamuoyu diplomasisi şeklinde kullanılmış olsa da günümüzde yaygın olarak kamu diplomasisi şeklinde kullanılmaktadır. Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü örneğinde olduğu gibi resmi kurumlarda da bu şekilde kullanılan kavram bu çalışmada da aynı şekilde kamu diplomasisi olarak kullanılmıştır. Ancak burada şu noktayı vurgulamakta fayda var: Kamu diplomasisi kavramı ile kast edilen sadece yabancı halklara yönelik faaliyetlerdir. İngilizcedeki *public diplomacy* ile kast edilen budur. Bu çalışmanın kapsamı dışında olan iç kamuoyuna yönelik çalışmalar ise *public affairs* olarak adlandırılmaktadır.³ Kamu diplomasisinin hedef kitlesi konusundaki farklı görüşler benzer şekilde kamu diplomasisinin kaynağı konusunda da görülmektedir. Kavramın akademik çevrede ele alındığı ilk dönemlerde kamu diplomasisi bir devlet faaliyeti olarak görülürken günümüzde devletin yanı sıra devlet dışı kurumlar ve hatta

---

¹ Sun Zi (Sun Tzu), **Savaş Sanatı**, (Çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan), 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2018, s. 5

² İdris Bal, “The Turkish Model And The Turkic Republics”, **Journal of International Affairs**, 3(3), 1998, sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/IdrisBal.pdf (17.12.2016).

³ Ken S. Heller and Liza M. Persson, “The Distinction Between Public Affairs and Public Diplomacy”, **The Routledge Handbook of Public Diplomacy**, Ed. Nancy Snow ve Philip M. Taylor, 2009, s. 226

bireylerin de yabancı kamuoyunu etkilemeye yönelik çalışmalarının kamu diplomasisi olarak değerlendirilebileceği daha yaygın kabul edilen bir görüştür.

Temel İskit diplomasi üzerine yazdığı kitapta kamuoyu diplomasisi tabirini kullanmıştır. Bu tabirle tam olarak günümüzdeki kamu diplomasisi kavramını kast etmiş olmasa da 19. yüzyılda özellikle Fransız Devrimi'nin etkisi ile hükümet dışı unsurların dış politikanın yürütülmesi sürecinde eskiye göre daha fazla hesaba katılması durumundan söz etmiştir⁴ ki bu, bir anlamda kamu diplomasisinin hareket noktasıdır. Bu dönemde iletişim imkânlarında önemli gelişmelerin yaşanması ile ve devrimlerle birlikte otoriter yönetimler aşınmaya başlamıştır. İletişim teknolojilerinde yaşanan büyük gelişmeye paralel olarak kamuoyunun küresel politika oluşumunda artan etkisi⁵ kamu diplomasisinin önünü açmıştır. Günümüzde dünyadaki ülkelerin çok büyük bir kısmında yönetim seçimiyle işbaşına gelen kişilerin elindedir.⁶ Böyle bir ortamda iç ve hatta dış kamuoyunda meşruiyete muhtaç olan yöneticilerin kamuoyunu dikkate alması beklenen bir durumdur. Bu da politika yapımında kamuoyunun etkisinin, dolayısıyla da kamu diplomasisinin öneminin artması anlamına gelmektedir.

Kamu diplomasisi akademik bir çalışma alanı olarak önce ABD'de ortaya çıktığı için ABD'nin uluslararası sistemdeki pozisyonu bu kavrama gösterilen ilgiyi etkilemiştir. Soğuk Savaş döneminde propaganda ile birlikte algı yönetimi için yoğun bir şekilde kullanılan kamu diplomasisi, akademik alanda da rağbet görmüştür. 1989 da SSCB'nin dağılması ve buna bağlı olarak ABD'nin tek süper güç olarak kalması sonucunda kamu diplomasisine olan rağbet azalmıştır.⁷ Uluslararası sistemdeki bu "tek kutuplu" dönemde ABD, değerlerini askeri güç kullanarak ve tek taraflı eylemlerle kabul ettirmeye odaklanmıştır.⁸ Ancak 11 Eylül 2001'deki terör saldırıları ülke güvenliği için askeri unsurların tek başına yeterli olmadığını ortaya koyarak kamu diplomasisine itibarını iade etmiştir. Uluslararası ilişkiler disiplininde önemli bir yeri olan Joseph S. Nye'nin 1990'da ortaya attığı "yumuşak güç" kavramını, *Soft Power: The Means To Success In World Politics* kitabında kamu diplomasisi ile bağlantılı bir şekilde ele alması kavramın akademik camiada gördüğü ilgiyi artıran sebeplerden biri olmuştur.

Dünya akademik çevrelerinde kamu diplomasisine olan ilginin artmasını takiben, biraz gecikmeli de olsa, Türkiye'deki akademik camiada da konu ile ilgili çalışmalar görülmeye

---

⁴ Temel İskit, **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması** 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 143-144

⁵ Muharrem Ekşi, "Dış Politika Analizinde Yeni Bir Analiz Çerçevesi Olarak Kamu Diplomasisi", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 1(3), 2017, s. 14-15

⁶ H. Emre Bağce, "Parlamentar ve Başkanlık Sistemiyle Yönetilen Ülkelerde Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk", **İnsan&İnsan**, (11), 2017, s. 7

⁷ "Special report: Time to cheer up - Soft power - Making up" (23.11.2013), **The Economist**, <https://www.economist.com/special-report/2013/11/23/making-up>, (03.06.2016)

⁸ Mark Leonard vd. **Public Diplomacy**, Foreign Policy Centre, London, 2002, s. 2

başlanmıştır. 2010 yılında kurulan Kamu Diplomasisi Enstitüsü bu alanda öncü olurken YÖK Tez Merkezi verilerine göre bu alanda ilk lisansüstü çalışma 2011 yılında yapılmıştır. Konu ile ilgili ilk kitaplar genelde bu lisansüstü çalışmalardan türetilmiştir. Son yıllarda ise daha özgün çalışmalar peş peşe yayımlanmaya başlanmıştır.

Kamu diplomasisi kavramı üzerinde, özellikle bu kavramın propagandanın bir türü mü olduğu noktasında odaklanan tartışmaların sürüyor olması, bu konu özelinde bir akademik çalışma yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda hangi faaliyetlerin kamu diplomasisi, hangi faaliyetlerin propaganda olarak değerlendirileceğinin ortaya konulması bu alandaki akademik bir çalışma için gerekli görülmüştür. Çalışmanın ilk bölümünde kamu diplomasisine ayrıntılı yer verilmesinin sebebi bu gerekliliktir.

Çalışmanın kamu diplomasisi açısından inceleme dönemi olarak ele aldığı II. Abdülhamid dönemi oldukça tartışmalı bir dönemdir. Döneme adını veren II. Abdülhamid için yapılan klasik “Kızıl Sultan”, “Ulu Hakan” yakıştırmalarının yanında onunla ilgili yapılan çalışmalarda sıklıkla vurgulanan *istibdat*, *jurnal*, *Panislamizm*, *İslam birliği*, *denge politikası* gibi bazı kavramlar bu tartışmalı dönemin izlerini yansıtır. Hatta bu iki uç arasındaki git gel o kadar yoğundur ki dönemin siyasi iktidarına göre Türkiye’deki lise tarih ders kitaplarında bile kendini göstermiştir. 1975 yılındaki Milliyetçi Cephe Hükümetine kadar II. Abdülhamid’den ve yönetiminden son derece olumsuz ifadelerle söz edilmiştir. Bu tarihten sonra iktidarı devralan siyasi partilerin ideolojilerine göre tarih ders kitapları ve bu bağlamda II. Abdülhamid’den söz edilme şekli de değişmiştir.⁹

Bu tartışmalı döneme dair belki de “tartışmasız bir doğru” olarak kabul edilebilecek tek önerme, II. Abdülhamid ve döneminin son yıllarda büyük ilgi çektiğidir. Özellikle muhafazakâr kesimde bu ilginin çok daha yüksek bir düzeyde olduğu görülmektedir. Muhafazakâr yazarlar tarafından yazılan ve II. Abdülhamid’i öven eserler yeni baskılarını yaparken bunlara yeni yazılmış birçok kitap da eklenmiştir. Son yıllarda TRT’de yayımlanan *Filinta Mustafa* ve *Payitaht Abdülhamid* gibi diziler de döneme duyulan ilgiyi artırmıştır. Bu ilgi, yazılı, sözlü ya da görsel medyada konunun daha geniş çapta tartışılmasını ve akademik çalışmaların yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Ancak muhafazakâr camiadaki bu teveccühün diğer cemahtan gelen “Kızıl Sultan” yakıştırmalarının rafa kalktığı anlamına gelmediğini de belirtmek gerekir.¹⁰

YÖK Tez Merkezi verilerine göre 2018 yılı sonu itibarı ile II. Abdülhamid ya da onun iktidar dönemi hakkında kırk dört adet doktora tezi yazılmıştır. Üzerinde bu kadar çalışılan bir konuya bu

⁹ Eray Alaca, “Türkiye’de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği”, *OPUS Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(14), 2018.

¹⁰ Türkiye’de yakın dönemde bu tabirin çok da ilgili olmayan yerlerde kullanılmasına bir örnek için bkz.: Rahmi Turan, (01.09.2016), “İktidarın ‘Kızıl Sultan’ Hayranlığı”, *Sözcü Gazetesi*, <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/rahmi-turan/iktidarın-kızıl-sultan-hayranlığı-1372935/> (03.07.2018).

çalışmanın nasıl bir katkı sunabileceği düşünülebilir. Ancak söz konusu çalışmalar incelendiğinde bunların hiçbirinin o dönemdeki kamu diplomasisi faaliyetlerini ele almadığı görülmektedir. Tezler sağlık, ordu, eğitim, mimari vb. özel alanlar üzerine yoğunlaşırken II. Abdülhamid hakkında yazılan kitaplarda bu çalışmada ele alınan bazı konular *İslam Birliği / Panislamizm* ya da propaganda çerçevesinde ele alınmış, çalışmanın ilgili bölümlerinde ele alınacak olan, fuarlardaki faaliyetler ya da ABD'deki yangın felaketzedelerine yardım gibi bazı konular ise diğer konuların arasına adeta sıkıştırılmıştır. Daha dar, belirli bir coğrafyaya yönelik hazırlanmış makaleler dışında II. Abdülhamid dönemini kamu diplomasisi bağlamında ele alan bu kapsamda akademik bir çalışma yoktur.

Bu çalışmanın amacı, II. Abdülhamid dönemi Osmanlı dış politikasında kamu diplomasisinin kullanıldığını ortaya koymak ve sonrasında ortaya konulan bu faaliyetleri değerlendirmektir. Konu, zaman olarak II. Abdülhamid dönemi ve kapsam olarak kamu diplomasisi ile sınırlandırıldığı için konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülen istisnai bölümler hariç bu zaman diliminin ve kavramsal çerçevenin dışına çıkılmamıştır. Dolayısı ile bu çalışmada II. Abdülhamid rejiminin genel özellikleri ya da Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde kamu diplomasisi niteliğinde çalışmaların olup olmaması hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmemiştir.

Çalışmada yöntem olarak ilk iki bölümde tamamen literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi kamu diplomasisi kavramının tartışmalı bir kavram olması, bir başka tartışmalı konuyu değerlendirmek için kullanılacak olan bu kavramın hangi sınırlar ve özelliklerle ele alındığını ortaya koymayı gerektirmiştir. Birinci bölümde, kamu diplomasisi hakkında yazılmış olan Türkçe ve İngilizce kaynaklar taranarak ortak noktalar ve farklılıklar tespit edilmiş; tekrara düşmeden bu kaynaklardan olabildiğince yararlanılmaya çalışılmıştır.

İkinci bölüm bir anlamda üçüncü bölümün hazırlığı niteliğindedir. Tarihi olayları ele alırken onları zaman boyutundan soyutlamadan, kendi dönemleri içerisinde değerlendirmenin önemi açıktır. Bu bağlamda II. Abdülhamid dönemindeki kamu diplomasisi uygulamalarının hangi dönemsel şartlar altında uygulandığının hatırlatılması gerekli görülmüş ancak bu yapılırken konunun özünden uzaklaşmamak kaygısıyla bu bölüm kısa tutulmuştur.

Son bölümde ilk iki bölümde verilen bilgiler çerçevesinde II. Abdülhamid döneminde uygulanan kamu diplomasisi faaliyetleri, hedef ülkeler ve uygulama alanları dikkate alınarak farklı başlıklar altında değerlendirilmiştir. Bu noktada söz konusu faaliyetler ele alınırken hedef bölgenin/ülkenin Osmanlı dış politikasındaki yeri ve bu faaliyetlerin genel kamu diplomasisi faaliyetleri içindeki önemi dikkate alınmıştır.

Çalışmaya başlanırken ortaya yeni tarihi belgeler koymak değil, mevcut tarih bilgilerinin uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde değerlendirilmesi ve tarih alanında yapılan çalışmalardan

farklı ve açıklayıcı çıktılara ulaşılması hedeflenmişti. Ancak çalışmanın ilerleyen aşamalarında Osmanlı Arşivinde bulunan ya da yabancı basın organlarında o dönemde yayımlanmış ancak sonraki dönemlerdeki çalışmalarda değerlendirilmeyen bazı belgelere ulaşılmış, bazen yeni bir bilgi olarak, bazen de konuyu zenginleştirici öge olarak bu belgelere çalışmada yer verilmiştir. Bu yönüyle çalışmada, tarih alanındaki çalışmalara fikir verebilecek kısımlar vardır.

Kamu diplomasisinin etkilerinin nicel verilerle ortaya konulmasındaki zorluk açıktır. Hele ele alınan dönemin öncesi ve sonrasında bu yönde bir araştırmaya yönelik özel veri toplanmamışsa bu zorluk daha da büyümektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin etkinliğinin ölçülmesine yönelik yapılan akademik çalışmalar son derece sınırlıdır. Bu sınırlı çalışmalarda etkinlik ölçütü olarak konunun doğası gereği nicel sonuçlara ulaşılamamış, “daha iyi ilişkiler, uluslararası destek ve gelişen işbirliği” gibi net ölçülemeyen sonuçlar verilmiştir.¹¹ Benzer şekilde bu çalışmada ele alınan faaliyetlerin etkinliği bu faaliyetlerin hedef kamuoyunda ne kadar geniş bir kitleye ulaşabildiği ve bazı durumlarda ise faaliyetler sonrasında hedef ülke halkının felaketlerde yardım gönderme ya da savaşlarda destek verme gibi geri bildirimleri üzerinden değerlendirilmiştir.

Son yıllarda Türkiye'nin TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü gibi kurumlarla bir kamu diplomasisi atağına kalktığı söylenebilir. Bu bağlamda geçmişteki uygulamaların olumlu ve olumsuz yönlerinin bilinmesi, II. Abdülhamid döneminde uygulanmış ve günümüzdeki kamu diplomasisi uygulamaları için altyapı oluşturacak faaliyetlerin dikkate alınarak yeni çalışmaların buna göre planlanması Türk kamu diplomasisi faaliyetlerine katkı sağlayacaktır. Çalışmanın, bu yönüyle araştırmacılar ve günümüzdeki kamu diplomasisi uygulayıcıları için faydalı olacağı düşünülmektedir.

---

¹¹ Colin M. Wilding, (01.11.2007), “Measuring the Effectiveness of Public Diplomacy: the UK Approach”, **BBC World Service**, s. 8, <http://global.asc.upenn.edu/fileLibrary/PDFs/wilding.pdf>, (14.03.2018).

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAMU DİPLOMASİSİ

1.1. Geleneksel Diplomasiden Kamu Diplomasisine

1.1.1. Geleneksel Diploması

Belgelerin katlanmasıyla hareketle Yunanca *katlamak* anlamına gelen “diploun” fiilinden türetilmiş olan *diplomasi* kelimesi oldukça uzun bir dönem boyunca arşiv çalışmalarında ilgili olarak kullanılırken 1876’da Edmund Burke tarafından uluslararası ilişkilerin yürütülmesi ya da yönetilmesi anlamında kullanılmıştır.¹² Görece yakın bir dönemdeki bu kavramlaştırmaya karşın ilk diplomasi uygulamalarının oldukça eski olduğu düşünülmektedir. Langhorne ve Hamilton’a göre “Diplomasinin doğuşu, ilk insan toplumlarının mesajı getireni yemektense, dinlemeyi tercih ettikleri zamanlara gidebilir”.¹³ Bilinen eski medeniyetlere bakıldığında Eski Yunan, Roma, Mısır, Hitit, Çin ve Hint medeniyetlerinde kullanılan haberci ve elçilerin günümüz diplomatlarının işlevlerini yerine getirdikleri kabul edilmektedir. Ancak diplomasi yüzyıllar boyunca ad hoc diplomasi olarak devam ettikten sonra Rönesans dönemi sonlarından itibaren Kuzey İtalya’daki şehir devletlerinde gelişip biçimlenmiş ve sürekli bir hal almıştır. Sonrasında diğer Avrupa devletleri arasında sürekli diplomasi anlayışı yaygınlaşmış, XVII. – XIX. yüzyıllar arasında diplomasi Avrupa’da “Altın Devrini” yaşamıştır.¹⁴ Buna Osmanlı Devleti’ni de dâhil etmek yanlış olmasa gerektir. Zira Osmanlı Devleti askeri bakımdan güçlü olduğu daha önceki dönemlerde elde etmek istediklerini gerektiğinde savaşarak aldığı için sürekli bir diplomasiye ihtiyaç duymamış; “antlaşma yapma, törenlere katılma, buyrukları bildirme, savaş öncesi kan dökülmeden teslim olmayı önerme vb.” uygulamalar şeklinde *ad hoc* diplomasiyi tercih etmiştir.¹⁵

Medyada ve günlük konuşmalarda dış politika ve diplomasi terimleri sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılıyor olsa da bu iki terim arasında önemli farklar bulunmaktadır. Diplomasi dış politikayla özdeş değil; savaş, gizli servis faaliyetleri, propaganda gibi dış politika araçlarından biri

---

¹² Harold Nicolson, **Diplomasi** (Çev. Mete Ergin), Altın Kitaplar Yayınevi,1970, s.30-31

¹³ İskit, a.g.e., s.68

¹⁴ Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 324

¹⁵ Timuçin Kodaman ve Ekrem Yaşar Akçay, “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (22), 2010, s. 80.

ve dış politikanın başlıca uygulama alanıdır.¹⁶ Dış politika çok daha kapsayıcı bir kavramdır ve diplomasinin amaçları ile uygulama biçimini belirleyicidir. İngiliz Diplomat Sir Victor Wellesley, dış politika ve diplomasi arasındaki bu ilişkiyi ve farkı şöyle ifade etmiştir:

Diplomasi politika değil ancak onu etkili kılan vasıta. Bu ikisinden biri, diğerinin işbirliği olmadan görevini yapamayacağından birbirleri için tamamlayıcıdır. Diplomasi dış politikadan ayrı bir varlığa sahip değildir, fakat her ikisi birlikte tek bir icra politikası oluşturur; politika stratejiyi, diplomasi ise taktikleri belirler.¹⁷

Bu tanımda da ifade edildiği gibi diplomasinin alanı, devletlerin hükümetlerce belirlenen dış politikalarını uygun vasıta ve taktiklerle uygulamaya koymaktır.

Diplomasi teriminin herkes –hatta en azından konuyla ilgili çoğu kişi- tarafından kabul edilmiş net bir tanımı yoktur ve sosyal bilimlerdeki diğer birçok kavram için olduğu gibi diplomasi için de çok sayıda değişik tanıma rastlamak mümkündür. Günlük hayatta genel olarak dikkatli, ölçülü ve kurnazca yapılan eylemleri anlatmak için bu terim kullanılmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlük'ündeki diplomasi tanımında “uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü” ve “yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı” tanımının yanı sıra “güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceri” de diplomasinin anlamlarından biri olarak gösterilmiştir. *The Oxford Dictionary*'de diplomasi “genelde ülkelerin yurt dışındaki temsilcileri tarafından ortaya konulan uluslararası ilişkileri yürütme ustalığı, uzmanlığı ya da faaliyeti” ve “insanları hassas ve ince düşünceli bir biçimde idare etme sanatı” olarak tanımlanmıştır.¹⁸

Uluslararası ilişkiler literatüründe yer alan kaynaklara bakıldığında farkı eserlerde kavramın değişik yönlerine vurgu yapıldığını görülmektedir. Uluslararası ilişkiler uzmanı Raymond Cohen diplomasiyi uluslararası ilişkilerin merkezine yerleştirir. Cohen'e göre diplomasi uluslararası ilişkilerin kalbinde yer alır. Devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen bir sistem olan diplomasi, hava trafiğini yönlendiren, kontrol eden ve düzeni kendi kuralları ve talimatlarıyla sağlayan uluslararası bir havaalanının kontrol kulesi gibi hareket eder. Bir yandan uluslararası sistemi düzenlerken bir yandan da uluslararası toplumun belli kurallar ve davranış normlarına uygun olarak hareket etmesini sağlar. Bu bağlamda devletlerin kendi sınırları arasında ilişkilerini düzenlemekte kullandıkları temel bir mekanizma ve dış politika hedeflerine ulaşmakta kullanılan temel bir araçtır.

---

¹⁶ Zeynep Dağı, “Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili”, Zeynep Dağı (Ed.), **Uluslararası Politikayı Anlamak**, 1. Baskı içinde (287-353), Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 292

¹⁷ Charles, W. Freeman Jr., **The Diplomat's Dictionary**, National Defense University Press, Washington DC, (t.y.), s. 287

¹⁸ “Diplomacy”, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/diplomacy>, (09.09.2017)

Düzenin korunması, çatışmaların önlenmesi ve devletler arasında ekonomik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi uluslararası toplumun diplomasiye sıkı sıkıya bağlı kalmasıyla mümkündür.¹⁹

İletişimi ön plana çıkaran bir tanımda ise diplomasi için “bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya diğer devletlerin karar vericilerine iletme sürecidir” denmektedir.²⁰ Türkiye’nin tecrübeli diplomatlarından Onur Öymen diplomasiyi anlattığı kitabına “Silahsız Savaş – Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi” adını vererek diplomasiyi mücadelecilik yanına vurgu yapmış, ancak kitapta “Diplomasi bir mücadele sanatı olduğu kadar bir uzlaşma sanatıdır da.” diyerek diplomasiyi uzlaşmacılık yanına da yok saymamıştır.²¹ Diplomasiyi uzlaşmacılık yanına vurgu yapan bir başka tanımda da diplomasi, “karşı taraftakileri, kendi fikir tekliflerine razı etmek veya en azından bir orta yol veya müşterek bir çözüm bulabilmek sanatı” olarak tarif edilmiştir.²² Kavramın barışçıl yanına vurgu yapan başka bir tanımda ise diplomasi “devletler arasında barışçıl ilişkilerin hükümet görevlileri ve yetkili ajanlar aracılığıyla icra edilmesi” olarak tanımlanmıştır.²³ Benzer bir başka tanım da “diplomasi, uluslararası ilişkilerin barışçıl yol ve araçlarla yürütülmesi sanatıdır” şeklindedir.²⁴ Kavrama çıkarıksanli yaklaşım tanımlar da vardır. Böyle bir yaklaşıma göre diplomasi “uluslararası ilişki ve görüşmeleri kendi çıkarlarına uygun biçimde yürütme sanatıdır”.²⁵ Diplomasiyi uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin birbirleri ile ilişkileri olarak gören daha kapsayıcı tanımlar da vardır.²⁶

Görüldüğü üzere bu tanımların birçoğunda diplomasiyi söz edilirken bunun bir devlet faaliyeti olduğu belirtilmektedir. Uluslararası ilişkilerde söz sahibi olsalar bile devlet dışı aktörlerin ve devletler tarafından görevlendirilmemiş olan bireylerin faaliyetleri, alandaki bazı çalışmalara göre diplomasi olarak nitelenememektedir. Bull, Küba krizi esnasında Bertrand Russell’in Kennedy ve Krusçev’e telgraf çekerek kişisel olarak sürece dâhil olmasını, diplomasi olarak kabul edilmeyen bir durum örneği olarak göstermiştir.²⁷

---

¹⁹ Raymond Cohen, “The Diplomatic System - Role and Function of Diplomacy”, Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, 1997, <http://www.passia.org/seminars/97/Diplomacy/2.htm> (26.01.2016).

²⁰ Mehmet Gönlübol, **Uluslararası Politika**, 4.Baskı, Atilla Kitabevi, Ankara, 1993, s. 116

²¹ Onur Öymen, **Silahsız Savaş; Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi, 2002, s. 33

²² Oya Akgönenç, “Dış Politikada Diplomasiyi Rolü, Önemi ve Metodları”, **Jeopolitik**, 8(69), 2009, s. 6

²³ Keith Hamilton ve Richard Langhorne, **The Practice of Diplomacy**, 2. Baskı, Routledge, Oxon, 2011, s. 1

²⁴ Hüner Tuncer, “Diplomatlarda Aranılan Başlıca Nitelikler”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 2(1), 1982, s. 17.

²⁵ Ahmet Emin Dağ, **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153

²⁶ Oral Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**, 26. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s. 172

²⁷ Hedley Bull, **The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics**, Macmillan, Londra, 1990, s. 162-163’ten aktaran Dağ, a.g.e., s. 288

1961 yılında imzalanan Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi de aynı şekilde diplomasiyi egemen devletler arası ilişkilere indirger.²⁸ Ancak küreselleşmenin devletlerin mutlak egemenliği üzerindeki etkisinin bir sonucu olarak devletlerin dış politikada tek aktör olma konumları aşınmaya uğramış, bu bağlamda diplomasi de devletlerin tekelinden çıkarak dikey düzlemde çok aktörlü bir hal almıştır. Diplomasinin resmi görevlilerin yanı sıra gayri resmi aktörleri de kapsayan bu halini Wiseman *polylateralism* (çoklu taraflılık) olarak adlandırmaktadır. Devletlerin diplomasinin temel aktörleri olduğunu yadsımayan ancak devletin tekel konumunu reddeden bu bakış açısı diplomasinin müzakere ve iletişim yönünü ön plana çıkarmaktadır.²⁹

Benzer şekilde Henderson akredite diplomatik temsilciler olmamakla birlikte günümüz diplomasi uygulamalarında çok uluslu şirketler ve uluslararası örgütlerin devletlerle ya da diğer birimlerle müzakereler yürüttüğünü belirterek bu bağlamda diplomasi uygulamalarında söz konusu aktörlerin önemine vurgu yapmaktadır. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü gibi uluslararası örgütlerin yanı sıra, devlet olarak tanınmasalar da devlet olma mücadelesi veren bazı siyasi gruplar da zaman zaman devletlerle, uluslararası örgütlerle ya da başka siyasi gruplarla müzakereleri yürüten birimler atamaktadırlar. Bunlara ek olarak diplomatik alanı geniş değerlendiren bazı yazarlar, tarihte örneğine sıkça rastlanan manda (vassal) altındaki devletlerin de diplomasi yürütebileceklerini kabul etmektedirler.³⁰

Tanımlardaki bu çeşitlilik, genel kabul görecektir ortak bir diplomasi tanımı yapmanın zorluğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yukarıda görüldüğü üzere hangi aktörlerin faaliyetlerinin diplomasi olarak kabul edileceği konusunda da uluslararası ilişkiler alanında çalışan bilim adamlarının arasında bir uzlaşma yoktur. Bu çalışmanın kapsamı dışında olduğu için bir tanımlama çabasına girişmeksizin yukarıdaki tanımlara bakılarak diplomasinin *ilişki, çıkar, etkileme* gibi boyutlarının olduğu söylenebilir. Bu boyutlar aynı zamanda diplomasi ile konumuz olan kamu diplomasinin ortak noktalarıdır.

1.1.2. Geleneksel Diplomasi Kamu Diplomasisi Ayrımı

Kamu diplomasinin İngilizce karşılığı olan “public diplomacy” kelime öbeği ilk olarak 1856 yılında dönemin ABD Başkanı Franklin Pierce tarafından kullanılmışsa da bu kullanım bugünkü anlamıyla ilgili değildir. Kamu diplomasisi günümüzdeki anlamıyla ilk olarak ABD/Tufts

---

²⁸ Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun (1961), **T.C. Resmi Gazete**, 18513, (12.09.1984)

²⁹ G. Wiseman (2004) “‘Polylateralism’ and New Modes of Global Dialogue”, C. Jönsson ve R. Langhorne (ed) **Diplomacy: Problems and Issues in Contemporary Diplomacy**. Thousand Oaks, CA: Sage, s. 409–430’dan aktaran Vincent Pouliot ve Jérémie Cornut, “Practice Theory and the Study of Diplomacy: A Research Agenda”, **Cooperation and Conflict**, 50(3), 2015, s. 3

³⁰ Bull, a.g.e., s. 162-164’ten ve Conway W. Henderson, **International Relations: Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century**, McGraw Hill, 1998, s. 201’den aktaran: Dağı, a.g.e., s. 289

Üniversitesi, Fletcher Hukuk ve Diploması Okulu Dekanı Edmund A. Gullion tarafından 1965 yılında kullanılmıştır.³¹ Günümüz Türkçesinde kamu diploması olarak adlandırdığımız kavramın eski metinlerde “kamuoyu diploması” ve “kamusal diploması” şeklinde kullanımlarına da rastlanılır.³²

Kamu diplomasının isminden yola çıkarak onu diplomasının bir alt kümesi olarak değerlendirmek son derece yanlış olur. Devletlerin güç kazanma amaçları için birer araç olsalar da diploması ve kamu diploması ortak noktaları olan; ancak uygulayıcıları, hedef kitleleri, yöntemleri ve araçları ile birbirlerinden çok farklı olup biri diğerini kapsayıcı özellikte olmayan iki ayrı kavramdır.

Melissen’e göre “geleneksel diploması ile kamu diploması arasındaki temel fark açıktır: Önceki, devletlerin ya da diğer uluslararası aktörlerin temsilcileri arasındaki ilişkilerle ilgiliyken sonraki, yabancı toplumlardaki genel kamuyu daha özelden gayri resmi grupları, organizasyonları ve bireyleri hedef alır”.³³

Snow, diplomaside yaşanan dönüşümü anlatırken üçlü bir ayrıma gider. Bu ayrıma göre diplomasının ilk boyutu hükümetlerden yine hükümete yönelik olan geleneksel diplomasıdır. Diplomasının ikinci boyutu ulusal çıkarılara destek maksatlı, hükümetlerden küresel kamuya yönelik bilgilendirme, etkileme ve yönlendirme faaliyetlerini içeren geleneksel kamu diplomasıdır. Son olarak diplomasının üçüncü boyutu hem hükümetlerin hem de özel kişilerin ve grupların dolaylı yoldan ya da doğrudan yabancı kamuların tutum ve düşüncelerini etkileme maksatlı bütün faaliyetlerini kapsayan son dönem kamu diplomasıdır.³⁴

Manheim ise diplomatik faaliyetleri hükümetten hükümete, diplomattan diplomata, uluslardan uluslara ve hükümetlerden uluslara olmak üzere dört biçimde ele almıştır.³⁵ Görüldüğü gibi bu dört biçimden ilk ikisi uygulayıcılarının ve hedeflerinin resmi temsilciler olması münasebetiyle geleneksel diploması; üçüncüsü kaynağının ve hedefinin, dördüncüsü ise hedefinin gayri resmi olması münasebetiyle kamu diploması olarak nitelendirilebilir.

---

³¹ Nicholas J. Cull, “Public Diplomacy Before Gullion Lessons From the Past”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy** içinde (19-23), Routledge, London-New York, 2009a, s.19

³² Gaye Ashı Sancar, **Kamu Diploması ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, 2. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2014, s. 79

³³ Jan Melissen, “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, Jan Melissen (Ed.), **The New Public Diplomacy**, 1. Baskı içinde (3-27), Palgrave Macmillan, New York, 2005, s. 5

³⁴ Nancy Snow, “Rethinking Public Diplomacy” Snow, Nancy ve Taylor, Philip M. (Ed.) **Handbook of Public Diplomacy** içinde (3-11), Routledge, New York, 2009, s. 6

³⁵ Jarol Manheim B., **Strategic Public Diplomacy and American Foreign Policy**, Oxford University Press, New York, 1993, s. 3’ten aktaran: Sancar, **Kamu Diploması ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 81

1.2. Kamu Diplomasinin Tanımı

Diplomasideki tanım çeşitliliği kamu diplomasisi için de geçerlidir. Kamu diplomasisini literatüre sokan Gullion'ın kamu diplomasisi tanımını yine Gullion tarafından kurulmuş olan Edward R. Murrow Kamu Diplomasisi Merkezi şöyle özetlemektedir: Kamu diplomasisi kamunun fikirlerinin dış politikanın biçimlenmesi ve uygulanmasındaki etkisiyle ilgilenir. Hükümetler tarafından diğer ülkelerdeki kamuoyunun belli bir amaca yönlendirilmesi; bir ülkedeki temel gruplarla ilgi alanlarının diğer ülkelerdekilerle ilişkileri; dış ilişkilerin raporlanması ve bunun politikaya etkileri; diplomatlar ve yabancı gazeteciler gibi mesleği iletişime dayanan kişilerle iletişim; kültürler arası iletişim işlemleri gibi faaliyetlerle uluslararası ilişkilerin boyutlarını kapsamada geleneksel diplomasiye ötesine geçer.³⁶

Kavramın babası olarak kabul edilebilecek Gullion'ın bu tanımının ardından kavram olgunlaşmaya başlamış ve kamu diplomasisi için yeni tanımlar yapılmıştır. Kavramı genel ve geniş bir açıdan ele alan Anthony Pratkanis, kamu diplomasisini “başka ulusların vatandaşlarını etkilemek ve bilgilendirmek yoluyla milli çıkarları desteklemek” olarak tanımlar.³⁷ Daha ayrıntılı bir tanımlama yapan Matt Armstrong'a göre ise “kamu diplomasisi milli güvenliğe, politik, kültürel ve ekonomik hedeflere uygun bir çevre oluşturmak için yabancı ülke kamuoyunu ve sivil toplumunu anlama, etkileme, ilişki geliştirme faaliyetlerini kapsar”.³⁸ ABD Savunma Bakanlığı'nın Askeri Terimler Sözlüğü kavrama ABD merkezli bir tanım yapmışsa da bu tanımda ABD yerine dünyadaki herhangi bir ülkeyi koymak mümkündür. Sözlük kamu diplomasisini “ABD'nin dış politika hedeflerini desteklemek amacıyla, yabancı kamuyu ve kanaat önderlerini anlamaya, bilgilendirmeye ve etkilemeye yönelik çalışmalarla Amerikan vatandaşları ve kurumlarıyla onların diğer ülkelerdeki emsalleri arasında diyalogu geliştirmek suretiyle yürütülen ABD hükümetinin açık kamu bilgilendirme faaliyetleri” olarak tanımlamıştır.³⁹

Alandaki önemli isimlerden biri olan Hans Tuch iletişim yönüne vurgu yaparak kamu diplomasisini “bir hükümetin milli hedeflerinin ve güncel politikalarının yanı sıra, milletin fikir ve ideallerinin, kurumlarının ve kültürünün yabancı halklarca anlaşılması amacıyla gerçekleştirilen iletişim süreci” olarak tanımlamıştır.⁴⁰ Gifford Malone'a göre de kamu diplomasisi bir iletişim

³⁶ “What is Public Diplomacy?”, <http://fletcher.tufts.edu/murrow/public-diplomacy.html>'den aktaran Cull, “Public Diplomacy Before Gullion Lessons From the Past”, s. 19

³⁷ Anthony Pratkanis, “Public Diplomacy in International Conflicts. A Social Influence Analysis”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (111-153), Routledge, London, New York, 2009, s. 112

³⁸ Matt Armstrong, (17.11.2008), “Defining Public Diplomacy,” http://mountainrunner.us /2008/11/ defining_public_diplomacy/ (17.02.2016).

³⁹ “Public diplomacy”, http://www.dtic.mil/doctrine/dod_dictionary/data/p/11548.html, (09.09.2017).

⁴⁰ Hans N. Tuch, **Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas**, 2. Baskı, St. Martin's Press, New York, 1993, s. 3

sürecidir. Malone'un kamu diplomasisi tanımı "düşüncelerini ve nihayetinde hükümetlerini etkilemek amacıyla yabancı halklarla doğrudan iletişim" şeklindedir.⁴¹

Fitzpatrick, kamu diplomasisi için altı farklı kategoride 150'den fazla tanım yapıldığını belirtmektedir.⁴² Bu tanım bolluğu tanımlamanın zorluğunun bir göstergesidir aynı zamanda. İlk kullanımının üzerinden elli yıldan fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, "Kamu Diplomasisi: Ana Zorluklar ve Öncelikler" (*Public Diplomacy: Key Challenges and Priorities*) konulu Wilton Park Konferansı raporundaki şu ifade tanımlama çabalarında alınan mesafenin güzel bir özetidir: "Kamu diplomasisi 21. yüzyıl diplomasi sözlüğüne, ne olduğu ya da önerdiği araçların en iyi ne şekilde kullanılacağı hakkında net bir tanım olmaksızın girmiştir".⁴³

Ancak çalışmada kamu diplomasisi tabiri ile neyin kast edildiğinin belli olması zaruridir. Bu bağlamda tanımlardaki ortak noktaları bir araya getiren Sait Yılmaz'ın şu tanımı kullanışlı olacaktır:

Kamu diplomasisi bir devletin ulusal çıkar ve imajını korumak ve geliştirmek amacıyla, klasik diplomatik faaliyetlerine de destek olacak nitelikte, yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini, toplumsal yaşama katılan tüm kişi, kurum ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür, bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme ve böylece barışı, dostlukları ve ülkeler arasında daha yakın ilişkileri kurmaya katkıda bulunması faaliyetlerinin tümü anlamına geliyor.⁴⁴

1.3. Kamu Diplomasisinin Karakteri

Geleneksel diplomaside sürecin her iki tarafındaki aktörler devletlerle ilişkili yetkilendirilmiş kişi ya da kurumlardır. Bu sebeple kaynak / hedef bağlamında geleneksel diplomaside temel aktörler yönünden simetrik bir karşılıklık varken⁴⁵ kamu diplomasisinde böyle bir simetri her zaman olmayabilir. Kamu diplomasisinde kaynak ve hedefin farklı statülerde olması son derece normaldir. Bazı bilim adamları kamu diplomasisi sürecini simetrik olarak değerlendirirler de burada simetri ile kast edilen hedef / kaynak bağlamında bir simetri değil, aktif olan tarafın karşı tarafa yönlendirdiği iletişim sonucunda geri bildirim alması ve bu geri bildirim göre kaynağın davranışında değişim görülebilmesidir.⁴⁶

⁴¹ Gifford Malone, "Managing public diplomacy". *Washington Quarterly* 8 (3), 1985, s. 199'dan aktaran Eytan Gilboa, "Searching for a Theory of Public Diplomacy", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (616), 2008, s. 57

⁴² Kathy R. Fitzpatrick, *The Future of U.S. Public Diplomacy: An Uncertain Fate*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, 2010, s. 89

⁴³ Anne Lane, "Public Diplomacy: Key Challenges and Priorities" Wilton Park Conference sonuç raporu, (2006, Nisan), s. 2, <https://www.wiltonpark.org.uk/wp-content/uploads/wps06-21-report.pdf> (09.09.2017).

⁴⁴ Sait Yılmaz, *Akıllı Güç*, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2012, s. 227

⁴⁵ Melissen, a.g.e., s. 5

⁴⁶ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 80

Kamu diplomasisinin kaynağı konusunda iki farklı yaklaşım olduğu görülmektedir. Özellikle erken dönem çalışmalarında, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere kamu diplomasisinin kaynağının hükümetler ya da hükümetlerle bağlantılı kurumlar olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda yukarıdakilere ek olarak başka örnekler vermek de mümkündür. *Dictionary of International Relations Terms*'e göre “kamu diplomasisi diğer ülkelerdeki kamuoyunun bilgilendirilmesini ya da etkilenmesini amaçlayan hükümet destekli programlara işaret eder”.⁴⁷ Osgood ve Etheridge de kamu diplomasisini “sponsorun [devletin] gerçekleşmesini istediği jeopolitik amaçlara ulaşılması için kamuoyunun üretilmesi” olarak tanımlamışlardır.⁴⁸

Konu hakkında ülkemizde yapılan çalışmalarda da kamu diplomasisinin kaynağının devlet olduğu görüşünde olanlar vardır. Bilgin Özkan çok net ifadelerle kamu diplomasisinin devlet merkezli bir faaliyet olduğunu aşağıdaki cümlelerle belirtmektedir:

Kamu diplomasisi devletin önderliğinde yürütülür. Burada devlet kavramı Türkiye özelinde hükümeti, Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, Dışişleri Bakanlığı ve Ekonomi Bakanlığı başta olmak üzere dış politika oluşturma sürecine dahil olan kamu kurumları ile Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı gibi önemli şahsiyetleri içermektedir. Diğer bir deyişle kamu diplomasisinin aktörleri yalnızca kurumlar değil aynı zamanda siyasette iktidarı elinde bulunduran önemli şahsiyetlerdir. Buna ilave olarak, faaliyetlerin yürütülmesinde iş kuruluşları başta olmak üzere diğer sivil toplum kuruluşlarının katkılarından da yararlanılmaktadır. İş kuruluşları sürecin asıl sahibi olmayıp, devletin bu alandaki faaliyetlerine katkı sağlayan “ortaklar”dır.⁴⁹

Signitzer'e göre “Kamu diplomasisinin hükümet ve devlet boyutu onun öncelikli aktörlerinin hala devletlerle ilişkili olanlar olduğunu açıklamaktadır. Ancak hem sivil toplum örgütlerine hem de devlet dışı örgütlere doğru yükselen bir yön değişimi vardır”.⁵⁰

Kamu diplomasisinin ortaya çıkış dönemi olarak Soğuk Savaş'ın ilk yıllarını kabul eden Gilboa, kamu diplomasisinin gelişim aşamalarından söz ederken Temel Soğuk Savaş Modeli, Devlet Dışı Ulusötesi Modeli ve Yurt İçi Halkla İlişkiler Modeli olmak üzere üç model üzerinden konuyu ele alır. Bu noktada Signitzer'le benzer bir yaklaşım içinde olan Gilboa, Soğuk Savaş Modelinde kamu diplomasisi faaliyetlerinin devlet kontrolünde olduğunu; uluslararası ilişkilerde

⁴⁷ “Public Diplomacy”, *Dictionary of International Relations Terms*, U. S. Department of State, Washington D.C., 1987, s. 85

⁴⁸ Kenneth Osgood ve Brian C. Etheridge, “The New International History”, *United States and Public Diplomacy: New Directions in Cultural and International History*, Kenneth Osgood ve Brian C. Etheridge (Ed.), Leiden, Martinus Nijhoff Publishers, 2010, s. 12-13'ten aktaran Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 81

⁴⁹ Bilgin Özkan, “Türk İş Kuruluşlarının Kamu Diplomasisindeki Rolü”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde* (263-291), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s.269

⁵⁰ Benno Signitzer, “Public Relations and Public Diplomacy: Some Conceptual Explorations”, *Public Relations Research*, Ansgar Zerfass vd (Ed.), Netherlands, Verlag Sozialwissenschaften, 2008, s. 210'dan aktaran, Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 90

sivil toplum örgütleri, gruplar ve bireyler gibi aktörlerin öne çıkmasıyla sonraki aşamalarda kamu diplomasisi faaliyetlerinde onların da dikkate alınması gerektiğine dikkat çeker.⁵¹

Bilgin Özkan'ın çalışmasındaki gibi farklı görüşler olmakla birlikte daha çok kabul edilen görüş kamu diplomasisi alanında özellikle ilk dönemlerdeki devlet merkezli kaynak yaklaşımının zamanla değiştiği, özel sektörün ve hatta bireylerin de kamu diplomasisi faaliyetlerinde bulunabileceği yönündedir.⁵² Nye ise bu konuda farklı düşüncededir ve net bir şekilde “yumuşak güç ve kamu diplomasisinin uygulayıcıları hükümet dışı kuruluşlardır” demektedir.⁵³

Mueller çalışmasında ele aldığı birçok vatandaş diplomasisi faaliyetinin kamu diplomasisinin bir alt kümesi olarak tanımlanabileceğini ancak vatandaş diplomasisinin hükümetlerin yürüttüğü kamu diplomasisinin ötesine geçtiğini belirtir.⁵⁴

Buna karşın Snow, diplomaside yaşanan dönüşümle birlikte hem hükümetlerin hem de özel kişilerin ve grupların dolaylı olarak ya da doğrudan yabancı kamuların tutum ve düşüncelerini etkileme maksatlı bütün faaliyetlerini son dönem kamu diplomasisi kapsamında ele almıştır.⁵⁵

Bu görüşler ışığında genel olarak başka ülkelerin hükümetlerini, o ülkelerin halkları vasıtasıyla etkileme faaliyetlerinin tamamı, kaynaklarının resmi ya da gayri resmi oluşuna bakılmaksızın kamu diplomasisi olarak kabul edilebilir.

Kamu diplomasisinin kaynağı konusundaki farklı görüşlere karşın hedefi konusunda ilgili bilim adamları arasında önemli bir ayrışma yoktur. Konuyla ilgili tanımlarda belirtildiği üzere kamu diplomasisi faaliyetlerinin hedefi etkilenmek istenen ülkenin halkıdır. Hükümetin kendi halkına yönelik ve dış politika amaçlarını hedefleyen çalışmaları ise bu bağlamda kamu diplomasisi olarak değerlendirilemez. Bu faaliyetlere kamu diplomasisi değil kamusal işler (public affairs) denebilir.⁵⁶

Kamu diplomasisinin hedefi düşman ülkeler olabileceği gibi dost ya da müttefik olarak kabul edilen ülke kamuoyları da olabilir. Bu bağlamda önemli olan kamuoyunun uygulayıcı ülke lehine pozisyon almasının sağlanmasıdır. Aksi takdirde müttefik ülke yöneticileri de kamuoyunun

---

⁵¹ Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, s. 59

⁵² Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 86

⁵³ Joseph S. Nye, **Yumuşak Güç**, (Çev. Rayhan İnan Aydın), 1. Baskı, Elips Kitap, Ankara, 2005, s. 44

⁵⁴ Sherry Mueller, “The Nexus of U.S. Public Diplomacy and Citizen Diplomacy”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (111-153), Routledge, London-New York, 2009, s. 106

⁵⁵ Nancy Snow, “Rethinking Public Diplomacy”, Snow, Nancy ve Taylor, Philip M. (Ed.) **Handbook of Public Diplomacy içinde** (3-11), Routledge, New York, 2009, s. 6

⁵⁶ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 72-73.

baskısıyla istenmeyen kararları alabilirler. Bu bağlamda 2003 yılında ABD'nin Irak Savaşı öncesinde Türkiye'den istediği desteği içeren 1 Mart Tezkeresi'nin Türk Hükümeti tarafından TBMM'ye sunulmasına karşın kabul edilmemesi önemli bir örnektir.⁵⁷ Bu tezkerenin reddinde Türk kamuoyunda ABD'ye karşı oluşan olumsuz bakış açısının büyük rolü olduğu açıktır.

Yukarıda *Dictionary of International Relations Terms*'teki tanımda kamu diplomasisi ile hedef kamuoyuna yönelik amaçlanan eylemlerin iki kelimele bir özeti yapılmıştı: Bilgilendirme ve etkileme. Özellikle bilgilendirme yönüyle ele alındığında bir iletişim süreci olan kamu diplomasisinin iki taraflı karakteri ortaya çıkmaktadır. Bilgilendirme faaliyetleri şeklinde uygulanan kamu diplomasisi bu durumda uygulayıcı devletin çıkarlarına hizmet edebileceği gibi uygulayan ve uygulanan tarafın ikisinin birden çıkarlarına hizmet edebilir. Bu bağlamda kamu diplomasisinin devletler için bir kazan-kazan süreci olması mümkündür. Malone kamu diplomasisi sürecinde karşılıklılığın önemine dikkat çekerek “Eğer kendi toplumumuzu ve politikalarımızı anlatmak istiyorsak öncelikle iletişime geçmek istediğimiz halkın kültürünü, tarihini, psikolojisini ve özellikle de dilini öğrenmeliyiz” der.⁵⁸

Ancak uygulayıcı devletin asıl amacının kendi kazancı olduğu kabul edilirse önceliğin bilgilendirmeden ziyade etkilemede olduğu varsayılabilir. Malone'un “düşüncelerini ve nihayetinde hükümetlerini etkilemek maksadıyla yabancı halklarla doğrudan iletişim”⁵⁹ şeklindeki etkileme vurgulu tanımından yola çıkan Gilboa kamu diplomasisinde iki aşamalı bir süreçten söz eder. İlk aşama, hedef ülkede kendi görüşünü destekleyecek bir kamuoyu oluşturacak doğrudan iletişim; ikinci aşama ise bu faaliyetten etkilenen kamu vasıtasıyla o ülkenin hükümetini kamu diplomasisi uygulayan ülkeye karşı dostça politikalar uygulamaya zorlamadır.⁶⁰ Bu noktada akla kamu diplomasisi ile propaganda farkı ve ilişkisi gelse de konunun o boyutu ileride ayrı bir başlık altında ele alınacağı için burada üzerinde durulmamıştır.

1.4. Yumuşak Güce Paralel Olarak Kamu Diplomasisinin Artan Önemi

Savaşlar tarih boyunca ölümcül ve yıkıcı olmuştur. Zamanda günümüze yaklaştıkça teknolojiye yaşanan gelişmeler savaşların bu olumsuzluklarını artırmıştır. Orduların hareketliliğinin, silahların menzilin ve yıkıcılığının artması beraberinde savaşların daha ölümcül, daha yıkıcı, daha cephe gerisini etkileyebilir ve daha maliyetli olmasını getirmiştir. Özellikle

---

⁵⁷ Nye, a.g.e., s. 127

⁵⁸ Gifford Malone, **Political Advocacy and Cultural Communications: Organising the Nation's Public Diplomacy**, University of America, Lanheim, 1988, s. 1'den aktaran Emine Akçadağ, “Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi”, (t.y.), <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf>, (11/09/2017).

⁵⁹ Malone, “Managing public diplomacy”, **Washington Quarterly**, 8 (3), 1985, s. 199'dan aktaran Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, s. 57

⁶⁰ Gilboa, “Searching for a Theory of Public Diplomacy”, s. 57

nükleer silahların ortaya çıkışıyla bu silahlara sahip olan ülkelerin topyekûn savaşmaları ihtimali kıyamet senaryolarını ortaya çıkarmıştır. “Dehşet dengesi” bu devletler arasında doğrudan sıcak çatışmaları önlemiş ancak devletler arasında kaçınılmaz olan güç mücadelesi farklı şekillerde devam etmiştir.

Kore’de ya da Afganistan’da olduğu gibi büyük güçlerin kendi topraklarının dışında yürüttükleri savaşlar, ekonomik mücadele, diplomatik manevralar, terör ve kamu diplomasisi faaliyetleri bu güç mücadelesinin farklı ve uluslararası toplumca kabul edilebilir ya da edilemez yönlerini oluşturmaktadır.

Özellikle uzun vadeli hedefler bağlamında sert güç kullanımının getireceği mal ve/veya can kayıplarından kaçınmak isteyen, diğer taraftan güç mücadelesinde geri kalmak istemeyen devletler için yumuşak güç, sert gücün yanında en az onun kadar önemli bir dış politika aracı olmaktadır.

1.4.1. Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramının Dönüşümü ve Yumuşak Güç - Kamu Diplomasisi İlişkisi

Kamu diplomasisi ile yumuşak güç, aralarındaki sıkı bağ sebebiyle birçok akademik çalışmada bir arada ele alınmakta, biriyle ilgili bir çalışma yapılırken diğerinden de az ya da çok mutlaka söz edilmektedir. Bu bağlamda Muharrem Ekşi’nin kamu diplomasisini “yumuşak güce dayanan sivil toplum temelli, kamuoyu-odaklı yeni diplomasi tarzı” şeklinde tanımlaması iki kavram arasındaki ilişkiyi özetlemektedir.⁶¹ Kamu diplomasisi, yumuşak gücün hem uygulama aracı hem de üreticisidir.

Yumuşak güç ile kamu diplomasisi arasındaki ilişkiyi incelemek için öncelikle bu kavramları tanımlamakta fayda vardır. Kamu diplomasisi, çalışmanın önceki bölümünde ele alındığından bu bölümde önce güç kavramı sonrasında da onun bir çeşidi olan yumuşak güç kısaca incelenecektir.

Kavramın kelime anlamına bakıldığında Türk Dil Kurumu Büyük Sözlük’te güç, diğer birçok tanımının yanı sıra, “Fiziksel, düşüncel ve ahlaksal bir etki yapabilme ya da bir etkiye direnebilme yeteneği” olarak tanımlanmıştır.⁶² Güç kelimesinin İngilizcedeki karşılığı olan *power* kelimesi için *Oxford English Dictionary*’de yapılan tanımların konumuzla ilgili olanları “bir şeyi yapabilme yeteneği, insanları ya da durumları etkileyebilme yeteneği, bir şeyi yapabilme hakkı ya da otoritesi, politik otorite ya da kontrol”⁶³ şeklindedir.

⁶¹ Muharrem Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2014, s. 15

⁶² Türk Dil Kurumu (t.y.), “Güç”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c8c33c64c3635.35613080, (15.07.2017)

⁶³ **Oxford English Dictionary**, “Power”, 11. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2006, s. 584

Güç kavramını uluslararası ilişkiler bağlamında ele aldığımızda çok eski dönemlerde gücü politikanın merkezine yerleştiren bilim insanlarının olduğu görülmektedir. MÖ 5. yüzyılda Atinalı bir general olan Thucydides tarafından yazılmış ve Yunan şehir devletlerinden olan Atina ile Sparta arasındaki savaşı ele alan “Peloponnesos Savaşları” adlı eser uluslararası ilişkiler alanında yazılmış ilk eserlerden biridir. Bu eserde Thucydides söz konusu savaşın bir güç mücadelesi olduğunu ortaya koymuştur.⁶⁴

Bu örnekte olduğu gibi uluslararası ilişkilerin bir disiplin olarak ortaya çıkmasından önce yazılmış birçok eserde güç kavramı önemli bir yer tutmuş olsa da bir kavram olarak güce eğilen ve onu analiz eden çalışmalar 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Uluslararası ilişkiler disiplini en çok kullanılan kavramlardan biri olmasına karşın⁶⁶ “güç nedir” sorusuna bugüne kadar net bir cevap verilememesi sebebiyle kavram etrafındaki tartışma devam etmektedir.⁶⁷ Nye bu durumu ilginç bir benzetmeyle ifade etmiştir. Nye’a göre “Güç hava durumu gibidir. Herkes ona bağlıdır ve onun hakkında konuşur; fakat çok azı onu anlar. [...] Güç, aynı zamanda aşk gibidir de... onu yaşamak, tanımlamaktan ve ölçmekten kolaydır”.⁶⁸ Kavram teorik basitlikte ifade edildiğinde anlamını kaybetmekte, gerçeğe yaklaşan tanımlamalar ise analize imkân vermeyecek derecede karmaşıklaşmaktadır.⁶⁹

Güç kavramıyla yakın dönemlere kadar kast edilen sert güç olmuştur. Bu bağlamda Amerikalı siyaset bilimci Robert Dahl’ın “başka bir aktöre aksi takdirde yapmayacağı bir şeyi yaptırma yeteneği” şeklindeki güç tanımı ilişkişel gücün klasik bir formülüdür.⁷⁰ Uluslararası aktörler için dış politika hedeflerine ulaşmanın ilk ve uzun yıllar boyunca tek olduğu kabul edilen yolu sert güç kullanımınıdır. Buna havuç-sopa yöntemi de denebilir. Bu benzetmede havuç ödül, sopa ise cezalandırma, güç kullanma ya da güç kullanma tehdidinde bulunmaya karşılık gelir.

Dış politika hedeflerine ulaşmak için sert güç kullanımı genelde kısa sürede sonuç veren etkili bir yoldur. Ancak bu yol genelde can ve/veya mal kaybı ya da uluslararası toplumun tepkisini

---

⁶⁴ Kadir Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 3

⁶⁵ Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 16

⁶⁶ Deniz Ülke Arıboğan, **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri - Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s. 18

⁶⁷ Rodolfo Henrique Cerbaro, “Competition-Trapping The Concept Of Power”, **European Journal Of Social Sciences**, 21(1), 2011, s.148; Peter J.Anderson, **The Global Politics Of Power, Justice And Death, An Introduction To International Relations**, Taylor and Francis E-Library, New York, 2005, s.11’den aktaran Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 32

⁶⁸ Nye, a.g.e., s. 11

⁶⁹ Haluk Özdemir, “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63(3), 2008, s. 114

⁷⁰ Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, **Behavioral Science**, (2)3, 1957, s. 202-203

çekmek şeklinde yüksek maliyet içerir. İkinci ve genelde daha uzun vadede sonuç veren diğer bir yol ise yumuşak güçten faydalanmaktır.

Yumuşak güç en yalın haliyle cazibedir. Bir aktör herhangi bir açık tehdit ya da değiş tokuş olmadan diğer bir aktörünün çekiciliği sebebiyle o aktörün amaçlarını kabul ederse burada yumuşak güçten söz edilir.⁷¹ Böyle bir yumuşak güce sahip olan aktörün sert güç unsurlarını kullanmadan amacına ulaşması mümkün olabilir. Burada dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de yumuşak güçle nüfuzun aynı şey olmadığıdır. Nüfuzun kaynağı tehdit ve para gibi sert güç unsurları olabilir, oysa yumuşak güç cazibeden kaynaklanır.⁷² Eski bir Fransız Dışişleri Bakanının ABD'nin filmler ve televizyon aracılığıyla başkalarının düşlerine ilham verdiğini ve bu sebeple diğer ülkelerden birçok öğrencinin eğitim almak üzere ABD'ye gittiğini, bu sebeple ABD'nin güçlü olduğunu söylemesi⁷³ yumuşak güce yapılmış bir vurgudur.

Ülkelerin yumuşak güçleri öncelikle başkaları için çekici oldukları durumlarda kültürlerine, yurt içi ve yurt dışında onlara uygun hareket ettikleri takdirde siyasi değerlerine, meşru ve ahlaki olarak otoriter görüldüğünde dış politikalarına dayanır.⁷⁴

Tablo 1: Nye'in Sert ve Yumuşak Güç Davranış Spektrumu⁷⁵

	Sert	Yumuşak
Davranış Spektrumu	Emir Zorlama İkna etme	Gündemi yaratma Cazibe Yanına çekme
En Uygun Kaynaklar	Baskı Yaptırımlar Ödemeler Rüşvet	Kurumlar Değerler Kültür Politikalar

Yılmaz, Nye'in gücü sert ve yumuşak olarak bu şekilde sınıflandırmasının bazı bilim insanlarınınca eleştirildiğini belirtmiştir. Bu görüşe göre yumuşak güç tanımlaması ancak demokratik ve açık toplumlar için geçerli olabilecektir. Diğer taraftan sert gücün en temel unsuru olarak

⁷¹ Nye, a.g.e., s. 16

⁷² Nye, a.g.e., s. 15

⁷³ Hubert Védrine ve Dominique Moisi, **Finance in an Age of Globalization**, Brooking Institution Press, 2001, s. 3'ten aktaran Nye, a.g.e., s. 17

⁷⁴ Nye, a.g.e., s. 20

⁷⁵ Nye, a.g.e., s. 17

görülen askeri güç, insani yardım maksatlı kullanımlarda ya da karşılıklı eğitim programları, teknolojik ve doktriner yenilikler gibi faaliyetlerle yumuşak gücün bir unsuru olabilir.⁷⁶

Yumuşak güç edilgen bir güçtür. Hedef ülkelere uygulanması ya da uygulanma tehdidinde bulunulması söz konusu değildir. Etkilenen ülkeler yumuşak güç sahibi ülkenin herhangi bir şey yapmasına gerek kalmadan kendiliklerinden bu güçten etkilenir ve o ülkenin lehine davranışlarını değiştirmeye hazır hale gelirler.⁷⁷ Ancak devletlerin bu potansiyel gücü olduğu gibi bıraktığı ve diğer ülkelerin bundan etkilenmesini beklediğini düşünmek doğru olmaz. Bu noktada kamu diplomasisi devreye girer ve edilgen yumuşak güç unsurlarının kullanılması ile etkin olan kamu diplomasisi faaliyetleri yürütülür.⁷⁸

Kamu diplomasisi uygulamaları yumuşak güce dayandığından başarılı bir uygulama için yumuşak güç kaynaklarının varlığı büyük önem taşır. Bunun yanı sıra yumuşak güç kaynaklarının birbirleri ile uyumlu olması son derece önemlidir. Zira yumuşak güç kaynaklarından birindeki olumsuzluğun, diğerini de olumsuz yönde etkilemesi mümkündür.⁷⁹ Buna örnek olarak meşru görülmeyen dış politika uygulamalarının bir ülkenin yumuşak gücünü olumsuz yönde etkilemesi gösterilebilir.⁸⁰

Bir ülkenin sert gücü diğer ülkeler için bir tehdit olabilir. Ancak eğer müttefik ülkelerden birinin sert gücü artıyorsa bu durum diğerinin sert gücüne de olumlu etki yapabilir. Benzer bir bağıntı yumuşak güç için de geçerlidir. Bir ülkenin yumuşak gücünün artması diğer ülkelerin aleyhine olabileceği gibi benzer değerleri paylaşan ülkelerden birinin yumuşak gücündeki artış diğer ülkenin yumuşak gücüne olumlu etkide bulunabilir. Kamu diplomasisi uygulamalarının yumuşak güce dayanmasından yola çıkıldığında, böyle bir durumda bir ülkenin, başka bir ülkenin yumuşak gücünü kendi kamu diplomasisi faaliyetleri için kullanması mümkün olabilir.

1.5. Kamu Diplomasisinin Uygulama Alanları ve Bileşenleri

Kamu diplomasisi birbirlerinden net bir biçimde ayrılmayan farklı alanlarda ve yine zaman zaman iç içe geçen farklı araçlarla yürütülen bir faaliyettir. Kamu diplomasisinin uygulama alanları konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır. Bu haliyle kamu diplomasisinin kavramsallaştırılması henüz tamamlanmamış bir süreçtir. Cull, kamu diplomasisinin bileşenlerini “dinleme, savunma, kültürel diplomasi, mübadele diplomasisi ve uluslararası yayıncılık” olmak üzere beş başlık altında

---

⁷⁶ Sait Yılmaz, *Güç ve Politika*, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 54-55

⁷⁷ Yılmaz, *Güç ve Politika*, s. 53

⁷⁸ Yılmaz, *Akıllı Güç*, s. 56

⁷⁹ Sancak, *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç*, s. 124

⁸⁰ Nye, a.g.e., s. 102

sınıflandırmakta, kullandıkları bazı yöntemlerin ortaklığından hareketle çalışmasında “psikolojik savaş”a da yer vermektedir.⁸¹ Cull’a göre etkili bir kamu diplomasisi bu bileşenlerin bir arada etkili bir biçimde kullanılmasıyla mümkün olabilir.

Ülkemizdeki çalışmalarda kamu diplomasisinin kullanım alanları ve bileşenleri farklı başlıklar altında ele alınmıştır. Örnek olarak Demir,⁸² çalışmasında “Kamu Diplomasi Teknikleri” başlığı altında Cull’un sınıflandırmasını aynen almıştır. Sancar, “Kamu Diplomasisinin Kullanım Alanları” olarak “Kültürel Diplomasi, Yurttaş Diplomasisi, İnanç Diplomasisi, Lobcilik, Savunuculuk” başlıkları altında konuyu ele almıştır.⁸³ Kamu diplomasisinin kullanım alanlarını daha dar alanda ve uygulama araçları ile iç içe ele alan Erzen, çalışmasının “Kamu Diplomasisi Uygulama Alanları” başlıklı bölümünde konuyu “Eğitim, Kültür, Sanat, Spor, Teknoloji ve İnternet” alt başlıkları ile çalışmıştır.⁸⁴

Bu çalışmada yukarıdakilerin de dâhil olduğu örnekler incelenerek kamu diplomasisinin kullanım alanları şu şekilde ele alınacaktır: 1- Dinleme, 2- Savunma, 3- Kültürel Diplomasi, 4- İnanç Diplomasisi, 5- Mübadele Diplomasisi, 6- Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi, 7- Dış Yardımlar ve İltica Politikası, 8- Silahlı Kuvvetlerin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri, 9- Yurttaş Diplomasisi.

Görüldüğü üzere ele alınacak uygulama alanları yukarıda sözü edilen çalışmalarla birebir aynı değildir. Bu çalışmanın hazırlanması esnasında yapılan literatür taramaları ve alanla ilgili kişilerle yapılan değerlendirmeler sonucunda farklı başlıkların kullanılması uygun görülmüştür. İncelenen çalışmalarda eksik olduğu düşünülen başlıklara bu çalışmada yer verilmiştir. Mesela Cull ve Demir’in çalışmalarında dış yardımlar ve inanç diplomasisi yer almamaktadır. Oysa günümüzde dış yardımlar ve mülteci politikaları devletlerin yumuşak gücünde ve kamu diplomasisi faaliyetlerinde önemli bir yere sahiptir. Benzer şekilde inanç diplomasisi farklı isimler altında da olsa yüzyıllardır kullanılan bir kamu diplomasisi alanıdır ve kültürel diplomasinin içinde ele alınamayacak kadar kendine has özelliklere sahiptir.

Diğer taraftan yukarıda adları zikredilen örnek çalışmalardaki bazı başlıkların ise bu çalışmada ele alınmadığı görülecektir. Sancar’ın adı geçen çalışmasında bir kamu diplomasisi alanı olarak ele alınan “lobcilik”, kamu diplomasisi tanımına uygun olmadığı düşüncesiyle buraya alınmamıştır. Zira Sancar çalışmasında lobciliğin tanımlarına yer verirken bunun “yönetenler nezdinde, özellikle yasama ve yürütme üzerinde”, “siyasi aktörleri etkileyerek” yapılan bir faaliyet

---

⁸¹ Nicholas J. Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, Figueroa Press, Los Angeles, 2009, s. 10

⁸² Vedat Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, 1. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 2012, s. 71

⁸³ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 169

⁸⁴ Meltem Ünal Erzen, **Kamu Diplomasisi**, 2. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 129

olduğunu belirtmektedir. Yine Sancar'ın ifadesiyle lobcilik doğrudan karar vericileri hedef alır.⁸⁵ Oysa kamu diplomasisinin hedefinin yöneticiler değil, hedef ülke halkları olduğu bu çalışmanın ilgili başlığında ortaya konulmuştur.

Erzen'in çalışmasında kamu diplomasisinin kullanım alanı olarak ele alınan teknoloji ve internet⁸⁶ bu çalışmada araçlardan biri olarak değerlendirilecektir. Zira interneti başlı başına bir alan olarak değil ancak kültürel diplomasi, inanç diplomasisi ya da uluslararası yayıncılık gibi kamu diplomasisi faaliyetlerini yürütmek için iyi bir araç olarak değerlendirmek daha uygun görülmektedir.

Cull'un, kullandıkları tekniklerin kamu diplomasisine olan benzerliğinden yola çıkarak çalışmalarında yer verdiği psikolojik savaş, propaganda ve bunların kamu diplomasisi ile olan ilişkileri, bu çalışmada da benzer şekilde kamu diplomasisi ile benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulacağı ayrı bir başlık altında ele alınacaktır.

1.5.1. Dinleme

Cull dinlemeyi bütün etkili kamu diplomasisi faaliyetlerinin temeli olarak görür.⁸⁷ Dinleme "bir aktörün, yurtdışındaki kamu ve kanaatleri hakkında malumat toplayıp, derleyip politikasına veya daha geniş mânâda kamu diplomasisi yaklaşımına buna göre istikamet vererek milletlerarası zemini yönetme teşebbüsünde bulunmasıdır".⁸⁸

Geleneksel diplomaside diplomatların temel görevlerinden biri buldukları ülke hakkında bilgi toplamaktır. Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesi'nin üçüncü maddesinde bu görev "Bütün yasal imkânlarla kabul eden Devletin durumunu ve gelişmelerini tespit etmek ve bunlar hakkında gönderen Devlet Hükümetine bilgi vermek" şeklinde tanımlanmıştır.⁸⁹ Kamu diplomasisinde de devletler öncelikle hedef ülkenin ihtiyaçlarını, kültürlerini ve halklarını iyi anlamalı; sonrasında birlikte hareket edilecek ortak alanları tespit etmeye çalışmalıdırlar.⁹⁰

Yukarıda kamu diplomasisinin yumuşak güçle olan ilişkisinden söz edilmişti. "Yumuşak güç, bazı ortak değerlere dayandığı..." ve "senin istediğin sonuçların aynısını başkalarının da istemesini

---

⁸⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 180-181

⁸⁶ Erzen, a.g.e., s. 129

⁸⁷ Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 10

⁸⁸ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 72

⁸⁹ Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulunduğuna Dair Kanun (1961), T.C. Resmi Gazete, 18513, (12.09.1984)

⁹⁰ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 20

sağlamak” olduğu için karşı tarafa verilen mesajların nasıl algılandığı son derece önemlidir. Bu mesajların algılanmasına bağlı olarak kamu diplomasisi faaliyetleri yeniden düzenlenir.⁹¹ Yabancı kamuoyları hakkında bilgi toplama, geleneksel diplomasi ve istihbarat faaliyetlerinin rutin işlerindedir. En basit şekilde bu faaliyet yoluyla uluslararası bir aktör yabancı bir muhatap arar ve konuşup nadiren tutulacak sözler vermek yerine bu şekilde dinleyerek yabancı muhataba angaje olur. Kamu diplomasisinin uluslararası kanaatlerdeki değişikliklere karşılık vermesi sıkça görülen bir durumdur.⁹²

Kamu diplomasisi alanında yapılan faaliyetlerin hedef ülke kamuoyunda istenen sonuçları verip vermediğinin anlaşılmasında ve buna göre yeni yöntemler belirlenmesinde en önemli dinleme kaynaklarının başında kamuoyu araştırmaları gelmektedir. Bu araştırmalar yoluyla kamu diplomasisi uygulamalarının hedef ülkede nasıl algılandığı tespit edilebilir.⁹³ Bu bağlamda kamuoyu araştırmaları ile elde edilecek geri bildirimlerin doğruluğu son derece önemlidir. Kamuoyu araştırması yapan kurum ya da kişilerin, verilerin doğruluğunu en üst seviyeye çıkarmak için hedef ülke sathında araştırma yapılan kitleyi olabildiğince geniş tutması, ülke içerisinde dini, sosyoekonomik, etnik vb. farklılıkları dikkate alması gerekmektedir.⁹⁴ Aksi takdirde yapılacak kamuoyu araştırmasının, hakkında fikir sahibi olunmak isteyen kamuyu temsil ediciliği olmayacaktır.

Başarısız kamuoyu araştırmaları için en ünlü örnek ABD’deki 1936 başkanlık seçimleri için *Literary Digest* dergisinin yapmış olduğu kamuoyu yoklamasıdır. Bu dergi telefon rehberlerinden, dergi abone listelerinden ve otomobil kayıt kataloglarından alınan isimleri kullanarak milyonlarca muhtemel seçmenin başkan adayları olan Franklin Roosevelt ve Alf London için tercihlerine ilişkin görüşlerini taradı. Anket sonuçlarına göre *Literary Digest*, London’un rahatlıkla seçimi kazanacağını tahmin etti. Ancak derginin örneklem grubu seçiminde önemli bir hata vardı. Büyük ekonomik krizden beri ABD’de dergi aboneliği, telefonu ve arabası olanlar sadece zenginlerdi. Dolayısıyla örneklem grubu sadece zenginlerden oluşuyordu. Nitekim seçim sonuçları alındığında Roosevelt’in 48 eyaletin 46’sında % 60’ın üzerinde bir oy oranı ile seçimi kazandığı görüldü.⁹⁵

---

⁹¹ Nye, a.g.e., s. 111

⁹² Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 18

⁹³ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 73

⁹⁴ Joshua S. Fouts (Ed.), **Diplomacy Practitioners, Policy Makers, and Public Opinion (A Report of the Public Diplomacy and World Public Opinion Forum, April 9–11, 2006)** USC Annenberg School for Communication, USC Center on Public Diplomacy ve The Pew Research Center, Washington, 2006, s. 8-18

⁹⁵ Michael A. Milburn, **Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset**, (Çev. Ali Dönmez – Veli Duyan), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 43-44

Yukarıdaki örnekte görüldüğü üzere kamuoyu yoklamaları usulüne uygun yapılmadığı takdirde doğru sonuç vermeyecek, dolayısıyla bu yoklamaya dayanan dinleme faaliyeti de istenen amaca ulaşamayacaktır.

1.5.2. Savunma

Savunma, kamu diplomasisi uygulamaları içinde görece kısa sürede sonuç veren bir alandır. Kamu diplomasisinde savunma bir aktörün ilgili olduğu bir konuyu, düşünceyi ya da belirli bir politikayı yabancı kamu hafızasında/düşüncesinde aktif bir şekilde desteklemek için uluslararası zemini yönetme çabasıdır. Bu anlamda savunma antik çağlarda dahi uygulanmış ve günümüzde de bütün devletlerin yürüttüğü bir faaliyettir.⁹⁶

Dışişleri Bakanlıklarının önemli işlevlerinden biri de dış temsilciliklere iç ve dış politika faaliyetleri hakkında gerekli bilgileri ve hükümetin görüşlerini iletmeektir. Ülkeler savundukları politikaları bu şekilde temsilcilikler vasıtasıyla ya da ülke içindeki görevli kurumlar aracılığı ile yabancı halklara iletirler. Dışişleri bakanlıklarında bu işi genelde “enformasyon dairesi” adı verilen birimler yapar. Bu daire aynı zamanda ülkede bulunan ve ülkenin dışarıdaki imajı üzerinde oldukça etkili olan yabancı medya organları ve mensupları ile olan ilişkileri de yürütmekle yükümlü olduğu için birçok dışişleri bakanlığında bu birim “Basın ve Enformasyon Dairesi”dir. Her ne isim altında örgütlenmiş olursa olsun bu birimlerin temel görevi yabancı medyaya doğrudan ya da diplomatik temsilcilikler aracılığı ile hükümetin politikaları hakkındaki bilgiyi olabildiğince olumlu bakış açısı ile ve en kısa sürede iletilebilmektir.⁹⁷

Görüldüğü üzere savunuculuk, kamu diplomasisi faaliyetleri içerisinde genelde tek yönlü bir iletişim faaliyetidir. Savunuculukta asıl hedef bir hükümetin değil, o hükümetin ülkesinin fikirlerinin savunuculuğudur. Fikirlerin kültürden kültüre farklı algılanabileceği dikkate alınarak mesaj verilmesi önemlidir.⁹⁸

1.5.3. Kültürel Diplomasi

Kamu diplomasisinin en yaygın uygulama alanı şüphesiz kültürdür. “Bir toplum için mânâ ifade eden değerlerin ve uygulamaların bütünü”⁹⁹ olarak ifade edilebilecek olan kültürün kamu diplomasisi uygulamaları içinde çok büyük bir yer tutmasından dolayı ona bu alanda özel bir önem atfedilmiş hatta bazı ülkelerde bu alandaki uygulamalar kamu diplomasisinden ayrı ele alınarak

---

⁹⁶ Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 18-19

⁹⁷ İskit, a.g.e., s. 217

⁹⁸ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 183-184

⁹⁹ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 60

kültürel diplomasi olarak adlandırılmıştır. Ancak kültürel diplomasi olarak adlandırılan faaliyetler sonuçta amaç ve yöntem itibarı ile kamu diplomasisinden farklı değildir.¹⁰⁰ Uluslararası politikada kendine yer edinmek isteyen birçok ülke kültürün kamu diplomasisi uygulamalarındaki önemini görerek kurdukları çeşitli kurumlarla kendi kültürlerini dünyaya yaymaya çalışmaktadırlar. Bu çabaların arkasında kültürel açıdan birbirlerine yakın olan ülkeler arasında siyasi etkileşimin daha kolay olacağı ve bu yakınlıkla hedef ülkelerin daha kolay etkileneceği düşüncesi yatmaktadır. Kültürel diplomasinin hedefleri genelde uzun vadeli hedefler olup kapsamının belirgin bir biçimde ortaya konulması oldukça zordur.¹⁰¹

Kültürel diplomasi yoluyla ulusal saygınlığı desteklemek için Fransa'da 1883 yılında kurulan Alliance Francaise öncü bir kurum olmuştur.¹⁰² Benzer amaçlarla 1917 yılında ABD'de Kamu Enformasyon Komitesi (Committee on Public Information),¹⁰³ 1934 yılında İngiltere'de British Council,¹⁰⁴ II. Dünya Savaşının ardından 1951 yılında Federal Almanya'da Goethe Enstitüsü,¹⁰⁵ 1972 yılında Japonya'da Japonya Vakfı¹⁰⁶ kurulmuştur. Dünyanın yükselen gücü Çin 1980'li yıllardan itibaren kamu diplomasisi faaliyetlerini kurumsallaştırırken¹⁰⁷ bu alanda geç kalan ülkelerden biri olan Türkiye 2009 yılında faaliyete başlayan ve bu çalışmanın hazırlandığı tarih itibarı ile yurt dışındaki 43 merkez ile çalışmalarını sürdüren Yunus Emre Enstitüsü ile bu alandaki açığını kapatmayı hedeflemektedir.¹⁰⁸

Ancak burada sözü edilen ve doğrudan kamu diplomasisi faaliyetleri için kurulan bu kuruluşlar dışında eğitim kurumları, dini kurumlar ve spor kulüpleri gibi kurumların da ülkelerinin kültürel tanıtımına katkı sağlayan organizasyonlar olduğu unutulmamalıdır. Kültürel diplomasinin modern dans eğitiminden modern siyaset eğitime kadar her türlü faaliyeti kapsadığı¹⁰⁹ göz önüne alındığında bu alanda faaliyet gösteren kurumların çeşitliliğinin doğal olduğu görülmektedir.

Kültürel diplomasinin en temel kullanım alanı dil ve sonrasında buna bağlı olarak eğitimidir. Kültürün en etkili taşıyıcılarından biri olan dilin yaygınlaştırılmasıyla hedef ülkelerin etkilenmesi

¹⁰⁰ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 169

¹⁰¹ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 361-362

¹⁰² Nye, a.g.e., s. 96

¹⁰³ Nye, a.g.e., s. 97

¹⁰⁴ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 128

¹⁰⁵ Oliver Zöllner, "German Public Diplomacy", Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy** içinde (262-269), Routledge, London-New York, 2009, s. 265

¹⁰⁶ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 149

¹⁰⁷ Gary D. Rawnsley, "China Talks Back", Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy** içinde (282-291), Routledge, London-New York, 2009, 282

¹⁰⁸ Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/tr/yunusemreenstitusu> (08.07.2017).

¹⁰⁹ Philip Seib, "A Strategy for Cultural Diplomacy", (01.05.2012), http://www.huffingtonpost.com/philip-seib/cultural-diplomacy_b_1184854.html, (26.04.2016)

kolaylaşacaktır. Bu bağlamda eğitim hem dili yaygınlaştırmak hem de sanat ve kültürün diğer unsurlarını yaygınlaştırmak için önemli bir araçtır.¹¹⁰

Kültürel diplomasinin önemli etkinlik alanlarından bir diğeri sportif faaliyetlerdir. Farklı kategorilerde yapılan uluslararası spor etkinlikleri yoluyla ülkeler kendi kültürlerini tanıtmak ve diğer ülkelerin kültürlerini tanımak imkânı bulurlar. Kitle iletişim araçları vasıtasıyla bütün dünyanın izlediği bu etkinliklere ev sahipliği yapmak tanıtım açısından ve sağladığı itibar açısından ülkeler için oldukça çekici olmaktadır. Bu sebeple olimpiyatlar ve dünya kupaları gibi büyük spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmak için birçok devlet arasında rekabet yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra ülkeler bu spor faaliyetlerinde kazandıkları kupalar ve madalyalar yoluyla da itibar kazanmaktadırlar.¹¹¹ Özellikle ideolojik kutuplaşmaların yükseldiği dönemlerde müsabakalarda başarılı olmak çok daha büyük önem taşımıştır. Hitler'in 1936 Berlin Olimpiyatlarını propaganda maksatlı kullanması bu bağlamda önemli bir örnektir.¹¹² Amerikan Futbol Ligi'nin (NFL), en büyük organizasyonu olan Super Bowl olarak bilinen final maçını ABD'de 120 milyon, dünya çapında ise 160 milyon kişi izlemiştir.¹¹³ Basketbolun ABD Ulusal Basketbol Birliği (NBA) ile özdeşleşmesi gibi bazı spor dalları bazı ülkelerle özdeşleşmiştir. Futbol ise dünya çapında yaygın oluşu ile basketboldan ve Amerikan futbolundan daha çok ilgi çekmekte, bu bağlamda kamu diplomasisi açısından büyük önem arz etmektedir. İngiltere'nin Premier Lig'i, İspanya'nın La Liga'sı ve İtalya'nın Serie A'sı dünya kamuoyunda tanınmakta, Real Madrid ve Barcelona gibi bazı takımların imajlarının ülke imajlarının bile önüne geçtiği söylenmektedir. Ancak ülke imajı ve dolayısıyla kamu diplomasisi açısından oldukça önemli bir alan olmakla birlikte sporun her zaman olumlu etki ettiği söylenemez. Uluslararası müsabakalarda gösterilen başarıların olumlu etkisi olduğu gibi yaşanan olumsuzlukların da ülke imajına zarar vermesi mümkündür. Terör saldırısının yaşandığı 1972 Münih Olimpiyatları bu duruma örnek olarak gösterilebilir.¹¹⁴

Kültürel diplomaside sanat faaliyetleri önemli bir yer işgal etmektedir. Sinema, opera, tiyatro, edebiyat, heykel, resim, dans gibi çeşitli alanlarda duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi şeklinde ortaya konulan sanat faaliyetleri toplumları önemli ölçüde etkilemekte, bu etki gücü beraberinde sanatın kamu diplomasisi faaliyetleri için önemli bir alan olmasını getirmektedir. Özellikle sinema, daha geniş kitlelere ulaşması ve istenen mesajları çeşitli sembollerle hedef kitleye ulaştırmasıyla bu alanda oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda en başarılı örnek olarak görülebilecek olan Hollywood film endüstrisi Amerikan yaşam tarzının dünyaya yayılmasında önemli bir rol

---

¹¹⁰ Sönmezoğlu, a.g.e., s. 362

¹¹¹ Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 128

¹¹² Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 206

¹¹³ "30 saniyesi 5 milyon dolarlık reklam", (08.02.2016), **Cumhuriyet e-gazete**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/futbol/477447/30_saniyesi_5_milyon_dolarlik_reklam.html (08.09.2017)

¹¹⁴ Erzen, a.g.e., s 140-141

oyunmaktadır. Bu alanda Avrupa sinema sektörü ve Hindistan'daki Bollywood'un ardından Çin sinema sektörü de son yıllarda büyük ilerleme göstermektedir.¹¹⁵

Televizyon programları ve dizileri de önemli kültür taşıyıcıları konumundadır. Yurt dışına ihraç edilen diziler ticari gelirin yanı sıra kültürün yayılmasını da sağlamaktadır. Sergiler, konserler ve tiyatro faaliyetleri de benzer işlev görmektedir.¹¹⁶ Bu faaliyetler içerisinde özellikle müzik, günümüz kitle iletişim imkânları ile daha kolay iletilmesi ve daha geniş bir kitleye hitap etmesi açısından avantajlıdır. Müziğin doğrudan bir kültür taşıyıcısı olmasının yanı sıra müzik yarışmaları, konserler gibi organizasyonlar yoluyla da müzik kamu diplomasisi için bir araç olmaktadır. Caz müziği özellikle Soğuk Savaş yıllarında Doğu Bloku'na karşı bir kamu diplomasisi aracı olarak kullanılmış, Eurovision Şarkı Yarışması gibi etkinlikler de ülkelerin itibar yönetiminde önemli yer tutmuştur. Dünyaca ünlü müzisyenlerin verdikleri konserler de ülkelerinin imajına olumlu etki eden faaliyetlerdir.¹¹⁷

1.5.4. İnanç Diplomasisi

Din, bireylerin hayatında olduğu gibi uluslararası ilişkilerin temel aktörleri olan devletlerin varlığında da her dönemde az ya da çok etkili olan unsurlardan biridir. İkel toplulukların ortaya çıkışından günümüze kadar birçok devlette iktidarın meşruiyet kaynağı olarak dinin görülmüş olması¹¹⁸ bu önemin temel sebeplerindendir. Tanrı-kralların yönetimindeki eski çağ devletlerinden Ortaçağ Avrupasına, Doğu Roma'dan İslam dünyasındaki devletlere kadar birçok medeniyette iktidar, gücünü tanrıdan almaktaydı.¹¹⁹ Bu durumda tarih boyunca birçok savaşın cihat ya da Haçlı Seferleri adı altında din adına yapılmış olması son derece doğal karşılanmalıdır.

1648 Westphalia Barışı ile yaklaşık 350 yıl boyunca en azından teoride uluslararası ilişkilerden dışlanmış gibi görünse de özellikle 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra din, uluslararası ilişkilerde adeta yeniden keşfedilmiştir.¹²⁰ Aslında 11 Eylül'den önce dinin uluslararası ilişkilerdeki önemli rolü, dolaylı da olsa Samuel Huntington tarafından gündeme getirilmişti. Ünlü "Medeniyetler Çatışması mı?" başlıklı çalışmasında Huntington medeniyetlerin en önemli farklılaşma alanı olarak dini göstermiştir. Dünyanın birçok yerinde zayıflayan milli kimliğin yerini

---

¹¹⁵ Erzen, a.g.e., s 135-136

¹¹⁶ Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 127-128

¹¹⁷ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 210-211

¹¹⁸ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 68-69

¹¹⁹ Torbjon L. Knutsen, **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, (Çev. Mehmet Özyay), Açılım Kitap, İstanbul, 2006, s. 30-40.

¹²⁰ Burak Kadercan, "Uluslararası İlişkiler ve Din", Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2012-RR01, 2012.

din almaya başlamış ve bu eğilim sıklıkla radikal akımları beraberinde getirmiştir. Bu radikalleşme Batı Hristiyanlığı, Musevilik, Budizm, Hinduizm ve İslamiyet için de geçerlidir.¹²¹

İnanç diplomasisinin öncelikli amacının din farkından kaynaklanan çatışmaları sonlandırmayı amaçladığını savunan çalışmalar vardır. Bu çalışmalara göre inanç diplomasisi farklı inançlara saygı duyularak dinler arasında diyalogun gelişmesini amaçlar ve olması gereken de dinler arasında diyalog ve hoşgörüdür.¹²²

Dünyanın büyük bölümünde din bireylerin hayatında ve siyasal topluluklarda baskın bir unsur olmuştur. Bu bireylere ve topluluklara yönelik başarılı bir kamu diplomasisi faaliyeti yürütmek için inancın rolünü iyi anlamak gerekir.¹²³ Hayatında dinin etkisi olmayan bireylerin ve toplumların inanç diplomasisi yoluyla etkilenebileceği açıktır. Dinin toplumlar üzerinde etkisinin olması muhakkak ki etkili bir inanç diplomasisinin ön şartıdır.

Toplumların dindarlık seviyelerini ve dinî duygularla hareket etme potansiyelini net bir şekilde ölçmek mümkün değildir. Ancak bir dine inanan herkesin az ya da çok o dinin söylemlerinden etkilenmesi beklenir. Bu açıdan bakıldığında dünya üzerinde bir dine inanan kişilerin sayısı fikir verebilir. ABD’deki bir teoloji okulu olan Gordon-Conwell’in dünya çapında yapmış olduğu bir araştırmaya göre dünya nüfusunun ezici bir çoğunluğu bir dine inanmakta ve dine inananların sayısı artmaktadır. Bu araştırma verilerine göre 1970 yılında dünyanın yaklaşık yüzde 82’si herhangi bir dine inanırken, 2010’da bu oran yüzde 88’e çıkmıştır. Bu araştırmada 2020 yılı itibarı ile inançlı nüfusun oranının % 90 olacağı öngörülmektedir.¹²⁴ Bu veriler dünya nüfusunun çok büyük bir bölümünün bir dine inandığını ve muhtemelen gelecekte de inanmaya devam edeceğini göstermektedir. Bu bağlamda siyasette merkezi bir rolü olan dini kamu diplomasisi uygulayıcılarının göz önünde bulundurmaları ve stratejilerini buna göre oluşturmaları gerekmektedir. Bu şekilde ortaya konulan stratejiler inanç diplomasisini oluşturacaktır.¹²⁵

İnanç diplomasisinde din, kaynak ülke ile hedef ülkenin farklı ya da aynı dini inançlara sahip olmasına ve amaçlara bağlı olarak üç şekilde kullanılabilir. Bunlardan ilki misyonerlik ya da tebliğ olarak adlandırılan ve dinsiz ya da başka dine mensup olan insanları kendi dinine çekme faaliyetleridir. Misyonerlik 16. yüzyılda sadece Hristiyanlığı yayma faaliyetlerini belirten bir

---

¹²¹ Samuel P. Huntington vd., **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s. 26

¹²² Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 179

¹²³ Seib, Philip, “Preface”, Naomi Leight (Ed.), **Essays on Faith Diplomacy içinde**, (7-11), Figueroa Press, Los Angeles, 2011, s. 9

¹²⁴ “Christianity in its Global Context, 1970–2020”, Center for the Study of Global Christianity, Gordon-Conwell Theological Seminary Sonuç Raporu, 2013, s. 6, <https://www.gordonconwell.edu/ockenga/research/documents/ChristianityinitsGlobalContext.pdf> (02.09.2016).

¹²⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 179

kavram olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen¹²⁶ Türkiye’de genel olarak İslamiyet dışındaki herhangi bir dini yayma çabalarının tamamı bu şekilde adlandırılmış, İslamiyet’i anlatma ve yayma faaliyetleri ise tebliğ olarak nitelendirilmiştir. Burada sözü edilen dini yayma faaliyetleri doğal olarak sert güce başvurmadan ikna yoluyla yürütülen faaliyetlerdir. Konumuz olan inanç diplomasisi açısından yayılmak istenenin hangi din olduğunun, dolayısıyla misyonerlik ya da tebliğ olarak adlandırılmasının bir önemi yoktur.

Misyonerlik faaliyetleri öncelikle dinî amaçlarla yapılır. Maksat “dinsiz” dünyayı Hristiyanlaştırmak ve nihayet yeryüzünde büyük bir Hristiyan topluluğu oluşturmaktır. Ancak misyonerlerin görünürdeki bu dini amaçlarının yanı sıra zamanla ekonomik, sosyal ve idari başka amaçlarının da olduğu anlaşılmıştır.¹²⁷ Benzer bir yargıya diğer dinlerin davet faaliyetleri için de varılabilir. Dini yayma faaliyetleri ile farklı dinden olan hedef ülke kamuoyunda kaynak ülke nüfusunun geneli ile aynı dini inançlara sahip bir kitle oluşturulmaya çalışılır. Elbette arkasında başka sebep olmaksızın tamamen dinî gerekçelerle dinini yaymaya çalışan davetçiler de vardır. Ancak amaç her ne olursa olsun hedef ülkede oluşturulan yeni dinî toplulukla birlikte artık ortak dinî değerlere sahip olan iki halkın birbirlerine karşı görece daha olumlu duygular besleyeceği muhakkaktır.

İnanç diplomasisinin ikinci şeklinde ise kaynak ülke, aynı dinî inanca sahip olan hedef ülke kamuoyuna yönelik ortak dine vurgu yapan faaliyetler yürütür. Bu faaliyetten beklenen de yukarıdakine benzer şekilde ortak dini değerler aracılığı ile hedef ülke ya da ülkelerde kaynak ülke lehine kamuoyu oluşturmaktır. Bu bağlamda İslam İşbirliği Teşkilatı gibi uluslararası örgütler nezdinde yürütülen çalışmalar, din ekseninde düzenlenen konferans, sempozyum gibi etkinlikler inanç diplomasisinin bu türden uygulanma şekillerindedir.¹²⁸

Üçüncüsünde ise hedef ülke ile kaynak ülkenin dini inançları farklıdır ancak kaynak ülkenin amacı misyonerlikte olduğu gibi hedef toplumun dini inancını değiştirmek değil, inanç diplomasisi yoluyla hoşgörülü bir ortam oluşturmaktır. İnanç diplomasisinin bu türüne geçtiğimiz yıllarda Türkiye’de gündemde olan “dinler arası diyalog” çalışmaları bir örnek olabilir. Dönemin Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç’ın 2013 yılında Berlin’de “Müslümanlar, Museviler ve Hristiyanlar: Barış Mümkündür!” başlıklı konferansta yaptığı konuşmada “Diyalog, dinlerin ve kültürlerin birbirlerine

---

¹²⁶ Şinasi Gündüz, “Misyonerlik”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 30, (193-199), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2005, s. 193

¹²⁷ Ayten Sezer, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 16, s. 199

¹²⁸ Mehmet Özkan, “Türk Dış Politikasında Din ve Dini Diplomasi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (134-153), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 138-139

karşı tahakküm etmesi değil, karşılıklı anlayış ve kabullenme çabası olarak görülmelidir.”¹²⁹ şeklindeki sözleri farklı dini inançlara sahip toplumların birbirleri ile olan diyalogundan bekleneni özetlemektedir. Arınç aynı konuşmasında kişinin bilmediğine düşman olduğunu vurgulayarak düşmanlığı bitirecek olanın karşılıklı tanıma olacağını ifade etmiştir ki bu da kamu diplomasisinin karakterine son derece uygun bir tespittir. Ancak bazı otoriteler dinler arası diyaloga son derece mesafeli yaklaşmış, bu sürecin gizlenmiş misyonerlik faaliyeti olduğunu ifade etmişlerdir.¹³⁰ Bu görüşün doğru olup olmaması sürecin inanç diplomasisi olarak tanımlanmasını değiştirmez ancak kaynak ülke-hedef ülke yönünde bir farklılık oluşturabilir.

Yukarıda açıklanan üç şekilde uygulanabilen inanç diplomasisi toplumların dindarlık seviyeleri ve günün hassasiyetlerine de bağlı olarak uygun zeminde en etkili kamu diplomasisi alanlarından biridir.

1.5.5. Mübadele Diplomasisi (Eğitim Alanındaki Faaliyetler)

Eğitim alanında gerçekleştirilen uluslararası değişim programları bir ülkenin imajını geliştirmenin bir yolu ve bu bağlamda kamu diplomasisi uygulaması için uygun bir alandır. Ülke dışında olumlu imaj oluşturmak ve başka halklarla doğrudan iletişim kurmak için eğitim faaliyetleri çerçevesinde uygulanan değişim programları kamu diplomasinin önemli bir bölümüdür.¹³¹ Burslarla desteklenen bu programların amacı başka ülkelerde, programı uygulayan ülkenin kültürüne ve değerlerine sempati ile bakan insanlar yetiştirmektir.¹³² Bu bağlamda başarılı değişim programlarına en güzel örneklerden biri Fransa ile Almanya’daki liseler arasında II. Dünya Savaşı sonrasında uygulanan programdır. Tarih boyunca birbirleriyle defalarca savaşmış olan iki halk arasındaki ilişkileri geliştirmek maksatlı bu programla 1997 yılına kadar beş milyon öğrenci değişimi gerçekleştirilmiştir.¹³³ Bu iki ülkenin geçmişlerindeki düşmanlığı bir kenara bırakıp başarılı bir AB projesini başlatmalarında bu faaliyetlerin önemli katkısı olduğu düşünülmektedir.¹³⁴

---

¹²⁹ “Müslümanlar, Museviler ve Hristiyanlar: Barış Mümkündür!”, <http://kdk.gov.tr/haber/basbakan-yardimcisi-bulent-arincin-05032013-tarihli-muslimanlar-museviler-ve-hristiyanlar-baris-mumkundur-baslikli-konferansta-yaptiklari-konusma-uluslararası-ve-kulturlerarası-diyalog-enstitusu-berlin/235>, (21.06.2016)

¹³⁰ Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Bayram Sevinç, “Dinler Arası Diyalogda Yerli Söylem İnşası”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 38 (2010/1), 81-112.

¹³¹ Erzen, a.g.e., s. 129

¹³² Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 127

¹³³ Giles Scott-Smith, “Networks of Influence: U.S. Exchange Programs and Western Europe in the 1980’s”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (50-56), Routledge, London, New York, 2009, s. 50

¹³⁴ Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 127

Ancak eğitim alanındaki değişim programlarında ilk akla gelen ülke ABD'dir.¹³⁵ Arkansas Senatörü William Fulbright 1945 yılında Kongre'de yaptığı konuşmada öğrenci değişim programları aracılığıyla uluslararası iyi niyetin teşvik edilmesinden söz etmiş, 1961 yılında da Fulbright-Hays Yasası olarak bilinen Karşılıklı Eğitimsel ve Kültürel Değişim Yasası çıkmıştır. Bu yasa ile ABD Hükümeti'nin desteklediği eğitimde değişim programları yasal bir çerçeveye kavuşmuştur. Fulbright Programının internetteki Türkçe sayfasında programdan beklentinin ne olduğu "...uluslararası burs programı, liderliği, öğrenmeyi ve kültürlerarası anlayışı geliştirmeyi hedeflemiştir ve halen hedeflemektedir. Bu mütevazı programın paha biçilemez hedefleri vardır, çünkü uluslararası ilişkilerin geçmişteki içi boş ve güce dayalı sistem yerine daha medeni, akılcı ve insani temeller üzerine kurulmasını başarmıştır." ifadesiyle ortaya konulmaktadır.¹³⁶

ABD'nin değişim programlarının altın yılları Soğuk Savaş dönemiyle paralel bir şekilde 1946-1991 yılları arasında olmuş, bu dönemde Ehud Olmert, Enver Sedat, Hamid Karzai, Helmut Schmidt, Margaret Thatcher, Nicolas Sarkozy, Raul Alfonsin ve Valery Giscard d'Estaing¹³⁷ gibi önemli siyasetçiler ABD'de değişim programları kapsamında eğitim almışlardır.¹³⁸ ABD'deki öğrenci değişim programları çerçevesinde eğitim alan 32 öğrencinin sonraki yıllarda ülkelerinde devlet ya da hükümet başkanı olarak görev almış olmaları dikkat çekicidir.¹³⁹ Eski ABD Dışişleri Bakanı Colin Powel "Ülkemiz için, burada eğitim gören, istikbalin dünya liderlerinin dostluğunu kazanmaktan daha iyi bir servet düşünmüyorum"¹⁴⁰ şeklindeki sözleri eğitimde değişim programlarına Amerikan yönetiminin bakış açısını yansıtmaktadır. Şüphesiz bu bakış açısı ABD ile sınırlı olmayıp diğer uluslararası aktörler için de geçerlidir. Bu alanda biraz geç kalınmış olsa da Türkiye'de de çalışmalar yapılmış, son yıllarda yaşanan hızlı artışla Türkiye'de değişik seviyelerde eğitim görmekte olan yabancı uyruklu öğrenci sayısı 2016 yılında 800 bine yaklaşmıştır¹⁴¹

Eğitim alanında yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinde bazen daha değişik bir yol izlenerek hedef ülkenin öğrencileri kaynak ülkeye getirilmez ancak kaynak ülke tarafından hedef ülkede eğitim kurumları açılır. Bu bağlamda Türkiye'nin yurt dışında eğitim kurumları açmak sureti ile kamu diplomasisi faaliyetleri yürütme yolundaki sistematik ilk girişimleri, Sovyetler

¹³⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 171

¹³⁶ "Fulbright Programı Hakkında", <http://fulbright.org.tr/hakkimizda/fulbright-programi-hakkinda/> (20.05.2016).

¹³⁷ Ehud Olmert: Eski İsrail Başbakanı; Enver Sedat: Eski Mısır Devlet Başkanı; Hamid Karzai: Eski Afganistan Devlet Başkanı; Helmut Schmidt: Eski Batı Almanya Şansölyesi; Margaret Thatcher: Eski İngiltere Başbakanı; Nicolas Sarkozy: Eski Fransa Devlet Başkanı; Raul Alfonsin: Eski Arjantin Devlet Başkanı; Valery Giscard d'Estaing: Eski Fransa Cumhurbaşkanı

¹³⁸ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 173; Public Diplomacy Alumni Association (PDDA), "What public diplomacy is and is not", (t.y.), <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm>, (24.03.2019)

¹³⁹ ABD Dışişleri Bakanlığı, "Heads of State/Government", <https://eca.state.gov/fulbright/fulbright-alumni/notable-fulbrighters/heads-stategovernment>, (t.y.), (13.09.2017).

¹⁴⁰ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 20

¹⁴¹ "Yabancı öğrencilerin 'eğitim yuvası' Türkiye"(04.05.2017), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/yabanci-ogrencilerin-egitim-yuvasi-turkiye/810945>, (12.09.2017).

Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi (1993) ve Kırgızistan'da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (1995)'nin açılması şeklinde gerçekleşmiştir.¹⁴² Ancak genel olarak bu alanı uzun bir süre etkin bir şekilde kullanmayan Türkiye, Türkiye Maarif Vakfı'nı kurarak bu alanda daha etkin olmaya başlamıştır.¹⁴³ Vakıf, Türkiye Cumhuriyeti adına, Milli Eğitim Bakanlığı dışında, Türkiye sınırları dışında eğitim kurumu açma yetkisi verilmiş tek kuruluş olarak 17.06.2016 tarihinde kurulmuştur. Vakfın amacı, kâr amacı gütmeksizin dünyanın her tarafında okul öncesinden yükseköğretime kadar geniş bir grupta faaliyet yürütmektir.¹⁴⁴ Günümüzde 33'ünde okul açılmış olan toplam 58 ülkede faaliyet yürüten vakfın 37 ülke ile de resmi teması vardır. Bu ülkelerde toplam 268 eğitim kurumu faaliyettedir.¹⁴⁵ Bu türden eğitim kurumlarının eğitim verdikleri öğrenciler ve onların çevreleri vasıtası ile kaynak ülke lehine bir kamuoyu oluşturmaya yardımcı olmaları beklenebilir.

1.5.6. Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi

Politika, uluslararası ilişkiler ve kitle iletişiminde son yıllarda yaşanan önemli dönüşümler medyanın diplomasideki rolünü artırmıştır. Kitle iletişimindeki devrimsel gelişmelerin yayıncılığa kazandırdığı yetenekle dünya üzerinde herhangi bir önemli gelişme anında bütün dünyaya ulaşabilmektedir. Bu durumun bir sonucu olarak artık bir ulusun ya da liderin imajı için sadece askeri ya da ekonomik güç belirleyici olamamaktadır. İletişim ve politikanın bu sıkı ilişki içindeki yeni hali “medializm” ve “tele-demokrasi” gibi yeni terimlerle ifade edilmektedir. Bu alanda kullanılan daha meşhur bir terim ise “CNN etkisi” dir. Bu terim özellikle insani kriz durumlarında karar alıcıların küresel televizyon haberleri üzerinde etkilerinin olmamasını ifade etmek için kullanılmıştır. Günümüz dünyasında hiçbir aklı başında lider televizyon haberlerinin önemini yadsıyamayacaktır.¹⁴⁶

Küresel medya organlarının gücü, bireylerin düşüncelerinin onların çeşitli yollarla aldıkları bilgilerle şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Buna bağlı olarak bireylere ulaşacak olan haberleri kontrol altında tutacak olan güçlerin bireylerin algılarını yönetebileceğini söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda medyanın kontrolü yoluyla bireylerin siyasal davranışlarına etki etmek de mümkün

¹⁴² Devrim Vural Yılmaz, “Geleceğin Diplomatik İnşası: Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Yükseköğretimi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(57), 2017, s. 142 (ss. 138-150)

¹⁴³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “2018 Mali Yılı Bütçe Tasarısı Vesilesiyle TBMM Genel Kuruluna Sunum”, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (03.03.2019)

¹⁴⁴ Türkiye Maarif Vakfı, “Türkiye Maarif Vakfı Tanıtım Kataloğu”, (t.y.), <https://turkiyemaarif.org/uploads/TanitimKatalogu2018.pdf>, (10.02.2019)

¹⁴⁵ Türkiye Maarif Vakfı, “Dünyada Türkiye Maarif Vakfı”, (t.y.), <https://turkiyemaarif.org/page/550-dunyada-tmv-16>, (10.02.2019)

¹⁴⁶ Eytan Gilboa, “Mass Communication and Diplomacy: A Theoretical Framework”, **Communication Theory**, 10(3), 2000, s. 276

olacaktır.¹⁴⁷ Kamu diplomasisinin öncelikli hedefinin sıradan bireyleri etkilemek olduğu göz önüne alındığında uluslararası haber yayıncılığının kamu diplomasisi için oldukça uygun bir alan olduğu görülür.

Cull, uluslararası yayıncılık faaliyetlerini “bir aktörün radyo, televizyon ve interneti yabancı kamulara angaje olmak için kullanarak uluslararası zemini yönetme teşebbüsü” olarak tanımlamıştır.¹⁴⁸ Cull’a göre kamu diplomasisi bağlamında istenen sonucu verdiği sürece ticari ya da devlet destekli olsun her türlü uluslararası yayın kamu diplomasisi faaliyeti olarak kabul edilebilir. Uygulamada yazılı basın daha çok mülakat verme ve haberlerin yayınlanması şeklinde kullanılmaktadır. Ancak New York Times ve Le Monde Diplomatique gibi bazı gazetelerin çeşitli ülkelerde baskıları vardır. Bu durum şüphesiz o ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetleri kapsamında değerlendirilebilir.¹⁴⁹ Diğer taraftan doğrudan gazete veya dergi sahibi olmadan da bu yayın organlarının kamu diplomasisi maksatlı kullanımı mümkündür ve bu tür kullanımın eski örnekleri bilinmektedir. Örneğin son dönem Osmanlı padişahları çeşitli yöntemlerle dış basında çıkan yazıları kontrol etmek istemişlerdir. Özellikle II. Abdülhamid Batı basınında çıkan olumsuz haberlerin önüne geçmek, hatta mümkünse Osmanlı Devleti lehine yazılar yayınlanmasını sağlamak için çeşitli yollarla bu gazetelerin yöneticilerini, yazarlarını ve muhabirlerini etkilemeye çalışmıştır.¹⁵⁰

Devletlerin, özellikle kriz dönemlerinde, kendilerini dış dünyaya anlatması göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş döneminde ilk işlerden biri olarak resmi bir haber ajansının kurulması, kurucu iradenin bu konudaki hassasiyetini gösteren önemli bir örnektir. Yeni Türk devletini dünyaya tanıtacak olan Anadolu Ajansı, henüz yeni meclis toplanmadan, 6 Nisan 1920’de kurulmuş ve iç ve dış kamuyu yeni devletin faaliyetleri hakkında bilgilendirerek önemli bir görev icra etmiştir.¹⁵¹

Kamu diplomasisi bağlamında uluslararası yayıncılık ele alındığında daha çok üzerinde durulan araçlar radyo, televizyon ve internettir. Bu noktada teorik çerçeve oluşturulurken dikkat edilmesi gereken nokta, kamu diplomasisi alanı olarak kabul edilenin gazete, radyo, televizyon ya da internet olmadığı; bunların her birinin kamu diplomasisi için birer araç olduğu, bu araçlar

---

¹⁴⁷ Gaye Aslı Sancar, “Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde* (439-464), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 445

¹⁴⁸ Cull, *Public Diplomacy: Lessons From the Past*, s. 21

¹⁴⁹ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 187

¹⁵⁰ Hamza Çakır, “Resmi Belgeler Işığında Osmanlının Türkçe Dışı Basınla İlişkileri”, *2nd International Symposium - Communication in the Millennium: A Dialogue Between Turkish and American Scholars içinde* (449-463), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No:26, İstanbul, s. 458-460

¹⁵¹ “Kuruluşundan Bugüne Anadolu Ajansı” (t.y.), <http://aa.com.tr/tr/p/tarihce>, (25.09.2016).

vasıtası ile özellikle de haberleri yöneterek yabancı kamular üzerinde etkili olma çabasının uluslararası yayıncılık ve haber yönetimi alanını oluşturduğudur.

Uluslararası yayınlar ticari veya devlet destekli olabilir. Devlet destekli yayınların yanı sıra ticari yayınlar da devletin kamu diplomasisi hedefleriyle uyumlu oldukları sürece kamu diplomasisi olarak kabul edilebilir ve uygulandığı hedef bölgeyi etkileyebilir. Uluslararası yayıncılık, programlarının içeriği, kültür taşıyıcı rolü, devletin politikalarını savunma işlevi gibi özellikleri bağlamında değerlendirildiğinde devletin uyguladığı diğer kamu diplomasisi faaliyetleri ile örtüşecek şekilde işleyebilir. Ancak uluslararası yayıncılığın kamu diplomasisi bağlamında önemli olan yanı *haber* unsurudur.¹⁵² Nitekim yukarıda sözü edilen Körfez Savaşı'nda haber konusunda adeta tekel konumunda olan CNN, 2003 yılındaki savaşta Doğu'dan gelen bir rakiple karşılaşmıştır. Bu rakip, Katar merkezli bir uluslararası yayın kuruluşu olan El Cezire'dir. Koalisyon güçlerinin ilerleyişine ait görüntüler CNN tarafından tam olarak "koalisyon birlikleri ilerliyor" şeklinde sunulurken aynı görüntüler El Cezire kanalında "işgalci birlikler ilerliyor" sunumuyla gösterilmiştir.¹⁵³ Aynı haberin bu iki farklı sunumu uluslararası yayıncılığın algı oluşturma biçimi ve bu bağlamda kamu diplomasisi içerisindeki yerini göstermesi açısından ilginç bir örnektir.

ABD'de yapılan bir Gallup kamuoyu araştırması son yıllarda haber medyasına duyulan güvenin gittikçe azaldığını göstermektedir. Bu azalış medyanın gazete, televizyon ve internet kollarının tamamı için geçerlidir.¹⁵⁴ Bu bağlamda uluslararası yayıncılık faaliyetlerinin kamu diplomasisi açısından öneminde görece bir azalma olduğu değerlendirilirse de bu azalış genel anlamda kamu diplomasisi içinde uluslararası yayıncılığın son derece önemli bir yeri olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.

1.5.7. Dış Yardımlar ve İltica Politikası

Günümüzde sıkça duyulan bir kavram olmasına rağmen uluslararası ilişkiler disiplininde üzerinde uzlaşmış genel bir dış yardım tanımı yoktur.¹⁵⁵ Konuyla ilgili farklı çalışmalarda farklı dış yardım tanımlarına rastlanır. Örneğin, dış yardım, görece daha gelişmiş olan ülkelerin daha az gelişmiş olan ülkelere yaptığı maddi yardımlar olarak tanımlayan bir görüş vardır.¹⁵⁶ Devlet

¹⁵² Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 21

¹⁵³ Nye, a.g.e., s. 59

¹⁵⁴ Andrew Dugan, (19.06.2014), "Americans' Confidence in News Media Remains Low", http://www.gallup.com/poll/171740/americans-confidence-news-media-remains-low.aspx?g_source=confidence%20television&g_medium=search&g_campaign=tiles (01.06.2016).

¹⁵⁵ Hasan Öztürk ve Sevinç Öztürk, **Türkiye'nin Dış Yardım Stratejisi: Sorunlar ve Öneriler**, BİLGESAM Yayınları, Rapor No: 54, İstanbul, 2012, s. 13

¹⁵⁶ Erman Akıllı, "Kazakistan Dış Yardımları ve "KAZAID" Üzerine Kısa Bir Değerlendirme", Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (573-575), Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 573

merkezli ve kavramı çok geniş ele alan bir başka tanıma göre ise dış yardım, bir ülkenin ya da uluslararası kuruluşun başka bir ülkeye kaynak aktarmasıdır. Bu yardım bir yükümlülük doğurabilir ya da doğurmayabilir.¹⁵⁷

Dış yardımın bir alt dalı olan resmi kalkınma yardımları için OECD devlet merkezli bir tanımı kabul eder. Bu tanıma göre; resmi kalkınma yardımı, yerel yönetimler ya da bunların icracı kuruluşları da dâhil olmak üzere resmi devlet kurumları tarafından sağlanan, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını ve refahlarını destekleyip geliştirmeyi ana hedef olarak alan, imtiyaz niteliğinde olup en az yüzde 25'lik bölümü hibe olan dış yardımlar resmi kalkınma yardımı olarak nitelenir.¹⁵⁸

Dış yardımların diğer bir alt dalı olan insani yardımın hedefi genelde başarısız ülke vatandaşı olan ya da doğal afetler gibi olumsuzluktan etkilenen acil yardıma muhtaç insanlardır. İnsani yardımlar konusunda çalışan bir uluslararası organizasyon olan *Development Initiatives*'a göre insani yardım; insan ya da doğal afet kaynaklı kriz durumlarında hayatları kurtarmak, acıları azaltmak ve insan onurunu korumak için yapılan yardımları ve eylemleri ifade eder. Bu yardımlar yapılırken amaç insan hayatını kurtarmak ve acıları dindirmek olmalı, krizden etkilenen insanlar arasında ayırım yapılmadan çalışılmalıdır. Ayrıca bir silahlı çatışma ya da anlaşmazlık durumunda taraflardan birinin lehine çalışılmamalı ve yardımın uygulandığı alanı kontrol eden güçlerden bağımsız olarak faaliyet yürütülmelidir.¹⁵⁹

Kamu diplomasisi bağlamında ele alınan dış yardımlar için bu çalışmada, Britannica'da yer alan "bir ülke ya da uluslararası kuruluşun alıcı ülkenin ya da alıcı ülke nüfusunun yararı için sermayenin, malların ya da hizmetlerin uluslararası transferi"¹⁶⁰ şeklindeki geniş tanımı esas alınmıştır. Zira kamu diplomasisi bağlamında ele alınan dış yardımların kapsamına kalkınma yardımları ve insani yardımların tamamı girmektedir.

İnsani diplomasi, insani yardımlara ilişkin kamu diplomasisi bağlamında yapılan çalışmalarda son yıllarda sözü edilen bir kavramdır. Devletlerin değişik amaçlarla insani yardımlarda bulunmaları yeni bir durum olmamakla birlikte bu yardımların kamu diplomasisi bağlamında ele alınıp "insani diplomasi" şeklinde kavramsallaştırılması oldukça yakın bir zamanda, 2007 yılında

---

¹⁵⁷ Hüsrev Tabak, "Normlar ve Dış Yardımlar", Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (34-52), Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 36

¹⁵⁸ Halil Kürşad Aslan, "Dış Yardımların Türkiye'nin Yumuşak Gücüne Etkisi", Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye'de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (75-100), Nobel Yayınları, Ankara, 2016, s. 80

¹⁵⁹ "Defining humanitarian assistance", (t.y.), <http://www.globalhumanitarianassistance.org/data-guides/defining-humanitarian-aid> (12.09.2017).

¹⁶⁰ "Foreign aid", **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/foreign-aid> (12.09.2017).

olmuştur.¹⁶¹ Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Toplulukları Federasyonu insani diplomasiyi, karar alıcıları ve kanaat önderlerini korunmasız insanların çıkarlarına yönelik harekete geçmeye ve temel insani ilkelere tam saygı göstermeye ikna etmek olarak tanımlamaktadır.¹⁶² Bu şekilde tanımlanan insani diplomasi, diplomasinin insani amaçlar için kullanılmasıdır. Ancak kamu diplomasisi bağlamında ele alınan insani diplomasi ihtiyaç sahibi insanlara yardım ulaştırmanın ötesinde bir faaliyettir.

Teorideki insani vurguya rağmen, uygulama söz konusu olduğunda dış yardımların sırf insani kaygılarla yapılmadığı açıktır. Dış yardımlar başışçı konumunda olan ülke ya da organizasyonların yumuşak gücüne şüphesiz katkı yapacaktır.¹⁶³ Devletler yukarıda sözü edilen mal ve hizmetler vasıtası ile yardım sağladıkları ülkenin temel ihtiyaçlarını karşılarken aynı zamanda bu ülkelerin kendileriyle iyi ilişkiler kurmalarını da teşvik ederler.¹⁶⁴ Diğer bir ifade ile dış yardımların ardında, insani kaygıların yanı sıra yardım yapan ülkelerin yardım yapılan ülkeler üzerinde nüfuz edinme amacı yatmaktadır.¹⁶⁵ Ülkelerin yardım yapacakları ülke tercihlerinde ekonomik çıkar, politik öncelik ve coğrafi yakınlık gibi etkenlerin ön planda olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹⁶⁶

Devletlerin nüfuz alanları oluşturmak için dış yardımda bulunmaları günümüze has bir durum olmayıp geçmişten beri devletlerin kullandığı bir yöntemdir. Sözelimi sıcak denizlerde karşı karşıya gelen Osmanlı, İngiltere ve Portekiz birbirlerine karşı sadece silahlı kuvvetleri ile değil, bu bölgelerde yaptıkları yardım faaliyetleri yoluyla da mücadele etmişlerdir. Benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde dış yardımlar blokların yandaş edinme ve kendi lehlerinde bir güvenlik eksenini oluşturma çabaları için bir dış politika aracı olarak kullanılmıştır.¹⁶⁷

Buraya kadar sözü edilen dış yardımlar yukarıdaki tanımda da görüldüğü üzere sermayenin, malların ya da hizmetlerin sınırların ötesindeki ihtiyaç sahibi insanlara ulaştırılmasını kapsamaktadır. Ancak bazı durumlarda yardımı oluşturan sermaye, mal veya hizmet değil, ihtiyaç

---

¹⁶¹ Suna Gülfer İhlamur, “İnsani Diplomasi İlkesi Çerçevesinde Türkiye’nin Göç ve İltica Rejimi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (45-70), Nobel Yayınları, Ankara, 2015, s. 51

¹⁶² The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies, “Humanitarian Diplomacy Policy” (t.y.), http://www.ifrc.org/Global/Governance/Policies/Humanitarian_Diplomacy_Policy.pdf, (12.09.2017).

¹⁶³ Walid Maalouf, “Public Diplomacy In Practice”, **Public Diplomacy Magazin**, (1), 2009, s. 47

¹⁶⁴ Chachage Seithy L. Chachage, (01.02.2006), “Dış Yardım ve Afrika’nın Kalkınması”, TASAM – Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4078/dis_yardim_ve_afrikanin_kalkinmasi_prof_chachage_seithy_1_chachage (10.06.2017).

¹⁶⁵ Özdemir Akbal, (19.10.2013), “Amerikan Güvenlik politikasının dış yardım stratejisi”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/abd/2013/10/19/7255/amerikan-guvenlik-politikasinin-dis-yardim-stratejisi> (12.09.2017).

¹⁶⁶ Erdal Arslan ve Kerem Kiper, “Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 34 (Ocak-Haziran 2015), 2015, s. 15

¹⁶⁷ Engin Akçay, **Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2012, s. 8,9,11,13

sahipleri siyasi sınırların ötesine geçmektedir. “Sığınmacı” ya da “mülteci” olarak adlandırılan bu insanlar değişik sebeplerle normalde yaşadıkları toprakları terk ederek daha güvenli alanlara göç etmektedir.

1948 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'nin 14. Maddesine göre “Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı vardır”. Zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılıyor olsalar da hukuki olarak sığınmacı ve mülteci kavramlar arasında bazı farklar vardır. İngilizce karşılığı *refugee* olan mülteciler 1951 tarihli Birleşmiş Milletler Mülteciler Sözleşmesi'nin sağladığı bütün haklardan faydalanırken İngilizcede *asylum seeker* olarak adlandırılan sığınmacıların mültecilik statüsü buldukları ülke tarafından henüz tanınmamış ve kendilerine geçici korunma sağlanmıştır. Söz konusu sözleşme mülteciyi şöyle tanımlamaktadır:

...ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen şahıslar...¹⁶⁸

Bu tanımın başında bulunan “1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda” ibaresi 1967 tarihli ek protokol ile kaldırılmıştır. Kamu diplomasisi açısından sığınmacı ile mülteci arasında fark yoktur. Bu sebeple çalışmanın bundan sonrasında her ikisini karşılamak üzere mülteci terimi kullanılacaktır.

Kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında devletlerin topraklarına sığınmacıları kabul etmelerinin onların imajlarına doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde olumlu etki ettiği görülmektedir. İlk olarak, zor durumda, hatta ölüm tehdidi altında bulunan bu sığınmacılar kendilerine kucak açan ülkeye karşı olumlu düşüncelere sahip olacak ve daha sonraki dönemlerde ülkesine geri döndüğünde ya da üçüncü bir ülkeye gittiğinde sığınmacı olarak kaldığı ülkenin gönüllü bir elçisi olacaktır. Diğer ülkelerde bu şekilde çok sayıda gönüllü elçisi olması elbette bir ülkenin kamu diplomasisi faaliyetlerini doğrudan olumlu etkileyecektir ve bu kişiler o ülkenin kamu diplomasisi için son derece değerli bir araç olacaktır.

Diğer taraftan bir devletin zor durumdaki insanlara sığınacak bir yuva olması özellikle uluslararası yayıncılık ve haber yönetimi ile desteklediği durumlarda o ülkenin kamu diplomasisi için yukarıda sözü edilen duruma göre daha dolaylı ancak muhtemelen çok daha etkili bir faaliyet

¹⁶⁸ “Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme”, (m. 1), http://www.goc.gov.tr/icerik3/multecilerin-hukuki-durumuna-iliskin-sozlesme_340_341_641 (16.10.2016).

olacaktır. Devletlerin ve halkların sığınmacılar konusundaki duyarlılıkları ya da duyarsızlıkları, o ülkelerin ve toplumların dünya kamuoyu nezdindeki saygınlıkları açısından oldukça önemlidir.¹⁶⁹

Dış yardımlar ve iltica politikası kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında, bu tür faaliyetlerin yapılması kadar önemli olan, hatta faaliyetlerin kendisinden bile daha önemli olan nokta bu faaliyetlerin uygun vasıtalarla dünya halklarına duyurulmasıdır. Son yıllarda Suriye’de yaşanan iç savaşa bağlı olarak ortaya çıkan mülteci krizinde Türkiye’nin ve Batılı ülkelerin sığınmacı politikaları ile bunların dünya mediasındaki yansımaları bu önemin anlaşılması açısından son derece güzel bir örnektir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği’nin 2016 yılı verilerine göre Türkiye 2,8 milyon sığınmacıyı barındırırken bütün Avrupa ülkelerinde toplam olarak 2,1 milyon sığınmacı vardır. Amerika kıtasındaki mülteci sayısı ise 750 binden azdır.¹⁷⁰ Aradaki bu uçuruma rağmen durumun kamu diplomasisi yansımaları hiç de bu rakamlarla orantılı değildir. Bu konuda yapılan bir çalışmada Avrupa’nın önde gelen üç ülkesinin, İngiltere, Almanya ve Fransa’nın, *The Guardian*, *Der Spiegel* ve *Le Monde* gibi baskı sayısı yüksek üç önemli gazetesinin “Türkiye ve Suriyeli Mülteciler” konusunda haber başlıkları ve haber içerikleri üç aylık süreyle incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu süre içinde söz konusu gazetelerin “Türkiye ve Suriyeli Mülteciler” konulu haber dağılımına bakıldığında toplamda 178 adet haber olduğu görülmüştür. Bu haberlerden 120 tanesi konuyu Türkiye - AB ilişkileri bağlamında ele alırken, 55’i ise savaştan kaçan Suriyelilerin Türkiye’nin deniz ve kara sınırlarında yaşadıkları insani dramlara ve adli konulara yer vermişlerdir. Bütün haberler içinde Türkiye’nin insani yardımlarıyla ilgili sadece 3 habere değinilmiştir.¹⁷¹ Bu durum Türkiye’nin insani yardım alanındaki çabasını kamu diplomasisi bağlamında yeterince değerlendiremediğini göstermektedir.

Diğer taraftan sığınmacılar konusunda Türkiye’den çok daha az çaba sarf eden batılı ülkeler sığınmacılara yönelik faaliyetlerini pazarlama konusunda oldukça başarılı olmuşlardır. Mesela Finlandiya 2015 yılsonu itibarı ile toplamda kırk binden az mülteci ve sığınmacıya ev sahipliği yapmasına rağmen Başbakan Juha Sipilä ülkesine gelen ve kalacak yer sorunu yaşayan Suriyeli sığınmacılara evini açacağını açıklamış ve bu haber birçok yayın kuruluşu aracılığı ile uluslararası kamuoyuna övgüyle duyurulmuştur. Diğer taraftan toplamda otuz yedi bin civarında mülteci barındıran¹⁷² ve ülkeye gelen mültecilerin değeri on bin Danimarka kronunun üzerindeki

---

¹⁶⁹ Ergün Köksoy, “Kamu Diplomasisi ve Mülteci İlişkileri Türkiye’nin Mülteci İlişkilerinin Uluslararası Medya Yansımaları”, *Marmara İletişim Dergisi*, (24), 2015, s. 87

¹⁷⁰ Birleşmiş Milletler, Mid-Year Trends 2016, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Raporu, (t.y.), s. 6, <http://www.unhcr.org/en-us/statistics/unhcrstats/58aa8f247/mid-year-trends-june-2016.html>, (18.09.2017).

¹⁷¹ Köksoy, a.g.e., s. 93

¹⁷² Birleşmiş Milletler, “Global Trends-Forced Displacement in 2015”, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği raporu, 2016, s. 57-58, <https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2016/2016-06-20-global-trends/2016-06-14-Global-Trends-2015.pdf> (17.10.2016)

varlıklarına el koyma kararı alan Danimarka,¹⁷³ bir polis memurunun sınırdaki küçük bir Suriyeli kızla oyun oynamasıyla uluslararası alanda büyük bir reklam yapmayı başarmıştır. Görüntülediği birçok web sayfası ve haber konusu edildiği geleneksel medyanın dışında, sadece bir fotoğraf paylaşım sitesinde bu haberle ilgili fotoğrafın bir milyon altı yüz bin kere görüntülenmiş olması, altındaki takdir edici ve hatta evlilik teklifine varan yorumlar¹⁷⁴ ülke imajı için bu tür haberlerin değerini gösterir niteliktedir.

Ülkelerin dış yardım ve mülteci kabulü politikaları yukarıdaki örnekler de dikkate alınarak kamu diplomasisi bağlamında değerlendirildiğinde şu sonuca varmak mümkündür: Özellikle bu faaliyetlerin doğrudan hedefi olmayan kitleler söz konusu olduğunda dış yardımların ve mülteci kabulünün kamu diplomasisi uygulaması halini alması ancak uygun iletişim vasıtaları ile duyurulmaları halinde mümkün olacaktır. Aksi takdirde bu faaliyetler kamu diplomasisi bağlamında bir önem arz etmeyecektir.

1.5.8. Silahlı Kuvvetlerin Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

Silahlı kuvvetler dendiğinde akla ilk gelenin sert güç kullanımı olması doğaldır. Ancak yeri geldiğinde silahlı kuvvetler de yumuşak gücün önemli bir parçası haline gelebilir. Barış dönemlerinde diğer ülkelerle yürütülecek “değişim, ortak tatbikat ve yardım programları” silahlı kuvvetlerin yumuşak güç üretmesinin yollarıdır.¹⁷⁵

Silahlı kuvvetlerin kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınırken burada gambot diplomasisi olarak bilinen faaliyetten ya da benzerlerinden söz edilmediği bilinmelidir. Gambot diplomasisi, savaş gemileri ya da deniz piyadeleri gibi askerleri siyasi baskı yapmak için karasuları dışındaki alanlara göndermek suretiyle uygulanır.¹⁷⁶ Buradaki tanımdan da anlaşılacağı üzere gambot diplomasisinde her ne kadar silahlı kuvvetler aktif olarak kullanılmasa da kullanma tehdidi ile istenilen sonucun elde edilmesi amaçlanmaktadır. Oysa kamu diplomasisinde sert güç kullanılmadığı gibi sert güç kullanma tehdidi de yoktur. Dolayısı ile bu çalışmada ele alınan silahlı kuvvetlerin uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetleri içine gambot diplomasisi ya da buna benzer şekilde diğer silahlı kuvvet unsurlarının caydırıcılık için kullanılması girmemektedir. Burada sözü

---

¹⁷³ “Denmark adopts controversial law to seize asylum seekers' valuables” (26.01.2016), <http://edition.cnn.com/2016/01/26/europe/denmark-vote-jewelry-bill-migrants/> (17.10.2016).

¹⁷⁴ “Danish Police Officer Has Had Enough of Syrian Girl Who Crossed the Border Illegally”, (t.y.), <http://imgur.com/gallery/p5tJIUc> (17.10.2016).

¹⁷⁵ Sait Yılmaz, “Yumuşak Güç ve Evrimi”, **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, 3(12), 2011, s. 35.

¹⁷⁶ Gülseli Aygül Alan, “Propaganda Aracı Olarak Gambot Diplomasi”, Gürdal Ülger (Ed.), **Propaganda - Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler**, 1. Baskı içinde (83-100), Beta Basım, İstanbul, 2015, s. 9

edilen, sert gücün yumuşak kullanımınıdır. Nye bu durumu “bazen sert gücün de çekici ya da yumuşak bir yanı olabilir” şeklinde ifade etmiştir.¹⁷⁷

Dünya tarihinde örnekleri görülebilecek olan silahlı kuvvetlerin uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetleri için Türk tarihinden verilebilecek en önemli örneklerden biri Ertuğrul Fırkateyni'dir. 19. yüzyılın sonlarında Uzakdoğu'da önemli bir güç olarak belirmeye başlayan Japonya'ya barışçıl amaçlarla gönderilen fırkateyn, 16 Eylül 1890 günü dönüş yolunda Oşima adası yakınlarında yakalandığı fırtına sonucu batmış ve bu felaket sonucu beş yüzden fazla Osmanlı denizcisi şehit olmuştu. Bu felaket Türk tarihindeki en büyük deniz facialarından biri olmakla birlikte Türk – Japon ilişkileri için önemli bir yakınlaşma unsuru olmuş, iki ülke ilişkilerinde romantik bir bağ oluşturmuştur. Felaket sonrasında Japonya'nın şehit ve gazilere göstermiş olduğu hassasiyet o dönemle sınırlı kalmamış, günümüze kadar gelen süreçte Ertuğrul Fırkateyni önemli bir sembol ve yakınlaşma unsuru olmuştur.

Ertuğrul Fırkateyni kamu diplomasisi açısından değerlendirildiğinde Japonya'daki faaliyetlerinden ziyade sefer güzergâhındaki liman ziyaretleri önemlidir. Bu sefer sırasında Bombay, Kolombo ve Singapur gibi şehirler ziyaret edilmiş, o dönemde Osmanlı Devleti'nin bölge Müslümanlarına destek verecek durumda olmamasına rağmen bu ziyaretler o coğrafyadaki Müslümanlar için moral kaynağı olmuştu. Bu vesile ile Osmanlı Devleti ile Güney Asya Müslümanları arasındaki bağlar güçlendirilmiş, hilafet makamını etkin bir şekilde kullanmaya çalışan II. Abdülhamid'in bölge Müslümanları üzerindeki etkisi hissettirilmişti.¹⁷⁸ Konu hakkında üçüncü bölümde ayrıntılı bilgi verilecektir.

Günümüzde de Türk Deniz Kuvvetleri'ne ait gemiler dünyanın değişik bölgelerine yaptıkları ziyaretler ve bu ziyaretler esnasında gerçekleştirdikleri yardımlarla önemli bir kamu diplomasisi faaliyeti yürütmektedir. Bu ziyaretler sırasında yapılan etkinliklerle Türkiye'nin tanıtımına katkıda bulunan donanmanın çalışmaları silahlı kuvvetlerin yürütmüş olduğu kamu diplomasisi faaliyetleri için oldukça güzel bir örnek olmaktadır.¹⁷⁹

1.5.9. Yurttaş Diplomasisi

Yurttaş diplomasisi her vatandaşın birer gayriresmî büyükelçi gibi ülke çıkarları için değişim programları ile yurt dışına giderek ya da bu programlarla kendi ülkelerine gelen kişilerle birebir iletişim kurarak kamu diplomasisi faaliyetlerinin bir parçası olmasını ifade eder. Yurttaş

---

¹⁷⁷ Nye, a.g.e., s. 33

¹⁷⁸ Kemal Karpat, **İslâm'ın Siyasallaşması**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 436

¹⁷⁹ Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, “Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 934 yaşında”, (t.y.), <http://kdk.gov.tr/haber/deniz-kuvvetleri-komutanligi-934-yasinda/581> (23.07.2017).

diplomasisi alanında çalışmalar ortaya koyan Mueller, yurttaş diplomasisini ABD'nin kamu diplomasisi faaliyetlerinin temel unsurlarından biri olarak görür.¹⁸⁰

Sancar'ın¹⁸¹ ve Mueller'in¹⁸² çalışmalarında olduğu gibi yurttaş diplomasisini kamu diplomasisinin uygulama alanlarından biri olarak ele alan çalışmalar olduğu gibi, bireylerin gerçekleştirdiği faaliyetleri kamu diplomasisinden ayıran ve bu faaliyetler için *yurttaş diplomasisi* terimini kullanan bilim insanları da vardır. Bu bağlamda bir yurttaş diplomasisi örneği olarak Alan Kumamoto'nun çalışmaları gösterilmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten Los Angeles Uluslararası Ziyaretçiler Konseyi'nin gönüllü üyesi olan Kumamoto bir işletme ve kâr amacı gütmeyen yönetim uzmanı olarak uluslararası ziyaretçileri bilgilendirmekte ve tecrübelerini paylaşmaktaydı. 2007 yılında dersler ve seminerler vermek üzere ülkemize gelen Kumamoto'nun İstanbul Boğazı ile ilgili yapmış olduğu benzetme, kamu diplomasisi ile yurttaş diplomasisini ayrı faaliyetler olarak ele alan görüşe göre iki faaliyet arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklayıcı niteliktedir.¹⁸³

İstanbul'da Boğaz'ın iki yakasını birleştiren yoğunluktan tıkalı iki köprü var. Bununla birlikte denizyoluyla insanları çabucak bir araya getiren bir sürü küçük feribot var. Benim gözümde feribotlar, halktan halka küçük kişisel bağlantı kurma [vatandaş diplomasisi] şeklini temsil ederken asma köprüler ülkelerimizin resmi bağlantı kurma [kamu diplomasisi] şeklini temsil ediyordu.¹⁸⁴

Görüldüğü üzere Kumamoto'nun ayrımı iki faaliyetin özü arasında bir farka değil, hacim ve kaynak farkına dayanmaktadır. Bu çalışmanın "Kamu Diplomasisinin Karakteri" başlıklı bölümünde bu ayrımla ilgili tartışmalar ele alındığından aynı konuyu bu bölümde tekrarlamak gereksiz olacaktır. O bölümdeki gerekçelere dayanılarak bu çalışmada yurttaş diplomasisi kamu diplomasisinin uygulama alanlarından biri olarak kabul edilmiştir.

Yüz yüze iletişimin getirdiği avantajla yurttaş diplomasisi en önemli kamu diplomasisi alanlarından biridir. İletişime geçilen ve ulusal çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmek istenen kişi ile iletişim doğrudan olduğu ve verilen mesajın geribildirimi anında alındığı için yurttaş diplomasisi oldukça kullanışlı bir alandır. Hedefin mesajı ne şekilde algıladığı ve bu algıya nasıl tepki verildiği hemen görülebilmektedir.¹⁸⁵ Böylece kamu diplomasisinin uygulayıcısı, aldığı

---

¹⁸⁰ Mueller, a.g.e., s. 102

¹⁸¹ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 176

¹⁸² Mueller, a.g.e., s. 101

¹⁸³ Mueller, a.g.e., s. 102

¹⁸⁴ Alan Kumamoto, "International Visitor Invites Professional Resource to Turkey," NCIV Network News XLVII.4, 2007, s. 8'den aktaran Mueller, a.g.e., s. 106

¹⁸⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 176

geribildirime göre vermekte olduğu mesajının içeriğini ve şeklini olduğu gibi devam ettirebilme, değiştirebilme ya da mesaj vermeyi durdurabilme imkânlarına sahip olur.

Nye’in ifadesi ile en iyi iletişimcilerin hükümetler değil bireyler olduğu kabul edilirse yurttaş diplomasisinin kamu diplomasisi içerisindeki yerinin önemi anlaşılacaktır. Nye’a göre en etkili iletişim uzak mesafe yayınları değil yüz yüze temaslarla ortaya konulabilir.¹⁸⁶

Bu bağlamda farklı ülke vatandaşlarını bir araya getirerek yüz yüze iletişim ortamı oluşturması ile özellikle turizm faaliyetleri yurttaş diplomasisi için nicel ve nitel anlamda oldukça geniş uygulama alanı sunar. Ancak yurttaş diplomasisinin uygulanması için, uygun ortamda farklı ülke vatandaşlarının bir arada bulunarak iletişime geçmesi yeterli olacağından sadece turizm değil, insanları bir araya getirip iletişim kurmalarına imkân sağlayan eğitim değişim programları, uluslararası spor, müzik etkinlikleri gibi her türlü faaliyet yurttaş diplomasisi için birer araç olabilir.

1.6. Kamu Diplomasisi ile Psikolojik Savaş ve Propaganda Ayrımı

Sosyal bilimlerdeki kavramların tanımlanmasında yaşanan zorluk, kavramların sınırlanmasında ve aralarındaki farkların ortaya konulmasında da etkili olmaktadır. Gerek kamu diplomasisi için gerekse de propaganda ve psikolojik savaş için genel kabul gören tanımların olmayışı sebebi ile bu kavramların birbirlerinden farkını ortaya koymak kolay olmamaktadır. Zira bir tanıma göre aralarında net ayırım yapmak mümkün olabilirken başka bir tanıma göre bu kavramlar birbirleri yerine kullanılabilir durumda görünmektedirler. 11 Eylül 2001’deki saldırıların sonrasında ABD’li diplomat Richard Holbrooke teröre karşı yapılması gerekenden söz ederken “bunu kamu diplomasisi, kamusal işler, psikolojik savaş ya da gerçekten dobra olmak istiyorsanız propaganda olarak adlandırabilirsiniz”¹⁸⁷ ifadesiyle bu kavramlar arasında fark görmediğini ortaya koymuştur.

Kamu diplomasisinin tanımı bu çalışmanın ilgili bölümünde ayrıntılı şekilde ele alındığı için bu bölümde tekrarlanmayacaktır. Ancak kamu diplomasisi ile benzer ve farklı yönlerini değerlendirmek için propaganda ve psikolojik savaş tanımlarına değinmek faydalı olacaktır. Taylor’a göre propaganda insanları istenen yönde düşünmeye ve hareket etmeye ikna etmek için düzenlenmiş ülkelerin iletişiminden başka bir şey değildir.¹⁸⁸ Başka bir tanıma göre propaganda kaynak temelli, sebep odaklı ve duygu yüklenmiş; kitlelerin düşüncelerini propagandacının

¹⁸⁶ Nye, a.g.e., s. 139

¹⁸⁷ Richard Holbrooke, (28 Eylül 2001) “Get the Message Out,” **Washington Post**, s. 7’den aktaran Nancy Snow, “The Resurgence of U.S. Public Diplomacy after 9/11”, Matthew J. Morgan (Ed.), **The Impact of 9/11 on the Media, Arts, and Entertainment içinde** (77-88), Palgrave Macmillan, New York, 2009, s. 78-79.

¹⁸⁸ Philip M Taylor, **Munitions of the Mind**, 3. Baskı, Manchester University Press, Manchester, 2003, s. 6

hizmetine sunmayı amaçlayan içeriklerdir. Propaganda tek başına iyi ya da kötü değildir, kullanıcısının amacına hizmet eder ve modern teknolojik toplumun etkili bir silahıdır.¹⁸⁹ Propaganda, insanların düşünce ve eylemlerini etkilemek için planlanmış; duyguları aklın, inancı tecrübe ve kanıtın önüne geçiren tek yönlü bir iletişim biçimidir.¹⁹⁰ Propaganda, kaynağına ve içeriğine göre beyaz, gri ya da kara propaganda olarak adlandırılır. Beyaz propagandanın kaynağı açıktır ve konusu da gerçektir. Gri propagandanın kaynağı belirtilmezken kara propagandanın konusu ve kaynağı ise gerçekte olandan farklı gösterilir.¹⁹¹

Psikolojik savaş ise bir propaganda sürecidir. Propagandacı tarafından orduyu ve konvansiyonel savaş tekniklerini kullanmaksızın başka yöntemlerle düşmanın iradesini eritmek, çürütmek, çözmek ve tahrip etmek için örgütlü, sistemli ve sürekli bir şekilde yürütülür.¹⁹² Bir başka kaynağa göre psikolojik savaşın tipik amaçları yukarıdakine benzer şekilde düşmanın direnme gücünü kırmak, teslim olmasını kolaylaştırmak ya da düşman safları arasında ihtilaf oluşturmaktır.¹⁹³ Daha az maliyetle istenen sonuçlara ulaşmak için etkili bir yöntemdir. Sun Tzu “...yüz savaşta yüz zafer kazanmak en mükemmeli değildir. En iyisi savaşmadan baş eğdirmektir.”¹⁹⁴ diyerek psikolojik savaştan bekleneni yaklaşık 2.500 sene öncesinden ifade etmiştir.

Bu tanımlarda görüldüğü üzere psikolojik savaş ve bu süreçte kullanılan kara/gri propaganda türleri düşman üzerinde olumsuz bir etkide bulunmak üzere kurgulanmıştır. Bu bağlamda karşılıklı anlayışı geliştirme ve iki yönlü iletişimi esas alan kamu diplomasisi ile psikolojik savaş sürecinde kullanılan kara ve gri propaganda arasındaki sınır oldukça nettir. Ancak söz konusu olan beyaz propaganda olduğunda bu ayırım aynı derecede net olamamaktadır. Çünkü yukarıda belirtildiği üzere beyaz propaganda da kamu diplomasisinde olduğu gibi kaynağı belli ve gerçeklere dayanan bir faaliyet alanıdır. Bu sebeple bu iki kavramı eş anlamlı kabul edenler vardır. Ama beyaz da olsa propagandanın işlevleri arasında hedef aktöre zarar verme düşüncesi yani bir “düşmanlık algısı” varken kamu diplomasisinde hedef ülkeye zarar verme amacı yoktur.

Kamu diplomasisinin aksine psikolojik savaş ve propaganda kavramları insan zihninde olumsuz çağrışımlar yapmaktadır. Buna istinaden kamu diplomasisinin gerçekte propagandadan bir farkı olmadığını, propagandanın yüklenmiş olduğu olumsuz algı sebebi ile sanki ondan farklı bir

---

¹⁸⁹ Nancy Snow, “Public Diplomacy and Propaganda: Rethinking Diplomacy in the Age of Persuasion”, 2012, <http://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinking-diplomacy-in-the-age-of-persuasion/> (02.11.2016).

¹⁹⁰ Henry Conserva, **Propaganda: A Question and Answer Approach**, Author House, Bloomington, 2009, s. 1

¹⁹¹ Ümit Özdağ, **Algı Yönetimi**, 3. Baskı, Kripto Basım Yayım, Ankara, 2015, s. 39-40

¹⁹² Özdağ, a.g.e., s. 23-61

¹⁹³ Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 22

¹⁹⁴ Sun Zi, a.g.e., s. 7

şeymiş gibi kamu diplomasisinin ortaya atıldığını savunan akademisyenler vardır. Bu görüşe göre kamu diplomasisi; propaganda ve uluslararası halkla ilişkiler için bir örtmece olarak ortaya atılmış bir kavramdır ve gerçekte onlardan farklı bir şey değildir.¹⁹⁵ Bu görüş aynı zamanda kamu diplomasisine yöneltilmiş en önemli eleştiridir.

Bu eleştiriye cevap veren isimlerden biri olan Mark Leonard kamu diplomasisini propaganda için bir örtmece olarak kullananların olduğunu belirttiikten sonra gerçekte kamu diplomasisinin konusunun ilişki inşa etmek olduğunu belirtir. Bu bağlamda kamu diplomasisinin alanına diğer ülkelerin, kültürlerin ve halkların ihtiyaçlarını anlamak; bakış açılarını birbirlerine iletmek; yanlış anlamaları ortadan kaldırmak ve ortak çıkar alanları bulmak¹⁹⁶ gibi propagandadan farklı hedefler girer.

Bu ayrımlardan da anlaşılacağı üzere kamu diplomasisi bir anlamda propagandanın olumsuzluklardan arındırılmış halidir. Propaganda “beyaz” da olsa diyalog değil monolog olduğu, yani hedef kitleyi dinleyip¹⁹⁷ anlamaya çalışmadığı halde, kamu diplomasisi iki yönlü bir iletişim sürecidir ve bu süreçte hedef kitle proaktif bir müşteri gibidir. Yani bir yandan hedef kitleye girdiler sunulurken diğer taraftan ondan gelen geri bildirimlere de açık olunmaktadır. Bu haliyle kamu diplomasisi propaganda için bir örtmece değil, modern zaman diplomatların kullanabileceği bir araçtır. Aynı zamanda sıradan vatandaşların birer diplomata dönüşebileceği bir alandır. Propaganda ve kamu diplomasisi birbirleri ile ilişkili ama biri diğerinin yerine kullanılmayacak iki kavramdır.¹⁹⁸

Uygulama süreci ve beklenen faydalar açısından bakıldığında kamu diplomasisi üç boyutlu bir faaliyet alanıdır. Bu üç boyut, kaynak ülkenin hakkında yapılan haberlere karşı saatler veya günler içerisinde cevap verdiği reaktif boyut; hedef ülke kamuoyuna iletmek istediği mesajları pekiştirmek ve algıları etkilemek için tasarlanan, haftalarla ya da aylarla ölçülecek bir sürede yürüttüğü proaktif boyut; hedef ülkenin değerlerini öğrenip kendi değerlerini ona iletmek sureti ile uzun vadeli bir ilişki inşa etme boyutudur.¹⁹⁹

Kamu diplomasisi çalışmalarında psikolojik savaş ve propagandaya genelde yer verilmez. Bu kavramlara bir arada yer veren çalışmalar daha çok yukarıda görüldüğü şekilde kamu diplomasisini bir örtmece olarak kabul eden görüşleri ele alır. Ancak her iki faaliyetin ortak yöntemler

---

¹⁹⁵ Gilboa, “Mass Communication and Diplomacy”, s. 290; Seyfi Say, “Propaganda için Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı” **İnsan&İnsan**, 4 (Bahar 2015).

¹⁹⁶ Leonard vd., a.g.e., s. 8

¹⁹⁷ Kenneth A. Osgood, “Propaganda”, **Encyclopedia of American Foreign Policy**, (2002), <http://www.encyclopedia.com/topic/propaganda.aspx#1-1G2:3402300123-full>, (19.03.2019)

¹⁹⁸ Snow, “Public Diplomacy and Propaganda”

¹⁹⁹ Leonard vd. **Public Diplomacy**, s. 10-11

kullanması sebebiyle Cull'un çalışmasında yukarıda sözü edilen kamu diplomasisinin bileşenlerine ek olarak psikolojik savaş da bu ortak yöntemler bağlamında ele alınmıştır.²⁰⁰ Çok eski tarihlerden beri devletlerin kullandıkları bir mücadele şekli olan psikolojik savaş bir aktörün savaş zamanında çoğunlukla düşman halkıyla iletişim yoluyla bir amaca ulaşmak için iletişimi kullanması olarak tanımlayan Cull psikolojik savaşla kamu diplomasisinin paralel aktiviteler olduğunu ileri sürmüştür. Bu paralel aktiviteler arasındaki mesafenin sabit olmadığını ve zaman zaman iyice belirsizleştiğini söylemek mümkündür. Ancak buna rağmen kamu diplomasisi ile psikolojik savaş ya da propagandayı eş anlamlı kabul etmek doğru olmayacaktır.

1.7. Kamu Diplomasisinin Araçları

Kamu diplomasisi faaliyetleri yukarıdaki başlıklar altında ele alınan alanlarda yürütülürken çok sayıda değişik araçtan faydalanır. Bu araçlar aynı zamanda propaganda için de kullanılan araçlardır ama aynı araçları kullanıyor olmaları, önceden belirtildiği üzere propaganda ile kamu diplomasisinin aynı şey oldukları anlamına gelmemektedir. Aşağıdaki başlıklarda kamu diplomasisinin kullandığı araçlardan söz edilirken bunların zaman zaman propaganda bağlamında ele alınması aynı şekilde propaganda ile kamu diplomasisinin birbirleri yerine kullanılabilir kavramlar olduğu düşüncesinden değil, bu araçlarla ilgili yapılan akademik çalışmaların genelde araçların propaganda maksatlı kullanımı üzerinde durmasından kaynaklanmaktadır. Kamu diplomasisine göre daha geniş bir faaliyet alanı olan propaganda için kullanılan araçların neredeyse tamamı kamu diplomasisi için de kullanılabilir ve aynı şekilde etkileyici olabilir. Faaliyetin niteliğini belirleyecek olan kullanılan araçlar değil kullanım amaçları olacaktır. Bir deyimle ifade edersek "bıçakla ekmek de dilimleyebilirsiniz cinayet de işleyebilirsiniz".

1.7.1. Geleneksel Medya

Bu çalışmanın kamu diplomasisinin tanımıyla ilgili bölümünde bu kavramın "yabancı ülkelerin kamuoylarını, hükümetlerini, toplumsal yaşama katılan tüm kişi, kurum ve kuruluşlarını doğru içerikli enformasyon, kültür, bilim ve akla gelebilecek her türlü meşru yolla etkileme" faaliyetlerini içerdiği belirtilmişti. Bu faaliyetler ağırlıklı olarak kitle iletişim araçları kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Böylece bir yandan kamuoyu oluşturulurken bir yandan da mesajlar iletilmiş olur.²⁰¹

Kamuoyu oluşturmada basının rolü konusunda farklı görüşler vardır. İlk görüşe göre basın kamuoyu oluşturabilir, kamuoyunu kendi istek ve çıkarları doğrultusunda yönlendirebilir. İkinci

---

²⁰⁰ Cull, **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, s. 22

²⁰¹ Ekşi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, s. 114

görüŖe göre ise basın kamuoyu oluŖturamaz ancak oluŖan kamuoyunu yansıtır.²⁰² Aslında basının hem kamuoyu oluŖturduđu hem de kamuoyunu yansıttığı söylenebilir. Hatta Kunczik'e göre medya, diğer kültürel deđiŖim programları ve sporla birlikte, kamuoyunu Ŗekillendirmede muhtemelen en önemli araçtır.²⁰³ Yapılan araŖtırmalar özellikle siyasi görüşleri kökleŖmemiŖ kiŖilerin görüşlerini Ŗekillendirmede basının oldukça etkili olduğunu göstermektedir.²⁰⁴

Basının gücü konusunda herhangi bir Ŗüphe duymayan ancak bu gücün kullanımıyla ilgilenen görüşler de vardır. Bu görüşe göre basının meŖruluđu halkın gerçekleri öğrenmesini sağlamaktan kaynaklanır ve bu sebeple bilgilendirme iŖlevini eğitme, yargılama, kamuoyu yaratma Ŗekline dönüŖtürmemesi gerekir. Aksi takdirde basın yargı ve okul gibi diğer kurumların rollerini üstlenerek devletin en büyük gücü olabilir.²⁰⁵

Dünyada ilk kitle iletiŖim araçları Avrupa'da 17. yüzyılın baŖlarında ilk gazetelerin yayınlanmaya baŖlamasıyla ortaya çıkmıŖ oldu. Aynı yıllarda Otuz Yıl SavaŖlarının yaŖanması ve gazetelerin bu savaŖların taraflarınca birer propaganda aracı olarak kullanılmasıyla birlikte gazetelerin kamuoyu oluŖturma gücü görölmüŖ oldu. Bu durum Otuz Yıl SavaŖlarını propagandanın uluslararasılaŖması açasından bir dönüm noktası yaptı.²⁰⁶ Kamuoyunu biçimlendirme gücüne sahip olan kitle iletiŖim araçları günümüzde küresel politikanın önemli bir faktörü ve aktörü konumundadır. Bir ülkenin uluslararası yayın yapmasını destekleyen birçoğ sebep vardır. Uluslararası yayıncılığın temel sebebi karar alıcıları, sıradan dinleyicileri ya da sokakları etkilemektir.²⁰⁷ Bu bağlamda medya, devletler arasındaki mücadelenin alanlarından biri haline gelmiŖtir. Özellikle "Soğuk SavaŖ" döneminde radyo, televizyon ve sinema önemli propaganda silahları olarak kullanılmıŖlardır.²⁰⁸

Radyo 1900'lü yılların baŖlarında ilk yayının yapılmasından itibaren sınırlarla bağlı olmamasının getirdiği avantajla önemli bir iletiŖim aracı olmuŖtur.²⁰⁹ Ancak radyonun gerçek bir kamu diplomasisi aracı niteliğine kavuŖması 1938 yılında BBC'nin Arapça, İŖpanyolca, Portekizce,

---

²⁰² Onur Öksüz, "Kamuoyu OluŖum Sürecinde Basın-Siyaset EtkileŖiminin Etik Açıdan Değerlendirilmesi: 'Kıbrıs Müzakerelerinin Hürriyet Gazetesinde Sunumu'", **Selçuk İletişim**, 5(1), 2007, s. 70

²⁰³ Michael Kunczik, **Images Of Nations And International Public Relations**, Routledge, New York, 2016, s. 1

²⁰⁴ Seha L. Meray, **Toplum Bilim Üzerine**, 1. Basım, Hil Yayın, İstanbul, 1982, s. 208

²⁰⁵ Nunez Encabo, "Gazetecilik Etiği ve Demokrasi", Süleyman İrvan (Der.), **Medya Kültür ve Siyaset**, Alp Yayınevi, Ankara, 2002, s. 455'ten aktaran Öksüz, a.g.e., s. 71

²⁰⁶ Taylor, a.g.e., s. 114-116

²⁰⁷ Jerome S. Berg, **Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today**, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina, 2008, s. 9

²⁰⁸ EkŖi, **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk DıŖ Politikası**, s. 115

²⁰⁹ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İliŖkiler**, s. 187

Almanca ve İtalyanca yayınlara başlamasıyla gerçekleşmiştir.²¹⁰ BBC Dünya Servisi günümüzde 200 ülkeye ulaşmaktadır.²¹¹

Dünyada uluslararası radyo yayıncılığı söz konusu olduğunda en önemli örneklerden biri *Voice of America* (VOA – Amerika'nın Sesi) olacaktır. VOA Japonların Pearl Harbor saldırısından yaklaşık iki ay sonra, 1 Şubat 1942'de ABD'nin sesini dünyaya duyurmak maksadıyla yayına başlamıştır. İlk yayını kiralık araç gereçle gerçekleştiren VOA kısa sürede büyüyerek 1943 yılı başında 23 vericiden 27 dilde yayın yapar hale gelmiştir. 1944 yılı öncesinde VOA kırktan fazla dilde yüzlerce saat yayın yapar hale gelmişti. “Haberler iyi olabilir, haberler kötü olabilir; ancak biz size her zaman doğruyu söyleyeceğiz”²¹² vaadiyle yayın yapan VOA, bu “doğruluk” vurgusuyla kamu diplomasisinin vazgeçilemez bir yönünü ortaya koymaktadır.

II. Dünya Savaşı yıllarında, günün şartlarına uygun bir şekilde yayın yapan VOA'ya ek olarak savaş sonrası dönemde özellikle Doğu Avrupa'ya yönelik yayın yapan *Radio Free Europe* (Özgür Avrupa Radyosu) ve doğrudan Sovyetler Birliği'ne yönelik yayın yapan *Radio Liberty* (Özgürlük Radyosu) kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilebilir. Ancak bu radyoların CIA'den gizlice finansal destek alıyor olmaları²¹³ yukarıda VOA'nın vurguladığı “doğruluk” ilkesine sadakatlerini sorgulanır duruma getirmiştir. Bu radyoları kendilerine yönelik bir tehdit olarak gören bazı eski Sovyetler Birliği üyesi ülkeler bu yayınların kendi topraklarına ulaşmasını engellemeye ya da kısıtlamaya çalışmışlardır.²¹⁴

Sonraki yıllarda teknolojide yaşanan gelişmelerle radyo yerini televizyona bırakmıştır. Klasik bir ifadeyle, hem göze hem kulağa hitap etmesi televizyonu diğer kitle iletişim araçlarının önüne geçirmiştir.²¹⁵ Televizyon yayınlarının içerikleri uluslararası alana ulaştıklarında kitlesel kültür taşıyıcısı halini alırlar. Bu bağlamda özellikle filmler ve haberler kamu diplomasisi açısından önemlidirler. Filmlere aşağıda ayrıca değinilecektir. Haber yayıncılığı ele alındığında ise radyo yayıncılığında VOA ve BBC'nin sahip olduğu üstünlüğe televizyonda CNN'in sahip olduğu görülür.²¹⁶ Haziran 1980'de Atlanta'da kurulan CNN (Cable News Network) televizyonu o dönemde 24 saat aralıksız haber yayını yapan tek kanaldı. Bu kanalın tutunabileceği ve etkili olabileceği pek öngörülmemiştir ve kanal alay konusu olmuştur. Çok iyi bir yatırım olarak

---

²¹⁰ Demir, **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, s. 190

²¹¹ “Around the World” (t.y.), BBC, <https://www.bbc.co.uk/corporate2/insidethebbc/whatwedo/aroundtheworld>, (21.07.2017).

²¹² “The Beginning: An American Voice Greets the World”, (01.02.2007), <http://www.insidevoa.com/a/a-13-34-beginning-of-an-american-voice-111602684/177526.html> (31.05.2016).

²¹³ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 189

²¹⁴ Iskra Kirova, “New Developments in Public Diplomacy”, **Public Diplomacy Magazine**, 1 (Winter 2009), 2009, s. 7.

²¹⁵ Arsev Bektaş, **Siyasal Propaganda**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 111

²¹⁶ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 191

görülmeven CNN'in durumu 1991 Körfez Savaşı ile değişmiştir.²¹⁷ Savaş alanından canlı bağlantı yapan CNN, Bağdat'tan dünyaya haber sunan tek televizyon kanalı olarak dünyanın dikkatini çekmiştir.²¹⁸ “Eğer bir haber CNN’de ele alınmıyorsa muhakkak bütün dünya izliyordur” cümlesi CNN’in bu alandaki baskın karakterini net bir şekilde ortaya koymaktadır.²¹⁹

Gerek salonlarda gerekse de TV ya da film oynatıcılarda gösterilen haliyle kamuoyunu etkilemede en önemli araçlardan biri filmlerdir. Belgesel sinema ya da diğer sinema türleri olsun kitleleri kendine çekmekte ve algıları etkilemede oldukça önemlidir. Sinema salt bir eğlence aracı olmanın ötesinde siyasi ve kültürel boyutu da olan bir faaliyettir. Görsel ve işitsel unsurları bir arada kullanmasıyla izleyiciyi kendine çekmekte ve kurgusuna entegre etmekte oldukça başarılıdır. Pasif pozisyonda olan sinema izleyicisi kendisine sunulan *ürünü* tüketmekte, bu şekilde kültür aktarımının nesnesi olmaktadır. Bu sebeple sinema bazı çalışmalarda emperyalizmin bir biçimi olarak kabul edilir.²²⁰

Belgesel filmler ya da bunun dışında kalan türler açık ya da örtülü biçimde ama her durumda mutlaka bir mesaj içerirler. Bu haliyle her sinema filmi bir mesaj taşıyıcı olarak yapımcısının ideolojisini izleyiciye aktarır.²²¹ Ünlü film yönetmeni Stanley Kubrick izleyicinin farkında olmadan verilen mesajın etkisinde kalmasını “sinemanın büyüü” olarak ifade etmektedir.²²² Kitleleri etkilemede böylesine etkili olan sinemaya devletlerin duyarsız kalması mümkün değildir.²²³

Sinemanın 1895 yılı sonlarında bir teknoloji olarak ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra kamuoyu oluşturma etkisi devletler tarafından keşfedildi ve bu yönde çalışmalar başladı. Propaganda maksatlı ilk görüntüler 1898’de Amerika ile İspanya arasındaki savaşta Amerikalı askerler tarafından Küba’da çekilen birer dakikalık filmlerdir.²²⁴ Ancak sinemanın algı yönetimi aracı olarak geniş çaplı ve profesyonelce kullanımının başlangıcı I. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu savaş sırasında propaganda maksatlı *The Kaiser*, *The Beast of Berlin* (Kayzer, Berlin Canavarı), yarı belgesel nitelikteki *My Four Years in Germany* (Almanya’daki Dört Yılım) ve ABD’nin

---

²¹⁷ Nancy Snow, “What’s That Chirping I Hear? From the CNN Effect to the Twitter Effect”, Yahya R. Kamalipour (Ed.), **Media, Power, and Politics in the Digital Age** içinde, (97-104), Rowman & Littlefield Publishers, New York-Toronto-Plymouth, 2010, s. 97

²¹⁸ Bektaş, **Siyasal Propaganda**, s. 117

²¹⁹ Snow, “What’s That Chirping I Hear?”, s. 98

²²⁰ Duygu Çeliker ve Seyhan Aksoy, “Emperyalizm Aracı Olarak Sinema: “Avatar” Filmine İlişkin İdeolojik Bir Çözümleme”, **Marmara İletişim Dergisi**, 18, 2011, s. 66.

²²¹ Çağrı Alagöz, “Sovyetlerde Propaganda Aracı Olarak Sinema”, Hasret Çomak vd. (Ed). **Uluslararası Kafkasya Kongresi 26-27 Nisan 2012 Bildiriler Kitabı**, (239-249), Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli, 2012, s. 240

²²² Elif Nuyan, “Düşünsel Aktarma Aracı Olarak Sinema”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, 3(6), 2014, s. 130

²²³ Alagöz, a.g.e., s. 240

²²⁴ Laçın Akyıl, “Uluslararası İlişkilerde Algı Yönetimi Aracı: Propaganda Sineması”, **Journal of Interdisciplinary and Intercultural Arts**, 2(2), 2017, s. 130

savaşa girmesinde önemli rolü olduğu iddia edilen *Battle Cry of Peace* (Barışın Savaş Çığılığı) gibi filmler yapıldı.²²⁵

Savaş sonrası dönemde de değişik ideolojiler sinemanın gücünü düşüncelerini yaymak için kullandılar. Özellikle Sovyetler Birliği ve Nazi Almanyası gibi totaliter rejimler bu konuda önemli çalışmalar yaptılar. Almanya’da *İradenin Zaferi*, Sovyetler Birliği’nde *Potemkin Zirhlisi* bu filmlerin en önemli örneklerindedir.²²⁶

Ama I. Dünya Savaşı sonrası dönemden günümüze kadar devam eden süreçte ABD film endüstrisinin bu alanda baskın bir yeri vardır. ABD 1920’li yıllardan itibaren sinemayı algı yönetimi için kullanmış, İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Ordu Muhabere Birliği, 3 bin adet film üretmiş ve bunlardan 400 bin kopya dağıtmıştır. Sonuç olarak, bu filmler her ay 8,5 milyon izleyiciye ulaşmıştır. ...1943 yılında savaş konulu filmler, Hollywood yapımlarının neredeyse üçte birini oluşturmuştur”.²²⁷

Soğuk Savaş döneminde diğer propaganda araçları gibi filmler de özellikle Batılı ülkelere yaygın bir şekilde kullanıldı. Bu dönemde yapılan düzinelerce Hollywood filmi doğrudan ya da dolaylı yollarla komünizm karşıtı mesajlar içermektedir.²²⁸ Buna karşılık olarak Stalin bir konuşmasında propaganda için radyo ve basının sinemanın yerini tutmayacağını belirtmiş ve Sovyetler Birliği’nde 1946 yılında bir Sinema Bakanlığı kurulmuş olsa da Batı dünyası ile mücadele edebilecek düzeyde bir Doğu Bloğu sineması olamamıştır.²²⁹

Günümüzde Hollywood, Bollywood (Hindistan), Avrupa sineması ve son yıllarda bunlara eklenen Çin sineması dünyadaki önemli kültür taşıyıcıları olarak kültürlerinin önemli birer kamu diplomasisi araçlarıdır.²³⁰ Türkiye gibi bunların dışında kalan diğer ülkeler zaman zaman bazı filmlerle bu piyasada var olma savaşı verseler de yukarıda sözü edilen dört film kaynağının ulaştığı etkinliğe kısa vadede ulaşmak mümkün görünmemektedir.

---

²²⁵ Bektaş, a.g.e., s. 103

²²⁶ Regina Camankulova, “Kırgız Belgesel Sinemasında Propaganda”, *İdil Dergisi*, 2(6), 2013, s. 104

²²⁷ Beyzade Nadir Çetin, “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24 (2), 2014, s. 255-256

²²⁸ Tony Shaw, *Hollywood’s Cold War*, Edinburgh University Press. Edinburgh, 2007, s. 48

²²⁹ Sarah Davies, “Soviet Cinema and the Early Cold War: Pudovkin’s Admiral Nakhimov in Context”, *Cold War History*, 4(1), 2003

²³⁰ Erzen, *Kamu Diplomasisi*, s. 136-137

1.7.2. İnternet ve Sosyal Medya

Günümüzde medyanın kamu diplomasisi işlevi ele alındığında üzerinde önemle durulması gereken yeni bir mecra vardır. Gelişen bilgisayar ve iletişim teknolojisi ile dünyanın her noktasına ulaşan internet en az geleneksel medya kadar, hatta belki ondan daha fazla bir etki gücüne ulaşmıştır. Temelleri 1960'lı yıllarda atılmış olan internet, önceleri askeri amaçlar için geliştirilmiş olsa da farklı kurum ve kişiler tarafından geliştirilerek evrim geçirmiş ve 80'li yılların sonundan itibaren günümüzdeki halini almaya başlamıştır.²³¹ Önceleri geleneksel medyanın sanal versiyonu gibi duran internet, sonrasında web 2.0 ile internete erişme imkânı olan her bireyi pasif okuyucu olmaktan çıkararak bir girdi sağlayıcı konumuna getirmiş, bu haliyle en etkili kamu diplomasisi araçlarından biri haline gelmiştir. “Blog”lar, “podcast”ler ve “facebook”, “twitter”, “instagram” gibi sosyal paylaşım sitelerinin yanı sıra internet tabanlı cep telefonu mesajlaşma programları ve hatta bilgisayar oyunları yakın dönemde hayatımıza girmiş önemli kamu diplomasisi araçlarıdır.²³²

2010 yılı sonunda Tunus'ta başlayan Arap Halk Hareketleri günümüzde internet dendiğinde ilk akla gelenlerden olan sosyal medyanın kullanımının politik etkileri konusunda oldukça etkili bir gösterge olmuştur. Gerek bu hareketlerin aktörlerinin ifadeleri, gerekse de diğer veriler sosyal medyanın halk kitlelerini yönlendirmede ve harekete geçirmede ne derece etkili olduğunu ortaya koymuştur.²³³

2017 yılı verilerine göre, en büyük sosyal paylaşım sitelerinden olan Facebook 2 milyar,²³⁴ Instagram 700 milyon²³⁵ ve Twitter 328 milyon²³⁶ aktif kullanıcıya sahiptir. Yazı, fotoğraf ve videoların hızlı bir şekilde dünyanın her tarafına ulaştırılmasına imkân sağlayan böyle bir ortamın kamu diplomasisi açısından son derece kullanışlı bir ortam sunduğu açıktır. Bu imkândan faydalanan resmi ve gayri resmi kuruluş ve kişiler bu ortamı etkili bir şekilde kullanmaktadır.

Konunun öneminin ve internetin kamuoyu oluşturmadaki etkisinin farkında olan ülkeler bu konuda ciddi çalışmalar yürütmektedir. Bu alandaki en iyi örneklerden biri İsrail Dışişleri

²³¹ Begüm Kurtuluş, “Bir Soğuk Savaş Teknolojisi Olarak İnternet'in Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Burcu Sunar Cankurtaran (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Uluslararası İletişim Perspektifi**, 1. Baskı içinde, (18-33), Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2016

²³² Mert Gökirmak, “Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasisi”, (t.y.). http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/Kamu_Diplomasisi-Mert_Gokirmak.pdf (12.06.2017).

²³³ İrfan Sancak “Mısır'da 25 Ocak Devrimi'nin Demokrasi Eksenli Analizi”, İbrahim Mazman vd. (Ed.), **Ortadoğu'da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler Ve Demokrasi**, (475-582), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, (Dijital kopya, <http://ods2016.org/>), 2016, s.480

²³⁴ Anita Balakrishnan, “2 billion people now use Facebook each month, CEO Mark Zuckerberg says”, (27.06.2017), <http://www.cnn.com/2017/06/27/how-many-users-does-facebook-have-2-billion-a-month-ceo-mark-zuckerberg-says.html> (24.07.2017).

²³⁵ “700 million” (26.04.2017), <https://instagram-press.com/blog/2017/04/26/700-million/>, (24.07.2017).

²³⁶ Chandrani Singh vd., **Visual Social Marketing**, BPB Publications, Mumbai, 2018, s. 56

Bakanlığı'nın çalışmasıdır. Bakanlık tecrübeli diplomatlar tarafından yönlendirilen ve 24 saat aktif olan bir birim oluşturmuştur. Bu birimin maaşlı ama “sıradan vatandaşlar” görüntüsü altında faaliyet gösteren üyeleri internette yer alan İsrail aleyhindeki makale ve yorumlara cevaplar yazmakta, sosyal medya platformlarında İsrail lehine algı oluşturacak paylaşımlar yapmaktadır.²³⁷ İnternetin kamu diplomasisi ve propaganda için sunduğu imkânlar göz önünde bulundurulduğunda bu tür faaliyetlerin İsrail’le sınırlı olduğunu düşünmek gerçekçi olmayacaktır.

1.7.3. Uluslararası Etkinlikler

Farklı toplumlardan insanları bir araya getirerek yüz yüze iletişim imkânı sunan uluslararası etkinlikler de sunduğu bu iletişim imkânıyla kamu diplomasisi araçlarından biridir. Uluslararası etkinlikler bu iletişim yönünün dışında, etkinliği düzenleyen ülkenin tanıtımına ve bir yarışma şeklinde olan etkinliklerde başarılı olunması halinde o ülkenin saygınlığına ve tanınırlığına da katkı yaparlar.

Devletlerin uluslararası etkinlikleri saygınlık kazanmak için kullanmaları oldukça eski tarihlere kadar gider. Bu bağlamda bilinen ilk uluslararası etkinlik olarak Eski Yunanistan’da düzenlenen olimpiyatlar kabul edilebilir. Antik Yunan şehir devletleri arasında düzenlenen ve bilinen kayıtları MÖ 8. yüzyıla dayanan olimpiyatlar “...Yunanlının Yunanlıyı öldürmesini önleyecek ve Yunan yarımadasında bir birlik kurmak amacı olarak görülmüş, bir bakıma da dinsel, sosyal ve kültürel kaynaşmanın fırsatı olarak işlenmiştir”.²³⁸

Uluslararası spor etkinlikleri dünya kamuoyuna mesaj vermenin etkili bir yoludur. Özellikle uluslararası yayıncılıkla desteklendiğinde bu mesajlar çok daha etkili olmaktadır.²³⁹ Uluslararası spor etkinliğinin politik mesaj iletmek için kullanımının en bilinen örneklerinden biri 1936 Berlin Olimpiyatlarıdır. “Hitler, 1936 Berlin Olimpiyatlarını, Nazi rejiminin gücünü tüm dünyaya gösterebileceği bir fırsat olarak yorumlamış, tüm müsabakaları filme aldirarak Alman sporcularının diğerlerine göre “üstün” olduklarını herkese duyurmaya çalışmıştı.”²⁴⁰

Ulaşılan kitlenin büyüklüğü bu etkinliklerin kamu diplomasisi için sunduğu imkânları gözler önüne sermektedir. Futbolda Arjantin’le Almanya arasında oynanan 2014 Dünya Kupası Final

---

²³⁷ Jonathan Cook, “Twitterers paid to spread Israeli propaganda”, (08.09.2009), <http://www.arabnews.com/node/326909>, (24.07.2017).

²³⁸ Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi, “Olimpiyat Oyunları Tarihi” (t.y.), <http://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Olimpiyatlar/Olimpiyat-Oyunlari-Tarihi/44/1>, (25.07.2017).

²³⁹ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 225

²⁴⁰ Çağrı Erhan, (06.07.2010), “Spor ve kamu diplomasisi”, **Türkiye (e-gazete)**, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/453414.aspx>, (26.07.2017).

maçını 740 milyon kişi izledi.²⁴¹ En son düzenlenen olimpiyat olan 2016 Rio Olimpiyat Olimpiyatları'nı dünyaya aktarmak için 21 binin üzerinde medya çalışanı görev aldı²⁴² ve açılış törenini yaklaşık 3 milyar kişi izledi.²⁴³ Birçok olimpiyat, düzenleyen ülkeye maddi anlamda kazanç sağlamamıştır. Ancak elde edilen ya da elde edilmesi umulan saygınlık ülkelerin bu organizasyonları düzenlemek için bu derece istekli olmasını açıklamaktadır.²⁴⁴

Uluslararası spor etkinliklerinin aynı zamanda kültürler arasında ilişki inşa etme işlevi de vardır.²⁴⁵ Bu konudaki iyi örneklerden biri ping pong diplomasisi olarak bilinen süreçtir. 1971 yılında Japonya'da düzenlenen 31. Dünya Masa Tenisi Şampiyonası'nda Çin ve ABD takımları arasında başlayan iletişim, o dönem aralarında diplomatik ilişki bulunmayan Çin ve ABD'nin yakınlaşması için bir sebep oldu. Çin Cumhurbaşkanı Mao Zedong, bu yaklaşmayı ABD ile ilişki kurmak için bir fırsat olarak gördü ve ABD milli masa tenisi takımını Çin'e davet etti. Bu şekilde başlayan süreç her iki ülke takımlarının diğer ülkeyi ziyareti ile devam etti ve sonrasında yürütülen diplomatik girişimlerle ABD ile Çin arasında ilişkiler normalleşmeye başladı.²⁴⁶

Daha yakın dönemlerde Türkiye ile Ermenistan ve Pakistan ile Hindistan arasında da spor karşılaşmalarıyla başlayan yakınlaşma denemeleri oldu.²⁴⁷ Ülke başarısının tanıtıma katkısı bağlamında ele alındığında ise Türk Milli Futbol Takımı'nın 2002'de Japonya ve Güney Kore'de düzenlenen FIFA Dünya Kupası'nda üçüncü olmasından sonra bu ülkelerde Türkiye'ye olan ilginin artması güzel bir örnektir.²⁴⁸

Spor karşılaşmaları en bilinenler olmakla birlikte kamu diplomasisi aracı olan tek uluslararası organizasyon değillerdir. Uluslararası kültür-sanat etkinlikleri ve aslında bir ticari faaliyet olan uluslararası fuarlar, ya da diğer adıyla panayırılar da kamu diplomasisi araçlarındandır. Geçmiş daha eski dönemlere gitmekle beraber panayırılar özellikle Ortaçağ'da günümüz fuarlarıyla benzer işlev görmüş oluşumlardı. Bu dönemde Avrupa'da kurulan uluslararası panayırılar Doğu ve Uzak Doğu'dan da tüccarları çekmiş; bu panayırılar ticari alışverişin yanı sıra kültürel alışverişin de

---

²⁴¹ "Süper finaller", (07.02.2015). **Hürriyet Gazetesi (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/super-finaller-28108059>, (25.07.2017).

²⁴² Kerem Köfteoğlu, "Olimpiyatlardan geriye kalanlar", **Para**, 35 (28 Ağustos – 3 Eylül 2016), 2016, s. 33

²⁴³ "Rio Olimpiyatları'na muhteşem açılış" (06.08.2016). **Hürriyet (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/rio-olimpiyatlarina-muhtesem-acilis-40183268>, (25.07.2017).

²⁴⁴ Köfteoğlu, a.g.e., s. 32

²⁴⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 205

²⁴⁶ "Ping-Pong Diplomasisi", (30.03.2017), http://turkish.china.org.cn/china_key_words/2017-04/21/content_40665772.htm, (26.07.2017).

²⁴⁷ "Hindistan-Pakistan arasında 'kriket diplomasisi'" (30.03.2011), **Hürriyet Gazetesi (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/hindistan-pakistan-arasinda-kriket-diplomasisi-17412633>, (26.07.2017).

²⁴⁸ Erhan, a.g.e.

yapıldığı mekânlar olmuştur.²⁴⁹ Günümüzde de özellikle Dünya Fuarları (EXPO) ülkelerin mesajlarını ve imajlarını pazarlamak için kullandıkları etkili alanlardandır.²⁵⁰

Uluslararası kültür ve sanat etkinlikleri kamu diplomasisi uygulayıcısının vereceği mesajlar için elverişli ortamlar sunar. Bu bağlamda sergi, konser, festival, tiyatro ve benzeri faaliyetler kamu diplomasisi uygulayıcıları için birer araç haline gelirler. Sancar, Sakıp Sabancı Müzesi'nde Picasso, Dali ve Rodin sergilerini; Pera Müzesi'nde Miro, Frida Kahlo ve Diego Rivera sergilerini ve Shakespeare'in tiyatro eseri III. Richard'ın İstanbul'da sahnelenmesini bunlardan haberdar olan turistler aracılığı ile Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetlerine örnek olarak sunar.²⁵¹ Ancak bu faaliyetlerin öncelikle sözü edilen sanat ürünlerini ortaya koyan sanatçıların ülkelerinin kamu diplomasisi faaliyetlerine örnek olacağını düşünmek daha doğru olacaktır.

İngiltere merkezli bir organizasyon olan *1001 Inventions*, İslam dünyasından bilim insanlarının dünya bilim mirasına yaptıkları katkıları dünyaya tanıtmak amacı ile kapsamlı bir çalışma yürütmüş; 20 ülkede film, sergi gibi faaliyetlerle 300 milyondan fazla insana ulaşmayı başarmıştır. Bu kapsamda iki kere de İstanbul'da "1001 İcat Bilim Ve Teknolojinin 1000 Yıllık Serüveni" başlıklı sergi gerçekleştirilmiştir.²⁵² Dünyada ve İstanbul'da düzenlenen sergilerde içlerinde İbn-i Sina, Mimar Sinan, Cezeri ve Piri Reis gibi Türk bilim insanlarının da bulunduğu ünlü Müslüman bilim insanları eserleri ile tanıtılmıştır. Bunun gibi sergiler Müslüman ülkelerin kamu diplomasisi faaliyetleri için olumlu etkide bulunabilir.

Dünyaca tanınmış müzisyenlerin konserleri ya da dünyaca tanınan şarkıları da birer kültür taşıyıcısı olarak kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilebilir. Müzik alanında önemli örneklerden biri de Eurovision Şarkı Yarışması'dır. Bu yarışma bir müzik yarışması olmasının ötesinde önemi bir kamu diplomasisi faaliyetidir. Milyonlarca kişi tarafından izlenen bu yarışma ile katılımcı ülkeler tanıtımlarını yapmaktadırlar.²⁵³

Kamu diplomasisi bağlamında ele alınabilecek kültür sanat faaliyetlerine daha pek çok örnek vermek mümkündür. Türk dans kültürünü dünyanın değişik bölgelerinde tanıtan Anadolu Ateşi Dans Grubu bu alanda verilebilecek örneklerdendir.²⁵⁴ TRT'nin düzenlediği "23 Nisan Uluslararası

---

²⁴⁹ Pınar Ülgen, "Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar Ve Panayır İlişkinin Ticaret Hayatındaki Rolü Ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(21), 2012, s. 379

²⁵⁰ César Corona, "Mexican Public Diplomacy in European World Expos: 1992-2015", María Luisa Azpíroz Manero (ed.) *Public Diplomacy European and Latin American Perspectives içinde* (103-123), P.I.E. Peter Lang, Brussels, 2015, s. 103-104

²⁵¹ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 210

²⁵² "1001 Inventions", (t.y.), <http://www.1001inventions.com/1001inventions> (14.08.2017).

²⁵³ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 210-211

²⁵⁴ Sancar, *Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler*, s. 212

Çocuk Şenliği” de 1979 yılından beri toplamda yaklaşık 150 ülkeden otuz bin çocuğu Türkiye’de misafir ederek²⁵⁵ sıra dışı bir kamu diplomasisi faaliyeti yürütmektedir.

1.7.4. Reklam

Farklı tanımlar derlenip özetlendiğinde genel olarak reklam, bir malın ya da hizmetin duyurulması, tanıtılması; hedef kitlenin söz konusu ürüne yönlendirilmesi için kaynağı belli bir şekilde yürütülen faaliyetler olarak tanımlanmaktadır.²⁵⁶ Bazı kaynaklarda propaganda “bir bakıma ticari reklamcılığın siyasete uygulanması”²⁵⁷ olarak görülmüş ve propaganda ile reklam tek başlık altında ele alınmışsa da kamu diplomasisi ile ilgili başka çalışmalarda reklam faaliyetleri propagandanın dışında ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Reklamın kamu diplomasisi için kullanımına verilebilecek önemli örneklerden biri 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD tarafından yürütülen *Shared Values* (Paylaşılan Değerler) kampanyasıdır. Beş ayrı reklam filminden oluşan ve 15 milyon dolarlık bütçeye sahip olan kampanya Endonezya ve Ürdün gibi Müslümanların yaşadıkları ülkelerde gösterilmişti. Temelde verilmek istenen mesaj ABD’de yaşayan Müslümanların herhangi bir ayrımcılığa uğramadığıydı.²⁵⁸ Ancak kamu diplomasisinin önemli bir yönünü oluşturan *dinleme* faaliyeti eksik bırakıldığı için bu reklam filmlerinde verilmek istenen mesaj amacına ulaşamamıştır. Kampanya adeta ters tepmiş, samimi bulunmayan reklamlar bazı ülkelerde gösterilmezken bazılarında ise alay konusu olmuştur. Zira Müslümanların ABD’ye olumsuz bakışının sebebinin ABD’deki Müslümanların zor şartlar altında yaşaması ya da ayrımcılığa uğraması değil, ABD’nin Ortadoğu politikası olduğu göz ardı edilmiştir.²⁵⁹

Reklam Türkiye tarafından da kamu diplomasisi faaliyetleri için kullanılan araçlardan biri olmuştur. Ermeni soykırım iddialarına karşı 24 Nisan 2007’de Türkiye’nin Washington Büyükelçiliği tarafından New York Times, Washington Times, Los Angeles Times, International Herald Tribune ve Roll Call gazetelerinde “Haydi 1915’te olanlarla ilgili gerçeği birlikte ortaya çıkaralım” başlığıyla ilan verilmiştir.²⁶⁰ Aynı konuda benzer bir tam sayfa ilan 20 Nisan 2016’da Wall Street Journal gazetesinde *Truth = Peace* (Gerçek = Barış) başlığı ile verilmiş, ABD

---

²⁵⁵ Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT), “Şenlik Tarişesi”, (2017), (<http://www.trt23nisan.com/tr/tarihce>) (14.07.2017).

²⁵⁶ Füsün Topsümer ve Müge Elden, **Reklamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 14-15

²⁵⁷ Bektaş, a.g.e., s. 32

²⁵⁸ Plaisance, Patrick Lee, “The Propaganda War on Terrorism: An Analysis of the United States’ “Shared Values” Public-Diplomacy Campaign After September 11, 2001”, **Journal of Mass Media Ethics**, 20(4), 2005, s. 250

²⁵⁹ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 213-214

²⁶⁰ “ABD gazetelerinde tam sayfa ilan” (24.04.2007), **Habertürk (e-gazete)**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/21049-abd-gazetelerinde-tam-sayfa-ilan> (15.08.2017).

kamuoyu Ermeni soykırımı iddiaları konusunda gerçekleri araştırmaya çağırılmıştır. Benzer mesajlar Boston ve Chicago’da reklam panolarında da yer almıştır.²⁶¹

Yukarıda sözü edilen ABD ve Türkiye kaynaklı reklamlar her ne kadar belli bir mesajı iletmiş olsalar da beraberlerinde olumsuz tepki de getirmişlerdir. Buna bağlı olarak reklam, her ne kadar mesaj iletmenin bir yolu olsa da tek başına kamu diplomasisi için yeterli bir araç olamamakta ancak diğer faaliyetleri destekleyici bir araç olarak işe yaramaktadır denebilir.²⁶²

1.7.5. Ünlü Kullanımı

Yaptıkları işler yoluyla insanların takibinde olmaları bir yana günümüzde özellikle sosyal medya vasıtasıyla ünlülerin adeta her anları milyonlarca insanın gözleri önünde yaşanmaktadır. Burada *ünlü* tabiri ile kast edilen sırf insanlar tarafından tanınıyor olmak değil; popüler kültürün bir parçası olup insanların kendisine özendiği kişidir, medyadaki yaygın kullanımı ile “star”dır. Starın sözlük anlamı “özellikle sinema, tiyatro, müzikhol sanat dallarında, kitle iletişim araçlarında çok sık yer alan, görünen; çok ünlü ve tanınmış sanatçı, yıldız” olarak verilse de star kavramı bunlarla sınırlı olmayıp medyada sıkça görünen “mankenler, iş adamları, gazetelerin köşe yazarları, bilgisayar ya da konsol oyunlarının sanal ve bir o kadar da gerçekçi kahramanları, çizgi film kahramanları ve daha birçokları bizlere referans olabildiği gibi, sporcu starlar da olabilmektedir”.²⁶³

İnsanlar beğendikleri şarkıcının müziklerini dinlemek ya da sevdikleri aktörün filmlerini izlemekle yetinmemekte, bu kişileri geleneksel ve sosyal medya üzerinden de takip etmektedirler. Bir fikir vermesi açısından Twitter ve Instagram’daki en fazla takipçileri olanlar sıralamasına bakıldığında Twitter’da ilk 20 içerisine girebilen tek politikacı listenin üçüncü sırasındaki Obama olduğu görülür. Geri kalanların tamamı yukarıdaki star/ünlü tanımına giren kişilerden oluşmaktadır.²⁶⁴ Instagram için de durum bunun benzeridir.²⁶⁵ Hayatlarının her anı medya yoluyla topluma imrendirilerek benimsetilen bu ünlü kişiler sıradan bireyler için esin ve özdeşleşme kaynağı haline gelmektedir.²⁶⁶ En basit tabirle bu kişiler rol modelidir.

---

²⁶¹ Ziv, Stav (21.04.2016) “Full-Page WSJ Ad Denying Armenian Genocide Spurs Anger”, <http://www.newsweek.com/full-page-wsj-ad-denying-armenian-genocide-spurs-anger-450971> (15.08.2017).

²⁶² Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 215

²⁶³ Mehmet Safa Çam, “Her Ünlü Star Mıdır? Reklamlarda Ünlü Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** (ICEBSS Özel Sayısı), 2016, s. 163-164

²⁶⁴ “En çok takipçisi olan Twitter hesapları” (t.y.), <http://www.internethaber.com/en-cok-takipcisi-olan-50-twitter-hesabi-foto-galerisi-1206496.htm> (18.08.2017).

²⁶⁵ “En çok takipçisi olan Instagram hesapları” (07.01.2017), <https://www.cnnturk.com/sosyal-medya/en-cok-takipcisi-olan-instagram-hesaplari?page=22> (18.08.2017).

²⁶⁶ Füsün Kocabaş ve Müge Elden, **Reklam ve Yaratıcı Strateji**, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 126

Ünlülerin yukarıdaki özelliklerinden dolayı birçok marka ünlülere reklamlarında yer vermekte ve bu kişilerin tanınırlık ve özenilme özelliklerini ürünlerine aktarmaya çalışmaktadır. Benzer bir durum kamu diplomasisi uygulayıcıları için de geçerlidir.

Bir ülke lehine verilecek olumlu mesajların ünlü birinin ağzından çıkması o ülke için iki açıdan avantajlıdır. Öncelikle yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere ünlü kişiler milyonlarca kişi tarafından takip edilmekte, dolayısıyla verdikleri mesajlar kısa sürede geleneksel ya da sosyal medya yoluyla milyonlarca insana ulaşmaktadır. Buna ek olarak da rol model olma özelliklerinden dolayı, sevilen ünlü kişilerin verdikleri mesajların kamuoyu oluşturma etkisi güçlü olacaktır.

Bu konuda verilebilecek çok sayıda örnekten biri Rusya'nın Kırım'ı işgaline karşı Ukrayna'nın kamu diplomasisi faaliyetleridir. Ukrayna sesini dünyaya duyurmak ve tezlerini savunmak için sıradan diplomatların yanı sıra 2004 Eurovision Şarkı Yarışması kazananı olan Ruslana Lyzhychko da kullanmıştır. Eurovision birincisi olarak büyük bir hayran kitlesi kazanan Ruslana, Ukrayna içindeki siyasi faaliyetlerinin yanı sıra Ukrayna dışında yaptığı açıklamalar ve röportajlarla Ukrayna adına kamu diplomasisi faaliyetleri yürüterek bu alandaki ünlü kullanımına örnek oluşturmuştur.²⁶⁷

Mesaj verecek kişinin kamu diplomasisi uygulayıcısı ülkenin vatandaşı olması da şart değildir. Önemli olan kişinin sevilen bir ünlü olması ve olumlu bir mesaj vermesidir. Bu konudaki güzel örneklerden biri ünlü aktris Lindsay Lohan'ın Türkiye hakkında yapmış olduğu sosyal medya paylaşımları olabilir. Daha önce de özellikle Suriyeli sığınmacılarla ilgili olarak Türkiye'ye gelen ve Türkiye'nin "gayet güvenli bir ülke" olduğu açıklamasını yapan Lohan,²⁶⁸ 28 Ocak 2017'de Instagram hesabından Cumhurbaşkanı Erdoğan'la ve Suriye'li bir sığınmacı çocukla birlikte görüntülediği bir fotoğrafı, altında "Türkiye'nin sığınmacılar konusunda yaptıklarının ne kadar ilham verici olduğunu" belirten bir cümle ile paylaşmıştı.²⁶⁹ Milyonlarca takipçisi olan ünlü bir aktristin bu paylaşımı Türkiye'nin kamu diplomasisi için oldukça değerli olmalıdır.

1.7.6. Ulusal Markalar

İnsanlar bir ürün satın alırken bu ürünün ihtiyaçlarını karşılamasını beklerler. Ancak karşılanacak ihtiyaç her zaman ürünün sadece klasik kullanım amacına yönelik olmayabilir. Örneğin bir kol saati her ne kadar zaman ölçme aracı olsa da dünyaca tanınmış bir markanın pahalı

²⁶⁷ "Ukraine's Ruslana: From Eurovision to revolution and back", (08.05.2017.), <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/ukraine-s-ruslana-from-eurovision-to-revolution-and-back-1.3075358> (19.08.2017).

²⁶⁸ Anadolu Ajansı, (08.10.2016), "Oyuncu Lindsay Lohan: Türkiye gayet güvenli bir ülke", <http://aa.com.tr/tr/yasam/oyuncu-lindsay-lohan-turkiye-gayet-guvenli-bir-ulke/660917> (19.08.2017).

²⁶⁹ "Lindsay Lohan'ın ilk paylaşımları Ankara'dan", (30.01.2017), https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/lindsay-lohanin-ilk-paylasimlari-ankaradan,hu1u5onTyk-CLEjqWM3DfQ/_gxKFZKNsUCu_ZYbI6OhkA, (19.08.2017)

bir saati zamanı göstermenin yanı sıra o saate sahip olan kişinin yüksek gelir seviyesine sahip bir sosyal grubun üyesi olduğunu da göstermiş olur. Bu durumda kişiler sırf fiziksel kullanımı için değil, psikolojik etkisi için de böyle bir ürünü tercih edebilirler.²⁷⁰ Bu bağlamda ürün markası bir yönüyle o ürünün kalitesinin garantisi olduğu gibi bir yönüyle de imajın bir parçasıdır.

Ancak ürünlerin imaja olan etkisi sadece onu satın alan müşterilere yönelik değildir. Ürünler aynı zamanda o ürünün marka menşei olan ülkenin imajına da etki ederler. Bu aslında çift taraflı bir etkileşimdir. Ulusal markalar menşe ülkenin saygınlığından olumlu yönde etkilenirken, başarılı ulusal markalar da ülke imajına katkıda bulunurlar. Bu şekilde ülke imajı ile ulusal markalar birbirlerini karşılıklı olarak desteklerler.²⁷¹

Kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında ulusal markalar bir yandan mensup oldukları milletin kültür taşıyıcıları olarak²⁷² bir yandan da ülke bilinirliğine katkı sağlayarak kamu diplomasisi faaliyetleri için bir araç olmaktadır.²⁷³ Bir ülkenin markasını taşıyan ürünleri kullanmaları tek başına kişilerin o markanın ait olduğu ülkenin etkisi altına girdiği anlamına gelmese de²⁷⁴ örneğin GAP logolu tişörtleriyle dolaşıp, Starbucks'tan aldıkları kahveleri yudumlayan kişilerin Amerikan yaşam tarzını onayladıklarını kabul eden görüşler de vardır. Bu görüşe göre kişiler sürekli kullandıkları markaların ait olduğu ülkeye sempati duyacaklardır.²⁷⁵

---

²⁷⁰ Ekrem Cengiz, “Tüketicilerin Ürün Tercihinde Rol Oynayan Ürün Menşeinin, Marka, Fiyat ve Kalite Değişkenleri Açısından İncelenmesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23(2), 2009, s. 155

²⁷¹ Filiz Otay Demir, “Ülke Orjininin Marka Kimliğine Yansımaları: Ikea Örneği” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, (28), 2007, s. 46

²⁷² Demir, “Ülke Orjininin Marka Kimliğine Yansımaları”, s. 50-54

²⁷³ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 219

²⁷⁴ Sancak, **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, s. 77

²⁷⁵ Sancar, **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, s. 222

İKİNCİ BÖLÜM

2. 1815 DÜZENLEMELERİ SONRASINDA DÜNYANIN GENEL DURUMU

2.1. Amerika Birleşik Devletleri

Büyük Britanya'dan Temmuz 1776'da bağımsızlığını kazanan kolonilerin bir araya gelerek oluşturdukları ABD, bir ırka dayanmaksızın yerleşim yeri üzerinden bir ulus oluşturmasıyla²⁷⁶ modern dönem devletleri arasında ilginç bir örnektir. Kuruluş aşamasında dönemin süper gücü olarak kabul edilebilecek olan Büyük Britanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesi vermek zorunda kalan ABD'nin bağımsızlığı ilk olarak Britanya'nın sömürgecilikteki rakipleri olan Fransa ve Hollanda tarafından tanındı.²⁷⁷ Fransa'nın askeri olarak desteklediği 13 koloni ile Büyük Britanya arasında birkaç yıl daha devam eden savaşın sonucunda 1782 Paris Antlaşması ile ABD'nin bağımsızlığı Büyük Britanya tarafından da tanındı.²⁷⁸

1812 yılında Büyük Britanya ile savaşın bu savaştan da galip çıkan ABD'nin kendine güveni arttı. 1821'de Arjantin ve Şili'nin bağımsızlığını diğer Latin ve Güney Amerika ülkelerinin takip etmesi Avrupalı güçlerin müdahale ihtimalini ortaya çıkarmış, Avrupalıların Amerika kıtalarına müdahil olması durumunda sürekli savaş ve çatışmaların yaşanacağı düşüncesi ile ABD Başkanı Monroe Kongreye bir bildiri göndermişti. Monroe Doktrini olarak bilinen bu bildiride Avrupalı güçlerin Amerika kıtasına müdahalesine izin verilmeyeceği, ABD'nin de Avrupalı devletlerin çekişmelerinde taraf olmayacağı ortaya konuldu.²⁷⁹ Ancak 1798 – 1895 yılları arasında ABD Silahlı Kuvvetleri'nin başka ülkelere 103 kere müdahale ettiği göz önünde bulundurulduğunda Monroe Doktrini'nin idealist bir düşüncenin değil, Amerikan çıkarıcılığının bir yansıması olduğu görülür.²⁸⁰

Yeni devletin gelişmek için önemli avantajları vardı. İki taraftan okyanuslarla korunan geniş topraklara ek olarak ciddi siyasi ve ekonomik güç birikimine sahip kolonilerin bir devlet çatısı

---

²⁷⁶ Ünal Gündoğan, **Amerika Birleşik Devletleri ve Dünya**, 2. Baskı, SRT Yayınları, Ankara, 2016, s. 45

²⁷⁷ Gündoğan, a.g.e., s. 40

²⁷⁸ ABD Büyükelçiliği, "Amerikan Tarihinin Ana Hatları" (t.y), <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm#b3>, (18.10.2017).

²⁷⁹ Gündoğan, a.g.e., s. 45-46

²⁸⁰ Howard Zinn, **Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi**, (Çev. Sevinç Sayan Özer), 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, s. 316

altında birleşmeleri ile yeni bir büyük güç ortaya çıkmış oldu.²⁸¹ 1850'lere doğru 23 milyonu aşan nüfus on yıl sonra Büyük Britanya'nın nüfusunu geçmişti.²⁸² Ancak bu gücün iç yapısında bütünlüğünü tehdit eden önemli zayıflıklar da vardı. Arka planda sosyal ve ekonomik gerekçeler olsa da kölelik yanlısı güney eyaletleri ile kölelik karşıtı kuzey eyaletleri arasında yaşanan bir "özgürlük savaşı" olarak bilinen Amerikan İç Savaşı birliğin karşılaştığı ciddi bir dağılma tehlikesi oldu.²⁸³ 1861-1865 yılları arasında yaşanan ve kuzey eyaletlerinin zaferi ile sonuçlanan bu savaşta yaklaşık 620 bin Amerikalı öldü. Savaşın sonucunda birlik daha güçlü bir şekilde sağlandı. Büyük kayıplara karşın ciddi ve modern bir savaş tecrübesi yaşanması savaş öncesinde ancak 26 bin kişilik küçük bir orduya sahip olan ABD için önemli bir askeri kazanç oldu.²⁸⁴

İç savaş öncesinde bile dünya imalat verimi sıralamasında İngiltere'nin ardından ikinci sıraya yerleşen ABD savaş sonrasında daha hızlı bir gelişme sürecine girdi. İç savaşla ABD-İspanya Savaşı'nın arasındaki dönemde (1865-1898) ABD ekonomisinde müthiş bir büyüme gerçekleştirmiştir. Bu dönemde buğday üretiminde % 256, mısır üretiminde % 222, rafine şeker üretiminde % 460, kömür üretiminde % 800, demiryolu uzunluğunda % 567 artış olmuş; ham petrol üretimi 3 milyon varilden 55 milyon varile ve çelik üretimi 20 bin long tondan 9 milyon long tona²⁸⁵ çıkmıştır.²⁸⁶

Bu büyüklükte bir ekonomik güç elbette buna paralel bir siyasi güç arzusunu da beraberinde getirecekti. Amerikalı askeri stratejist Alfred T. Mahan'a göre ABD artan üretimine yeni pazarlar bulmak için bir deniz gücü olmak zorundaydı. Nitekim 1898 yılında Küba'daki hâkimiyet mücadelesinde ABD ile İspanya karşı karşıya geldiğinde ABD kesin bir zafer kazanarak dünyadaki büyük güçler arasında yerini aldı. Bu zaferin bir sonucu da ABD'nin sahip olduğu ekonomik gücün siyasi güce dönüştürülmesi gerektiğine dair inancın ulusal güvenlik bürokrasisinin ardından kamuoyunca da paylaşılmaya başlanması oldu.²⁸⁷ ABD yeni yüzyıla yeni büyük güç olarak giriyordu.

---

²⁸¹ Gündoğan, a.g.e.

²⁸² Allan Nevins ve Henry Steele Commager, **ABD Tarihi**, (Çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 195

²⁸³ Gündoğan, a.g.e., s. 46

²⁸⁴ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karnakçı), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, (t.y.), s. 225-226

²⁸⁵ "Long ton", yaklaşık 1.016 kilogram karşılığı ağırlık birimidir.

²⁸⁶ Kennedy, a.g.e., s 225, 297

²⁸⁷ Gültekin Sümer, "Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü", **Uluslararası İlişkiler**, 5(19), 2008, s. 124-125

2.2. Avrupa

2.2.1. Napolyon Savaşları Sonrasında Avrupa

Dünya tarihindeki en önemli olaylardan biri kabul edilen Fransız Devrimi'nin ardından Fransa 19. yüzyıla direktuvar yönetimini yıkarak yerine Napolyon'un önderliğinde "Üç Konsül" yönetimini getiren anayasayı oylayarak girdi. Dört yıl sonra, yani 1804'te bu yönetim imparatorluğa dönüşecek ve Napolyon imparator olacaktı. Yeni bir Sezar olma heveslisi olan Napolyon, devrim sonrası Fransa'sının sahip olduğu ve o zamana kadar Avrupa'nın çıkarmış olduğu en büyük ordu olan 800 bin kişilik ordusuyla bu hevesini gerçekleştirmeye koyuldu. Fransız Devrimi'nin "saldırgan ve şımarık çocuğu" olarak nitelenen Napolyon önderliğinde Fransa, milliyetçiliği ve liberal düşünceleri Avrupa'da silah zoruyla yaymaya çalışınca Avrupa'daki hanedanlıkların şimşeklerini üzerine çekti.²⁸⁸ Avusturya İmparatoru II. Leopold'un devrim öncesi düzeni geri getirmek ve devrim karşıtı bir Avrupa ittifakı oluşturmak için yaptığı çağrıyla Avrupa'da yeni bir dönemin başlangıcı olan Napolyon Savaşları'nın ilk adımları atıldı.²⁸⁹ Napolyon'a karşı İngiltere, Rusya, Prusya ve Avusturya birlikte mücadele ederek bir dizi savaşın sonunda yenilgiye uğrattıkları Napolyon'u St. Helena adasına sürdüler. Bu süreçte koca Fransız ordusu da adeta kırığa uğrayarak iyice küçüldü.²⁹⁰

Fransa'yı yenilgiye uğratan ittifak üyeleri Napolyon Savaşları sonrası Avrupa'ya "gerçek ve kalıcı bir barış" getirecek düzenlemeler yapmak üzere 30 Mayıs 1814'te Paris'te bir anlaşma imzalayarak Viyana'da bir kongre toplanmasına karar verdiler. Napolyon işgalinden kurtarılan Avrupa halklarının beklentileriyle kongrenin kararları arasında büyük farklar olsa da²⁹¹ 20 Kasım 1815'te Fransa ile yukarıda sözü edilen dört büyük devlet arasında anlaşma imzalandı. İmzalanan anlaşmaya göre Fransa 1790'daki sınırlarına çekilecek ve 700 milyon frank savaş tazminatı ödeyecekti.²⁹² Kongre kararları ile Avrupa haritası yeniden çizildi. Savaşın dört galip devleti de kongre kararları ile topraklarını genişletmiş oldular. Ancak bu toprak genişlemeleri kadar German Konfederasyonu ile Almanya'nın bölünmüşlüğü'nün azaltılması ve İtalya'da da benzer şekilde Sardunya Krallığı'na bazı şehirler eklenerek güçlendirilmesi önemliydi.²⁹³ Savaşın mağlubu olan Fransa açısından bakıldığında onun da çok büyük toprak kaybı yaşadığı söylenemez. Müttfiklerin

---

²⁸⁸ Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, s. 172

²⁸⁹ Süleyman Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri'nin Özellikleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (22), 2010, s. 96

²⁹⁰ Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, s. 168-174

²⁹¹ Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında", s. 98

²⁹² Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 80

²⁹³ Armaoğlu, a.g.e., 76-78

Fransa'ya karşı pek cezalandırıcı olmayan bir anlaşma sunmalarının arkasındaki düşünce, bu ülkede gelecekte bir intikam duygusu oluşturmamaktı.²⁹⁴

“Koalisyonun mimarı ve galip güç” olarak İngiltere savaşa girme amaçlarına ulaştı. Bu amaçlar; savaş sırasında Hollanda ve Fransa'dan ele geçirdiği sömürgeleri elde tutmak, Rusya ve Avusturya'yı Prusya ile dengelemek, işgal edilen yerleri kurtarmak, bu topraklarda Fransa'ya karşı işe yarar bir engel oluşturmak, Avrupa'da düzen ve istikrarı oturtmak için bütün güçler arasında bir güvenlik anlaşmasını oluşturmaktı.²⁹⁵

Kongre sonucunda çıkan kararlara bakıldığında Avusturya'nın isteklerine kısmen ulaştığı görülmekteydi. Doğuda ve güneyde topraklarını genişleterek Polonya'nın ve İtalya'nın bir bölümüne sahip olurken, diğer taraftan Belçika'yı kaybetti. Belçika'nın kaybedilmesi, Fransa'yı Manş kıyılarından uzak tutmaya çalışan İngiltere'nin Belçika ile Hollanda'yı bir devlet haline getirmek istemesinin bir sonucuydu. Avusturya için asıl başarı Alman devletlerinin dağınık halde tutulması ve Prusya liderliğinde bir birliğin önlenmesi olmuştu. Prusya topraklarını genişletse de Alman Birliği sağlanamadı ve Avusturya'nın başkanlığında 38 Alman devletinden oluşan merkezi Frankfurt'ta bulunan “German Konfederasyonu” kuruldu.²⁹⁶

Viyana Kongresi ile Avrupa politikasının şekillenmesinde en etkili isim Avusturya Başbakanı Metternich oldu. Aslında 19. yüzyılda Avusturya gerilemekte olan bir imparatorluktu. Nitekim Metternich'in başarılı politikaları sayesinde Viyana Kongresi sonrası Avrupa politikasının kilit devleti konumunda olsa da bu pozisyonunu uzun süre koruyamayacaktı. Bu dönemde Avusturya temelde milliyetçilik karşıtı ve muhafazakâr bir politika takip ediyordu. Büyük güçler arasındaki dengeden faydalanmak Metternich'in politikasının temelini oluşturuyordu. Benelux coğrafyasında Fransa'ya karşı İngiltere; Balkanlar'da Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa; Alman coğrafyasında Prusya'ya karşı diğer küçük Alman devletleri kullanılarak hassas bir denge takip ediliyordu.²⁹⁷

Prusya, Kuzeyde İsveç Pomeranya'sını, Polonya'nın Saksonya'nın ve Rheinland'ın bir bölümünü, Vestfalya'nın büyük kısmını alarak Kongre'den önemli toprak kazancıyla çıktı.²⁹⁸ Ancak yukarıda sözü edilen German Konfederasyonu Alman birliğinin önünde bir engel olarak kaldı. Konfederasyon hızla gelişen Alman ekonomisinin ihtiyaçlarına cevap veremeyince 1820'de ilk adımları atılan Alman Gümrük Birliği 1834'te hayata geçirildi. Hannover, Baden, Frankfurt gibi

---

²⁹⁴ Erkan, “Savaş ve Barış Bağlamında”, s. 99

²⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 74; Georges-Henri Soutou, **Avrupa Birliği Tarihi**, (Çev. Eylem Alp), 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s. 69

²⁹⁶ Armaoğlu, a.g.e., 76-77

²⁹⁷ Henry Kissinger, **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 77-80

²⁹⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 76

birkaç Alman devleti bu birliğin dışında kalsa da sonradan onların çoğu da birliğe katıldı ve bu birlik ulus devlet öncesi dönemde Alman endüstrileşmesinde önemli rol oynadı.²⁹⁹

1812’de 685 bin kişilik büyük bir ordu ile Rusya üzerine yürüyen Napolyon’un talihini döndüren bu sefer olmuştu. Ağır kış şartlarının da yardımıyla Fransızları yenilgiye uğratan Rus ordusu 1814 yılı Mart ayı sonunda Çar I. Aleksander komutasında, müttefikleriyle birlikte, Paris’e girmişti.³⁰⁰ Fransa’nın ezilmesiyle birlikte 500 bin kişilik ordusuyla Rusya Avrupa’daki en büyük kara gücü haline geldi.³⁰¹ Bu yönüyle Rusya savaştan en kazançlı çıkan ülkelerden biri oldu. Viyana Kongresi kararlarına göre de Polonya’nın bir bölümü ile Finlandiya’yı topraklarına katarak sınırlarını genişletti.

Kongre’nin ardından Rus Çarı I. Aleksander’ın yaptığı teklifin kabul edilmesiyle Rusya, Prusya ve Avusturya arasında “daima gerçek bir kardeşlik bağı” teşkil etmek üzere 26 Eylül 1815’te Kutsal İttifak Antlaşması yapıldı. Bu antlaşma somut yükümlülüklerden ziyade Hristiyanlığa vurgu yapan bir beyanname niteliğindedi. Ancak Avrupa’nın hürriyetçi hareketlerine karşı mutlakiyet rejimlerini korumak için uzun yıllar kullanıldı. İttifaka kısa süre sonra İngiltere ve sonrasında Fransa’da katıldı.³⁰²

2.2.2. Viyana Kongresi Sonrasında Avrupa’da Devrimler ve Güç Dengesi

Fransız İhtilali ve sonrasındaki savaşlarla Avrupa’ya yayılan liberal ve milliyetçi düşünceler Viyana Kongresi’nden kısa süre sonra etkisini göstermeye başladı. Beşli İttifak’ın 1818-1822 yılları arasındaki ayaklanmalara ortak müdahalesi bu girişimlerin sonuçsuz kalmasına sebep oldu.³⁰³ Mutlakiyet rejimlerinin kendilerini korumaya yönelik bu çabalarına rağmen Avrupa’da 1830 ve 1848 yıllarında büyük çaplı halk hareketleri yaşandı. Gençlerin aktif bir şekilde katıldıkları Almanya ve İtalya’daki hareketler hükümdarların tahtlarını sarstı. Polonyalı ve Macar milliyetçilerin ayaklanmaları Avrupa’da geniş yankı buldu.

Napolyon’un ardından Fransa’da iki meclisli meşruti krallık rejimi kurulmuş ve tahta oturan Louis 18. 1824 yılında ölünceye kadar iktidarda kalmıştı. Meclislere seçilmek ve seçmek için vergi vermek gerektiğinden ve bir meclisin üyelerini kral seçtiğinden burjuvaziye de imkân sağlayan bu sistem bir süre sonra soyluların eline geçti. Bu şartlar altında kısa süre sonra özgürlükler kısılarak

---

²⁹⁹ Toni Pierenkemper, ve Richard H. Tilly, **The German Economy During the Nineteenth Century**, Berghahn Books, New York-Oxford, 2004, s. 8-9

³⁰⁰ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 300-309

³⁰¹ Kennedy, a.g.e., s. 136

³⁰² Armaoğlu, a.g.e., s. 101-104

³⁰³ Erkan, “Savaş ve Barış Bağlamında”, s. 101

mutlak yönetime dönüldü. Avrupa'nın genelinde yaşanan halk hareketlerinden Fransa da etkilendi ve protestolar, kanlı çatışmalar yaşandı. 1848 yılında ikinci cumhuriyet ilan edildi ve Napolyon Bonapart'ın yeğeni Louis Napolyon Bonapart cumhurbaşkanı seçildi. Louis Napolyon Bonapart 1852'de III. Napolyon adıyla imparator oldu.³⁰⁴ Böylece Fransız halkı ihtilalle elde ettiği kazanımların bir kısmını kaybetmişti.

Askeri alandaki başarılar ve sınırlardaki genişlemeyle tezat oluşturacak şekilde bu dönemde Rusya'da da siyasi ve sosyal yapı çalkantılıydı. 1825 yılı Aralık ayında baskıcı yönetimden şikâyetçi olan ve sonradan isyanın zamanına istinaden Dekabristler olarak anılan bir grup subay ve asilzade tarafından başlatılan isyan fazla büyümeden bastırıldı. Bu isyan Rus Çarlığı'nda baskıcı rejime karşı ilk ayaklanma oldu.³⁰⁵ Aynı dönemlerde Rusya'da sanayileşme için bazı önemli atılımlar yapılırken asıl olarak büyük toprak sahiplerinin çıkarları gözetildi ve nüfusun çok büyük kısmını oluşturan toprağa bağlı köylülerin durumunda bir değişiklik olmadı.³⁰⁶

Beşli İttifak'ın en zayıf halkalarından biri olan Avusturya, Viyana Kongresi kararları ile İtalya'yı bölünmüş ve Avusturya'nın etkisi altında bir küçük devletler topluluğu halinde tutmayı başarmıştı. Fransız İhtilali sonrasında yayılmaya başlayan milliyetçi düşünceler zamanla güçlenerek 1830 yılında değişik İtalyan şehirlerinde ayaklanmaya dönüştüyse de ciddi bir eşgüdümünden yoksun olan bu hareketleri bastırmak Avusturya için zor olmadı. Ancak 1848'de Macaristan'daki ayaklanmayı bastırmaktan aciz kalınca Rusya'dan yardım istedi. Macaristan ve Polonya ayaklanmaları Rus orduları tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Ancak 1848'de karışıklık yaşanan tek yer Macaristan değildi. Viyana'da da öğrenciler ve aydınlar daha fazla hürriyet taleplerini içeren dilekçeyi İmparatorluk Meclisi'ne vermek üzere harekete geçtiler. 13 Mart 1848'de Meclis binası önündeki göstericilerin “yaşasın hürriyet” sloganları hükümeti korkuttu ve halkın üzerine sevk edilen askerlerin halka ateş açması olayları kontrolden çıkardı. Bu sefer öfkenin odağında Metternich vardı. Ertesi gün silahlı göstericiler Meclisi bastı ve Metternich'in istifasını istedi.³⁰⁷ Baskıya direnemeyen bu tecrübeli politikacının istifası sadece Avusturya'da değil Avrupa'da bir dönemin sonu oldu.

Diğer taraftan İtalya'daki milliyetçilik düşüncesi de yok edilmiş değildi. En güçlüleri Mazzini'nin liderliğini yaptığı Carbonari olan ve değişik yerlerde faaliyet gösteren gizli derneklerin İtalya'nın bağımsızlığını amaçlayan çabaları devam ediyordu. Avusturya'yı İtalyan yarımadasından çıkarmak için dönemin en güçlü İtalyan devleti Piyemonte Avusturya'nın zor durumda olmasından

---

³⁰⁴ Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, s. 185-187

³⁰⁵ Kurat (1987), a.g.e., s. 317-319

³⁰⁶ Ümmet Erkan(2017), “Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, 4(1), 2017, s. 61

³⁰⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 150

faydalanarak 1848 ve 1849 yıllarında Avusturya'ya karşı savaşırsa da her ikisinde de yenildi. Bu sonuç başka devletin desteği olmadan Piyemonte'nin İtalyan birliğini sağlayamayacağını gösterdi.³⁰⁸

1848, Germen Konfederasyonu için de oldukça çalkantılı bir yıl oldu. Viyana'daki ayaklanma üzerine 14 Martta Metternich'in istifası Berlin'de de liberal bir ayaklanmayı tetikledi. Halkın baskısıyla yapılan seçimle gelen milletvekillerinden oluşan Milli Meclis'in Mayıs ayında göreve başlamasıyla German Konfederasyonu Meclisi görevini bu meclise devretti. Milli Meclis yeni bir anayasa yaptı ve içinde Avusturya'nın yer almadığı bir Alman İmparatorluğu için çalışmaya başladı. İmparator olarak da Prusya Kralı IV. Frederich-Wilhelm uygun görülüyordu. Beklendiği üzere Prusya'nın önderliğinde bir Alman İmparatorluğu düşüncesi Avusturya'nın sert tepkisi ile karşılaştı. Ayaklanmaları önemli ölçüde bastıran Avusturya, Almanya'ya müdahale edebilecek durumdaydı. Hem bu tepkiden hem de imparatorluk tacını veren meclisin ilerde bu yetkiyi geri alma ihtimalinden çekinen Kral, tacı reddetti. Bu durum karşısında Meclis dağıldı ve eski düzene geri döndü. Alman Birliği'nin Avusturya'yı savaş meydanında mağlup etmeden gerçekleştiremeyeceği anlaşıldı. Bunun gerçekleşeceği güne kadar German Konfederasyonu üzerindeki Avusturya etkisi devam etti.³⁰⁹

İngiltere de devrimci hareketlerden etkilendi ama bu etkilenme diğer büyük güçlerle kıyaslandığında çok daha sınırlıydı. İçerik olarak da demokrasi taleplerinin yanı sıra ekonomik talepleri de içeren bir tür işçi hareketi olmaları İngiltere'deki olaylara farklı bir boyut katıyordu. Bu hareketler İngiltere için bazı sendikalaşma faaliyetleri dışında çok önemli sonuçlar doğurmadı. İngiliz yönetimi için daha zor olan İrlanda sorunu ile uğraşmaktı. İngilizler tarafından 12. yüzyılda işgal edilmiş olan İrlanda'nın halkı Katolik'ti ve oy hakları yoktu. İrlandalıların ayaklanması 1829'da oy hakkı almalarını sağladı. Ancak bağımsızlık mücadelelerinden bir sonuç alınamadı. 1846'da yaşanan büyük kıtlık sonucunda İrlanda nüfusunun önemli bir bölümü başka yerlere göç etti. Genel itibarı ile İngiltere bu devrim dalgasını hafif atlattığı oldu.³¹⁰

Avrupa için görece sakin geçen yüzyılın ikinci yarısında Almanya ve İtalya'nın ulusal birliklerini sağlamaları sadece bu milletler için değil, genel olarak dünya tarihi için önemli sonuçlar doğurdu. Özellikle, Alman Birliğinin sağlanması oldukça önemliydi. Bu olay, diplomasiyi en iyi kullanan devlet adamlarından biri olarak kabul edilen Prusya Başbakanı Bismarck'ın başarısı olarak tarihe geçti. Birliğin kurulması, Avrupa'daki güç dengelerini çok iyi bilen ve bundan mükemmel şekilde yararlanan Bismarck'ın ustaca manevraları ile mümkün oldu. Önemli bir askeri güce ulaşmış olan Prusya önce Danimarka'ya bağlı iki Alman dukalığı için Germen

³⁰⁸ Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında", s. 107

³⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s 145-158

³¹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s 154-156

Konfederasyonu adına Avusturya ile birlikte 1864'te Danimarka'ya karşı savaştı. Bu savaştan galip çıkan müttefiklerin arası Avusturya'nın bu dükalıklarda ayrı bir politika izlemek istemesi üzerine açıldı. Bu defa Fransa ile Rusya'nın tarafsızlığını sağlayan Bismarck 1866 Sadowa Savaşı'nda Avusturya'yı ağır bir yenilgiye uğrattı ve bu devleti Almanya'nın dışına atarak Prusya'nın denetiminde Kuzey Germen Konfederasyonu'nu kurdu. Bismarck ilerde Avusturya'ya ihtiyacı olacağını bilincindeydi ve bu devletin intikam duygularını kabartmayacak yumuşak bir anlaşma ile savaşı sonlandırdı. Nitekim kısa bir süre sonra, Avusturya ile Rusya'nın tarafsızlığını sağlayıp 1870'de Fransa'ya karşı savaşan Prusya, Sedan Savaşı'nda İmparator III. Napolyon'u ağır bir yenilgiye uğrattı. 1871 Frankfurt Anlaşması ile Alsace-Lorraine bölgesini ilhak eden Prusya, Main Nehri'nin güneyindeki Katolik Alman prensliklerinin de katılımıyla Alman birliğini kurdu.³¹¹

Bu savaşlar sadece Alman birliğini değil İtalyan birliğini de sağladılar. İtalyan toprakları peyderpey Piyemonte etrafında birleşmiş ve İtalyan Parlamentosu tarafından 1861'de Piyemonte hükümdarı II. Vittorio Emanuele İtalyan Kralı olarak ilan edilmişti. Ancak hala Avusturya ve Fransa hâkimiyetinde olan İtalyan toprakları vardı. Yukarıda sözü edilen Sadowa ve Sedan savaşları sonucunda Avusturya'dan Venedik ve Fransa'dan da Roma'nın alınması ile İtalyan birliği tamamlanmış oldu.³¹²

Yüzyılın son çeyreğinin Avrupa için bir barış dönemi olduğu söylenebilir.³¹³ Dönemin sonlarına doğru sömürge mücadeleleri, değişen dengeler ve uluslararası ortamın güvensiz yapısı ile hızlı bir silahlanma yarışı başlayacak ancak Osmanlı coğrafyası istisna tutulursa I. Dünya Savaşı'na kadar Avrupa'da bir barış dönemi yaşanacaktı.

Dönemin şartları hakkında fikir vermesi için o dönemin Avrupalı büyük devletlerinin karşılaştırmalı asker sayıları ve GSMH'lerine baktığımızda ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 2: Avrupa'nın Büyük Güçlerinin Asker Sayısı, 1816-1880³¹⁴

	1816	1830	1860	1880
İngiltere	225.000	140.000	347.000	248.000
Fransa	132.000	259.000	608.000	544.000
Prusya (Almanya)	130.000	130.000	201.000	430.000
Rusya	800.000	826.000	862.000	909.000
Habsburg İmparatorluğu (Avusturya)	220.000	273.000	306.000	273.000

³¹¹ Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, s. 296

³¹² Sander, *Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e*, s. 220-221

³¹³ Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında", s. 111

³¹⁴ Kennedy, a.g.e., s 197

Tablo 3: Avrupa'nın Büyük Güçlerinin GSMH'leri, 1860-1890
(Milyar, 1960 ABD doları üzerinden)³¹⁵

	1860	1870	1880	1890
İngiltere	16	19,6	23,5	29,4
Fransa	13,3	16,8	17,3	19,7
Prusya (Almanya)	12,7	16,6	19,9	26,4
Rusya	14,4	22,9	23,2	21,1
Habsburg İmparatorluğu (Avusturya)	9,9	11,3	12,2	15,3

19. yüzyılın başlarında Prusya'nın büyük sayılabilecek bir ordusu vardı. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısında Avusturya ve Fransa ile savaşa tutuşan Prusya ordusunu zafere taşıyan sayısal çokluğu değil, disiplini ve iyi eğitilmiş subayları oldu.³¹⁶ Yine de yüzyılın son çeyreğinde Almanya'nın barış döneminde bile 20 bini subay olmak üzere yaklaşık 500 bin kişilik ordusu sayısal olarak da küçümsenebilecek bir güç değildi.³¹⁷

Almanya 19. yüzyıl boyunca etkileyici bir gelişme gösterdi. Viyana Kongresi kararları ile kömür ve demir madenleri açısından zengin Rhienland bölgesinin Prusya'ya bırakılmasının da etkisiyle kömür, demir ve çelik üretimi hızla artmış, 1870 yılında demiryolları ağının uzunluğu 1850 yılının üç katına çıkmıştı. Sanayi sektöründe çalışan nüfusun toplam nüfusa oranı 1800'de % 4 iken 1873'te bu oran % 10 seviyesine yükselmişti.³¹⁸ 1870' e gelindiğinde reel milli hâsıla 60 yıl öncesinin iki katına ulaşmış; aynı tarihte Alman ekonomisi Fransa'yı geçerek İngiltere, Belçika ve Danimarka'nın ardından Avrupa'nın dördüncü büyük ekonomisi konumuna gelmişti.³¹⁹

Avrupa'da milliyetçiliğin yükselişte olduğu bu yüzyılda Avusturya'nın gücü aşınmaya uğruyordu. Zira diğer büyük güçlerden farklı olarak Avusturya, imparatorluk içinde kendi ana unsuru olan 8 milyon Alman'ın iki katı kadar başka milletlerden vatandaşa sahipti. Bu durum Avusturya ordusunda da kendini göstermişti. Prusya ile girişeceği savaşın hemen öncesinde, 1865'te Avusturya'nın 500 bin kişilik ordusunun yaklaşık 130 bini Alman, geri kalanı ise farklı milletlerdendi.³²⁰

Bütün bunlara ekonomik olarak dönemin büyük güçlerinin gerisinde kalmak ve bunun sonucunda savunma bütçesini kısmak da eklenince 1866'da Sadowa'da Prusya ile karşı karşıya

³¹⁵ Kennedy, a.g.e., s. 216

³¹⁶ Kennedy, a.g.e., s. 233-234

³¹⁷ Albert Seaton, **The Army of the German Empire, 1870-1888**, Osprey Publishing, Oxford, 1973, s. 24

³¹⁸ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 125

³¹⁹ Pierenkemper ve Tilly, a.g.e., s. 14,16

³²⁰ Kennedy, a.g.e., s. 209

geldiğinde ağır bir yenilgiye uğramak kaçınılmaz oldu. Ancak bütün bu gerileme durumuna rağmen Avusturya, Orta Avrupa’da bir denge unsuru olmanın sağladığı avantajla varlığını devam ettirebildi.³²¹

Uzun bir savaş dönemi Fransa için oldukça yıpratıcı olmuştu. 1793’ten sonraki savaşlarda önemli miktarda Fransız’ın ölmesinin yanı sıra nüfus artış hızının da diğer büyük güçlerin hepsinden düşük olması ayrı bir sorundu. Savaşlar ekonomiyi de vurmuş, dönemin büyük gücü İngiltere ile rekabet edilemez hale gelmişti. Yüzyılın başlarında imalat verimi İngiltere ile aynı iken 1860’ta İngiltere’nin imalat verimi Fransa’nın % 251’ine ulaşmıştı. 19. yüzyılın son çeyreğinde genel olarak Fransa’nın dünyanın en büyük güçlerinden biri olduğuna şüphe yoktu ama neredeyse hiçbir alanda en büyük güç değildi. Bu döneme ait birkaç veri durumu gözler önüne koymaktadır. 1860 yılında dünya imalat veriminde % 7,8’lik bir paya sahip olan Fransa Almanya’nın ardından dördüncü sıradaydı ve buna göre ilk sıradaki İngiltere’nin yaklaşık üçte biri seviyesindeydi. On yıl sonrasına ait verilere göre demir çelik üretiminde ve enerji tüketiminde de yine dünyada dördüncü sıradaydı. Bu görece geri kalmaya rağmen Fransa yine de önemli bir güçtü. III. Napolyon yönetiminde bankacılık ve demiryolları gibi bazı alanlarda gelişmeler kaydedilmişti. Diğer taraftan donanması büyümeye devam ediyordu ve sömürge imparatorluğu Pasifik, Çinhindi ve Batı Afrika’da genişlemişti.³²²

İngiltere 19. yüzyıl boyunca Avrupa’nın etkili bir devleti oldu. Güçlü bir donanmaya, büyük bir ekonomik güce sahipti ve istediğinde kendisini Avrupa’dan soyutlamasına imkân tanıyan coğrafi avantajı vardı. İhtiyaç duyduğu zamanda Avrupa’ya müdahale edebiliyordu.³²³ Asker sayısı açısından diğer büyük güçlerin gerisinde olmasının pek bir önemi yoktu. Teknik üstünlüğü ve rakipleriyle kıyaslanamayacak güçteki donanması asker sayısının azlığını anlamsızlaştırıyordu. 19. yüzyılın tamamında donanma büyüklüğü olarak rakiplerinin önünde olan İngiltere, yüzyıl sona ererken tonalite olarak en yakın rakibi olan Fransa’nın iki katından fazla büyüktü.³²⁴

Donanma gücünün yanı sıra ekonomik büyüklüğü de en az onun kadar etkileyiciydi. 1860’lı yıllarda dünya imalat sanayii içindeki payı % 20’ye yakındı. Yine bu dönemde dünya demir üretiminin % 53’ü, kömür ve linyit üretiminin % 50’si İngiltere’ye aitti. Kömür, linyit, petrol gibi modern enerji kaynakları tüketimi karşılaştırmasında diğer ülkelerle arasındaki uçurumu net bir şekilde ortaya koyuyordu. Bu tüketim Almanya’nın 5, Fransa’nın 6, Rusya’nın 155 katı idi. Dünya ticaretinin beşte biri ve ticaret gemisi filosunun üçte birinden fazlası yine İngiltere’ye aitti. Üstelik

---

³²¹ Kennedy, a.g.e., s. 210,211

³²² Kennedy, a.g.e., s. 213, 229, 250, 251

³²³ Kissinger, a.g.e., s. 105

³²⁴ Kennedy, a.g.e., s. 253

bu dönemde dünya nüfusunun sadece % 2'si kadar bir nüfusla bu başarıyı elde ediyordu.³²⁵ 19. yüzyılda çok kutuplu bir uluslararası sistemden söz edilebilir. Ama bu sistemin en güçlü devleti şüphesiz İngiltere idi.

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü üzere Rusya da dönemin büyük güçlerinden biriydi. Sahip olduğu geniş topraklar, sayısal olarak dünyanın en büyüğü olan ordusu ve büyük ekonomisi ile oldukça etkileyici bir güçtü. 19. yüzyıl başlarında Rus Çarlığı Batıda Kuzey Amerika kıyılarından Doğu da Adriyatik Denizine kadar uzanan oldukça geniş bir coğrafyanın hâkimiydi. İmparatorluğun Güney sınırları Karadeniz ve Kafkaslardan Orta Asya'ya doğru uzanıyordu. Gittikçe genişleyen coğrafyanın da etkisiyle Çarlığın nüfusu bu yüzyıl boyunca hızla arttı. 1816'da 51 milyon olan nüfus 1880'de 100 milyona ulaşmıştı. Ekonomik gelişme de buna paralel bir şekilde sürüyordu. Ancak aslında 1815 sonrası barış ve sanayileşme döneminde Rusya'nın nispi ekonomik gücü ciddi bir aşınmaya uğradı. 1810'daki verilere göre Avrupa'nın en büyük ekonomisi olan Rusya, elde ettiği artışa rağmen 1890 verilerine göre İngiltere ve Almanya'nın ardından üçüncü sıraya geriledi. Dönemin karşılaştırmalı verilerine bakıldığında Rusya'nın ekonomik büyüklüğünün nüfus kaynaklı olduğu görülmektedir. Zira bu dönem boyunca kişi başına düşen milli gelir sıralamasında İngiltere, Fransa, Almanya ve hatta İtalya'nın bile gerisinde kalmıştır. Rusya, bu listedeki yerini diğer devletlere oranla çok daha büyük olan nüfusuna borçluydu.³²⁶

2.3. Japonya ve Çin

Japonlar on dokuzuncu yüzyıl ortalarında hâlâ feodal bir devlet düzeni içinde bulunuyorlardı. İmparatorları baş tacı olmakla birlikte, aslında "Şogun" denen birtakım türedi derebeylerce yönetilmekteydiler. Şogunların bir alt kademesi "Daymio"lar, sonra da silah taşımaya hak kazanmış bulunanlar, yani şövalye eşiti "Samuray"lar gelirdi. Onların da altında çiftçiler, tüccarlar, köylüler ve serfler yer alırdı. Ekonomileri doğrudan doğruya pirinç üretimine bağlıydı.³²⁷

Japonya'nın modern dönemi hakkında yazılmış birçok eserde 19. yüzyıla kadar olan kısmın yukarıdakine benzer bir şekilde özetlendiği görülür. Birkaç yüzyıl boyunca dışarıya kapalı bir şekilde yaşayan Japonya'da Tokugawa sülalesinden gelen şogunlar gerçek gücün sahibiydiler. Bu durum 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etti. Batılılarla ufak temaslar dışında ülke neredeyse tamamen tecrit edilmiş haldeydi. Yabancılar Japonya'ya kabul edilmediği gibi Japonların ülkeden çıkışı da yasaktı.³²⁸

---

³²⁵ Kennedy, a.g.e., s. 194

³²⁶ Kennedy, a.g.e., s. 215, 217

³²⁷ Royston Pike vd., **Dünyamızı Değiştiren 100 Büyük Olay**, Milliyet Yayınları, 1970, s. 474'ten aktaran Erol Mütercimler, **Ertuğrul Faciası**, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 2010, s. 52

³²⁸ Milton W. Meyer, **Japonya Tarihi**, (Çev. Lizet Deadato), İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 109-110

Yüzyılın başlarında Japonya’da “modernleşmeye ve güçlü bir imparatorluk gücüne” ihtiyaç duyulduğuna inanan bir düşünce geliştirmekteydi. Ancak Japon modernleşmesi ülkenin iç dinamiklerinden çok dışardan kuvvet kullanımı yoluyla başlatıldı. 1840’ların sonlarında Amerika Birleşik Devletleri’nin sınırları Batı’da Büyük Okyanus’a ulaşmıştı ve Asya’ya giden en kısa yol bu okyanustan geçmekteydi. Japonya da bu yoldaki bir duraktı. Amerikan gemileri henüz 18. yüzyıl sonlarında Japonya’ya ulaşmıştı ama asıl önemli etkileşim 1853 yılında oldu. Bu yılın Temmuz ayında Amerikalı Amiral Perry, ikisi daha önce Japonya’da hiç görülmemiş olan buharlı gemilerden olmak üzere dört gemisiyle Japonya’ya ulaştı. Başkan Fillmore’un barış, dostluk, serbest ticaret gibi taleplerini içeren mektubunu, bir yıl içinde cevap almak için geleceğini belirterek, şoguna verdi. Bu mektup şogunlukta kargaşaya sebep oldu. Japonlar ne yapacakları konusunda kararsızdılar ve buharlı gemilerin gücünden etkilenmiş olacaklar ki dışa kapalılığı sürdürürebilmek için konulmuş bulunan gemi inşası hakkındaki bütün kısıtlamalar kaldırıldı. Yaklaşık altı buçuk asır sonra şogunluk ilk kez konu hakkında imparatorun tavsiyesini istedi. Japonya’da şogunluk sisteminin sonunu getirecek bir dönem başlamıştı.³²⁹

Perry, 1854 yılında daha büyük bir donanmayla geri geldiğinde Japonların onun isteklerini kabul etmektense başka seçenekleri kalmamıştı. Mart ayında imzalanan Kanagawa Anlaşması ile ABD sınırlı ticaret ve Japonya’da elçilik açma hakkını elde etti. Ama ABD Japonya’da yalnız kalmadı, iki yıl içinde başta İngiltere ve Rusya olmak üzere diğer Avrupalı güçler de benzer anlaşmalar imzaladılar.³³⁰ Japonya’da artık çok farklı bir dönem başlıyordu.

Bu yeni dönemde Japonya’nın talihliliği denilebilecek bir uluslararası sistem vardı. 1850-1870 arası dönemde ABD’nin iç savaşlarla ve İngiltere’nin Hint isyanıyla meşgul olması, Fransa’nın ise güçlenen bir Almanya tehlikesi ile karşı karşıya olması Japonya’yı sömürgeleşmekten korudu ve ona yabancılarla mücadele için zaman kazandırdı. İktidarını devam ettirebilmek için iç pazarın Batılılara açılmasından yana olan Tokugawa soyundan gelen şoguna karşı başta samuraylar olmak üzere muhalif bir grup yabancıları kovup imparatoru gerçek anlamda Japonya’nın hâkimi konuma getirmek istiyorlardı. Bu çekişme sonucunda nihayet 1867 yılında şogun iktidarını fiili olarak imparatora devretmek zorunda kaldı.³³¹

1867 yılında İmparator Kōmei’nin ölümüyle yerine oldukça genç yaşta olan oğlu Mutsuhito “Meiji” (Aydınlanmış Kişi) ismiyle geçti. Genç imparator Japonya’nın içinde bulunduğu geri kalmışlığın farkındaydı ve bu durumu değiştirmek için hızla harekete geçti. Önceki imparatorlardan farklı olarak siyasi iktidara da sahip olan Meiji 1868 yılında yayınladığı iki bildiri ile modernleşme dönemini başlattı. Başkent Kyoto’dan Tokyo’ya taşınarak adeta geçmişle olan bağlar koparıldı.

³²⁹ Meyer, a.g.e., s. 129-130

³³⁰ Meyer, a.g.e., s. 130

³³¹ Özer Ozankaya, “Japonya’nın Modernleşme Denemesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 20 (01), 2014, s. 300

Feodal sistem ve buna bağılı vergilendirme sistemi kaldırılarak merkezi hükümet kuruldu. Vatandaşlara diledikleri mesleği seçme ve bu arada asker de olabilme hakkı verildi. Ciddi değişiklik anlamına gelen bu reformlar beş yıl içinde gerçekleştirildi. Meiji'nin 1912 yılında ölümüne kadar devam eden ve "Meiji Dönemi" olarak bilinen bu dönemde Japonya, gerçekleştirdiği büyük değişimle politik, ekonomik ve teknolojik alanlarda dünyanın önemli devletlerinden biri haline geldi³³²

İlerde büyük bir güç haline gelecek olan Japonya, Meiji iktidarının ilk 20 yılında uluslararası sistemin önemli unsurlarından biri olarak görülmüyordu. Henüz 1890 yılında bile nüfusu İngiltere'den ve Fransa'dan fazlaydı ama sanayileşme düzeyi, demir-çelik üretimi ve enerji tüketimi büyük güçlerin oldukça gerisindeydi.³³³ 20. yüzyıla bu şekilde giren Japonya, gelişen ama henüz en büyüklerden olmayan bir ülke konumundaydı.

Japonya hızla modernleşip ve güçlenirken büyük bir nüfusa ve önemli bir tarihi mirasa sahip olan Çin 19. yüzyıla güçlü bir şekilde giremedi. Bu dönemde oldukça kalabalık nüfusu ile Çin, dönemin gelişmiş ülkelerinin gözünde önemli bir pazar konumundaydı. Çin hükümeti 1839'da halkın sağlığını tehdit eden afyonun satışını yasaklayınca bu işten büyük kâr elde eden İngiltere'nin hücumuna uğradı. I. Afyon Savaşı olarak bilinen bu savaşta Çin orduları yenildi. Ağustos 1842'de imzalanan Nanking Anlaşması ile savaş sona ererken İngiltere önemli ticari imtiyazlar elde etti. Bu durum diğer Batılı devletleri de harekete geçirdi ve 1844 yılında yapılan anlaşma ile ABD, hemen ardından da Fransa benzer ayrıcalıklara sahip oldular.³³⁴

Nanking Anlaşması hükümleri Çin hükümeti tarafından tam olarak uygulanmadı ve Batılılar bekledikleri kazançları elde edemediler. Çin'de yaşanan bazı karışıklıkları da bahane eden İngiltere ve Fransa ortak hareket ederek 1856-1860 yılları arasında II. Afyon Savaşı'nda Çinlileri bir kez daha yenilgiye uğrattılar ve yeni imtiyazlar elde ettiler. Benzer haklar daha sonra Rusya ve ABD'ye de tanındı.³³⁵

1870'li yıllardan itibaren bir yandan Rusya, diğer yandan Uzak Doğu'nun iki önemli devleti olan Çin ve Japonya, Kore üzerinde güç mücadelesine giriştiler. Kore'deki Rus etkisi bu durumdan memnun olmayan İngiltere aracılığı ile kırıldı. Japonya ve Çin ise kozlarını kendi aralarında paylaşacaktı. Yukarıda anlatıldığı üzere bu dönemde Japonya hızla modernleşmeye başlamıştı ve ordu da bu modernleşmenin bir parçasıydı. İki ülke arasında Kore'yi kontrol altında tutmak isteğinin sonucu olan savaş Ağustos 1894'te başladı ve Nisan 1895'te imzalanan Shimonoseki

---

³³² Meyer, a.g.e., s. 136; Ozankaya, a.g.e., s. 301-302

³³³ Kennedy, a.g.e., s. 243, 248, 249, 250

³³⁴ Armaoğlu, a.g.e., s. 720; Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 274

³³⁵ Uçarol, a.g.e., s. 275

Anlaşması ile sona erdi. Anlaşma Çin aleyhine oldukça ağır şartlara sahipti. Bu savaş sonucunda Kore'nin Japon etki alanına girmesi özellikle Rusya'yı endişelendirdi.³³⁶ Çin açısından bakıldığında, daha önceki savaşlarda Batılı ülkelere yenilmişken bu sefer Doğulu bir kuvvete de yenilmiş olmak Çin'in zayıflığını ortaya koydu.

Yaklaşık 10 yıl sonra Japonya'nın hedefi bu sefer Batılı bir güç, Rusya olacaktı. Doğal yayılma alanı olarak kabul ettiği Mançurya ve Kore üzerindeki Rus etkisini kırmak için 1904 yılında Rusya'nın Mançurya'daki limanı Port Arthur'a saldıran Japonya bir buçuk yıl süren savaşta hem denizde hem de karada Rus ordularını mağlup etti. 1905 yılında ABD'nin arabuluculuğu ile barış anlaşması imzalandı. Bu anlaşma uyarınca Japonya bazı toprak kazançlarının yanı sıra Kore'nin koruyuculuğunu üstlendi ve Ruslar Mançurya'dan çekildi. Savaşın bir başka sonucu Rusya ile İngiltere'nin yakınlaşması oldu.³³⁷

2.4. Osmanlı Devleti

2.4.1. Siyasi ve Askeri Durum

19. yüzyıl Osmanlı Devleti için oldukça çalkantılı bir dönemdi. Bu bölümde bu çalkantılı dönemin genel bir görüntüsünün çizilmesi amaçlanmıştır. Bundan maksat Osmanlı ordusu ya da ekonomisi hakkında ayrıntılı bir değerlendirmeye girişmek değil, II. Abdülhamid dönemi dış politikasının hangi tecrübelerin ışığında ve hangi şartlar altında uygulanmaya çalışıldığının anlaşılmasıdır.

Tarihinde ilk ciddi toprak kaybını 17. yüzyıl sonunda yaşayan Osmanlı Devleti için 19. yüzyıl toprak kayıplarının parçalanma halini aldığı bir dönem oldu. Yunanistan'ın bağımsız olmasıyla başlayan süreç I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin resmen sona ermesi ile tamamlandı. Yüzyılın son çeyreğine kadar özellikle İngiltere Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumaktan yana oldu.³³⁸ Hindistan yolu üzerinde Rusya'ya karşı tampon bölge işlevi görececek bir Osmanlı Devleti İngiltere'nin çıkarlarına uygundu.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde bağımsız Yunanistan'ı ortaya çıkaran iki temel sebep vardı. Bunlardan biri milliyetçilik düşüncesi, diğeri ise Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin parçalamaya yönelik politikasıydı.³³⁹ Avusturya ve Prusya milliyetçiliği körükleyeceğini düşündükleri bu

---

³³⁶ Armaoğlu, a.g.e., s. 766-767

³³⁷ Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, s. 264-265

³³⁸ Oral Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1987, s. 123-124

³³⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 165

politikaya destek vermediler. Avrupa’da önceleri tarafsızlık düşüncesi ağır bastıysa da sonrasında Rusya bu politikasında yalnız kalmadı ve Avrupa’daki Yunan hayranlığının da etkisi ile İngiltere ve Fransa’dan destek aldı. Mora Yarımadası’nda 1821’de başlayan isyan önceleri başarı kazanamadıysa da bu devletlerin desteği durumu değiştirdi. Fransa, İngiltere ve Rusya donanmaları 1827’de Osmanlı donanmasını Navarin’de yaktı. Ertesi yıl Rusya, Osmanlı Devleti’ne savaş açtı. Rusya’nın galip çıktığı savaşın ardından imzalanan Edirne Barış Antlaşması ile önce Yunanistan’ın özerkliği kabul edildi. 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü ile de Yunanistan’ın bağımsızlığı tanındı. Bu üç devletin baskısı ile Osmanlı Devleti bu kararı kabul etmek zorunda kaldı.³⁴⁰

Osmanlı Devleti ciddi bir çözüme içindeydi. Yunanistan’ın bağımsızlığını başka toprak kayıpları takip etti. Bir yandan iç karışıklıklarla boğuşan Fransa, sömürgecilik politikasına uygun bir biçimde ve biraz da halkının dikkatini dışarıya yönlendirip iç karışıklıkları azaltmak için 1830’da Osmanlı Devleti’ne bağlı olan Cezayir’i işgal etti. Merkezden oldukça uzak olan bu bölgeye ulaşacak bir donanması ya da kara ordusu olmayan Osmanlı Devleti bu işgale karşı tepkisini sadece protesto ile gösterdi.

Bu dönemde askeri alan dışında iki önemli olay gerçekleşti. Bunlardan ilki 16 Ağustos 1838’de İngiltere ile Balta Limanı ticaret anlaşmasının imzalanmasıydı. Bu anlaşma ile Osmanlı Devleti zaten düşük olan gümrük vergileri daha da düşürüldü. Anlaşma ile İngiltere’ye tanınan hakların benzerleri daha sonra Fransa ve Hollanda’ya da tanındı. Böylelikle henüz emekleme dönemine bile girememiş olan Osmanlı endüstrisi dönemin büyük ekonomik güçleri karşısında tamamen savunmasız kaldı. Bu anlaşma ile dolaylı olarak ileride Osmanlı Devleti’nin önemli sorunlarından biri olacak “dış borçlar” sorununun temelleri atılmış oldu.³⁴¹

Dönemin ikinci önemli olayı 3 Kasım 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesidir. Devletin içinde bulunduğu sıkıntılı duruma çare bulmak ve dönemin liberal büyük güçlerinden Fransa ve İngiltere’nin desteğini almak maksatlı bu padişah fermanı, ilk üç kısmı bir tür girizgâh niteliğinde olan beş bölümden oluşmaktaydı. Asıl önemli olan kısmı ise dördüncü bölümdü. Bu bölümde Müslüman ve Hristiyan bütün Osmanlı vatandaşlarının can, mal, ırz ve namus güvenliğinin sağlanması; vergilerin belli bir düzen içerisinde konulup toplanması ve askerlik ödevinin bir düzene bağlanması öngörülmüyordu. Ferman, Osmanlı Devleti hukuk sistemi içinde İslam hukukunun yanı sıra seküler hukuk düzenine de yer vermesi bakımından önemli bir kırılma noktasıydı.³⁴² Her ne kadar modern anayasal düzeni getiren bir belge niteliğinde olmasa da bu

---

³⁴⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (V. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 114-121

³⁴¹ Sander, **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 128

³⁴² Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (VII. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 169-171

ferman, vatandaşların güvenliğini kanunlarla güvence altına alan bir belge olması yönü ile Osmanlı anayasal gelişmesinin başlangıcı sayılmaktadır.³⁴³

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğünü anlatmak için verilen en bilindik örneklerden biri Kavalalı Mehmet Ali Paşa isyanıdır. Bu isyanı dış yardım almaksızın bastıramayan Osmanlı Devleti'nin artık kendi valisi ile bile baş edemeyecek durumda olduğu görülmüştür. Yunan isyanı sırasında Mora ve Girit valiliklerinin kendisine verilmesi karşılığında isyana müdahale eden Mısır valisi Mehmet Ali Paşa, Yunanistan'ın bağımsız olması üzerine kendisine verilemeyen Mora valiliği yerine Suriye valiliğini istediye de bu isteği kabul edilmedi. Sander'e göre Kavalalı'nın asıl hedefleri İstanbul'dan bağımsız bir şekilde Sudan ve Arabistan bölgesinin en üstün gücü haline gelmek, bağımsız Mısır'a gidecek bir süreç başlatmak ve hatta Osmanlı hanedanının yerini almaktı.³⁴⁴ Bu ortamda başlayan isyan sonucunda Kavalalı'nın ordusu ile Osmanlı ordusu arasında yaşanan çarpışmalardan Mısır kuvvetleri galip çıktı. Kütahya'ya kadar ulaşarak İstanbul'u tehdit edecek hale gelen Mısır ordusu ancak büyük devletlerin baskısı ile geri döndürülebildi. 1841 yılında Mısır valiliğinin Mehmet Ali Paşa'nın soyundan gelenlere verileceği ilan edilerek Mısır sorunu çözümlenmiş oldu.

Osmanlı Devleti için oldukça zorlu bir sorun bu şekilde çözüme kavuşturulduktan sonra 18 Temmuz 1841'de imzalanan Londra Boğazlar Sözleşmesi ile barış döneminde Boğazlar'ın savaş gemilerine kapalılığı kabul edildi. Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya ve Osmanlı Devleti tarafından imzalanan bu anlaşma ile Boğazlar ilk kez uluslararası bir statü kazandı.³⁴⁵

Osmanlı Devleti Rusya arasındaki savaşlar sonraki dönemlerde de devam etti. Osmanlı coğrafyasını kendine doğal yayılma alanı olarak gören ve burada İngiltere, Fransa gibi rakipleri istemeyen Rusya'nın, abartılmış gücüne duyduğu güvenle dengeleri dikkate almaksızın hareket ederek Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya çalışması, İngiltere, Fransa ve Piyemonte'nin ona karşı birleşmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti ve müttefikleri ile Rusya arasında savaş 1853'te başladı ve 1856 Paris Barış Antlaşması ile sona erdi. Rusya kendi topraklarında ağır bir yenilgi alırken Napolyon Savaşları sonrasında gücünün üzerinde bir role sahip olduğu da anlaşılmış oldu. Bu rolü üstlenmesinde Avrupa'daki önemli güçler olan Fransa ile İngiltere arasındaki rekabet ve Avusturya ile Prusya'nın çekingen politikasının önemli payı vardı.³⁴⁶

Rusya, kazandığı her savaştan toprak kazancı ile çıkarken Osmanlı Devleti bu galibiyetten herhangi bir toprak kazancı elde edemedi. Savaşın gerçek kazananının Osmanlı Devleti değil,

---

³⁴³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 99

³⁴⁴ Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 119

³⁴⁵ Sander, **Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü**, s. 122

³⁴⁶ Erkan, "Savaş ve Barış Bağlamında", s. 105

müttefikleri olduğu görülüyordu. Bu savaş sırasında ilk kez dışardan borç para alınması; Eflak ve Boğdan'a özerklik verilirken Sırbistan'a verilmiş olan özerkliğin genişletilmesi de Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecine etki eden unsurlar oldu.³⁴⁷

Bu savaşa giden süreçte Rusya bahane olarak Osmanlı Devleti içindeki Hristiyanları kullanmıştı. Kırım Savaşı sırasında İngiltere, Fransa ve Avusturya Hristiyanların haklarının garanti altına alınacağı konusunda anlaşmaya varmışlardı. Böylece Rusya'nın bu alanı kullanarak Osmanlı devleti üzerinde etki kurması engellenecekti. Paris Konferansı'nda bu konu tartışmalara sebep oldu. Rusya bu noktada kendine bir müdahale alanı açmaya çalışırken Osmanlı Devleti Hristiyan tebaanın haklarının vurgulanacağı bir fermanla konuyu kapatma peşindeydi. Sonunda Fransa'nın önerisi kabul edildi.³⁴⁸ Konferans toplantı halindeyken 28 Şubat 1856'da Hristiyanlar ile Müslümanlar arasında eşitlik sağlamayı hedefleyen Islahat Fermanı yayınlandı. Bu fermanla 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'nın getirdiği hak ve ayrıcalıklar yenilenirken dinî, siyasi, Adli ve askeri konularda farklı din ve mezhep mensuplarının eşit olduğu hükmü getiriliyordu. Tanzimat Fermanı'ndan farklı olarak Islahat Fermanı tamamen yabancı baskısıyla ortaya çıkmış bir belgeydi. Öncekine göre daha geniş kapsamlıydı ve tamamen Hristiyan tebaaya yönelik olarak hazırlanmıştı. Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eşitlik getiren bu ferman, Avrupa devletlerinin sık sık müdahale etmeleri sonucunda Hristiyan tebaa için bir imtiyaz niteliği kazandı.³⁴⁹

Osmanlı Devleti'ndeki anayasacılık hareketleri 1876 yılında sonuç verdi. Tanzimat'la başlayan süreç anayasal bir rejimin kurulabilmesi için gerekli şartları, zümreyi ve ortamı sağladı. Namık Kemal, Şinasi, Ziya Paşa gibi çoğu Avrupa'daki ihtilal hareketlerini görmüş Osmanlı aydınlarından oluşan bir grup 1865 yılında İstanbul'da Genç Osmanlılar Cemiyeti'ni kurdular. Bu oluşumla kendi içlerindeki ayrılıklara rağmen Osmanlı Devleti içinde padişahın mutlak iradesine karşı ilk ciddi muhalefet hareketini başlattılar.³⁵⁰

Genç Osmanlılar özellikle 1867-1875 tarihleri arasında yoğun bir şekilde meşrutiyet düşüncesini yaymak için çalıştılar. Ancak çok etkili bir konumda değildiler. Geniş çaplı bir katılım olmaksızın Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilemeyeceğinin de farkındaydılar. Bekledikleri desteği 11 Mayıs 1876'da medrese öğrencilerinden aldılar. O gün başlayan ayaklanma 30 Mayıs 1876'da Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve V. Murat'ın padişah yapılmasıyla sonuçlandı. Ama henüz her şey bitmemişti. V. Murat'ın sağlığının bozulması üzerine, meşrutiyet ilan edeceğine söz veren Şehzade Abdülhamid üç ay sonra tahta çıktı. Nihayet 23 Aralık 1876'da, Balkanlar'daki

³⁴⁷ Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, s. 309-310

³⁴⁸ Armaoğlu, a.g.e., s. 257-258

³⁴⁹ Özcan Yeniçeri, "Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması", **Türkler içinde**, 12 (840-858), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 848-850

³⁵⁰ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 26(1), 2006, s. 254

sorunları görüşmek üzere toplanmış olan İstanbul Konferansı'nın başladığı gün meşrutiyet ilan olundu. Yapılan seçimlerin ardından 19 Mart 1877'de Meclis açıldıysa da aşağıda sözü edilecek olan 93 Harbi'nin de etkisiyle ciddi bir çalışma yapamadı.³⁵¹

Bu arada dış politikada sorunlar devam ediyordu. Kırım Savaşı ile Rusya'nın gücü bir süreliğine kırılmıştı ancak Rusya Osmanlı Devleti'ne karşı takip ettiği politikayı değiştirmiyordu ve zaman uluslararası sitemde gittikçe zayıflayan Osmanlı Devleti'nin aleyhine işliyordu. Böyle bir ortamda yeni bir savaşın başlaması kaçınılmazdı ve nitekim beklenen savaş II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra başladı. 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşının temel sebebi Rusya'nın 1870'lerden itibaren Osmanlı Devleti aleyhine Panslavist bir politika izlemesiydi. Rusya, Avusturya ve Prusya arasında 1872 yılında Birinci Üç İmparatorlar Ligi'nin kurulmuş olması Rusya'nın bu alanda daha rahat hareket etmesini sağlamıştı. 1877 yılında Rusya ile Avusturya arasında yapılan Peşte Anlaşması'na göre Rusya Avusturya'yı Bosna ve Hersek'te; buna karşılık olarak da Avusturya Rusya'yı Balkanların diğer bölgelerinde serbest bırakacaktı. Ancak Rusya bu bölgede tek ve büyük bir Slav devleti kurmayacaktı.³⁵² Böylece Balkanlarda rahat hareket edebilecek olan Çar'ın savaş için bir bahane bulmak dışında yapacağı bir şey yoktu. Adı karmaşayla özdeşleşmiş olan Balkanlar gibi bir coğrafyada bu bahaneyi bulmak da hiç zor değildi.

Savaşın görünürdeki sebebi ise 1875 yılında Osmanlı toprağı olan Bosna'da vergi yüzünden bir ayaklanmanın çıkmasıydı. Diğer iki müttefikinin desteğini alan Rusya, Tuna ve Kafkasya üzerinden iki cephede Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlattı. Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgiye uğraması sonucunda Ayastefanos Anlaşması imzalandı. Ancak bu anlaşmanın Rusya'yı fazla güçlendirmesinden endişe eden İngiltere ile Avusturya'nın baskısı ile bu anlaşma uygulanmayarak değişik hükümler içeren 1878 tarihli Berlin Barış Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma her ne kadar Ayastefanos'a göre biraz daha yumuşatılmış hükümler içerse de Osmanlı Devleti için oldukça ağırdı. Ayastefanos'ta olduğu gibi Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız devletler olurken Girit de özerk hale geliyordu. Bu ayrılmalar aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü savunan iki Avrupa gücünün, İngiltere ve Avusturya'nın artık bu politikayı terk ettiklerini de gösteriyordu.³⁵³ Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti uzun zamandan beri destekleyicisi olan İngiltere'den uzaklaşıp Avrupa'nın yükselen gücü Almanya'ya yaklaşmaya başlayacaktı. Diğer taraftan 93 Harbi devam ederken Rusların İstanbul'a yaklaştıkları bir sırada, milletvekillerinin yenilgiden sorumlu tuttıkları Sultan II. Abdülhamid anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanarak 13 Şubat 1878'de Meclisi Mebusan'ı süresiz tatil etti.³⁵⁴

---

³⁵¹ Kızıltan, a.g.e., s. 256-268

³⁵² Sander, **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, s. 313

³⁵³ **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e**, s. 314-315

³⁵⁴ Kızıltan, a.g.e., s. 270

Yapılan sayımların sağlıklı olmaması sebebi ile veriler çok güvenilir olmasa da 19. yüzyılın ortalarında (1844) Osmanlı Devleti'nin yaklaşık 35 milyonluk bir nüfusunun olduğu görülmekteydi. Bu nüfusun 21 milyonu Müslüman, geri kalanı ise değişik dinlere mensup gayrimüslimlerdi.³⁵⁵ Kırk yıl sonra, yani 1884'te bu nüfus 12,5 milyonu Müslüman ve 4,5 milyonu gayrimüslim olmak üzere 17 milyona düşecekti. Yüzyılın sonuna doğru ise küçük bir artışla yaklaşık 14 milyonu Müslüman ve 5 milyonu gayrimüslim olmak üzere toplam nüfus 19 milyon civarındaydı.³⁵⁶ 1844 ile 1884 arasındaki düşüşün en önemli sebebi yaşanan toprak kayıpları ve buna bağlı olarak Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan nüfustu. Sebebi ne olursa olsun, dünyadaki büyük güçlerin nüfuslarının hızla arttığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin nüfusunun azalmış olması elbette ekonomik ve askeri anlamda bir sorundu. Üstelik bu nüfusun % 25'inden fazlasını gayrimüslimlerin oluşturuyor olması sorunun askeri boyutunu daha da önemli kılıyordu.

Nüfustaki bu azalmaya rağmen dönemin Osmanlı ordusu sayıca önemli bir güçtü. 1869 yılında yapılan düzenleme ile kara ordusu nizamiye, ihtiyat ve redif sınıfı olmak üzere üç bölümde teşkilatlanmıştı. Bu dönemde ordunun çekirdeğini teşkil eden nizamiye sınıfında 173.000, ihtiyat sınıfında 53.000 ve bir tür yedek askerlik sistemi olan redif sınıfında 182.000 olmak üzere toplamda 418.000 asker vardı. Ayrıca savaş zamanında Mısır, Tunus ve Arap kabilelerinden de asker gelmesi bekleniyordu.³⁵⁷ Ancak subay ve erlerin eğitim durumları ve disiplin dikkate alındığında bu rakamlar fazla bir anlam ifade etmiyordu.

Bu dönemde ordunun modernleştirilmesi için de gayret gösterildi. Dönemin modern tüfekleri ve topları aşırı borçlanma pahasına ithal edilerek ordu donatıldı. Abdülaziz'in şahsi gayretleriyle adeta yeniden bir donanma inşasına girişildi. Bu gayretlerin sonucunda onun döneminin sonlarında Osmanlı donanması 30'u zırhlı, 76'sı ahşap olmak üzere 106 gemiye sahip hale geldi. Nicelik olarak dönemin üçüncü büyük donanması olsa da kara ordusunda olduğu gibi subayların ve erlerin eğitimleri konusunda döneminin oldukça gerisindeydi.³⁵⁸

2.4.2. Ekonomik Durum

Aynı dönemde Osmanlı ekonomisi de ordusundan daha iyi durumda değildi. Temel sanayi kurulamamıştı. Mevcut sanayi kuruluşları ülkenin tarım ürünlerini ve maden kaynaklarını değerlendiremiyordu. Osmanlı Devleti bir tarım ülkesi olmasına rağmen tarım üretimi de oldukça

---

³⁵⁵ M. Abdolonyme Ubcini, **Letters On Turkey**, (Trans. Lady Easthope), W. Clowes and Sons, London, 1856, s. 19, 22

³⁵⁶ Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s. 301

³⁵⁷ Karal, **Osmanlı Tarihi (VII. Cilt)**, s. 188

³⁵⁸ Karal, **Osmanlı Tarihi (VII. Cilt)**, s. 191

düşüktü ve İstanbul gibi büyük şehirler genel olarak ithal buğdaya muhtaçtı.³⁵⁹ Bütün bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için Tanzimat'la birlikte sosyal, idari ve hukuki alanların yanı sıra ekonomi alanında da bazı tedbirler uygulanmaya başlandıysa da bu tedbirlerin istenen sonuçları yeterince veremediği görüldü.

Tarıma dayalı ekonominin geliştirilmesi için öncelikle tarım alanında bazı reformlar yapıldı. Bu bağlamda pamuk, zeytin, ipekböceği gibi değerli ürünlerin üretimini artırmak için çeşitli teşvikler ve vergi muafiyetleri getirildi. Aynı şekilde hayvancılık da desteklendi ve zirai kredi imkânları sağlandı. Bu tedbirlerin sonucunda 1848 – 1876 arasında tarım ürünlerinden alınan öşür vergisi geliri dört kat arttı.³⁶⁰

Özellikle yüzyılın ilk yarısı enflasyon yönünden de sorunluymdu. I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar Osmanlı Devleti'nin en yüksek enflasyonlu dönemi 1808-1844 yılları arasında yaşandı. Bu enflasyonun temel sebebi paranın değerinin devlet eliyle sürekli düşürülmesiydi. 1844'ten sonraki dönem nispeten daha istikrarlıydı. Bu tarihte yapılan düzenleme ile altın ve gümüşten oluşan çift metalli standart para düzenine geçildi.³⁶¹

1820'lerden başlayarak 1870'lerin sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin dış ticaretinde İngiltere'nin payı gittikçe artmıştı. Daha önce en önemli ticaret ortağı olan Fransa bir daha bu konumuna ulaşamamış, politik sebeplerden ötürü 1880'lerden itibaren dış ticarete Almanya'nın payı artmaya başlamıştı. Ancak bu artışa rağmen I. Dünya Savaşı'na kadar İngiltere hem ithalatta hem ihracatta en önemli ortak olarak kaldı.³⁶² Bu dönemde Osmanlı Devleti ağırlıklı olarak pamuk, ham ipek, yün, üzüm, incir gibi tarım ürünleri ve hammaddeler ihraç ederken tekstil ürünleri, askeri malzemeler, demir-çelik, şeker ve çay gibi mamul malları ithal ediyordu.³⁶³ Bu döngü içerisinde Osmanlı dış ticareti 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren açık vermeye başladı. Aslında bütçe açıkları daha önce görülmeye başlamıştı. İstisnai birkaç yıl dışında Osmanlı maliyesindeki açık devletin yıkılışına kadar değişen oranlarda devam etti.³⁶⁴

Bütçe açıkları doğal olarak beraberinde borçlanmayı getirdi. İlk dış borç sözleşmesi Kırım Savaşı sırasında 1854'te, ikincisi de hemen ardından 1855'te imzalandı. Bu borçların uygun şartlar

---

³⁵⁹ İlber Ortaylı, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 47

³⁶⁰ Tevfik Güran "Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876", Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), **150. Yılında Tanzimat, içinde** (219-233), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 224-227, 233

³⁶¹ Mustafa A. Aysan, "Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Enflasyon", **Accounting and Financial History Research Journal**, (14), 2018, s. 105, 106, 108

³⁶² Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 171

³⁶³ Adem Anbar, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914", **Maliye Finans**, (84), 2009, s. 24

³⁶⁴ Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, s. 322-323

altında alınmamış olması sebebi ile 1875'e gelinceye kadar 220 milyon İngiliz sterlini borçlanılarak kasaya 116 milyon sterlin konulabildi.³⁶⁵ Alınan borçların yatırıma yönlendirilmek yerine bütçe açıklarını kapatmak ve önceki borçların faizlerini ödemek için kullanılması 1875 yılına gelindiğinde borçların artık döndürülemez hale gelmesine sebep oldu. Bunun sonucunda 1875'te yayınlanan kararname ile 5 yıl için munzam borçların yarısının nakit, diğer yarısının ise % 15 faizli senetlerle ödeneceği duyuruldu. Bu da yeterli olmayınca 1876 Nisan ayında borçların bütün anapara ve faizlerinin ödemesi durduruldu.³⁶⁶ Diğer bir ifade ile Osmanlı Devleti iflasını duyurmuş oldu. Bunun üzerine Batılı alacaklılarla Osmanlı Devleti arasında 1881 yılında imzalanan "Muharrem Kararnâmesi" ile borçlarda indirim yapılarak ödeme şartları yeniden düzenlendi. Ardından kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi ile Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödenebilmesi için ilk aşamada devlet gelirlerinin yaklaşık % 20'sinin yönetimi ve toplanması bu idareye bırakıldı.³⁶⁷ Kontrol ettiği gelirler ve çalışan sayısı ile adeta devlet içinde devlet halini alan bu idareden Türkiye ancak 1928 yılında kurtulabilecek, borçların ödenmesi ise ancak 1954'te bitecekti.³⁶⁸

---

³⁶⁵ Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 11

³⁶⁶ Binhan E. Yılmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç", **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (4), 2002, s. 195

³⁶⁷ Anbar, a.g.e., s. 31

³⁶⁸ Kıray, a.g.e., s. 12

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ KAMU DİPLOMASİSİ UYGULAMALARI

Çalışmanın giriş bölümünde II. Abdülhamid'in genelde muhafazakâr kesim tarafından yüceltilirken diğer bazı kesimler tarafından baskıcı ve bağınaz olmakla suçlandığından söz edilmişti. Günümüzde onun Müslüman kimliği ön plana çıkarılsa da tahtta olduğu dönemde farklı ideolojilere sahip olanlar bir yana, dönemin “İslamcı” kesiminin önde gelenleri tarafından da ağır bir şekilde eleştirilmişti. Bu eleştirilerin dayandığı noktalar genelde II. Abdülhamid'in baskıcılığı ve yönetim anlayışındı.³⁶⁹ II. Abdülhamid dönemi Osmanlı Devleti'nin bir “özgürlükler ülkesi” olmadığı açıktır. Zaten kendisi de “tavizler ve hür müesseseler” yolu ile ıslahatlar yapmayı düşünerek hata ettiğini, yönetimi altındakileri ancak güç kullanarak istediği şekilde yönlendirebileceğini anladığını söyleyerek yönetim anlayışını açıkça ifade etmişti.³⁷⁰

Ancak onun iktidarının baskıcı yönü eleştirilirken o dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu iç ve dış tehditler dikkate alınmaksızın, zaman bağlamından koparılarak bu eleştirilerde aşırıya kaçılması da sıklıkla rastlanılan bir durumdur. Şehzade Abdülhamid tahtın ikinci sıradaki varisi iken oldukça sağlıklı olan amcası Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi; onun ardından Sultan olan kardeşi V. Murad'ın akli sağlığının yerinde olmaması beklenmedik bir şekilde onun saltanatını mümkün kılmıştı. Hal edilmesinden kısa bir süre sonra halen cinayet mi intihar mı olduğu belirsiz olan bir olay neticesinde ölen amcasına karşı yapılan darbenin doğrudan tanığı olmuştu. Darbenin yapıldığı 29 Mayıs gecesi Dolmabahçe Sarayındaydı.³⁷¹ Ayrıca tahta çıktığı ilk yıllarda V. Murad'ın tekrar tahta çıkarılması gerektiği yönünde dedikodular ve 1878'de basit de olsa bir darbe girişiminin olması onun tedirginliğini ciddi anlamda artırmıştır. Hatta bu darbe girişimini onun yönetiminin baskıcı bir özellik kazanmasının başlangıcı kabul edenler de vardır.³⁷²

II. Abdülhamid bir hayalperest olmadığı gibi bir ideolojiye körü körüne bağlanmış bir bağınaz da değildi. Ona göre, “yönetmek bir uygulama sanatı” idi.³⁷³ Yönetim anlayışından onun bu sanatı icra ederken bütün orkestrayı kontrol eden tek kişi olmak istediği anlaşılıyor. Cemaleddin Afgani ona bozgunculara karşı II. Mahmud gibi kararlı olmasını tavsiye ettiğinde “Ey Cemaleddin! Onun

³⁶⁹ Mustafa Tekin, “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid'e Bakışı”, **Birey ve Toplum**, 1(1), 2011, s. 46-56

³⁷⁰ Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası**, (Çev. Yusuf Selman İnanç), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 41

³⁷¹ François Georgeon, **Sultan Abdülhamid**, (Çev. Ali Berktaş), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 61

³⁷² Georgeon, a.g.e., s. 125, 126, 129

³⁷³ Yasamee, a.g.e., s. 41

asrındaki bozukluk askerlerle (yeniçeri ocağı) sınırlıydı. O bu askerleri kılıçla temizleyip, daha iyileriyle değiştirdi. Benim dönemimin aksine halkta fesat yoktu.”³⁷⁴ Bu düşünceyle muhafazakâr bir yönetim anlayışını benimsemişti ve bunu devletin bekası için gerekli görüyordu. Bu konudaki görüşleri 1881’de sabık sadrazam Hayreddin Paşa’ya gönderdiği bir yazıda açık bir şekilde ifade edilmişti:

“Liberalizm” hürriyet manasına gelmektedir ve istiklal de hürriyet de şer'an caizdir ve talep edilebilirdir. Ancak ne zamanki Avrupalılar arasında husule gelmiş olan manalar ve sebep olduğu suiistimaller cihetinden bakılarak yola çıkılır ve Şeriat hükümleriyle ve halkımızın tabiatıyla mukayese edilirse, bırakın fayda sağlamayı, idaremizi ve Saltanatımızı kökünden sarsacak ve çok kısa bir zamanda, Allah muhafaza, İmparatorluğun yok oluşuna sebebiyet verecektir. 'Muhafazakârlık' ifadesi de kabul edilmiş kaidelerin devam ettirilmesi manasını ihtiva eder, ancak insaf hudutlarını ihlal etmeden ve ihtiyatı elden bırakmadan ve böylelikle bugüne kadar yapılmış hataları tamir edip, suiistimalleri ve fenalıkları düzelterek, hususen, Saltanat'ın, Devlet'in, ülkenin ve hükümetin ihtiyaçlarına faydalı olacak şekilde hareket ederek İmparatorluğun refah ve saadet yolundaki ilerleyişini teminat altına alır. Tüm bunları arzulamak dini ve örfi birer mecburiyettir.³⁷⁵

Siyaseten muhafazakâr olan II. Abdülhamid şahsi çevresine karşı ise tutuculuktan uzak rahat bir kişilik göstermekteydi. Birçok kaynakta dindarlığına vurgu yapılan Sultan'ın çevresindekilerin dini yaşantısına hiçbir şekilde karışmadığı, sözgelimi mabeynde ramazanda serbestçe yemek yenilip tütün içilebildiği bilinmektedir.³⁷⁶

İslam'ı, sınırlarının ötesinde bir nüfuz aracı haline getirmeye çalıştığı söylenebilir.³⁷⁷ Ömrü boyunca bir pragmatist gibi hareket eden³⁷⁸ II. Abdülhamid için bu, duygusal değil, akılcı bir politikaydı. Bu gücün sınırlarının farkındaydı. 1. Dünya Savaşı başlarında halefi Sultan Reşad cihad ilan edince şaşırarak “Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit, ‘bir islam halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın.’ derdim. Cihad bizim için ismi olup da cismi olmu[a]yan bir kuvvetti.” demişti.³⁷⁹

Osmanlı Devleti'nin yoğun bir dış baskı altında olduğu bu dönemde Sultan'ın, nüfuzunu artırmak için her fırsattan yararlanmaya çalıştığı görülüyordu.³⁸⁰ Hem Batı'ya hem İslam dünyasına olumlu mesajlar vermek için durumun gereğine göre bazen İslam'a bazen Batılı değerlere vurgu

³⁷⁴ Muhammed Mahzumî Paşa, **Cemaleddin Afgani'nin Hatıraları**, 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018, s. 46

³⁷⁵ Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, 1940-53, s. 930-931'den aktaran Yasamee, a.g.e., s. 43

³⁷⁶ Georgeon, a.g.e., s. 190

³⁷⁷ Georgeon, a.g.e., s. 370

³⁷⁸ Karpat, a.g.e., s. 469

³⁷⁹ Ayşe Osmanoglu, **Babam Sultan Abdülhamid**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1986, s. 231

³⁸⁰ Selim Derinçil, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s. 55

yapılıyordu. Halife tarafından Hicaz'a, kutsal topraklara gönderilen hediyelerin uğurlama töreni olan Surre alaylarında bu durumun bariz örneklerini görmek mümkündür. Surre alayına Batılı marşlar çalan askeri bando eşlik ediyor, aynı tören mekânında saraylı kadınlarla yabancı protokol bir arada bulunuyordu.³⁸¹ Elinde güçlü bir ordu ve sağlam bir ekonomi gibi yeterli sert güç unsurları olsaydı belki farklı bir politika takip edebilirdi. Ancak dış –ve hatta iç- politikada karar alırken “mali kaynak eksikliği ve yabancı devletlerin müdahalesi” gibi iki önemli ayak bağına dikkate alarak hareket etmek zorundaydı.³⁸² Ekonomik yetersizlikten dolayı Batı dünyasına karşı fiili bir kuvvetle çıkamadığı için “pasif bir mücadeleye giriştiği”³⁸³ şeklindeki düşünce çok doğru olmasa gerek. Zira II. Abdülhamid sert güç unsurlarını kullan(a)mamış olsa da yumuşak gücüne dayanarak kamu diplomasisini aktif bir şekilde kullanmıştır.

Mutlakiyet rejimlerinde hükümdarlar devletin simgesi ve devletin insanda vücut bulmuş hali olarak görülür. Fransa Kralı XIV. Louis'ye isnat edilen “devlet benim” sözü bu durumun özeti gibidir.³⁸⁴ Her ne kadar II. Abdülhamid tahta çıktığında bu sözün söylendiği iddia edilen 1655 yılının üzerinden çok uzun bir zaman geçmiş ve artık mutlak hükümdarlıklar zayıflama sürecine girmişse de II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nde süreç farklı işlemiştir. Onun döneminde Osmanlı Devleti yönetsel anlamda önemli ölçüde Yıldız Sarayı'nda ve Sultan'ın şahsında merkezileşmiştir.³⁸⁵ Bu merkezileşmiş yapıya istinaden II. Abdülhamid Osmanlı toplumundaki iyinin temsilcisi olmak iddiasındaydı. Gelişen iletişim imkânlarını da kullanarak kendisinden önce basını kullanmış olan seleflerinin hiçbirinde görülmediği kadar dışarıda ve içeride şahsi övgüsünü yaptırmıştır. Oysa Koloğlu'nun ifadesi ile “ Osmanlı toplumunda tabii ki işlemeyen, doğru gitmeyen, kötü olan şeyler de vardı. Her şeyi kendisiyle özdeşleştirmesinin sonucu olarak, kötünün sahibi arandığında da onun işaret edilmesi çok tabii oluyordu.”³⁸⁶

Çalışmanın sonraki bölümlerinde örneklerle ayrıntılı bir şekilde görüleceği üzere II. Abdülhamid, yabancı kamuoylarında olumlu bir algı oluşturmaya çok büyük bir önem vermişti. Deringil'in ifadesi ile Sultan için imaj bir “saplantı” halini almıştı.³⁸⁷ Ancak bu saplantının şahsıyla değil Osmanlı Devleti'nin imajı ile ilgili olduğunu düşünmek daha doğru olacaktır. Zira Sultan'ın

---

³⁸¹ Deringil, 2014, a.g.e., 39

³⁸² Deringil, 2014, a.g.e., s. 24

³⁸³ İhsan Süreyya Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, 5. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 15

³⁸⁴ Tarihiçi Erhan Afyoncu'ya göre XIV. Louis'nin böyle bir sözü yoktur. Bu sadece Voltaire tarafından oluşturulmuş bir efsanedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Erhan Afyoncu, (07.02.2010), “İlhan Selçuk Yanılıyor! XIV. Louis ‘Devlet benim’ demedi”, <https://www.timeturk.com/tr/makale/erhan-afyoncu/ilhan-selcuk-yaniliyor-xiv-louis-devlet-benim-demedi.html>, (21.12.2018)

³⁸⁵ Georgeon, a.g.e., s. 201-217

³⁸⁶ Orhan Koloğlu, “Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine”, **Sultan II. Abdülhamid Ve Devri Semineri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994, s. 46

³⁸⁷ Selim Deringil, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992 Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1994.

kendisi oldukça sade bir hayat yaşarken devletin itibarı söz konusu olduğunda “altın sofrata takımlarını, nadir Doğu yazmaları koleksiyonunu, safkan atlarını sergileyerek” özellikle yabancı misafirlerini etkilemeye çalışmaktaydı.³⁸⁸ Bununla birlikte Sultan’ın olumlu bir algı oluşturma çabasının anlamsız ve sebepsiz bir heves olmadığı, aksine iyi düşünülmüş ve belirli hedefleri olan bir çaba olduğu görülmektedir. Eldeki imkânlar akılcı ve hedefe yönelik kullanılmıştı. Olumlu ve güçlü bir imaj oluşturmak için farklı ülkelerde ve daha önceki padişahlar zamanında Osmanlı’da kullanılan yaygın bir yöntem olan pahalı, görkemli anıt eserlere II. Abdülhamid devrinde rastlanmaz. Onun döneminde ne Dolmabahçe gibi büyük bir saray ne de Sultan Ahmed Camii ya da Selimiye Camii ile kıyaslanacak görkemli bir cami inşa edildi. Ama Osmanlı coğrafyasının her köşesinde kendi adına birçok küçük camiler inşa ettirdi. Anlaşılan “amaç görkemli bir anıta insanları şaşırtmak değil, çok sayıda hayırseverlik eseriyle sultanın cömertliğini olabildiğince yaymaktı.”³⁸⁹

Sultan II. Abdülhamid, gerek içeride gerek dışarıda iktidarını ve devletin varlığını devam ettirebilmek için imajın ne denli önemli olduğunun bilincinde bir hükümdar olarak bazen şahsi imajı, bazen Osmanlı Devleti’nin imajı ve bazen de halife sıfatı ile İslam dininin imajı için önemli çalışmalar yürütmüştü. Bu olumlu imaj oluşturma çalışmaları kapsamında, aşağıda görüleceği üzere geniş bir yelpazede kamu diplomasisi faaliyetlerini başlatmış ya da başlamış olanlara destek vermişti. Deringil, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’nin dünyada olumlu bir imaj oluşturma çabalarını “kamu ile ilişkiler” (public relations)³⁹⁰ örneği olarak görmekteydi.³⁹¹ Kamu diplomasisi kavramının Türk akademik camiasında henüz ciddi bir şekilde çalışılmadığı bir dönemde bir tarihçi olarak onun bu ifadeyi kullanması önemli ve aslında bu çalışmanın iddiasını destekler niteliktedir. Günümüzde ülke içindeki olumlu algı oluşturmaya yönelik çalışmalar halkla ilişkiler kavramı ile açıklanırken “ülkelerin diğer ülke halklarıyla kurduğu [...] iletişim”³⁹² kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilmektedir.

3.1. Güney Afrika’daki Faaliyetler ve Ebubekir Efendi

3.1.1. Sultan II. Abdülhamid Öncesi Dönem

Osmanlı Devleti’nin Afrika kıtasındaki kamu diplomasisi uygulamaları ele alınırken kamu diplomasisinin karakteri gereği Osmanlı hâkimiyetindeki bölgelerdeki kamu diplomasisi benzeri

---

³⁸⁸ Georgeon, a.g.e., s. 226

³⁸⁹ Georgeon, a.g.e., s.484

³⁹⁰ Kavram günümüzde Türkçe’de “halkla ilişkiler” olarak kullanılmaktadır.

³⁹¹ Deringil, “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı”, s. 55

³⁹² Ergün Köksoy, “Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkiler İlişkisi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Marmara İletişim Dergisi**, (22), 2014, s. 228

halkla ilişkiler faaliyetleri konumuzun dışında kalmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde kamu diplomasisi faaliyetleri kapsamında ele alınacak coğrafya, çalışmamızın odaklandığı dönemde bir İngiliz sömürgesi olan ve günümüzde Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan toprakları kapsamaktadır.

Hollanda, gücünün zirvesinde olduğu 17. yüzyılda bu devletin sömürgecilik faaliyetlerini yürüten imtiyazlı şirket olan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi vasıtası ile Güney Afrika'ya yerleşmeye başladı. 1652 yılında, günümüzde Güney Afrika Cumhuriyeti'nin üç başkentinden biri olan Cape Town'da ilk Avrupa sömürge yönetimini kurdu. Sömürge yönetiminin ilk genel valisi olan Riebeeck aynı zamanda Müslümanların meskûn olduğu bölgelerden köleler getiren bir köle tüccarıydı ve muhtemelen Cape Town'a getirdiği kölelerin bazıları Müslümandı.³⁹³ "Mardycka" olarak bilinen ilk özgür Müslümanlar değişik işlerde çalıştırılmak üzere 1658 yılında Endonezya adalarından getirildi.³⁹⁴ Ama bu özgürlük tam olarak bilinen anlamda bir özgürlük değildi.

Hollanda yasalarına göre İslam Cape kolonisinde açık bir şekilde yaşanamazdı. Hatta Hristiyan inançları arasında bile sadece Hollanda Reform Kilisesi'ne izin verildi. Bu yasalara uymayanların mallarına el konulabilir, hapsedilebilir, sınır dışı edilebilir ve hatta idam edilebilirdi. Müslümanların çoğu okuma yazma bilmiyordu ve dini bilgiler kulaktan kulağa aktarılıyordu. Ayrıca değişik mezhepler ve görüşler hâkimdi.³⁹⁵ Nitekim ilerde Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika'ya bir din adamı göndermesine de Müslüman toplum içinde derinleşen bu ayrılıklar sebep olacaktı.

Hollandalıların oldukça baskıcı sömürgecilik anlayışından farklı olarak 1795 yılından itibaren Güney Afrika'yı işgale başlayan İngilizler dini konularda çok daha akılcı ve ılımlı bir politika takip ettiler. Uzun yıllar Hollandalıların baskıcı yönetiminden bunalan halk bu yeni sömürgecileri olumlu bir şekilde karşıladılar. Müslümanların bireysel olarak dinlerini serbestçe yaşamalarının yanı sıra toplu dini törenlere karşı da İngiliz yönetimi hoşgörülü yaklaşmaktaydı.³⁹⁶ Bu ortamda, Robben Adası'ndaki 13 yıllık siyasi mahkûmiyetinin ardından 1793 yılında serbest kalan dönemin Müslüman lideri Tuan Guru (Hoca Efendi) ya da asıl adı ile İmam Abdullah İbn Kadi Abdüsselam Cape Town'da ilk medreseyi açtı. Özellikle köleler ve özgür siyahlar tarafından oldukça rağbet gören bu medrese vasıtası ile çok sayıda kişi Müslüman oldu. Tuan Guru bir depoyu "Evvel Camii" (Auwal Masjid) adıyla bilinen Güney Afrika'nın ilk camisine dönüştürdü.³⁹⁷

³⁹³ Heinrich Matthee, **Muslim Identities And Political Strategies: A Case Study Of Muslims In The Greater Cape Town Area Of South Africa, 1994-2000**, Kassel University Press, Marburg, 2008, s.65

³⁹⁴ Ebrahim Mahomed Mahida, **History of Muslims in South Africa: A Chronology**, Arabic Study Circle, Durban, 1993, s. 1-2

³⁹⁵ Matthee, a.g.e., s. 66

³⁹⁶ Halim Gençoğlu, **Güney Afrika'da Osmanlı İzleri**, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 24

³⁹⁷ Mahida, a.g.e., s. 8-10

Tamamı Sünni olsa da Güney Afrika Müslümanları arasında tam bir inanç birliği yoktu. Temel ayrılık noktalarından biri de mezhep farklılığıydı. En büyük iki büyük gruptan biri olan Malay kökenli Müslümanlar Şafii iken diğer büyük grubu oluşturan Hint kökenli Müslümanlar Hanefi idiler.³⁹⁸ Ancak anlaşmazlıkların tek sebebi bu mezhep farklılığı değildi. Müslüman mahallesi olarak bilinen Bo-Kaap'ta 1806 yılında yukarıda sözü edilen Evvel Camiinin açılmasından itibaren yüzyılın sonuna kadar toplamda sekiz cami daha açıldı. Bu camilerden bazılarının arasındaki mesafe yüz metreden daha azdı. Bu şekilde cami açılmasına sebep olan şey Müslüman önderlerin kendi aralarındaki uyuşmazlıktı. Bir imamın ölmesi ya da takipçilerinin o imamı yetersiz bulması durumunda yeni bir cami açılıyordu.³⁹⁹ İslami bilgiler yazılı kaynaklardan ziyade kulaktan kulağa aktarılıyordu. Bu da yerel din adamlarına geniş katılımlı bir güven ortamının olmaması sonucunu getiriyordu. Güney Afrika'da yetişmiş din adamlarından ziyade İslam bilim merkezlerinde sağlam dinî eğitim almış olan âlimlere rağbet daha fazlaydı. Bu durumun bir sonucu olarak Bo-Kaap'taki camilerden birinin cemaati, dini anlaşmazlıkların çözümünde yardımcı olması talebiyle 1861 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin fahri Güney Afrika Konsolosu da olan Vali Mösyö Petrus Emanuel de Roubaix'ya başvurular.⁴⁰⁰ Roubaix'ya verilen dilekçede kendilerine verilen dinî özgürlük sebebi ile İngiliz hükümetine teşekkür ettikten sonra taleplerini şu şekilde ifade etmişlerdi:

Malûmdur ki her millet kendi din ve mezhebini layığıyla bilip icra eylemeye mecbur bulunduğundan bizim de meslek ve mezhebimiz üzere olmaklığımız tabiidir. Hâlbuki bizim asıl lisanımız olan Cava lisanını unuttuğumuzdan ve elimizde bulunan kitap ve risaleler de Cava diliyle yazıldığından, onları da okuyup anlamak için bir muallime muhtaç olduğumuz bedihîdir. Bu yüzden bizim talim ve tedrisimiz için Müslüman memleketlerden bir muallim getirilmesi ve hal-i pür-melâlimize merhamet eylemenizi ricâ ve niyaz eyleyimiz. İrâde efendimizindir.⁴⁰¹

Bu dilekçenin, Osmanlı Devleti'nin Güney Afrika'da I. Dünya Savaşına kadar, yaklaşık elli yıl sürecek olan kamu diplomasisi faaliyetlerinin ilk adımını oluşturduğu söylenebilir. Geniş bir program dahilinde yürütülmeyen bu faaliyetler genelde Ebubekir Efendi ve sonrasında onun ardıllarının şahsi gayretlerine emanet edilmiş, ancak devletin imkânları ölçüsünde destek esirgenmemiştir. Ayrıca bu bölgedeki faaliyetler Sultan II. Abdülhamid'le başlamamış, daha önce başlamış olan faaliyetler onun tarafından artırılarak devam ettirilmiştir. Aşağıda konu ile ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

Güney Afrika'daki yöneticilerle İngiliz hükümeti arasında yapılan yazışmaların sonrasında İngiltere, Ümit Burnu Müslümanları arasındaki bazı dini meselelerin çözümü için bir İslam

³⁹⁸ Vahed Goolam, "Changing Islamic Traditions and Emerging Identities in South Africa", **Muslim Minority Affairs**, 20(1), 2000, s. 45

³⁹⁹ Abdulkader Tayob, **Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement**, University of Cape Town Press, Cape Town, 1995, s. 47-49

⁴⁰⁰ Gençoğlu, **Güney Afrika'da Osmanlı İzleri** s. 72; Tayob, a.g.e., s. 49

⁴⁰¹ Ömer Lütfi, **Yüz Yıl Önce Güney Afrika - Ümitburnu Seyahatnamesi**, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 2013, s.27

âliminin gönderilmesini Bab-ı Âli'den istedi. Sultan Abdülaziz'in bu talebi uygun bulması üzerine o sırada dâhiliye kâtibi Saib Efendi ile birlikte çalışan, bilgi ve yeteneği takdir edilen Ebubekir Efendi bu görev için seçildi. Bu seçimde onun akıcı bir şekilde Arapça konuşabilmesi ve dini ilimlerde derin bir bilgi sahibi olması etken oldu.⁴⁰² Aynı zamanda peygamber soyundan olan Ebubekir Efendi'nin bu seçimde etkili olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgi yoktur ama bu özelliğinin Müslümanlar arasında ona ayrı bir saygınlık kazandıracağı şüphesizdir.

Karpat, “Ünlü Ebubekir Efendi (öl. 1880) İngiliz Hükümeti'nin isteği üzerine, Hindistan'dan Güney Afrika'ya götürülen Hintli Müslüman işçilere İslâmiyet hakkında ders vermek namaz ve dualarda imamlık yapmak üzere Güney Afrika'ya gitti.”⁴⁰³ dese de son dönemlerde konu hakkında yapılan çalışmalar Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'daki faaliyetlerinin o kadar basit olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu görevlendirmeye uygun olarak Ebubekir Efendi İstanbul'dan yola çıkıp İngiltere üzerinden uzunca bir yolculuğun ardından, yanında götürdüğü yeğeni Ömer Lütfü Efendi ile birlikte 16 Ocak 1863'te Cape Town'a ulaştı.⁴⁰⁴ Cape Town'da Osmanlı Fahri Konsolosu Mösyö Roubaix ve Müslüman halk tarafından coşkulu bir şekilde karşılanan Ebubekir Efendi beraberinde getirdiği görevlendirme mektubunu Cape Town'a varışının ertesi günü valiye sundu. Valinin dilediği şekilde ders işleyebileceğini belirtmesi üzerine de on beş gün içinde bir medrese kurup eğitim faaliyetlerine başladı.⁴⁰⁵

Ebubekir Efendi hızlı bir şekilde göreve başlamışsa da İstanbul'a gönderdiği ilk rapor, onun bölgedeki yapması gereken faaliyetler konusunda iyimser olmadığını ve görevlendirmesinin fayda sağlamayacağını düşündüğünü göstermektedir. Buna karşın Dâhiliye Kâtibi Mustafa Saib Efendi'nin cevabı teşvik edici ve kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında oldukça önemlidir. Bu mektuptan anlaşıldığı üzere Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'ya gönderilmesi sıradan bir din adamı görevlendirmesinden farklı anlamlar içermektedir. Mektupta bu çalışmanın konusu açısından ilk dikkat çeken vurgu zamana yapılmış, Osmanlı yönetiminin bu görevlendirmeden maksadının günü kurtarmak değil, uzun vadeli faydalar sağlamak olduğu yazılmıştı. Devamında özellikle sadece “din” vurgusuyla yetinilmeyip “din ve milletimiz hakkında ileride mutlak faydalı olacağı” ibaresinin yazılmış olması bu görevin sadece tebliğ vazifesi olarak görülmediğini, tebliğin yanı sıra siyasi beklentilerin de olduğunu düşündürmektedir. Kamuoyunu etkilemek için “reisler” i kendi tarafına çekmesi ve onların dostluğunu kazanması tavsiye edilmiştir ki burada kast edilen reisler

---

⁴⁰² Halim Gençoğlu, *Ottoman Traces in Southern Africa – The Impact of Turkish Emissaries and Muslim Theologians*, 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul, 2018, s. 105-106

⁴⁰³ Karpat, a.g.e., s. 511

⁴⁰⁴ Gençoğlu, *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*, s. 29

⁴⁰⁵ Ömer Lütfü, a.g.e., s.49

kanaat önderleri olmalıdır. Yine bu mektupla Ebubekir Efendi'den Cape Town Müslümanlarının Osmanlı Devleti hakkındaki düşünceleri ve malumatları hakkında bilgi vermesi isteniyordu. Bu bilgilerin haftalık raporlar halinde postayla gönderilmesinin istenmesi de konuya verilen önemin bir göstergesiydi.⁴⁰⁶

Bu istekler, çalışmanın ilgili bölümünde ele alınan ve kamu diplomasisinin önemli faaliyet alanlarından biri olarak görülen dinleme faaliyetinin o günün şartlarındaki bir uygulaması olarak görülmelidir. Ebubekir Efendi'nin özellikle Servetifünun'da yayımlanan yazıları ve Ömer Lütfi Efendi'nin bu seyahatin sebeplerinden başlayarak Cape Town'a yolculuklarını ve 1866 Mayısında oradan ayrılmasına kadarki çalışmalarını anlattığı "Ümitburnu Seyahatnamesi" bölge hakkında bazı bilgiler içermektedir. Bu belgelerde bölge halkının yaşam tarzları, inançları anlatılıyor ve değerlendiriliyordu.

Ömer Lütfi Efendi'nin ifadesine göre halk okumaya oldukça hevesliydi. Hemen bir okul açan Ebubekir Efendi 20 gün içinde 300'den fazla çocuğu bu okula toplayarak Ömer Lütfi Efendi ile birlikte derslerine başladı. Bu dersler iki sene içinde sonuç vermeye başladı ve öğrenciler önemli ilerleme kaydettiler.⁴⁰⁷

Bu dönemde Cape Town nüfusunun otuz bin olduğu ve bu nüfusun üçte birinin Müslüman olduğu göz önünde bulundurulduğunda⁴⁰⁸ Ebubekir Efendi'nin okulunun mevcudunun dikkate değer bir sayı olduğu ortaya çıkar. Cape Townlu Müslümanların yaklaşık yüzde üçü bu okulun öğrencisiydi ve Ömer Lütfi Efendi'nin yazdıklarına bakılırsa eğitim faaliyetleri bu üç yüz çocukla sınırlı değildi. Okulda yaşlılara da eğitim veriliyordu. Ömer Lütfi Efendi özellikle bu "yaşlı öğrencilerin" eğitiminde karşılaştıkları zorluklardan kitabında söz etmektedir. Ayrıca bu dersler dışında da pazar günleri öğlene kadar vaaz şeklinde eğitim devam etmekteydi.⁴⁰⁹

Ebubekir Efendi'nin Cape Town'da kendinin hocalık yaptığı okulu ona bağlı olan tek eğitim kurumu değildi. Mektuplarından birinde Cape Town'daki kadınların oradaki Hristiyanlar gibi giyindiğinden ve günlük hayatlarını onlara benzer şekilde yürüttüğünden şikâyet ediyordu.⁴¹⁰ Müslüman kızların eğitimi için, Cape Town'da evlendiği Tahora Saban (Efendi) ve onun kız kardeşi Saniye Saban tarafından ayrı bir okul açıldı.⁴¹¹ Okulun başöğretmeni Ebubekir Efendi'nin

---

⁴⁰⁶ Ahmet Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, 2. Baskı, Çamlıca Yayınevi, İstanbul,2008, s. 145-146

⁴⁰⁷ Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s.49-50

⁴⁰⁸ "The Mussulmans at the Cape" (27.01.1864), **The London and China**, s. 44, (<https://newspaperarchive.com/london-and-china-telegraph-jan-27-1864-p-11/>)

⁴⁰⁹ Ömer Lütfi, **a.g.e.**, s.50-51

⁴¹⁰ Gençoğlu, **Ottoman Traces in Southern Africa**, s. 145

⁴¹¹ Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, s. 247

Cape Town'da evlendiği Tahora Saban (Efendi) idi. Tahora Saban'ın okulda Arapça, İngilizce, Felemenkçenin yanı sıra Kur'an okuma-yazma ve İslam ahlakı dersleri verdiği⁴¹² ayrıca piyano çaldığı⁴¹³ göz önünde bulundurulduğunda onun son derece kültürlü bir kadın olduğu anlaşılmaktadır.

Ebubekir Efendi'nin bu faaliyetlerinin etkili olduğunu gösteren delillerden biri 1860'lı ve 1870'li yıllarda yayınlanan İngilizce gazetelerde konu hakkında lehte ya da aleyhte çıkan yazılardır. The London and China Telegraphs, Cape Argus, Standart and Mail, Cape Town Daily News gibi gazeteler farklı nüshalarında Ebubekir Efendi'nin faaliyetlerine yer vermiş, bazı nüshalarında da doğrudan onun çalışmalarından söz edilmese bile bölge Müslümanları hakkında yaptıkları yayınlarla dolaylı olarak bu faaliyetlere gönderme yapmışlardır. Gazetelere göre Güney Afrika'da, özellikle de Cape Town'da bir yandan Müslümanların sayısı artarken diğer yandan da Ebubekir Efendi'nin Müslümanlar üzerindeki etkisi artmaktaydı. Müslümanlar hac için Mekke'ye giderken İstanbul'a da uğrayıp Halifeyi ziyaret ediyor ve Cape Town'daki Müslümanlara gösterdiği ilgi için ona teşekkür ediyorlardı. Yine bu gazetelerin haberlerine göre bölgede Avrupalı olmayan halklar için kurulan kiliseler aktif bir faaliyet göstermezken bu halklar arasında İslamiyet hızla yayılıyordu. İngiltere ve Güney Afrika'daki İngiliz idaresi bu yayılmaya karşı çıkmak zorundaydı. Güney Afrika Müslümanlarının mezhebini değiştirmek için gelen bir misyoner olarak nitelendirdikleri Ebubekir Efendi'nin başarılı olamayacağını iddia ediyorlardı.⁴¹⁴ Bu yayınlar Ebubekir Efendi'nin faaliyetlerinin boşa gitmediğinin ve İngilizleri rahatsız edecek düzeyde başarıya ulaştığının bir göstergesi olarak oldukça önemlidir.

Bu yayınlardan da anlaşılacağı üzere aslında Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'daki faaliyetleri daha Abdülhamid tahta çıkmadan bazı önemli sonuçlar vermişti. Nitekim kendisi de ilk raporundaki ümitsizliğinden farklı olarak 1876 yılı Haziranında yeğeni Ömer Lütfi Efendi'ye gönderdiği bir mektupta elde ettiği bazı başarılarından söz etmişti. Bu mektupta on üç yıl içinde yaptıklarının semeresini aldığını ve artık bazı öğrencilerinin bölgeye dağılarak yeni kız ve erkek okulları açtığını yazıyordu. Ebubekir Efendi'nin yazdığı kitapların çoğaltılarak bu okullarda okutulduğundan memnuniyetle söz ediyordu. En önemli başarılarından biri de bölgede ayrılık kaynağı olan sahte imamların onun çalışmaları sonucunda halkın gözündeki itibarlarını kaybetmeleriydi.⁴¹⁵ Onun ayrılıkları ortadan kaldırmak konusunda son derece dikkatli davrandığının delillerinden biri ve belki de en önemlisi, o dönemde Şafii'lik ve Hanefi'liğin adeta ayrı birer dinmiş gibi önemli bir ayırım noktası olarak görüldüğü⁴¹⁶ Güney Afrika'da hiçbir zaman

---

⁴¹² Gençoğlu, *Ottoman Traces in Southern Africa*, s. 144

⁴¹³ "The Mussulmans at the Cape", a.g.e.

⁴¹⁴ "The Mussulmans at the Cape", a.g.e.; Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 216-217

⁴¹⁵ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 221-222

⁴¹⁶ Gençoğlu, *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*, s. 68

ayrı bir Hanefi camii kurmamış olmasıdır.⁴¹⁷ Cape Town'daki ilk Hanefi cami onun ölümünün ardından öğrencileri tarafından kurulmuştur.⁴¹⁸

3.1.2. Sultan II. Abdülhamid Dönemi Faaliyetleri

II. Abdülhamid'in tahta çıkışı Güney Afrika'daki faaliyetlere yeni bir ivme kazandırdı. Onun tahta çıkışını takip eden aylarda Ebubekir Efendi Beyan'üd-Din ve Merasis'üd-Din adlı kitaplarının basılması için Osmanlı Maarif Nezaretine müracaat ettiyse de iki kitabın basım masraflarının toplamda 65 bin kuruşluk masraf çıkabileceği gerekçesi ile bu müracaat önce reddedildi. Bunun üzerine Ebubekir Efendi on üç yıl aradan sonra ilk kez 1876 yılı sonlarında İstanbul'a gelerek kitaplarının basımı için yetkili mercilerle görüşmeler yaptı. Sonuçta bu iki kitabın basımının 23.660 kuruşa yapılabileceği hesaplanarak kitaplardan bin beş yüzer adet bastırılması ve masrafların Osmanlı maliyesinden karşılanması Şura-yı Devletçe kararlaştırıldı. Bir hafta sonra 10 Ekim 1877'de bu karar II. Abdülhamid tarafından da onaylandı.⁴¹⁹ Zaten Ebubekir Efendi İstanbul'a geldiğinde Sultan'la görüşmüş ve kitaplarını takdim etmişti. II. Abdülhamid bu kitaplara büyük ilgi göstermişti.⁴²⁰ 93 Harbi'nin sıkıntılı günlerinde böyle bir kararın alınmış olması Ebubekir Efendi'nin faaliyetlerine verilen önemin bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Bu kitaplar Güney Afrika ve çevresindeki kamu diplomasisi faaliyetlerinin önemli bir parçasıdır. Ebubekir Efendi'nin kitaplarına bu önemi kazandıran unsurlardan biri bu kitapların Afrikaanca yazılmış üçüncü ve Arap harfleriyle yazılmış Afrikaanca ilk kitap olmasıydı.⁴²¹ Afrikaanca, Felemenkçenin Güney Afrika'da konuşulan bir lehçesiydi. Güney Afrika halkı doğal olarak Türkçe bilmiyordu ve pek azı Arapça konuşabiliyordu. Bu durumda halka etkili bir şekilde ulaşmak için "çoğunluk tarafından konuşulan dili bilmek ve ona hâkim olmak gerektiğini" anlayan Ebubekir Efendi yedi ay ciddi bir şekilde çalışarak Afrikaancayı bu dile çeviri yapacak ve bu dilde yukarıda sözü edilen kitapları yazacak kadar hâkim olmuştu.⁴²²

Ebubekir Efendi'nin 29 Haziran 1880 tarihinde vefat etmesinden sonra onun görevini bir süreliğine oğulları Ahmet Ataullah Bey ve Hişam Nimetullah Efendi devraldysalar da Ahmet Ataullah Bey'in Kimberley'e ve Hişam Nimetullah Efendi'nin de Port Elizabeth'e taşınmaları sonucunda Cape Town'daki faaliyetler sekteye uğradı. Ancak Ebubekir Efendi'nin evlatlığı ile evli olan Mekkeli Hafız Mustafa Efendi ve onun mezhep farklılığı sebebi ile okuldan ayrılmak zorunda

---

⁴¹⁷ Tayob, a.g.e., s. 33

⁴¹⁸ Gençoğlu, *Ottoman Traces in Southern Africa*, s. 151

⁴¹⁹ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 222-223

⁴²⁰ Gençoğlu, *Ottoman Traces in Southern Africa*, s. 159

⁴²¹ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 229

⁴²² Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 224

kalmasından sonra II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Hacı Mahmud Fakih Emin Efendi ve onun vefatından sonra da oğlu Muhammed Derviş Efendi devam ettirdi.⁴²³

Bu okulun dışında yukarıda sözü edilen ve Ebubekir Efendi'nin eşi Tahora Saban Hanım tarafından kurulan kız okulunun da Ebubekir Efendi'nin vefatından sonra eğitime devam ettiği bilinmektedir. Bir süre Cape Town'lu Müslümanların kurdukları bir komite tarafından işletilen okul mali sıkıntılarla baş edemeyince çareyi II. Abdülhamid'e başvurmakta buldu. Eylül 1894'te Londra Büyükelçiliği aracılığı ile Sultan'a iletilen dilekçede önce okul hakkında bilgi verilmiş, okulda 80 öğrencinin eğitim gördüğü ve maddi açıdan son derece büyük zorluk içinde olduğundan söz edilmişti. Komite bu sebeple Osmanlı Devleti'nin okuldaki öğretmenlere maaş yardımında bulunmasını talep ediyordu. Londra Büyükelçiliği bu talebin kabul edilmesi halinde dünyanın her tarafından benzer isteklere yol açacağı gerekçesi ile olumsuz görüş belirterek bu talebi Sultan'a ilettiler. Dönemin Londra Büyükelçiliği Müsteşarı olan Abdülhak Hamit (Tarhan) de konu ile ilgili gönderdiği raporda Büyükelçi ile benzer görüşleri paylaştığını belirtmiş ancak devamında "[...] bu isteklerin yerine getirilmesi söz konusu Müslümanların Hz. Halifeye olan muhabbet ve bağlılıklarını arttırmak ve sağlamlaştırmak gibi faydelerinin bulunduğu da aşikârdır." şeklindeki ifadesi ile konunun bir başka ve bu çalışma açısından önemli noktasına dikkat çekmiştir. II. Abdülhamid'in bu talebe verdiği karşılık konusunda bilinen bir belge olmamakla birlikte 1898 yılında Servet gazetesinde okulun resminin "Padişahın yardım ettiği" bir okul olarak sunuluyor olması talebe olumlu cevap verildiği ihtimalinin ağır basmasına sebep olmaktadır.⁴²⁴ Ancak bu konuda elde kesin delil niteliğinde bir belge bulunmadığı için kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

Güney Afrika'daki Osmanlı eğitim faaliyetleri Cape Town'da başlamış ve orada yoğunlaşmış olsa da başka yerler de tamamen boş bırakılmış değildi. Günümüzde yine Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde kalan ve özellikle geçmişte elmas madenleri sebebi ile önemli bir ekonomik faaliyet merkezi olan Kimberley şehri de Osmanlı Devleti'nin faaliyet yürüttüğü bir yerdi. Buradaki faaliyetler şehrin coğrafi özellikleri sebebi ile daha geç başladı. Zira bu şehir Cape Town gibi sahilde değil, denizden yaklaşık altı yüz kilometre içerdeydi.

Kimberley'deki faaliyetlerin ilk yürütücüsü Ebubekir Efendi'nin en büyük oğlu olan Ahmet Ataullah Bey idi. Kimberley'deki Müslümanlar 1887'de Osmanlı Devleti'nin Londra Büyükelçiliğine müracaat ederek Arapça, İngilizce, Afrikaanca ve Urduca bilen⁴²⁵ ve dini ilimlere de vakıf olan Ahmet Ataullah Bey'in kendilerine muallim olarak görevlendirilmesini, maaşının da Osmanlı Devleti tarafından ödenmesini talep ettiler. Bu talebe uygun olarak görevlendirilen Ahmet

⁴²³ Gençoğlu, *Güney Afrika'da Osmanlı İzleri*, s. 76-77

⁴²⁴ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 250-251

⁴²⁵ Gençoğlu, *Ottoman Traces in Southern Africa*, s. 206

Ataullah Bey bu görevde bulunduğu sürece oldukça başarılı olarak II. Abdülhamid tarafından nişan ve unvanlarla taltif edildi.⁴²⁶ Ahmet Ataullah Bey 1899'da Boer Savaşı sebebi ile Kimberley'den ayrıldı ve Cape Town'da babasının kurduğu okulun müdürlüğüne tayin olundu. 1901 yılında Singapur'a Osmanlı konsolosu olarak tayin olunca Güney Afrika'dan ayrıldı.⁴²⁷

İnanç diplomasisi ve eğitim faaliyetleri kadar etkili olmasa da Osmanlı Devleti döneminde yürütülen faaliyetlerden günümüzde doğrudan etkisi görülenlerden biri de Osmanlı Kriket Kulübü'dür (Ottoman Cricket Club). Ebubekir Efendi'nin öğrencileri 1882 yılında o dönemde Güney Afrika'da en rağbet gören spor olan kriket oynayacakları bir kulüp kurdular. Osmanlı Devleti'nin desteği ile kurulan takımın armasında Osmanlı Devleti'nin üç kıtadaki varlığını temsil eden üç hilal bulunuyordu. İlk olarak 1914 yılında yerel ligde şampiyon olan takım inişli çıkışlı bir başarı grafiği ile günümüze kadar ulaşmayı başardı.⁴²⁸ Kulübün günümüzdeki etkisine aşağıda değinilecektir.

Genel itibarı ile bakıldığında Ebubekir Efendi'nin ve ardıllarının Güney Afrika'daki çalışmalarının, sonradan kamu diplomasisi olarak kavramsallaştırılan faaliyetler kapsamında değerlendirilebileceği görülmektedir. Onun Güney Afrika'ya gönderilmesinin resmi gerekçesine uygun bir biçimde en temel faaliyet alanı olarak inanç diplomasisi öne çıkmaktadır. Buna ek olarak açmış olduğu okuldaki eğitim faaliyetleri ile inanç diplomasisinin yanı sıra bir tür yerinde mübadele şeklinde eğitimi kamu diplomasisine hizmet edecek şekilde kullanmıştır. Diğer taraftan Güney Afrika'da uzun yıllar yaşadığını ve faaliyetlerini bizzat yürüttüğünü göz önünde bulundurduğumuzda bu çalışmalar aynı zamanda yurttaş diplomasisi kapsamında değerlendirilebilecektir.

3.1.3. Güney Afrika'daki Faaliyetlerin Bazı Sonuçları

Bu çalışmanın ilgili bölümünde belirtildiği üzere kamu diplomasisi kısa vadeli hedeflerden ziyade uzun vadeli bağlantılar oluşturmayı hedefler. Bazı zamanlarda sonuç alınması on yıllar sürebilir. Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid döneminde Afrika'da uyguladığı kamu diplomasisi faaliyetleri de bazen yukarıda belirtildiği şekilde hızlı sonuç verirken bazen de sonuçları yıllar sonra görülmeye başlanmıştır. Ayrıca kamu diplomasisinin sonuçlarını diğer etkenlerden soyutlayarak net bir şekilde gözlemlemek günümüzde bile mümkün değildir. Bu sebeple, öncesinde ve II. Abdülhamid döneminde Afrika'da yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin ne kadar etkili olduğu konusunda da tartışmasız bir sonuç elde edilememiştir. Ancak elde edilen verilere göre bu faaliyetlerin olumlu sonuçlar verdiği açık bir şekilde görülmektedir.

⁴²⁶ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 286-288

⁴²⁷ Uçar, *Güney Afrika'da Osmanlılar*, s. 316

⁴²⁸ Süleyman Beyazıt, "Şeyh-ül İslamın Kurduğu Kriket Takımı", *.tr dergisi*, (4), 2015, s. 101

Ebubekir Efendi'nin Cape Town'daki faaliyetlerinin Osmanlı Devleti lehine olumlu yansımaları sadece Afrika'dan değil başka taraflardan da geldi. Onun öğrencilerinden biri olan Hacı Muhammed Doulie⁴²⁹ 1871 yılında Londra'ya yerleşti. Orada Osmanlı Devleti lehine yaptığı çalışmalar bir yandan Afrika'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin bir çıktısı olurken diğer taraftan da yeni girdiler halini aldı. Doulie, bir yandan İngiliz gazetelerinde Osmanlı Devleti lehine yazılar yazarak kamuoyu oluşturmaya çalışırken bir yandan da II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünde İngiltere'de etkinlikler düzenleyerek Osmanlı Devleti'nin tanınırlığına katkıda bulundu.

Osmanlı vatandaşı olmayan Doulie 1890'lı yıllarda faaliyetlerini raporlar halinde doğrudan İstanbul'a göndermeye başladı. 13 Haziran 1895'te İstanbul'a gönderdiği bir raporda Cape Town'da yayınlanan İngilizce bir gazetede ki makale, Osmanlı Devleti lehine kullandığı ifadelerle oldukça ilgi çekicidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti Ermeni sorunuyla uğraşmaktaydı ve Ermeni komitacıların en büyük destekçilerinden biri 1892'de Gladstone'un başbakanlığında kurulan İngiliz Hükümetiydi. Hatta İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne savaş açma ihtimali bile konuşulur olmuştur. İşte söz konusu makale böyle bir ortamda net bir şekilde Osmanlı tezlerini destekleyerek bu yönde bir kamuoyu oluşturmaya çalışıyordu. Bu yazının aşağıya alıntılanan bölümü, kullanılan dengeli ancak uyarıcı üslubuyla dikkat çekicidir.

İngiltere savaş söyleminde çok ileri gitmiş olduğu için; Fransa ve Rusya devletleri kendisine verdikleri desteği çekseler bile savaş kararından dönecek gibi gözüküyor. Bunda; Fransa ve Rusya'nın hâlâ İngiltere'yi destekleyeceği ümidi, Osmanlı'nın bir tüfek bile patlatma imkânı elde edemeden İngiltere'nin zafer kazanacağı beklentisi mühim bir rol oynamıştı.

Ne yazık ki İngiltere, büyük devletlerden hiç birinin kendi düşüncesine katılmadığını göremiyerek; şimdiye kadar emsali gelmemiş, en büyük ve iftihar edilecek bir hükümdara sahip olan Türklerin işlerine müdahale etmesi üzüntü vericidir. İngiltere'de ruhban sınıfı büyük bir nüfuza sahiptir. Bunların, insanlığın hayır ve ihtiyaçları için var güçleriyle çalışmaları beklenirken; bu konularını istismar ederek; millet ve kavimler arasında daimî bir savaş ve kavga çıkarmaya çalışmaları son derece üzücüdür. İngiliz topları önünde Türk askerinin tek bir tüfek hattâ kurşun atamayacağı konusunda İngiliz gazetelerinde, İngiliz papazların görüşleri olarak yer alan haberler doğru değildir. Fransa ve Rusya'nın geri adım atarak İngiltere'yi yalnız bırakacağı da dünya kamuoyu tarafından beklenilmektedir. İngiltere bunları dikkate almalıdır. Ayrıca İngiltere Kraliçesinin milyonlarca Müslüman tebeası vardır. Bu Müslümanların savaş zamanı ne yapacakları da İngiltere tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Buna rağmen ruhban sınıfı hâlâ tahriklerine devam ediyorlar. Bu şerli fanatiklerin teşviklerine kapılıp da halkı savaşa sürüklemek insanlığa aykırıdır. Böyle bir felâketin önüne geçmek için Kraliçemizin henüz vakti vardır. Bu nedenle savaş arzu ve isteklerini engelleyeceği ümidi ile Kraliçemizin insanlık adına çatışma ve savaşları önlemesini temenni ediyoruz.⁴³⁰

Ancak gazetede ki yazı kadar ve hatta ondan daha dikkat çekici olan rapora Doulie'nin eklediği nottur. Bu notta Doulie Ermeni meselesi konusunda Osmanlı hükümetine “kesin tedbir almadan önce iyi düşünmesini ve İngiltere kamuoyunu ve halkını etkileme çalışması yapmasını”

⁴²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu isim “Develli” şeklindedir.

⁴³⁰ Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, s. 424

tavsiye ediyordu.⁴³¹ Bu, günümüzdeki karşılığı ile tam olarak kamu diplomasisi uygulaması tavsiyesiydi.

Osmanlı Devleti'nin yumuşak gücünün en önemli yansımalarından biri Hicaz Demiryolu'nun yapımında kendini gösterdi. Ekonomik, askerî ve siyasî amaçları olan ve ayrıntılı bir şekilde planlanan bu proje⁴³² sadece Osmanlı kaynakları ile değil, dünya Müslümanlarının sağladığı maddi destekle gerçekleştirildi. Yapım emri II. Abdülhamid tarafından 2 Mayıs 1900 günü verilen inşaata ancak 1 Eylülde başlanabildi.⁴³³ Bu tarihten itibaren de dünya Müslümanları projeye destek sağlamak için adeta yarışa başladı. Bu yarışa Güney Afrika Müslümanları da katıldı. Bu maksatla Hişam Nimetullah Efendi tarafından Hicaz Demiryolu Komisyonu kuruldu. Onun önderliğinde Güney Afrika'nın birçok yerinde benzer organizasyonlar, cami cemaatleri ve şahıslar tarafından yardımlar toplanıp demiryolu inşaatında kullanılmak üzere Osmanlı Devleti'ne gönderildi. 1909 yılına kadar Güney Afrika'dan gönderilen yardımların miktarı yaklaşık 200 bin sterline ulaştı. Güney Afrika'dan gelen bu yardımlar dönemin Osmanlı ve Güney Afrika gazetelerinde haberleştirildi. Bu yardımlar sebebi ile birçok kişiye Abdülhamid tarafından madalyalar gönderilirken Hişam Nimetullah Efendi de bu sayede İstanbul ile Güney Afrika Müslümanları arasındaki bağları güçlendirdi.⁴³⁴

Osmanlı Devleti ile Güney Afrika arasındaki bağlarla ilgili ilginç bir nokta da bu ilişkilerin Müslümanlarla sınırlı kalmamasıdır. 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sebebi ile Rusya sınırından göçmek zorunda kalan Musevilerin bir bölümü Güney Afrika'ya yerleşti.⁴³⁵ Balkan Savaşları sırasında Güney Afrika'nın Salisbury şehrinde yaşayan bu Museviler, Müslümanlarla birlikte Osmanlı Devleti'ne yardım gönderdiler. Yine bu Musevi cemaati I. Dünya Savaşı'nda Rumların İngiltere ile müttefik olmasını protesto amacıyla orada yaşayan Rumları boykot ettiler. Aradaki anlaşmazlık Musevi cemaatinin Rumlar tarafından İngiliz yönetimine şikâyet edilmesine kadar vardı.⁴³⁶ Günümüzde bile Güney Afrika'da Türkçe konuşabilen Museviler bulunmaktadır.⁴³⁷ Musevilerle ilgili bu örnek Güney Afrika'daki Osmanlı kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonuçlarının farklı bir boyutunu ortaya koymaktadır.

1911-1912'de İtalya – Osmanlı Savaşı belki de Güney Afrika'daki Osmanlı kamu diplomasisi faaliyetlerinin olumlu sonuçları konusunda zirve noktası oldu. Bu savaş sırasında

---

⁴³¹ Uçar, **Güney Afrika'da Osmanlılar**, s. 425

⁴³² Karpas, a.g.e., s. 473

⁴³³ Karpas, a.g.e., s. 472

⁴³⁴ Gençoğlu, **Ottoman Traces in Southern Africa**, s. 224-229

⁴³⁵ Gençoğlu, **Ottoman Traces in Southern Africa**, s. 293-294

⁴³⁶ Avram Galanti, **Türkler ve Yahudiler**, Tan Matbaası, İstanbul, 1947, s. 67, 79

⁴³⁷ Gençoğlu, **Ottoman Traces in Southern Africa**, s. 300

Güney Afrika Müslümanlarının Osmanlı Devleti lehine oldukça aktif bir şekilde çalışma yürüttükleri görüldü. Transvaal'da Hamidiye İslam Cemiyeti'nin merkezinde Eylül 1911'de geniş katılımlı bir toplantı yapan Müslümanlar, saldırgan İtalya'yı ve bu saldırganlık karşısında sessiz kalan İngiltere'yi protesto ettiler. Toplantının sonuç bildirgesinde İtalya'nın Türkiye'ye karşı gerçekleştirdiği saldırı "ahlak dışı, kanunsuz ve barbarca bir keyfî hareket" olarak nitelendiriliyor ve Güney Afrika Müslümanları tarafından protesto edildiği belirtiliyordu. Bildiriye göre bu eylem İtalya'nın takipçisi olduğunu iddia ettiği İsa'nın öğretilerine tersti. Toplantı katılımcıları İtalya'nın şeytani planlarını terk etmesini; Türkiye'nin şeref ve namus mücadelesinden zaferle çıkmasını ümit ediyordu.⁴³⁸

Aynı olay üzerine Cape Yarımadasındaki Müslümanlar da bir başka İslami cemiyet olan Anjuman İslam'da toplandılar. Bu hareketin lideri olan Adam Mohammed toplantıda Osmanlı Devleti'nin şanlı geçmişine dair bir konuşma yaptı. Bu toplantıda da İngiliz yönetiminin bu savaşa müdahil olması talebi tekrarlandı. Ancak bunun da ötesine geçilerek Johannesburglu 19 Müslüman Osmanlı Dışişleri Bakanlığına müracaat ederek Libya'daki savaşta Osmanlı ordusunda yer almak istediklerini resmi olarak bildirdiler.⁴³⁹

Şubat 1912'de Cape Town Müslümanları Güney Afrika Genel Valisine, İngiliz Dışişlerine ve Osmanlı Sadaretine gönderdikleri bir mektupla İtalya'nın İslam'ın kutsal beldesi Mekke'ye yaklaştıklarını ve bunun Müslümanların dini hassasiyetleri için son derece ağır bir hareket olduğunu bildirdiler. Mektuba göre bu durum Hac yolculuğunu da olumsuz etkileyecekti. Cape Town Müslümanları İngiltere'nin sorunun çözümü için İngiltere'nin gerekli diplomatik adımları atmasını istiyordu.⁴⁴⁰

Bütün bu örnekler Güney Afrika'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinin Osmanlı Devleti için olumlu sonuçlar verdiğini ve yaşanan sorunlarda Güney Afrika Müslümanlarının aktif bir şekilde Osmanlı Devleti'nin yanında yer aldığını göstermektedir. Ebubekir Efendi'nin 1863 yılı başında Cape Town'a ulaşmasıyla başlayan ve II. Abdülhamid döneminde artarak devam eden faaliyetler 1800'lü yılların sonlarından itibaren yukarıda görüldüğü şekilde sonuç vermeye başladı. Günümüzde de gerek Paarl Afrikan Dil Müzesi'ndeki Ebubekir Efendi'ye ayrılmış bölümde, gerekse de dönem dönem gazetelerde çıkan yazılarla⁴⁴¹ bu faaliyetlerin etkisi devam etmektedir.

---

⁴³⁸ National Archives of South Africa, SAB GG Vol. 1511 Ref. 49/120'den aktaran Serhat Orakçı, **A Historical Analysis of the Emerging Links Between the Ottoman Empire and South Africa 1861-1923**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Johannesburg - History, 2007, s. 74

⁴³⁹ National Archives of South Africa, SAB GG Vol. 1511 Ref. 49/123 ve National Archives of South Africa, SAB GG Vol 1513 Ref. 49/187'den aktaran Orakçı, a.g.e., s. 75

⁴⁴⁰ National Archives of South Africa, SAB GG Vol 1513 Ref. 49/205'ten aktaran Orakçı, a.g.e., s. 75

⁴⁴¹ Gençoğlu, **Güney Afrika'da Osmanlı İzleri**, s. 195, 210

Özellikle son yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti, Güney Afrika'da o dönemde gerçekleştirilen altyapı çalışmalarının üzerine kamu diplomasisi çalışmalarını inşa etmektedir. Yunus Emre Enstitüsü'nün Johannesburg Kültür Merkezi Eylül 2017'de dönemin Milli Eğitim Bakanı İsmet Yılmaz tarafından açılırken,⁴⁴² 2018 yılı Nisan ayında da iki ülke arasında "Eğitim İşbirliği Anlaşması" imzalandı.⁴⁴³ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı da Ebubekir Efendi'nin de mezarının bulunduğu Müslüman mezarlığının bakımı ve çevre düzenlemesi ile Nur-ul Hamidiye Camii'nin tadilatını kamu diplomasisi faaliyetleri kapsamında üstlenmiştir.⁴⁴⁴ Yukarıda sözü edilen Osmanlı Kriket Kulübü'nün 2018 yılı Ramazan ayı başlangıcında sosyal medya hesaplarından Türkçe olarak tebrik mesajı yayımlaması⁴⁴⁵ yine geçmişin günümüze hoş bir yansıması olmuştur. Bu tür faaliyetlerin günümüzde Türkiye'nin yumuşak gücüne katkıda bulunacağına şüphe yoktur. Bu katkının boyutlarının daha net bir şekilde anlaşılması ve kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında yönlendirici olması için Güney Afrika'da geniş çaplı saha araştırmasına dayalı akademik çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

3.2. Doğu Türkistan'daki ve Çin'deki Faaliyetler

3.2.1. Sultan II. Abdülhamid Öncesi Dönem (Doğu Türkistan'a Yönelik Faaliyetler)

19. yüzyıla zayıf bir devlet olarak giren Çin, günümüzde olduğu gibi o dönemde de dünya nüfusunun önemli bir bölümüne sahipti ve bu nüfusu ile büyük güçler için çok önemli bir pazardı. Osmanlı Devleti'nin Çin'e ilgisinin de ilk olarak, çok gerçekçi bir hedef olmasa da halifeliliğin nüfuzunu kullanarak bu pazardan pay almak için olduğunu ileri sürenler vardır.⁴⁴⁶ Ancak Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki karşılaştırmalı ekonomik durumu ve takip ettiği dış politika bir arada göz önünde bulundurulduğunda Çin'e yönelik ilginin politik olması akla daha yatkındır.

II. Abdülhamid öncesi Osmanlı dış politikası açısından Çin'in durumuna bakıldığında, o dönemde de Çin hâkimiyeti altında bulunan Doğu Türkistan'ın bu faaliyetlerin odak noktası olduğu görülmekteydi. Kadim Türk yurdu olan Doğu Türkistan tarih boyunca değişik Türk devletleri ile Çinliler arasında el değiştirmişse de çoğunlukla Türk hâkimiyetinde kalmış ve bu sayede Türk

---

⁴⁴² Milli Eğitim Bakanlığı, "Bakan Yılmaz, Güney Afrika'da Yunus Emre Enstitüsünün açılışına katıldı", (05.10.2017), (<http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-guney-afrikada-yunus-emre-enstitusunun-acilisina-katildi/haber/14654/tr>) (23.05.2018)

⁴⁴³ TRT, "Türkiye ile Güney Afrika arasında "Eğitim İş Birliği Anlaşması" imzalandı", (25.04.2018), <http://www.trthaber.com/haber/egitim/turkiye-ile-guney-afrika-arasinda-egitim-isbirligi-anlasmasi-izalandi-362473.html> (23.05.2018).

⁴⁴⁴ Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, "TİKA Başkanı Dr. Serdar Çam Güney Afrika'da", (t.y.)http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_baskani_dr_serdar_cam_guney_afrika%27da-32587 (23.05.2018).

⁴⁴⁵ <https://www.facebook.com/Ottoman-Cricket-Club-183016234860/>, (23.05.2018)

⁴⁴⁶ Mahmut Akpınar, "Emperyalizmle Mücadelede İç Ve Dış Politikanın Bir Enstrümanı Olarak II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti", *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 2012, s. 110

kimliğini korumayı başarmıştı. Diğer taraftan 751 Talas Savaşı ile başlayan İslamlaşma süreci ile bölge oldukça eski bir dönemde İslam coğrafyasının bir parçası olmuştu. Ancak 18. yüzyıldan itibaren yerel Türk beylerinin kendi aralarındaki çatışmalarından faydalanan Mançu hanedanı idaresindeki Çinliler 1757-1759'da Doğu Türkistan'ın kuzey bölgelerini, 1760 yılında da güney kısmını işgal etiler.⁴⁴⁷

Bu tarihten sonraki dönem Doğu Türkistan için isyanlar ve kısa ömürlü devletler tarihi olarak geçti. 1822'de Cihangir Han, Kaşgar merkezli bir ayaklanma başlattı ve çevredeki bazı şehirleri de ele geçirerek hâkimiyet sahasını genişletti. Ancak bu yönetim Çinliler tarafından 1827'de ortadan kaldırıldı ve Cihangir Han'a destek veren halka karşı katliam yapıldı. Arkasından daha baskıcı bir yapının kurulması yeni bir isyanın teşvik sebebi oldu.⁴⁴⁸ 1845 yılında bir başka büyük ayaklanma Mehmet Emin Han tarafından başlatıldı. Mehmet Emin Han, kısa bir süreliğine Kaşgar'da bir idare kurduysa bölgedeki varlığını sürdüremedi ve ardından başlayan Çin işgali 1863 yılına kadar devam etti. 1750 – 1862 yılları arasında bu büyük ayaklanmaların da içinde olduğu toplamda 42 isyan hareketi oldu. Bunlar içinde en başarılı olan 1862-1863 yıllarında çıkan büyük ayaklanma sonucunda bölgeden bütün Çinliler çıkarılarak Kaşgar, Yarkent ve Kuçar'da yeni yönetimler; sonrasında bunları birleştirmeyi başaran ayaklanmanın askeri lideri Yakup Bey (Yakup Han, Yakup Beg) önderliğinde yeni bir devlet kuruldu.⁴⁴⁹

Yakup Bey'in Kaşgar Hanlığını İngiltere'nin yanı sıra Rusya da tanıdı.⁴⁵⁰ 1868'de Rus ve İngiliz heyetleri yeni kurulan bu devletle iyi ilişkiler kurma niyetlerini göstermek amacıyla Kaşgar'ı ziyaret ettiler. Ruslar daha önce Çinlilerle Kaşgar'da konsolosluk açma hakkını içeren anlaşmanın Yakup Bey tarafından da kabul edilerek uygulanmasını istiyorlardı. Bunun Yakup Bey tarafından reddedilmesi üzerine Ruslar bir yandan Kaşgar içindeki muhalefeti desteklerken bir yandan da Çin'i Kaşgar Hanlığına karşı kışkırtmaya başladı. Bu durum karşısında İngiltere devreye girdi. İngiltere için, Hindistan sömürgesi ile Rusya arasında tampon bölge vazifesi göreceğ bağımsız bir Türk devleti oldukça önemliydi ve Rusya'nın Orta Asya'da bu kadar güçlenmesi İngiliz çıkarlarına tersti. Bu durumu değerlendiren Yakup Bey 1869'da Hindistan'daki İngiliz elçiliğine bir heyet gönderdi. İngilizler bu heyete 1870 yılında Kaşgar'a gönderdikleri bir heyetle karşılık verdiler. Rusları doğrudan kışkırtmak istemeyen İngiliz yönetimi Kaşgar'la resmi bir anlaşma yapmadı. Ayrıca İngiltere'nin Kaşgar'ın yer altı kaynaklarını işlemek karşılığında silah

---

⁴⁴⁷ Hayati Aktaş, **İnsan Hakları Açısından Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Türkiye – Çin İlişkileri**, Derya Kitabevi, Trabzon, 2001, s. 27-30

⁴⁴⁸ Ahmet Rıza Bekin, **İpek Yolu**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1981, s. 32

⁴⁴⁹ Osman Kubilay Gül, "Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye Hazin Bir Göç Hikâyesi", **Turkish Studies**, 2 (1), 2007, s. 254; Mehmet Saray, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, 2. Baskı, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 133

⁴⁵⁰ Saray, a.g.e., 174-198

verme teklifi de kabul edilmedi. Ancak Kaşgar'ın Osmanlı Devleti'ne tabi olması konusunda uzlaşma sağlandı.⁴⁵¹

1871'e gelindiğinde Ruslar tarafından ele geçirilen Kulca dışında bütün Doğu Türkistan Yakup Bey yönetiminde birleşmiş oldu. Konumunun hassasiyetinin farkında olan Yakup Bey durumunu sağlamlaştırmak için bölgede Çin, İngiltere ve Rusya arasındaki rekabetten⁴⁵² faydalanarak devletin varlığını sürdürmeye çalıştı. Ancak Yakup Bey'in destek beklediği asıl güç Osmanlı Devleti idi. Bu döneme kadar Osmanlı Devleti ile Doğu Türkistan arasında bir ilişki kurulmasına yönelik önemli bir girişim olmamıştı. Bunda en önemli etken coğrafi şartların oldukça elverişsiz olmasıydı. Denize kıyısı olmayan bölge karayolu ile de oldukça uzak bir mesafede yer alıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğindeyse ulaşım imkânlarındaki gelişmelerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin yumuşak gücünü bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamasının da etkisi ile Doğu Türkistan ile Osmanlı Devleti arasında siyasi ilişkiler kurulmaya başlandı.⁴⁵³ Yakup Bey uluslararası alanda destek bulmak, içerde hâkimiyetine meşruiyet sağlamak, modern bir ordunun ihtiyacı olan teçhizat ve askeri eğitim ihtiyacını karşılamak için İslam âleminin merkezi konumunda bulunan İstanbul'un desteğine ihtiyaç duyuyordu.⁴⁵⁴ Osmanlı Devleti bu dönemde ciddi anlamda zayıflamıştı ve askeri bir güç olarak Doğu Türkistan'a verebileceği destek oldukça sınırlıydı. Ancak hilafet merkezi ve dönemin en büyük Müslüman devleti olarak Yakup Bey'e desteğini göstermesi, bir hanedana mensup olmayan Yakup Bey için özellikle içerdeki meşruiyetine dayanak olması açısından önemliydi.

Yakup Bey Osmanlı Devleti'nden destek istemek için yeğeni⁴⁵⁵ Seyyid Yakub Han Töre'yi 1868'de İstanbul'a gönderdi. Seyyid Yakub Han Töre aynı zamanda Hokand Hanı Hüdâyar Han'ı da temsil ediyordu. Yakub Han Töre, Hüdâyar Han ve Yakup Bey tarafından gönderilen hediyeleri Sultan Abdülaziz'e sundu. Sultan, Yakup Bey'e hükümdarlığının meşruiyet göstergesi olarak "nişan-ı âli Osmanî", tüfek ve Osmanlı ordu üniformalarından gönderdi. Sorunlu bir bölgede varlık mücadelesi veren Yakup Bey daha fazla yardım istemek için 1873'te Yakub Han Töre'yi bir kere daha İstanbul'a gönderdi. 16 Haziran 1873'te huzura kabul edilen Yakub Han Töre, Yakup Bey'in mektubunu Abdülaziz'e sundu. Bu mektupta Yakup Bey "... yüce katınızda kulluğumuzun kabulü ümidiyle bu mektubu göndermeye cüret ettik. Biz acizlerini de himaye ettiğiniz kullarınız arasına dâhil ile kapınızda hizmet edenlere ilâve buyurunuz ki bu vesileyle bizim de başımız dik olsun..."

---

⁴⁵¹ Nuri Yavuz, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi'nin Layihası", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 2003, s. 45

⁴⁵² Çağatay Gönder, "Kaşgar Emirliği'nin Osmanlı Devleti'ne Tâbiyeti", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 15(30), 2016, s. 7

⁴⁵³ Yavuz, a.g.e., s. 44

⁴⁵⁴ Gönder, a.g.e., s. 8

⁴⁵⁵ Mualla Uydu Yücel "Yakup Beg", *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, 43, (277-278), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013, s. 277

diyordu. Bu mektupla yapılan tâbiyet isteği Osmanlı yönetimi tarafından kabul edildi ve Yakup Bey'e çeşitli hediyelerin yanı sıra askeri malzeme desteği olarak 6 adet Krupp topu ile 200'ü yeni olmak üzere 1200 adet tüfek gönderildi. Ayrıca ordusunun eğitim ihtiyacını karşılamak için dördü muvazzaf, dördü emekli ve farklı alanlarda uzman sekiz personel de malzemelerle birlikte gönderildi. Heyet Kaşgar'a vardığında 100 pare top atışıyla karşılandı.⁴⁵⁶

Yakup Bey'e Kaşgar'da İngiliz elçisinin de hazır bulunduğu bir törende Osmanlı Devleti tarafından emirlik unvanı verildi ve Kaşgar Hanlığı Osmanlı Devleti'nin himayesine girdi. Bu törenin ardından Kaşgar Hanlığındaki camilerde hutbe Sultan Abdülaziz adına okutulurken para da yine onun adına bastırıldı. Ayrıca bayrak olarak da Osmanlı bayrağı kabul edildi.⁴⁵⁷

Yakup Bey'in Osmanlı Devleti ile tabiiyet ilişkisi sonraki yıllarda ve Abdülaziz'in ardından tahta çıkan Sultan V. Murad döneminde de devam etti. Yakup Bey V. Murad'ın tahta çıkışı üzerine yeni sultana biat için Yakup Han Töre'yi bir kere daha İstanbul'a gönderdi ancak bu yolculuk esnasında V. Murad'ın tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamid'in padişah olması üzerine biat ona yapılmıştır.⁴⁵⁸

3.2.2. Çin'e Yönelik II. Abdülhamid Dönemi Kamu Diplomasisi Faaliyetleri

3.2.2.1. İlk İlişki Kurma Çabaları ve Enver Paşa Heyeti

II. Abdülhamid döneminde Kaşgar Hanlığı ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişki artık tabiiyet ilişkisi olmayacaktı. Çünkü II. Abdülhamid'in tahta çıkmasının üzerinden fazla zaman geçmeden, 29 Mayıs 1877'de Yakup Bey aniden öldü. Onun ardından Kaşgar'da iç karışıklıklar ve iktidar mücadelesi başladı. Daha onun sağlığında Çinlilerle savaş başlamıştı ve Kaşgar orduları geri çekiliyordu.⁴⁵⁹ Yakup Bey'in çocukları arasında başlayan taht kavgaları ile Kaşgar Hanlığı iyice zayıfladı. Sonuçta Bey Kulu Beğ bu mücadeleden galip ayrıldıysa da 200 bin kişilik bir orduyla Kaşgar Hanlığını işgale başlayan Çinliler karşısında tutunamayarak önce Hokand'a iltica etti, sonrasında 1881'de İstanbul'da misafir edildi. Daha sonra II. Abdülhamid'in yaverlerinden Ali Bey'le Türkistan'a dönüp Çinlilere karşı savaştıysa da başarılı olamayarak Kaşgar'dan ayrıldı.⁴⁶⁰ Osmanlı Devleti ile Doğu Türkistan arasındaki ilişkiler bu dönemden sonra farklı bir boyutta gelişmeye başlayacaktı.

---

⁴⁵⁶ Gönder, a.g.e., s. 10-11

⁴⁵⁷ Gönder, a.g.e., s. 11

⁴⁵⁸ Gönder, a.g.e., s. 14

⁴⁵⁹ Yücel, a.g.e., s. 278

⁴⁶⁰ Yavuz, s.g.e., s. 46

Bazı kaynaklarda II. Abdülhamid'in Doğu Türkistan dışında kalan kadim Çin coğrafyasıyla olan ilk ilişkisinin 1899 Boxer İsyanı vesilesi ile olduğu⁴⁶¹ yazılmışsa da 1893 yılında II. Abdülhamid'e sunulan bir arızada, her gün altı yüz bin nüsha satılan Fransızca Petit Journal'den yapılan tercümeğe göre Pekin'deki camilerde dört beş sene öncesine kadar hutbelerde Abbasi halifesinin adı zikredilirken artık hutbelerin Osmanlı halifesi adına okunduğu ve her Cuma camilerde toplanan Çin Müslümanlarının halifeye dua etmekte olduğu belirtilmekteydi.⁴⁶² Boxer İsyanı'ndan altı sene önce böyle bir yazının gazetede yer alması II. Abdülhamid'le Çin Müslümanları arasındaki ilişkinin daha eski olması gerektiğini düşündürmektedir. Ancak bu düşünceyi destekleyecek somut belgeler bulunmamaktadır.

1899 yılında başlayan Boxer İsyanı'nın devam ettiği günlerde, 1900 yılı yazında, isyancılar Pekin'de ikamet eden Batılıları ve Japonları 55 gün boyunca rehin tutarken yabancılara ait binalara ve yabancı temsilciliklere de saldırdılar. Bu saldırılar esnasında Pekin'deki Alman Büyükelçisi Kettler de isyancılar tarafından öldürüldü. Bu ayaklanmada Müslümanlar da aktif bir şekilde yer aldılar. Müslümanların en önemli desteği Çinli Müslüman General Dong Fuxiang komutasındaki yine Müslüman Çinlilerden oluşan on bin kişilik kuvvetti. Yabancılar tarafından "10.000 İslami Ayaktakımı" olarak adlandırılan bu kuvvet kendilerine özgü başlıklar takarak kızıl ve siyah sancaklar taşıyorlardı.⁴⁶³ Günümüzde olduğu gibi isyanın yaşandığı o dönemde de dünya nüfusunun önemli bir bölümüne sahip olan Çin'de milyonlarca Müslüman yaşıyordu⁴⁶⁴. Yaşanan isyanın çıkarlarını zedelemesinden endişe eden emperyalist devletler bir yandan duruma müdahale ederken bir yandan da Osmanlı Devleti'nin Hilafet Kurumu vasıtası ile Çinli Müslümanlar üzerinde sahip olduğu nüfuzdan faydalanmayı uygun gördüler. Bunun için o dönemde büyük devletler içinde Osmanlı Devleti ile en yakın ilişki içinde bulunan Almanya aracılığı ile Halife Sultan II. Abdülhamid'den isyanın bastırılması için yardım istediler.⁴⁶⁵

Bu iş için Çin'e bir heyet gönderilmesi önce, muhtemelen maddi sebeplerle, uygun bulunmadıysa da sonrasında Osmanlı Hükümeti talebi "Alman İmparatorunca Hilafet-i İslamiye'den bu şekilde yardım istenmesi daha önce rastlanmamış bir muvaffakiyet" olarak gördü ve Çin'e bir nasihat heyeti göndermeye karar verdi. II. Abdülhamid'e göre Müslümanlara yönelik şeriat ve Kur'an hükümlerine uygun bir nasihat ancak ulemeden ve din adamlarından oluşan bir heyetin gönderilip oradaki durumu tespit etmesinden sonra etkili olabilecekti. Heyete katılacak

⁴⁶¹ İhsan Süreyya Sırma, **Çin Müslümanları ve Çin'e Seyahat**, 2. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 22

⁴⁶² Ayhan Özyurt vd., **Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, s. 113

⁴⁶³ Taha Toros, "Çin'e giden Nasihat Heyeti" **Yakın Tarihimiz**, (19), 1982, s. 292

⁴⁶⁴ Konu üzerinde çalışan akademisyenlerin Çin'deki o dönemin Müslüman nüfusu hakkında verdikleri bilgiler arasında büyük fark vardır. Toros (1978: 12) herhangi bir açıklama yapmaksızın 30 milyon rakamını verirken Sırma (1980: 165) Mısır'da yayınlanan al-Moayad Gazetesi'nin 22 Temmuz 1900 tarihli nüshasındaki bir yazıya dayanarak 70 milyon rakamını vermektedir.

⁴⁶⁵ Sırma, a.g.e., s. 20-22

kişilerin tespitinde zaman zaman değişikliklerin yapılması ve nihai kararın ancak yolculuktan beş gün önce verilebilmiş olması, ayrıca heyete başkanlık edecek kişiyi II. Abdülhamid'in bizzat seçmiş olması⁴⁶⁶ bu kişilerin rastgele seçilmediğini ve heyete verilen önemi göstermekteydi. Bu hassasiyet II. Abdülhamid bu nasihat heyetini oluştururken sadece Almanların isteğine uygun olarak oradaki karışıklıkların sonlandırılmasına yardımcı olmak niyetinde olmadığını, bunun dışında başka düşüncelerinin de olduğunu göstermekteydi. Nitekim heyetin Çin'e varmasından sonra yaşananlar da bu düşünceyi doğrular nitelikteydi.

II. Abdülhamid'in bu heyet için başkan olarak seçtiği Mirliya Enver Paşa dışında yine Abdülhamid'in emri ile Kolağası Yaver Ömer Nazım Bey heyete katıldı. Heyette bu subayların dışında din sınıfından Beyazıt Medresesi hocalarından Mustafa Şükrü Efendi ve Fetvahane görevlilerinden Kadı Hacı Tahir Efendi yer aldı. Heyetin asli görevlileri olan bu dört kişiden başka muhafız olarak Hamuslu Mahmut ve Hasan adlı Sarıklı Zuhaf Alayı'ndan iki er, tercüman Viçinço Kinyoli ve kızı ile birlikte hizmetçi olarak İstanbullu Mehmet Efendi de heyette yer aldılar.⁴⁶⁷ Böylelikle Çin'e gönderilecek dokuz kişilik nasihat heyeti tamamlanmış oldu.

Nasihat heyetine başkan olarak bizzat II. Abdülhamid tarafından Mirliya Enver Paşa seçildi. Enver Paşa'nın babası Osmanlı Devleti'ne sığınan Polonyalılardan olan Mustafa Celaleddin Paşa (Konstanty Borzecki) idi. Savaş meydanlarındaki askerî katkılarının yanı sıra yazdığı eserler ve yaptığı resimlerle de fikrî ve sanatsal alanda Osmanlı Devleti'ne önemli katkılarda bulunmuştu. Oğlu Enver Paşa da Galatasaray Lisesi'nden mezun olup sonrasında tahsiline Paris'te devam etmişti.⁴⁶⁸ Enver Paşa II. Abdülhamid'in en değerli yaverlerinden biriydi. Çin'e gidecek nasihat heyetinin başkanı olarak seçilmesinden önce birçok önemli görevde bulunmuştu. 1890'ların başında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nda askeri ataşe olarak bulunmuş, 1897 Türk-Yunan Savaşında önce elli kişilik Askeri Teftiş Heyeti'nin üyesi olmuş, savaşın zaferle bitmesinin ardından günümüzde Yunanistan sınırları içinde kalan Volos'taki askeri birliğin başına atanmış ve rütbesi generalliğe yükseltilmişti. İyi bir asker olan Enver Paşa II. Abdülhamid'in emri ile Selanik'te Türk olmayan nüfusun maneviyatını araştırmakla görevlendirilmiş, Balkanlar'da araştırmalar yaparak raporlar hazırlamıştı. Arapça ve Farsçanın yanı sıra İspanyolca da bilmesi, ayrıca iyi bir gözlemci olması sebebi ile 1898'deki İspanya-Amerika savaşında gözlemcilik yaparak rapor hazırlaması için Küba'ya gönderilmişti.⁴⁶⁹ Bu özellikleri ile Çin'e gönderilecek heyete başkan olarak Enver Paşa'nın seçilmesi son derece yerinde bir karar olarak görülüyordu.

---

⁴⁶⁶ Mehmet Çelik, "Panislamizim'in Etki Alanı Çerçevesinde Çin'e Gönderilen Enver Paşa ve Heyetinin Faaliyetleri", **Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (14), 2015, s. 264

⁴⁶⁷ Toros, a.g.e., s. 295

⁴⁶⁸ Jerzy S., Latka, **Lehistan'dan Gelen Şehit**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 17, 34, 36

⁴⁶⁹ Çelik, a.g.e., s. 264-265

Nasihat heyeti 18 Nisan 1901'de İstanbul'dan Rus bandıralı bir gemiyle yola çıkararak Süveyş'e kadar yolculuk yaptı. Orada Saksin isimli Alman gemisine geçerek yolculuğun geri kalanına o gemi ile devam etti. Yolculuğun bu bölümünün masrafları Almanya tarafından karşılandı. Yaklaşık bir buçuk ay süren yolculuk esnasında heyet üyeleri Çin'e ait haritaları inceleyerek ve Çin'deki olaylar hakkında bilgi edinerek zaman geçirdiler.⁴⁷⁰ Nasihat heyeti 4 Mayıs'ta Kolombo'ya, 10 Mayıs'ta da Singapur'a ulaştı. Enver Paşa görevi gereği, gittiği her yerde önce Alman görevlilerle temasa geçecekti. Alman İmparatoru'nun talebi üzerine görevlendirilen heyetin bu bölgedeki Alman görevlilerince karşılanıp iyi kabul görmesi gerekiyordu. Ancak heyet yolda iken Boxer İsyanı bastırılmış, dolayısıyla heyete de ihtiyaç kalmamıştı. Muhtemelen bu sebeple Almanlar artık heyete ilgi göstermiyordu. Hatta Singapur'da Alman Konsolosu ile görüşmesi gereken Enver Paşa, karşılanmak ve iyi kabul görmek bir yana, onu yerinde bulamadı. Bu türden resmi görüşmeleri yapamayan heyet gittiği yerde oranın Müslüman halkıyla görüşüp camileri gezerek zamanını değerlendirdi. Heyetin gelişinden haberdar olan Müslümanlar, kaldıkları otele gelerek kabileler halinde heyeti ziyaret etti ve uğurladılar.⁴⁷¹

Böylece güzergâhi üzerinde Müslümanların yaşadığı yerlere de uğrayan heyet yaklaşık bir ay sonra, 2 Haziran'da Şangay'a ulaştı.⁴⁷² Heyetin Çin'deki faaliyetleri hakkındaki bilgiler heyette yer alan Kolağası Yaver Ömer Nazım Bey'in tuttuğu notlardan ve özellikle Fransız arşivinde yer alan raporlardan öğrenilebilmektedir. Ömer Nazım Bey'in raporu daha çok Çin hakkında bilgi verirken Fransızların raporları heyetin yaptıkları, hatta bazen heyettekilerin moral durumları hakkında da bilgi vermektedir. Raporlardan anlaşıldığına göre Fransızlar heyetin gerçek niyeti hakkında şüphe içindeydiler. Çin'in kontrol altında tuttıkları bölgelerinde Müslümanlar da vardı ve bu bölgedeki Panislamist bir hareketten endişe ediyorlardı. Bu raporlardan birinde heyetten "Sultan'ın görünüşte Avrupa, Orta Doğu ve Uzak Doğu Müslümanları arasında mevcut olan ilişkileri daha çok geliştirmek için görevlendirdiği, fakat asıl gayesinin ne olduğu iyice bilinmeyen bir Türk heyeti..." olarak söz ediliyordu.⁴⁷³ Yine bu raporlardan heyetin başkanı olan Enver Paşa'nın bu görev için yeterince hazır olmadığını çıkarmak mümkündür. Şangay'daki Fransız görevlinin Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgeye göre Enver Paşa "... Çinli dindaşlarının sayısı, dağılımı ve kuvvetleri hakkında, en ibtidai bilgilerden bile mahrum..." durumdaydı. Görevi hakkında net bir talimat almadığı için endişeliydi. Ancak bir sonraki paragrafta Enver Paşa'nın belki de asıl gayesi ortaya konulmuştu. Enver Paşa uzun zamandır ihmal edilmiş olan Müslüman halklara bir heyecan getirecek ve "süslü «Hilal» sancağını" gösterecek Türk konsoloslukları ile özellikle ateşli Müslümanların yoğun olduğu bölgelerde "hareket ışıkları saçan merkezler" kurulmasının faydası

⁴⁷⁰ Çelik, a.g.e., s. 267; İhsan Süreyya Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği Enver Paşa Hey'eti Hakkında Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (4), 1980, s. 163

⁴⁷¹ Çelik, a.g.e., s. 267

⁴⁷² İhsan Süreyya Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği Enver Paşa Hey'eti Hakkında Bazı Bilgiler", *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, (4), 1980, s. 163

⁴⁷³ Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği", s. 161

hakkında konuşuyordu.⁴⁷⁴ Düşünce aşamasından öteye geçemeyen bu merkezlerin tam olarak neyle görevli olacakları ve nasıl çalışacakları hakkında ayrıntılı bir bilgi yoktur. Ama Enver Paşa'nın Çin'deki görevi, II. Abdülhamid'in genel dış politikası ve "sancağın gösterilmesi", "hareket ışıkları saçan merkezler" ifadeleri o günün şartlarında bir tür kamu diplomasisi uygulayacak kurumlardan söz edildiğini düşündürmektedir.

Heyet, Almanlardan bekleyip göremediği ilgiyi Fransızlardan gördü. Enver Paşa kendisine karşı nazik davranma gereği bile duymayan ve onlar tarafından kendi ifadesi ile "alçakça terkedildiği" Almanlara borçlu kalmamak için yolculuk masraflarının ödenmesini İstanbul'dan istedi.⁴⁷⁵ Yukarıda belirtildiği üzere heyetin yolculuk masrafları Almanya tarafından karşılanmıştı.

Heyet Çin'de 20 gün kaldıktan sonra 22 Haziran 1901'de Vladivostok üzerinden İstanbul'a dönmek üzere Şangay'dan ayrıldı. Heyeti uğurlamaya sadece Fransızlarla Rusların gelmesi, Almanların ve İngilizlerin bu uğurlamada bulunmamaları dikkat çekicidir. Almanların bu tavrı anlaşılır değildir. Her ne kadar Çin'de bu heyete ihtiyaçları kalmamış olsa da o dönemde Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olan bu devletin temsilcilerinin heyetin uğurlanmasına katılmamaları elbette Fransız diplomatların da gözünden kaçmamıştı. İngilizlerin yokluğu ise heyetten beklentilerinin karşılanmamış olması ile alakalı olabilir. Zira İngilizler bu Osmanlı heyetini kendi himayelerinde Hindistan'daki Müslüman bölgesinden geçirmenin onlara bu bölgede avantaj sağlayacağını düşünüyorlardı. Halife ile aralarında iyi ilişkiler intibayı vererek Hindistan Müslümanları arasında kendilerine karşı İslamcı bir hareketin gelişmesi ihtimalini azaltacakları gibi bölgede kendisini tek İslam emiri olarak tanıtmaya çalışan Afgan Emiri'ne karşı da daha güvende olacaklardı. Diğer taraftan heyet Rusya etkisindeki Türkistan üzerinden giderek orada Osmanlı etkisini güçlendirse, bölgede Rusya ile güç mücadelesi içinde olan İngiltere için yine olumlu bir durum ortaya çıkabilirdi.⁴⁷⁶ Ama Enver Paşa ve beraberindekilerin bu güzergâhlardan hiçbirini takip etmemesi İngilizlerin uğurlamada yer almamasında muhtemelen etkili oldu. Yukarıdaki değerlendirmeler Fransa'nın Çin'deki büyükelçisine aitti ve yazılanlar Fransızların Osmanlı Devleti'nin bölgedeki yumuşak gücünün gayet farkında olduklarını göstermekteydi. Nitekim heyete gösterilen Fransız ilgisi de bu sebepten olmalıydı.

Heyetin yola çıkışını ülkesinin Dışişleri Bakanlığına bildiren Fransız elçilik raporu heyet hakkında bazı önemli bilgi ve düşünceleri de vermektedir. Raporun bu çalışmanın konusu açısından önemli olan bir bölümünü aynen alıntılanmak faydalı olacaktır.

---

⁴⁷⁴ Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği", s. 162

⁴⁷⁵ Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği", s. 161

⁴⁷⁶ Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği", s. 168-169

Enver Paşa, Çin'in diğer bölgeleri hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı gibi, Çin'in iç bölgelerindeki dindaşlarının kendisine gösterdikleri ilgiden de habersizdir. O, Şangay'a vardığı zaman, Çin Müslümanları meselesi hakkında o kadar bilgisizdi ki, bu konuyu inceleyen bazı kitapları kendisine vermeğe mecbur olduk. Üstelik en ibtidai bir şekilde bile olsa, İslam Dini'ne bağlı olan Çinlilerin sayıları, kuvvetleri, teşkilatlanmaları ve bu toplumun siyasi alanda olan önemi hakkında en ufak bir malumat sahibi değildi. Nitekim o, "Sultan'ın Elçisi" sıfatıyla Çin müslümanları arasında kazandığı büyük prestiji ve onlar üzerinde yapılabilecek tesirleri ölçebilecek fırsatı dahi bulamamıştır. Zira o, biz Avrupalıların Şangay'daki malikânelerimizin dışına çıkmamıştır.

Bu arada, Şangay'daki Çin ırkına mensup olan Müslümanların nasıl onun etrafında candan toplandıklarını ve nihayet ihtiyaç olduğu takdirde, mahallî idarecileri onların lehine hareket etmeye davet edebileceğine inandıkları ve kendilerinden olan yabancı bir devlet adamını (mandarin) bulduklarından ne kadar mesut olduklarını hayretler içinde müşahade ettiğimi söylemeliyim. [...] Ben kesinlikle şu kanaatteyim ki Almanya gibi girişken bir millet, Çin müslümanları üzerindeki tesirinden dolayı Sultan'ı olayların dengesine, kendi lehine ağırlığını koymak için kazanabilir. Ve şayet siyasi-dini heyetler, düzenli bir şekilde Çin'in iç bölgelerine gönderilse, Sultan'ı kazanan bu milletin elinde, kendi siyaseti için muazzam bir alet olacaktır; ve eminim ki, bu şartlar altında çıkacak olan bir müslüman ayaklanmasına, Çin Hükümeti karşı koyamayacaktır.⁴⁷⁷

Genel olarak nasihat heyetinin Çin'deki faaliyetleri hakkında yukarıda yazılanların dışında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Dönemin Alman, Fransız ve İngiliz gazetelerinde heyet vesilesi ile yer alan yazılar, Osmanlı Sultanının Çin Müslümanları üzerindeki etkisinin bu devletlerce bilindiğini ve bu etkiyi her devletin kendi lehine kullanmaya çalıştığını göstermektedir.

Alman *Der Ostasiatische Lloyd* gazetesi Enver Paşa'nın, bütün Çinli Müslümanların Halife'ye bağlı olduklarına, onu manevi liderleri olarak tanıdıklarına ve hatta iç siyasi konularda bile Halife'nin etkisinin olduğuna kanaat getirdiğini yazıyordu. İngiliz *North China Daily News* gazetesi ise bir yandan II. Abdülhamid'in nüfuzunu inkâr etse de bir yandan da "Sultanın adı Çin'de o derece iyi tanınmaktadır ki İmparatorluğun (Çin İmparatorluğu) bütün camilerinde her gün okunan dualar, onun adına okunmaktadır" diyerek bu nüfuzu kabul ediyordu. Bu bilgileri veren Fransız *l'Echo de Chine* gazetesi İngiliz etkisine karşı Çinli Müslümanların hilafete bağlılığını desteklemekte ve İngiliz taraftarlığına karşı Çinli Müslümanları İslam âlimi Maverdi'nin *el-Ahkâmus'sultâniyye* adlı eserine atıfta bulunarak uyarıyordu. Bu yazıya göre ırkı ve vatani ne olursa olsun bütün Müslümanlar düşüncelerinde ve hareketlerinde Halife'ye itaat etmek zorundaydı. Bu itaatten kaçınanlar kanuna karşı kusur ettiğinden günahkâr ve bu itaati düşünce ve hareketiyle reddedenlerse kâfir olacaktı. Halife'ye itaat etmeyip Çin İmparatoruna ya da İngiliz Kralına saygılı bir tebaa olduğunu övünerek ilan edenler artık Müslüman olmayacaktı.⁴⁷⁸

Çin'de yayımlanan bu gazetelerdeki olumlu ya da olumsuz haberler Osmanlı Sultanının bölge Müslümanları üzerindeki etkisini ortaya koymaktaydı. Osmanlı Devleti, kaynağını hilafetten, dünyadaki en büyük bağımsız Müslüman ülke ve Türkistan halkı ile aynı millettten olmaktan alan

⁴⁷⁷ Sırma, "Sultan II. Abdülhamid'in Çin'e Gönderdiği", s. 164-165

⁴⁷⁸ Sırma, *Çin Müslümanları ve Çin'e Seyahat*, s. 35-36

bir yumuşak güce sahipti. Yukarıda görüldüğü gibi Kaşgar Emirliği'nin bağımsızlığı sürecinde Doğu Türkistan'da ve Boxer isyanı sonrasında Çin'de bu yumuşak güçten etkin bir kamu diplomasisi için faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetlerden net somut sonuçlar alınamamış olması Sancak'ın⁴⁷⁹ "Sert ve yumuşak gücü birbirlerinin alternatifi olarak değil aksine tamamlayıcısı olarak değerlendirmek gerekir. Bununla birlikte hangi güç çeşidinin öncelikle kullanılacağı meselesi söz konusu ülkenin sahip olduğu güç unsurları ile alakalıdır." cümleleri ile açıklanabilir. Osmanlı Devleti'nin günün şartlarında o bölgede sert güç unsurlarına başvurması mümkün değildi.

Buna ek olarak, nasihat heyeti aceleye gelmiş bir girişim gibi görünmektedir. Her ne kadar heyete başkanlık eden Enver Paşa yabancı ülkelerde de bulunmuş tecrübeli bir subay olsa da bu sefer için hazır olmadığı anlaşılmaktadır. Hızlıca alınan bir kararla heyetin oluşturulması ve onun heyete başkan olarak seçilmesi Enver Paşa'ya görevi için hazırlanma imkânı bırakmamıştır. Bu sebeple, bazı Çinli Müslümanlarla görüşme imkânı bulmuşsa da görevin resmî ya da gayri resmî unsurları açısından bakıldığında nasihat heyetinin başarılı bir çalışma olduğunu söylemek zordur. Zira heyet Çin'e ulaştığında Boxer isyanı bastırılmış olduğu için heyetin resmî görevi olan Çinli Müslümanlara nasihat ederek onları isyandan alıkoymak gibi bir durum söz konusu olmamıştır. Bu çalışma açısından daha önemli olan ve Fransız raporlarına yansıyan gayri resmî görevi açısından bakıldığında ise heyetin Çinli Müslümanlar ile yeterince yakın ilişki kuramadığı, dar bir alanda kaldığı ve bölge hakkında gerekli bilgiye de sahip olmadığı için önemli bir faaliyet yürütemediği görülmektedir. Ancak bu ilk temasın ardından aşağıda sözü edilecek olan çalışmaların gelmesi bu heyetin bir öncü olduğunu ve bu heyetle birlikte Çin'deki Müslüman varlığının büyüklüğü ve Osmanlı Devleti'ne sağlayabileceği potansiyel gücün farkına varıldığını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında tam olarak hedefine ulaşamamış bir girişim olsa da nasihat heyetinin bazı faydalar sağladığı söylenebilir.

3.2.2.2. Pekin Hamidiye Üniversitesi (Darû'l Ulûm-il Hamidiyye)

Enver Paşa heyeti sonrasında Osmanlı Devleti'nin Çin'e yönelik ilgisi daha da artmıştır. II. Abdülhamid'in Çin'e yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri de aslında Enver Paşa heyeti ile başlamış sayılabilir. Ancak biraz aceleye gelmiş olan bu heyetten sonra bu faaliyet daha programlı olarak yürütülmeye çalışıldı. *Dinlemenin* bütün etkili kamu diplomasisi faaliyetlerinin temeli olarak görüldüğü çalışmanın ilgili başlığında anlatılmıştı. İşte Osmanlı Devleti de Çin'de öncelikle dinleme faaliyetine başvurdu.

---

⁴⁷⁹ Kadir Sancak, "Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında II. Abdülhamid'in Uzak Doğu'daki Faaliyetleri", *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 4

Enver Paşa heyetinden bir sene sonra, 1902 yılında bu sefer Muhammed Ali adında bir Osmanlı vatandaşı II. Abdülhamid tarafından Çin'e gönderilerek oradaki Müslümanlarla yeni bir temas kuruldu. Muhammed Ali, Çin'de Wang isimli bir imamın misafiri olarak faaliyetlerini oradan yürüttü. Muhammed Ali'nin faaliyetleri hakkında fazla bilgi yoktur. Onun hakkındaki bilgileri Sırma'nın kitabında yer verdiği bir Fransız arşiv belgesinden öğrenmekteyiz:

İstanbul'da olan Muhammed Ali, İstanbul mollalarının elbisesini giymekte, ve kendisine Uzak-Doğu'daki dindaşlarını ziyaret etmek için, tatile çıkmış bir "turist hoca" süsü vermektedir. O, bundan dört sene evvel de, muhtemelen aynı görevle, buralara kadar gelmiş, ve Malezya, Siam, Kosişin ve Japonya'yı ziyaret etmiştir. O şimdi, İstanbul'dan itibaren, Bombay, Singapur, Batavia, Bangkok, Saigon ve Şangay'a uğradıktan sonra gittiği Japonya'dan geliyor. Türkiye'nin Bombay konsolosluğu tarafından kendisine verilen ve Batavia konsolosluğunda vize ettirilmiş olan normal bir pasaport taşımaktadır.

[...]

Muhammed Ali, fevkalade Arapça konuşmakta, ve bu, onun, buradaki Kur'an okuyabilmek için Arapça öğrenmiş olan Müslüman liderleriyle kolayca anlaşmasını sağlıyor. Muhammed Ali, biraz da İngilizce bilmektedir ki, bu lisanı, yaptığı seyahatlarda öğrendiğini söylüyor. Görevinin asıl gayesi hakkında çok ihtiyatlıdır. O bu arada, M. Bonin'e İstanbul Hariciye Bakanlığında bir memur olan Hakkı Bey'le direkt temasta olduğunu ve topladığı bilgileri ona gönderdiğini bildirmiştir. Muhammed Ali, Sultan'ın şimdiye kadar Yunnan ve Kaşgar Müslümanlarından başka, Çin'in diğer bölgelerine yayılmış olan ve henüz kullanılmamış, muazzam bir güç olan Müslümanlardan habersizdi. Muhtemeldir ki, Enver Paşa misyonu, bu konuda uyarıcı olmuş, ve Muhammed Ali'nin dini karakteri, mütevazı yaşantısı ve keskin zekası, şüphesiz ona kalabalık ve resmi heyetiyle gelen şaşalı generalin yapamadığı bazı şeyleri görme ve söylemeyi sağlıyor.⁴⁸⁰

Ancak bu raporda sözü edilen Muhammed Ali'nin kim olduğu ve görevi hakkında yeterli bilgi yoktur. 21 Aralık 1899 tarihli Hariciye Nezaretine sunduğu bir dilekçeden anlaşıldığına göre o, Fatih Beş Kurşunlu Medresesi'nin öğrencilerinden biridir. Söz konusu dilekçede Muhammed Ali "Japonya'nın Yokohama bölgesine ticaret için giden Müslüman ahalinin çok kalabalık olması dolayısıyla orada cami ve kabristan yapılması için mahallî idareden ücretsiz yer istenmesi ricasını Hariciye Nezaretine iletmişti." Bu talebin iletildiği yer olan Meclisi Vükela, Muhammed Ali'nin hal ve amacı ile kimliğinin doğruluğunun net olmadığı gerekçesi ile öncelikle bunların kontrol edilmesini istemişti.⁴⁸¹

Muhammed Ali'nin Halife tarafından görevlendirildiği konusunda net bir belge olmadığı için bu konuya şüphe ile yaklaşılabilir. Ancak bu dönemden sonra Çin Müslümanları arasında Osmanlı Devleti daha bilinir olduğu gibi Halife'nin saygınlığı da artmış olacak ki yüzyıllardan beri Hac için doğrudan Çin'den Hicaz'a seyahat etmekte olan Müslümanlar artık önce İstanbul'a uğrayıp sonrasında Hicaz'a gitmeye başladılar. Bu şekilde İstanbul'a ilk gelen Çinli Müslümanlardan biri Muhammed Ali'nin Çin'e gittiği dönemde misafiri olduğu Pekin Niujie Camii imamı İmam

⁴⁸⁰ Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, s. 155-156

⁴⁸¹ Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1995, s. 375

Abdurrahman (Wang Haoren) oldu. Mating Yuan isimli öğrencisi ile birlikte hacca gitmek üzere 1906 yılı sonunda yola çıkan İmam Abdurrahman, II. Abdülhamid'in daveti üzerine İstanbul'a geldi.⁴⁸² Muhammed Ali'nin Çin'deki evsahibine yapılmış olan bu davet, onun II. Abdülhamid ile bağlantısı olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir.

İmam Abdurrahman Çin'de misyonerlerin Müslümanlara yönelik faaliyetlerinin cahil kimseler üzerinde etkili olabileceğinden endişe ile Halife tarafından kendilerine vaaz ve nasihatte bulunmak üzere âlim ve fazıl kişilerin gönderilmesini talep ediyordu.⁴⁸³ İyi bir şekilde ağırlanan İmam Abdurrahman dönüşünde de hediyeler ve para verilerek uğurlandı.⁴⁸⁴ Kanaat önderlerinin bu şekilde karşılanıp kendilerine teveccüh gösterilmesi ile elbette uzak ülkelerdeki Müslüman toplumların Osmanlı Devleti'ne olumlu duygular geliştirmesi bekleniyordu.

Çin'de bulunduğu dönemde İmam Abdurrahman'la bizzat görüşen Abdürreşid İbrahim⁴⁸⁵ onun oldukça mütefekkir bir adam olduğunu ve Çin Müslümanlarının durumundan üzüntü duyup İslâm'ın yükselmesini düşündüğünü yazıyordu. O, bütün Pekin Müslümanlarının belki en itibarlısı olduğu gibi Çin hükümeti nezdinde de muteberdi. Yukarıdaki arşiv belgesindeki taleplerden de ayrıca söz eden Abdürreşid İbrahim, İmam Abdurrahman'ın Çin Müslümanlarında cehaletin yaygın olduğunu ve eğer Halife tarafından birkaç eğitimci gönderilmezse dinen sorumlu olacaklarını Sultan'a ilettiğini yazmıştı. Böyle bir talep elbette Osmanlı Devleti'nin kamu diplomasisi faaliyetleri için oldukça uygundu. Nitekim II. Abdülhamid böyle bir fırsatı kaçırmadı ve Şeyhülislâmlık Dairesi'nden Ali Rıza ve Hafız Hasan Efendileri maaşlarını bizzat cebinden karşılayarak Pekin'de eğitim vermek üzere görevlendirdi.⁴⁸⁶ Bir anlamda kamu diplomasisi faaliyetleri *dinleme* safhasını bir adım öteye geçerek *inanç diplomasisi* ve *eğitim alanındaki faaliyetler* safhasına ulaşmıştı.

Servet-i Fünûn'un haberine göre İstanbul'dan gönderilen hocaların eğitim vereceği okulun fiziki ortamı İçü Sancağı halkı tarafından on iki bin riyal toplanarak dört yüz öğrencinin eğitim alabileceği şekilde hazırlanmıştı.⁴⁸⁷ II. Abdülhamid döneminde Çin'deki Osmanlı kamu diplomasisi faaliyetlerinin önemli bir parçası olan bu okul Osmanlı kaynaklarında adı "Darû'l Ulûm-il Hamidiyye" ya da "Pekin Hamidiye Üniversitesi" olarak geçen okuldur. Okulun adı Çin

---

⁴⁸² Arzu Ocaklı, "XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Çin Müslümanları ve Osmanlı İlişkileri", **Osmanlı Ansiklopedisi içinde**, 1, (588-593), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 590

⁴⁸³ BOA, Y. PRK. MK, 22, 15 (H. 11 Şevval 1304 – M. 03 Temmuz 1887)

⁴⁸⁴ Ocaklı, a.g.e., s. 590

⁴⁸⁵ Abdürreşid İbrahim hakkında çalışmanın Japonya ile ilgili bölümünde ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁴⁸⁶ Abdürreşid İbrahim, **Âlem-i İslâm**, Nesil Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 575

⁴⁸⁷ Songül Keçeci Kurt, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Çin Müslümanları ve Eğitimi", **Bilgi**, (81), 2017, s. 243

kaynaklarında *Hui Ciao Şı Fan Şüe Tang* olarak geçmektedir.⁴⁸⁸ Abdürreşid İbrahim, Uzak Doğu'ya yaptığı uzunca seyahati anlattığı eserinin Çin bölümünde pek çok kere Müslüman okullarının genel halinden şikâyetle söz etmekteydi.⁴⁸⁹ “Medreseler de son derece muntazam. Fakat derslere gelince ‘İnna lillahi ve inna ileyhi raciun.’⁴⁹⁰ Ne diyelim. Ah, yâ Rabbi sen bilirsin.”⁴⁹¹ Buna benzer ifadeleri kitabının birçok yerinde kullanan Abdürreşid İbrahim'in izlenimlerine göre sadece dönemin sıradan Çinli Müslümanları değil, medreselerde ders verenler bile, beşerî ilimler bir yana, dinî ilimlerde dahi yetersizdi. Böyle bir ortamda Hilafet merkezi olan Osmanlı Devleti için Çinli Müslümanlara yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri için en uygun alanlardan biri elbette eğitim olacaktı. İşte Pekin Hamidiyye Üniversitesi bu ihtiyacın bir sonucu olarak ortaya çıktı.

Okulun açılışı ile ilgili Fransız Dışişleri Arşivi ve İstanbul'da yayınlanan Tercüman-ı Hakikat Gazetesi'nin 5 Mart 1908 tarihli nüshalarında bilgi bulunmaktadır. İki kaynağın içeriği birbirine çok benzer olduğu için Fransız arşivinde yer alan belgenin Tercüman-ı Hakikat'ten yapılmış bir çeviri olması muhtemeldir. Bu belgelerde önce Pekin'deki Müslümanlar hakkında bazı bilgiler, sonrasında Pekin Hamidiye Üniversitesi'nin açılışı hakkındaki haber verilmektedir. Buna göre sadece Pekin'de otuz sekiz cami vardı. Bu camilerde günde beş vakit toplanan Müslümanlar ibadet ve halifeye dua etmekteydiler. Cuma günleri Arapça okunan hutbe Pekin Müftüsü ve diğer din adamları tarafından Çinceye çevriliyordu. Yazının devamında okulun açılışı şu şekilde anlatılıyordu:

[...] Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müesseseye kuruldu ki, ona Padişahımızın ismini vererek, “Pekin Hamidiyye Üniversitesi” diye adlandırdılar.

Bu tesisin temelini atıldığı gün binlerce Çinli mümin, Sultan Hazretleri için Hak Ta'ala'ya dua ve niyazda bulundular. Çinlilerin bu yeni müesseseyi bizim şanlı Padişahımızın adıyla adlandırma arzuları, her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için, geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı.

O gün Pekin Müftüsü, çok sayıda ulema ve binlerce mümin bu bayrama iştirak ettiler. Çin Maarif Bakanlığından çok sayıda büyük zevat da o gün hazır bulundular. Bizzat Bakan da, merasime iştirak etme kararını almıştı; fakat o gün çıkan büyük bir kar fırtınası, ve Bakan'ın evinin Hamidiyye Üniversitesine iki saat kadar uzakta oluşu, Bakanın merasime iştirakini önledi.

Merasimin sonunda, Arapça bir konuşma yapıldı, ve Padişahımız için dua okundu. Konuşma ve dua, Müfti tarafından Çinceyi tercüme edilerek Müslümanlara tebliğ edildi. Müslümanların çoğu sevinçlerinden ağlıyordu. Müslüman Çinliler, diğer Çinlilere benzemiyorlar; onlar, büyük bir dini bağla birbirlerine bağlı olup, şerefli ve iyi kimselerdir. Bizim dini lisanımız olan Arapça'nın

⁴⁸⁸ Anadolu Ajansı, (17.05.2017), “Çin'de ilk iftar yapıldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-ilk-iftar-yapildi/1149184>, (18.09.2018).

⁴⁸⁹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 561-590

⁴⁹⁰ “Biz şüphesiz (her şeyimizle) Allah'a aitiz ve şüphesiz O'na döneceğiz” anlamında Bakara Suresi, 156. ayetin son bölümü. Müslümanlarca, büyük bir bela ile karşılaşıldığında söylenir. Abdürreşid İbrahim medreselerin durumunun felaket derecesinde kötü olduğunu bu şekilde ifade etmiş.

⁴⁹¹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 562

belâgat ve tatlılığı, müessesenin kapısına çekilmiş olan Osmanlı Bayrağının şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve göz yaşlarını tahrik etmeye yetiyor.⁴⁹²

Pekin'deki *Niou Kiai (Niujie) Camii* yanında kurulan okulun üç dersliği ve bir ana binası vardı. II. Abdülhamid tarafından görevlendirilen Ali Rıza Efendi ve Hafız Hasan Efendi değişik yaşlardan yaklaşık 120 öğrenciye burada ders verdiler. Osmanlı topraklarından oldukça uzakta olan Çin'de Halifenin adını duyurmaya çalışan bu hocalar kısmen başarılı oldular.⁴⁹³ Bu hocalar Pekin'de bir yıl kaldıktan sonra Hafız Hasan Efendi İstanbul'a geri döndü. Ali Rıza Efendi de Güney Çin'deki Hankav şehrine gitti. Bu hocalardan özellikle Ali Rıza Efendi'nin çalışmaları kamu diplomasisi bağlamında önemlidir. Abdürreşid İbrahim'in ifadesiyle onun "[...] yalnız mektep hizmeti değil, Türkiye'nin manevi haysiyetine de büyük hizmeti geçmiş. Pekin Camii'nde hutbede Halife'nin adını okutmuş".⁴⁹⁴ Pekin Hamidiye Üniversitesi, kamu diplomasisi uygulamaları içinde önemli bir yeri olan inanç diplomasisi ve eğitim faaliyetleri çerçevesinde Çinli Müslümanların gönüllerini kazanıp, yönlerini İstanbul'a çevirme noktasında başarılı bir örnek oldu.⁴⁹⁵

Kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında Pekin Hamidiye Üniversitesi'nin döneminin şartlarında önemli bir yeri olduğu açıktır. Osmanlı Sultanının adıyla adlandırılması, kapısında Osmanlı bayrağının dalgalanması ve İstanbul'dan gönderilen hocalarla eğitime başlaması Osmanlı Devleti'nin bilinirliği ve saygınlığına şüphesiz olumlu etkide bulunmuştur. Bu okul öncesinde Halife Pekin'deki Müslümanlar tarafından pek tanınmazken bu okulla birlikte Halife'nin adı her Cuma Pekin'in bazı köylerinde bile muhabbetle dinlenmeye başlandı.⁴⁹⁶ Bu hocaların ayrılmasından sonra Pekin Hamidiye Üniversitesi'nde eğitime Çinli Müslümanlarca devam edildi. Ancak okulun açılmasının üzerinden uzun bir zaman geçmeden II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve sonrasında yaşanan I. Dünya Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmesi, Çin'deki kamu diplomasisi faaliyetlerinin sonlandırılmasına sebep oldu. Ancak okul bir yumuşak güç unsuru olarak varlığını devam ettirdi. Okulda Arapça eğitime 1949'da Mao Devrimi ile son verildiyse de günümüzde tek derslikte İslâmi kurslar verilen bir kurum olarak varlığını sürdürmektedir.⁴⁹⁷ Bu hali ile günümüzde de Türkiye'nin kamu diplomasisi faaliyetleri için kullanılabilecek bir unsur olduğu söylenebilir.

---

⁴⁹² Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, s. 102-103

⁴⁹³ Ocaklı, a.g.e., s. 592

⁴⁹⁴ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 588

⁴⁹⁵ Sancak, "Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında...", s. 303

⁴⁹⁶ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 588

⁴⁹⁷ Çetin Aykurt, "Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiye Üniversitesi," **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28 (1), 2013, s. 46

3.3. Japonya'daki Faaliyetler

Bu çalışmanın ilgili bölümünde anlatıldığı gibi II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda Japonya dünyadaki önemli güçlerden biri olarak kabul edilmiyordu. Büyük politik, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı ve dönemin Japon İmparatorunun adıyla anılan Meiji Dönemi başlayalı henüz on yıl olmamıştı. Ancak Batı'ya zorla açılan Japonya, kendini kısa sürede toparlayıp Batı tekniği seviyesine ulaşamazsa Avrupa'nın sömürgesi olacağını çok iyi kavramıştı.⁴⁹⁸

Osmanlı Devleti tarafından bakıldığında II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemin başlarında Rusya'nın siyasî baskısına karşı Japonlarla iyi ilişkiler kurmanın faydalı olacağına dair telkin ilk olarak Sadrazam Mithat Paşa'ya, mektuplaştığı bazı İngiliz politikacıları tarafından yapılmıştı.⁴⁹⁹ Ancak iki ülke arasında ilk ilişki kurma çabaları gönderdiği heyetlerle Japonya tarafından başlatıldı. Osmanlı Devleti de dünya siyaset sahnesine hızlı bir giriş yapan ve başarılı ıslahat çalışmaları yürüten bu devletin, Batı dünyasının büyük devletleri, özellikle de Rusya karşısında faydalı olabileceği düşüncesi ile bu çabaya karşılık verdi.⁵⁰⁰ İki ülke arasındaki ilk resmi temas 1871'de Batılı ülkelerle Japonya arasındaki ticari anlaşmalarda düzenleme yapmak üzere yola çıkan, ancak bu konuda ilerleme kaydedemeyince geri çağrılmayıp bilgi toplama ile görevlendirilen İwakura Heyeti'nde yer alan kâtip Fukuchi Genichiro'nun Türkiye'nin genel durumunu araştırmak üzere İstanbul'a gelmesiyle başladı. Bu ziyareti 1878'de Japon savaş gemisi Seiki'nin eğitim ziyareti; Nisan 1880'de Dışişleri Bakanlığı kâtiplerinden Yoshida Masahoru'nun ve 1887'de Prens Komatsu ve eşinin ziyaretleri takip etti. Bu ziyaretlerde herhangi bir anlaşma imzalanmadı. Çünkü her iki devletin arasında bir anlaşma imzalanmasını gerektirecek menfaatler henüz olgunlaşmamıştı.⁵⁰¹

Birbirinden oldukça uzakta olan bu iki ülke arasındaki yakınlaşmanın büyük faydalar getirmesini beklemek gerçekçi olmayacaktı. Ama tamamen faydasız olmayacağı da ortadaydı. Japonya tarafından gelen bu ilk ilişki kurma çabalarına Türk – Japon ilişkilerinde önemli bir yeri olan ve bir faciaya kurban giden Ertuğrul Fırkateyni ile karşılık verilmek istendi. Türk – Japon ilişkilerini ele alan çalışmalar içerisinde bu gemiden söz etmeyi muhtemelen yoktur. Birçok akademik çalışmanın başlı başına konusunu oluşturan bu gemi ve onun Japonya seferi, hem dönemdeki önemi, hem de sonrasında günümüze kadar ulaşan etkisi ile bu çalışmanın da inceleme konularından biri olmuştur. Hazin bir hikâyesi olması Ertuğrul Fırkateyni'ni romanlara

⁴⁹⁸ Mütercimler, a.g.e., s. 59

⁴⁹⁹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi (VIII. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2007, s. 28

⁵⁰⁰ Selçuk Esenbel, "Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi içinde**, 13, (149-161), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 264

⁵⁰¹ Tadahisa Takahashi, (1982), "Türk - Japon Münasebetlerine Kısa bir Bakış (1871-1945)", **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi**, 18, 1982, s. 127-129

bile konu etmiştir. Bu çalışmada ise firkateyn ve Japonya seferi hakkında konunun anlaşılması açısından bilgi verilecek olsa da elbette asıl üzerinde durulacak olan Ertuğrul Firkateyni'nin Osmanlı kamu diplomasisi içerisindeki yeridir. Diğer taraftan Japonya'ya yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde Ertuğrul kadar bilindik olmasa da üzerinde durulması gereken başka faaliyetler de vardır. Çalışmada bu faaliyetlere de ayrı başlık altında yer verilecektir.

3.3.1. Bir Kamu Diplomasisi Girişimi Olarak Ertuğrul Firkateyni

Osmanlı Devleti ile Japonya arasında yukarıda sözü edilen ilk ilişkilerden sonra 1887 yılında Japon prensi Komatsu İstanbul'a gelerek Sultan II. Abdülhamid'e Japon İmparatorunun iyi niyet mesajını ilettili. Prese gösterilen misafirperverlikten dolayı da ertesi yıl İmparator Meiji tarafından Sultan II. Abdülhamid'e Japonya'nın en yüksek dereceli nişanı olan Büyük Krizantem Nişanı hediye edildi. Bu ziyarete ve nişana uygun bir karşılık verilmesi gerekiyordu. İşte Ertuğrul firkateyninin Japonya'ya gönderilmesi fikrinin görünürdeki sebeplerinden biri buydu.⁵⁰² Diğer bir sebep Mekteb-i Fünun'u Bahriye'den (Deniz Harp Okulu) o yıl mezun olacak öğrencilerin teorik bilgilerini uygulayarak deneyim kazanmaları için uygun görülecek bir okul gemisi ile Hindistan, Çin ve Japonya tarafına seyre çıkarılmasıydı. Bu, Sultan'ın sözlü bir emrinin gereği idi.⁵⁰³ Bu iki sebebin dışında Ertuğrul'un bir de gayri resmi ve diğerlerinden daha önemli bir sefer sebebinin olduğu birçok çalışmada yazılmaktadır. Bu sebep bazı çalışmalarda II. Abdülhamid'in "Panislâmizm politikası",⁵⁰⁴ bazılarında "İslâmist politika"⁵⁰⁵ olarak geçmektedir. Ancak ilgili bölümde açıklanan gerekçelerle bu seferin gayri resmi gerekçesinin kamu diplomasisi uygulaması olduğu söylenebilir. Bu düşüncüyü destekleyecek bilgiler aşağıda sunulacaktır.

Ertuğrul firkateyni 1863 yılında yapılmış eski bir gemi olduğundan Japonya'ya kadar sürecektir böylesine uzun bir sefere dayanamayacağına dair görüş ve raporlar⁵⁰⁶ olmasına rağmen aksi yöndeki görüşün ağır basmasıyla sefer görevi Ertuğrul'a verildi. Bu çalışmanın konusu ile ilgili olmadığı için bu tartışmalara burada yer verilmeyecektir.⁵⁰⁷ Ancak bu tartışmaların konumuz açısından dikkat çekici olan bir tarafı vardır. 14 Temmuz 1889'da İstanbul'dan ayrılan gemi Süveyş Kanalı'ndan geçerken kuma oturarak hasar görünce gemi komutanı Albay Osman Bey'in yanına gemi subaylarından bir iki kişi alarak bir posta vapuru ile Japonya'ya gitmesi ve Japon

---

⁵⁰² A. Merthan Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shōtarō Üzerine", **Doğu Asya'nın Politik Ekonomisi**, 1. Baskı içinde (362- 372), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 265

⁵⁰³ Mütercimler, a.g.e., s. 88

⁵⁰⁴ Hee-Soo Lee ve İbrahim İlhan, **Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya'da İslamiyet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1989, s. 27

⁵⁰⁵ Mütercimler, a.g.e., s. 2

⁵⁰⁶ Dündar, a.g.e., s. 365; Mütercimler, a.g.e., s. 93-97

⁵⁰⁷ Ertuğrul Firkateyni'nin fiziksel durumu, seferi ve batışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız Mütercimler, a.g.e.,

İmparatoru'na sunulmak üzere nişan ve hediyeleri götürmesi gündeme geldi. Ancak Mabeyn Başkıtabeti “fırkateynin tamirden sonra uygun görülecek sulara gezdirilmesi gerekeceğinden hemen Süveyş'te havuza çekilip büyük bir hızla ve özenle mükemmelen tamiratının yapılması” ifadeleri ile bu fikrin kabul görmediğini belirterek sefere devam edilmesini bildirdi.⁵⁰⁸ Buradaki “fırkateynin tamirden sonra uygun görülecek sulara gezdirilmesi gerekeceğinden” ifadesi önemlidir. Zira bu ifade geminin seferinin yukarıda belirtildiği gibi sadece nişan ve hediyelerin gönderilmesi ya da yeni mezun denizcilerin tecrübe kazanması olmadığını göstermektedir. Ayrıca geminin yolculuk giderleri ve personel harcamaları için 25 bin altın lira tahsis edilmişti ki bu altınların ağırlığı yaklaşık 180 kilogramdı.⁵⁰⁹ Osmanlı Devleti'nin ciddi maddi sıkıntı içinde bulunduğu bir dönemde II. Abdülhamid gibi tutumlu bir padişahın bu parayı önemsiz bir iş için tahsis etmeyeceği açıktır.

Süveyş'te gerekli tamir ve bakım işleri yapılan Ertuğrul, o dönemde Osmanlı toprakları olan Cidde ve Aden'den kömür alarak 11 Ekim 1889'da Bombay'a doğru yol almaya başladı. Bu şartların zorlamasıyla ortaya çıkan bir rota idi. Zira geminin önce doğrudan Kolombo'ya gitmesi düşünülmüşken, kömür tedariki için Bombay'a uğranılması uygun görülmüş ve güzergâh bu şekilde değiştirilmişti. 20 Ekim 1889'da Bombay'a ulaşan Ertuğrul bir anlamda görevini icra etmeye burada başladı. Zira artık yabancı sulara bayrak gösterme aşamasına geçilmişti. Bombay'da yaklaşık bir hafta kalan geminin kamu diplomasisi açısından bakıldığında bu ilk durağında başarılı bir giriş yaptığını söylemek mümkündür. Çok sıcak bir şekilde karşılanan geminin şartları aynı anda iki bin kişilik bir grubun ziyaretine imkân tanıyordu. Her gün yaklaşık 20 bin kişinin Halife'nin elçilerine saygılarını sunmak için gemiyi ziyaret ettiği bildirilmişti ki bu, 26 Ekim'de ziyarete kapatılana kadar toplamda on binlerce kişinin Ertuğrul'u ziyaret ettiği anlamına gelmekteydi. Ayrıca yerel Müslüman halkın ileri gelenleri mürettebata verdikleri ziyafetlerle daha yakın temasın kurulmasını sağladılar.⁵¹⁰

28 Ekim tarihli *Gazette Bombay* Ertuğrul'un Müslüman halk tarafından çok iyi karşılandığını ve mürettebatının gerek kıyafet gerekse de davranış bakımından İngilizlerin seviyesinde olduğunu yazıyordu.⁵¹¹ Mürettebatın dönemin süper gücü olan ve özellikle donanması rakipsiz olan İngiltere ile kıyaslanması şüphesiz övgü niteliğindedir. Geminin amaçlarından birinin yabancı sulara bayrak göstermek ve güzergâhı üzerinde Halifenin ve Osmanlı Devleti'nin saygınlığını yükseltmek olduğu dikkate alındığında Bombay safhasının amaca uygun geçirildiği görülmektedir.

---

⁵⁰⁸ Mütercimler, a.g.e., s. 106-107

⁵⁰⁹ Arif Hikmet Fevzi Ilgaz ve Hasene Ilgaz, **Ertuğrul Fırkateyni**, Türk Şehitlikleri İmar Vakfı, İstanbul, 2012, s. 28

⁵¹⁰ Mütercimler, a.g.e., s. 117-118; Hee-Soo Lee, **İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu'ya Yayılması**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988, s. 214

⁵¹¹ Kaori Komatsu, **Ertuğrul Faciası**, Turhan Kitabevi, Ankara, 1992, s. 42

27 Ekim'de Bombay'dan yola çıkan Ertuğrul 1 Kasım'da Kolombo'ya ulaştı.⁵¹² Geminin Kolombo'ya geleceğini gazetelerden öğrenen halk sahili doldurmuştu. Seylan Genel Valisi'nin verdiği haber inanılmazdı. Kandi, Gali gibi şehirlerden iki yüz bin Müslüman fırkateyni görmek için Kolombo'ya doğru yola çıkmıştı. Uzakta olup gelemeyen Müslümanların bazıları binlerce imzalı mektuplarla temsilciler gönderdiler. O tarihte adadaki Müslümanların toplam nüfusu üç yüz bin kadardı. O sırada sahilde olanlar da dikkate alındığında adeta adadaki bütün Müslümanların gemiyi ziyaret etmek niyetinde olduğu anlaşılıyordu. Zaten seferin temel amaçlarından biri, bölge Müslümanları ile daha yakın ilişkiler kurmak olduğu için gelen ziyaretçilerin hepsinin rahat bir şekilde gemiyi gezebilmeleri için gerekli tedbirler alındı. Hatta hava çok sıcak olduğu için gelenlere şurup ikramında bulunuldu.⁵¹³

Osman Bey sadece pasif bir şekilde uğradıkları limanlarda halkın gemiyi ziyaret etmesini beklemiyor, etkiyi artırmak için kendisi de bazı çalışmalar yapıyordu. Gemi bandosunun verdiği konserler ve askerlerin Cuma namazı için yüz – yüz elli kişilik gruplar halinde farklı camilere dağılarak oradaki halkla kaynaşmaları bu çalışmalara verilebilecek örneklerdir. Osman Bey'in Bahriye Nezaretine gönderdiği ve dönemin İstanbul gazetelerinde yayınlanan mektubuna göre limanlarda halk "Allah yanser Sultan el Müminin"⁵¹⁴ diye bağırıyor ve sırf bağımsız Müslüman mülkü saydıkları gemide namaz kılmak için gemiye akın ediyorlardı. Hatta gemi bandosunu dinlemek için ağaçların tepelerine tırmananlar vardı.⁵¹⁵ Elbette bunlar geminin halk üzerindeki olumlu etkisinin göstergeleri idi.

Osmanlı Devleti Ertuğrul Fırkateyni'nin seferini bir kamu diplomasisi aracı olarak planladığı için geminin güzergâhını da dönemin en önemli kitle iletişim araçları olan gazetelere bildiriyordu. Bu şekilde gemi daha bir limana varmadan oradaki halk Ertuğrul'dan haberdar oluyordu. Bombay'daki gazeteler geminin bir sonraki durağının Singapur olduğunu yazdığı için buradaki halk da 15 Kasım'da limana giren gemiyi büyük bir kalabalık karşıladı. Halkın gemiye olan ilgisi sonraki günlerde de devam etti ve daha önce Bombay ve Kolombo'da olduğu gibi Singapur'da da limanda kaldığı süre boyunca binlerce kişi tarafından ziyaret edildi. Küçük fakat güzel bir ayrıntı da Ertuğrul'un orada bulunduğu sırada limana giren Müslüman gemilerinin daha önce o sularda görülmeyen Osmanlı sancağını çekmeleriydi.⁵¹⁶ Ayrıca yine Bombay ve Kolombo'da yapıldığı üzere Singapur'da da gemideki askerlerin Cuma namazı kıldıkları camilerdeki hutbelerde Halife'nin adı zikrediliyordu⁵¹⁷

---

⁵¹² Komatsu, a.g.e., s. 7

⁵¹³ Mütercimler, a.g.e., s. 123-124

⁵¹⁴ "Allah müminlerin sultanına yardım etsin."

⁵¹⁵ Lee, a.g.e., s. 214

⁵¹⁶ Mütercimler, a.g.e., s. 131, 138

⁵¹⁷ Komatsu, a.g.e., s. 40

Çalışmanın ilgili başlıklarında farklı alanlardaki kamu diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesinin tek başına yeterli olmayacağı, bu faaliyetleri yabancı kamuoyuna duyurmanın bir yandan yürütülen faaliyetlerin tamamlayıcısı olduğu, bir yandan da başlı başına bir kamu diplomasisi faaliyeti olduğu açıklanmıştı. Osmanlı yönetimi de bu bağlamda geminin uluslararası kamuoyunda oluşturduğu imajla elbette ilgileniyordu. Geminin Singapur'da uzun süre kalması nedeniyle yabancı basında yer alan olumsuz haberler Hariciye Nezareti tarafından dikkatle takip ediliyor, Bahriye Nezareti ve gemi komutanlığı ile gerekli yazışmalar geciktirilmeksizin yapılarak gerekli düzeltme ve tekziplerin yayınlanması için gayret gösteriliyordu.⁵¹⁸

Ancak muhtemelen bilinçli olarak Osmanlı Devleti'nin bölgedeki saygınlığını zedelemeyi amaçlayan bu haberler dışında geminin amacına uygun haberler de vardı. Haftalık *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser* gazetesi Ertuğrul'un Singapur'a ulaşmasını "Kolombo'dan gelen Osman Bey yönetimindeki Türk gemisi Ertuğrul dün gece Fort Canning'i"⁵¹⁹ selamladı" şeklinde okuyucularına haber verirken, devamında geminin Müslüman halk arasında büyük heyecana sebep olduğunu ve gemiyi izlemek için büyük bir kalabalığın rıhtıma akın ettiğini yazıyordu. Haber metninde ayrıca geminin teknik özellikleri ve görevi hakkında da bilgi vardı.⁵²⁰ Gazete bir sonraki sayısında da Ertuğrul Fırkateyni'nin ve mürettebatın Singapurlu Müslümanlar tarafından çok büyük ilgi ile karşılandığını yazıyordu.⁵²¹ Aynı nüshanın bir başka sayfasında ise tek cümlelik bir haberde Singapur'daki Osmanlı Konsolosu Syed Mohamed Alsagoff'un gemi subaylarını akşam yemeğinde ağırladığı yer alıyordu.⁵²²

Singapur'da yayınlanan bir başka haftalık gazete olan *The Straits Times* da sayfalarında Ertuğrul fırkateynine yer vermişti. 19 Kasım tarihli nüshasının ilk sayfasında kısa fakat ilginç bir haber vardı. Bu habere göre Ertuğrul fırkateyni 24 kişilik bir bando takımına sahipti ve bu müzisyenlerin Singapur'da kordon boyunca çalmaları ümit ediliyordu.⁵²³ Ulaşılabilen kaynaklarda bu konu ile ilgili başka bir bilgi olmadığı için gemideki müzisyenlerin gemi dışında bir konser verip vermediklerini bilmek mümkün değil ama Ertuğrul'un bu yönünün haber olması ilginç bir ayrıntıdır. Aynı gazetenin başka bir sayfasında ise gemiden ayrıntılı bir şekilde söz ediliyordu. Bu habere göre geminin limana girdiği geceden itibaren Malay halkından gittikçe artan bir kalabalık geminin yanaştığı rıhtıma akın ediyordu. İnsanlar büyük halifenin bir savaş gemisini görmekten duydukları hayranlık ve memnuniyeti belli ediyorlardı. Karaya çıkan subaylar büyük bir Müslüman

---

⁵¹⁸ Komatsu, a.g.e., s. 11-13

⁵¹⁹ Singapur'un güneyinde liman bölgesi.

⁵²⁰ "Sandakan Notes" (19.11.1889), *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, s. 631

⁵²¹ "The Week", (26.11.1889), *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, s. 646

⁵²² "Syed Mohamed Alsagoff, Turkish Consul...", (26.11.1889), *The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser*, 652.

⁵²³ "Monday, 18th November", (19 Kasım 1889), *The Straits Times*, s. 1

kitlesi tarafından takip ediliyordu. Aynı haberin devamında gazete Ertuğrul'un teknik özelliklerinin yanı sıra mürettebatı ve oraya kadar olan yolculuğu hakkında da ayrıntılı bilgiler veriyordu.⁵²⁴ Bu haberlerden görüldüğü üzere firkateyn kamu diplomasisi bağlamında görevini başarıyla yerine getirmekteydi.

Ancak yolculuk oldukça zor şartlarda devam ediyordu. Ertuğrul'un Singapur'da dört aydan fazla kalması gerekti. Çünkü eski gemi bu uzun yolculuk boyunca hasar görmüştü ve bakımdan geçmesi gerekiyordu.⁵²⁵ Bahriye Nezaretince Mabeyn Başkâtibine sunulan tezkirede, bu dönemde o bölgede kuzey rüzgârlarının şiddetli esme zamanı olduğu için yelkenle seyahat oldukça zor olduğu gibi Hong Kong'a kadar kömür gücüyle gitmenin de mümkün olmadığı belirtildi. Tezkirenin devamında daha önce Süveyş'teki kazanın ardından yapılan teklif yeniden gündeme getirilerek Miralay Osman Bey'in yanına birkaç subay alarak bir posta vapuru ile Japonya'ya gitmesi ve hediyelerin takdiminin ardından bir ay içinde Singapur'a dönmesi öneriliyordu. Böylece Ertuğrul Singapur'dan geri dönecekti. Bu teklif Mabeyn tarafından, "sözü edilen yerlerde Avrupalıların gemilerinin Japonya'ya gidip gelmekte olduğu dikkate alınarak bu konuda Şura-i Bahriyye'ce kesin bir karar alınarak bildirilmesi" istemiyle aynı gün reddedildi. Bahriye Nezareti geminin esas görevlerinden birinin kamu diplomasisi olduğunun bilincindeydi. Bu, Mabeyn'e gönderilen cevaptan anlaşılmaktadır. Bu cevapta, geminin Japonya'ya doğru yola devam etmesi konusunda yukarıdakine benzer sakıncalar sıralanıp bu şekilde sefere devam etmesinden önce Miralay Osman Bey'in posta vapuru ile Japonya'ya ulaşması bir kere daha tavsiye edildikten sonra "...adı geçen firkateynin Singapur civarında seyrederek Cava adasına ve diğer Müslüman ahalişi çoğunlukta bulunan mahallere uğrayıp Osmanlı sancağının oralarda dalgalandırılarak yüceltilmesi uygun bulunmuş..."⁵²⁶ denilerek geminin asli görevlerinden biri vurgulanmıştı. Ancak üzerinden yaklaşık bir ay geçmesine rağmen saraydan bu konuda bir cevap gelmeyince Bahriye Nezareti bu durumun, Sultan'ın posta vapuru ile Japonya'ya ulaşmayı uygun bulmadığının bir göstergesi olduğuna yorarak 30 Aralık'ta Osman Paşa'ya⁵²⁷ Ertuğrul'un Japonya'ya doğru yola çıkması emrini gönderdi.⁵²⁸

Ertuğrul'un heyecanı, uğrayamadığı bazı limanlara da ulaştı. Hollanda sömürgesi olan ve Malezya Takımadalarının batısında yer alan Sunda adalarının Müslüman halkı Halife'nin gemisinin kendi adalarına mutlaka uğrayacağını düşünüyorlardı. Buradaki Müslüman ahalinin hissiyatını

---

⁵²⁴ "The Turkish Man-of-war in Port", (19.11.1889), **The Straits Times**, s. 9

⁵²⁵ Mütercimler, a.g.e., s. 138

⁵²⁶ "...firkateyn-i mezbûrun Singapur civârında geşt ve güzâr ederek Cava adasına ve saire ahâl-i İslâmiyyesi kesretle bulunan mahallere uğrayıp livâ-i ihtivâ-i Osmânî'nin oralarda dahî mevce - nümâ-i şevket ve 'azamet olması menût-ı rey-i alî bulunmuş..."

⁵²⁷ Miralay Osman Bey 20 Aralık 1889'da terfi ederek günümüzdeki karşılığı tuğamiral/tuğgeneral olan mirliva rütbesini aldı. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki bölümünde kendisinden Osman Paşa olarak söz edilecektir.

⁵²⁸ Komatsu, a.g.e., s. 7-10

kontrol altında tutmak isteyen Hollanda'nın Hindistan'daki komutanı, yönetimi altındaki limanlara Ertuğrul'a gereken saygının gösterilmesi için emirler gönderdi. Heyecan içerisindeki halk limanı süsleyip geceleri de fener alayları düzenleyerek gemiyi beklemeye başladılar. Ancak geminin söz konusu adalara uğramadan yoluna devam etmesi bölge Müslümanları için elbette büyük bir hayal kırıklığı oldu. Bu durumu Halife'ye ve onun gücüne karşı kullanmak için Hollandalılar hemen propaganda faaliyetlerine giriştiler. Halk içinde olumsuz düşüncelerin oluşmaması için bu propagandalara karşı Osmanlı Konsolosu Rıfık Efendi büyük çaba harcamak zorunda kaldı ve ne kadar gayret gösterdiyse de halkın bu faaliyetlerinden etkilenmesini önleyemeyince Batavya Başkonsolosundan yardım istedi. Durumu Lahey'deki Osmanlı Elçisi'ne ileten Batavya Başkonsolosu bu olumsuz propagandaların önünü kesmek için geminin hiç olmazsa dönüşte o limanlara uğramasını istedi. Yapılan görüşmeler sonucunda Osmanlı yönetimi bu isteği yolu sadece dört yüz mil uzatacağı ve geminin buna dayanıklı olduğu, ayrıca siyasî yönden de bir sakıncası olmayacağı düşüncesiyle kabul ederek gemi komutanına bildirdi.⁵²⁹ Bu ziyaret hiçbir zaman gerçekleşemediği için alınan bu kararın sonuçlarını görme imkânı yoktur. Ancak eğer gerçekleşebilseydi, yapılan hazırlıklar, diğer limanlardaki karşılamaların bir benzerinin Sunda adalarında da yaşanacağını göstermiştir.

Ertuğrul Fırkateyni 22 Mart 1890'da Singapur'dan ayrıldı. Bu bölümünde de fırtına ve kazalarla sekteye uğrayan yolculuk nihayet 7 Haziran 1890'da Japonya'nın Yokohama limanına ulaşılmasıyla son buldu. Ertuğrul Japonya'da kaldığı sürece daha önce uğradığı limanlarda olduğu gibi çevredeki Müslüman halkın ilgisiyle karşılaştı. Osman Paşa ve beraberindekiler Japon İmparatorunun özel misafirleri olarak hem İmparatorun kendisiyle hem de diğer devlet erkânı ile görüşmelerde bulundular.⁵³⁰ Ancak bu çalışmanın ilgili bölümünde açıklandığı üzere devlet yöneticilerine yönelik klasik diplomasi ve lobi faaliyetleri kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilemeyeceği için Japonya'daki devlet adamları ile yapılan görüşmelere bu çalışmada yer verilmeyecektir.

13 Haziran 1890'da İmparator Meiji tarafından kabul edilen Osman Paşa gerekli görüşme ve incelemelerin ardından yolculuk hazırlıklarına başladıysa da bölgedeki kolera salgını gemiye de ulaştığı ve mürettebattan hastalık sebebiyle ölenler olduğu için bir süre daha beklemek gerekti. Nihayet Eylül ayının ortalarında⁵³¹, bu mevsimde yolculuğun tehlikeli olacağına dair uyarılara rağmen dönüş için yola çıktı. Muhtemelen 14 Haziran tarihli iradede "kuşku uyandırmamak için bir yerde bir aydan fazla kalınmaması; Ekim'e kadar Uzak Doğu sularında bekledikten sonra, uygun rüzgârlardan faydalanılarak kömür tasarrufu ile bir an önce İstanbul'a varılması ve dönüş için son

⁵²⁹ Eraslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, s. 370

⁵³⁰ Komatsu, a.g.e., s.13; Lee, a.g.e., s. 215

⁵³¹ Komatsu'ya (1992: 15) göre Ertuğrul 14 Eylül günü, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Ertuğrul'un Japonya seyri anısına bastırıldığı kitapçığa (Aras ve Yüksel, 2015: 69), Mütercimler'e (2010: 280) ve Dündar'a (2015: 365) göre ise 15 Eylül günü hareket etmiştir. Farklı kaynaklarda her iki tarihe rastlamak mümkündür.

olarak beş bin lira gönderileceği ve bunun dışında para istenilmemesi” buyrulması acele etme sebebi olmuştur. Bir başka sebep de kolera salgınından olan kayıpların artması endişesi idi.⁵³² Diğer taraftan gidiş-dönüş için altı aylık süre belirlenmişken,⁵³³ İstanbul’dan ayrılmalarının üzerinden on dört ay geçmişti. Muhtemelen bu da yolculuğun taşıdığı büyük riske rağmen acele etme sebeplerinden biri olmuştur.

Kobe’ye doğru yola çıkan Ertuğrul maalesef oraya hiçbir zaman ulaşamadı. Hareketin ikinci günü öğlen saatlerinde şiddetini artıran rüzgâr öğleden sonra tayfuna dönüştü. Yokohama’dan Kobe’ye doğru seyreden Ertuğrul Fırkateyni 16 Eylül günü Kushimoto Köyündeki Oshima Burnuna 10 mil mesafede kayalıklara çarparak battı.⁵³⁴ Ama batış tarihi de kaza sonucu şehit olan askerlerimizin sayısı da net değildir. Bu belirsizliğe karşın beş yüzden fazla olduğu bilinen⁵³⁵ şehit sayısı ile Ertuğrul’un batışının denizcilik tarihimizdeki en büyük kaza olduğu kesindir.⁵³⁶

Tarihimizdeki facialardan biri olarak hafızalarda yer eden Ertuğrul fırkateyninin Japonya seferini kamu diplomasisi bağlamında ele aldığımızda aşağıdaki sonuçlara varmak mümkündür:

- a) Geminin her ne kadar Japon İmparatoru’na ulaştırılmak istenen hediyeleri götürmesi ve yeni mezun bahriyeliler için bir eğitim seferi yapması Japonya seferinin amaçlarından olsa da bu amaçlar dışında, hatta muhtemelen daha öncelikli başka bir amacı daha vardı. Bu amaç Halife Sultan II. Abdülhamid’in şahsında Osmanlı Devleti’nin varlığını ve gücünü Japonya’da ve seyir güzergâhında bulunan yerlerde hissettirmektir. Geminin böylesine uzun bir sefer için uygunluğu konusunda ciddi şüpheler varken, ayrıca Osmanlı Devleti büyük mali zorluklar içerisindeyken, gemiyi içerisindeki askerlerle riske atmanın ve bu kadar masraf yapmanın izahı ancak bu amaç olabilir. Zira sefer esnasında da gündeme geldiği gibi bir posta vapuru ile hediyelerin Japonya’ya ulaştırılması çok daha kolay ve risksiz bir iş olacaktır. Bu yolun tercih edilmemesi vurgulanan amacın önemsendiğini göstermektedir.
- b) Birçok kamu diplomasisi faaliyetinin hedef kamuoyunu etkilemek için önce kaynak ülkeyi tanıtarak işe başladığı göz önünde bulundurulduğunda Ertuğrul fırkateyninin uğradığı limanlarda çektiği büyük ziyaretçi kitlesi ve bunun ötesinde dönemin gazetelerinde haber olması münasebeti ile ses getiren bir faaliyet olduğu açıktır. Nitekim

---

⁵³² Serhan Aras ve Mehmet Yüksel, **Ertuğrul**, Deniz Basımevi Müdürlüğü (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı), 2015, s. 69

⁵³³ Komatsu, a.g.e., s. 13-15

⁵³⁴ Aras ve Yüksel, a.g.e., s. 73

⁵³⁵ Şehit sayısı hakkındaki farklı görüşler için bakınız Mütercimler, Erol (2010: 276-278), Ertuğrul Faciası, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul

⁵³⁶ Umur Koçak Semiz (17.04.2014), “Tarihin en büyük deniz kazaları”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tarihin-en-buyuk-deniz-kazalari/166396> (06.09.2018).

Eraslan'a göre "geminin en büyük başarısı yol boyunca uğradığı Müslüman limanlarında yarattığı büyük heyecan olsa gerektir"⁵³⁷.

- c) Yine dönemin gazetelerinin aktardıkları bilgilere göre Ertuğrul Fırkateyni mürettebatı gittikleri yerlerdeki davranışları ile sempati toplamışlardır. Bu durum kamu diplomasisi için oldukça önemlidir.
- d) Geminin dönüş yolunda batmış olmasının denizcilik tarihimizin en hazin olaylarından biri olduğuna şüphe yoktur. Ancak olayın bu şekilde dramatik bir hal alması sonraki yıllarda Türk ve Japon halkları arasındaki ilişkilerde olumlu bir etkiye sahip olmuştur. Ertuğrul görevini tamamlayıp salimen İstanbul'a varmış olsaydı günümüzde muhtemelen bu kadar bilinir olmayacaktı.

Bölümün başında da yazıldığı üzere Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya seferinin ve batışının teknik boyutu bu çalışmanın konusu dışındadır. Ayrıca bu seferin tek amacının kamu diplomasisi olduğunu düşünmek de doğru olmayacaktır. Ancak yukarıdaki değerlendirmeler ışığında bakıldığında önemli amaçlarından birinin bu olduğu görülmektedir. Hazin bir sonla noktalanmış olsa da bu sefer kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında başarılı bir uygulama örneği olarak kabul edilmelidir.

3.3.2. Japonya'daki Diğer Faaliyetler

Yukarıda da belirtildiği gibi II. Abdülhamid döneminde, hatta günümüze kadar Türk – Japon ilişkilerinde en bilindik olay Ertuğrul Fırkateyni'nin seferi ve batışı olsa da kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilmesi gereken başka faaliyetler de vardı. Bu faaliyetler genelde yurttaş diplomasisi olarak değerlendirilebilecek, ancak pek programlı olmayan bazı kişisel girişimlerdi.

Bu bağlamda sözü edilmesi gereken ilk kişi, arkadaşı Baba Fevzi ile birlikte Rusya ve Uzakdoğu'yu görmek maksadıyla 1887 yılında yola çıkan ve kayıtlara göre Japonya'ya giden ilk Osmanlı Türkü olan Seyyah Kâmi'dir. Onun Japonya'dan gönderdiği ve İstanbul'da yayımlanan Umran (Ümran) gazetesinde "Maşrık-ı Aksa'da Seyahat" (Uzak Asya'da Seyahat) başlığı altında okuyucuya sunulan mektupları Japonya hakkında bazı bilgileri Türk okurlara ulaştırıyordu. Kâmi, Yokohama'da bulunduğu sırada gönderdiği 23 Ağustos 1303 (4 Eylül 1887) tarihli mektubunda Japonya'da yayımlanan *Japonya Sedası* ve *Japon Postası* adlı iki Fransızca gazeteden söz etmekteydi. Bu gazetelerden birinin yayıncısıyla görüşen Kâmi, onun Osmanlı milleti hakkında "pek adi ve mahdut" olan bilgisi karşısında üzülmüş, Osmanlı'nın gelişiminden ve bir Osmanlı

---

⁵³⁷ Eraslan, II. Abdülhamid ve İslâm Birliği, s. 368

Türkünün Japonya'ya nasıl geldiğinden söz eden bir makale yazarak bu gazetede yayımlatmıştı.⁵³⁸ Kâmi bir başka mektubunda çok sayıda Avrupalının Japonya'yı gezip Japonlar hakkında bilgi verdiğini, kendisinin de bu konuda elinden geleni yapacağını yazıyordu.⁵³⁹

Onun ve arkadaşının seyahati hakkında Umran'da yer alan bu yazılardan başka herhangi bir bilgi yoktur. Seyyah Kâmi ve Baba Fevzi'nin bu seyahati muhtemelen herhangi bir görevlendirme olmaksızın kendi istekleriyle gerçekleştirilmiştir.⁵⁴⁰ Her ne kadar Japon kamuoyuna yönelik yukarıda sözü edilen makale dışında bir faaliyet içermese de bu seyahat, eldeki mevcut kayıtlara göre Osmanlı gazetelerinde Japonya'yı bir Türk seyyahın gözünden anlatan ilk yazı dizisinin kaynağı olması münasebeti ile önemlidir. Zira etkili bir kamu diplomasisinin ilk şartının *dinleme* olduğu, hedef ülkeyi yeterince tanımadan yapılacak kamu diplomasisi faaliyetlerinin etkili olamayacağı çalışmanın ilgili bölümünde anlatılmıştı. Bu bağlamda bu seyahat ve seyahati anlatan yazı dizisinin kamu diplomasisi faaliyeti olarak değerlendirilmesi uygun olmalıdır.

Bu ilk seyahatten sonraki faaliyetler genel olarak inanç diplomasisi ve yurttaş diplomasisi alanlarında gerçekleştirilen ve özleri itibarı ile Japonlara İslâm'ı tebliğ etmeye ve onları dinen Hilafete bağlamaya dayanan faaliyetlerdi. Gerçekleştirilen bazı faaliyetler olduğu gibi düşünce aşamasında kalan faaliyetler de vardı. 1891-92'de iki din adamının görevli olarak Japonya'ya gönderilmek istendiği, ancak daha sonra bu düşünceden vazgeçildiği bir Dâhiliye Nezareti tezkeresinden anlaşılmaktadır. Ancak bu kişilerin hangi maksatla gönderilmek istendiği, görev tanımlarının ne olduğu ve sonrasından gönderilmelerinden neden vazgeçildiği bilinmemektedir.⁵⁴¹ Ayrıca yine kendi iradeleri ile Japonya'ya gidip orada İslâm'ı tebliğ etmek isteyen bazı kimseler olmuşsa da bu kişilerin girişimleri fayda sağlamak bir yana, İslâm imajına zarar vermiştir. Bu kişiler Japonca bilmedikleri gibi İslami ilimler konusunda da yeterli bilgiye sahip değildiler.⁵⁴²

Bu kişiler dışında Japonya'da faaliyet göstermek üzere devletçe görevlendirilmiş kişiler de vardı. Yukarıda Çin'deki faaliyetleri hakkında bilgi verilen Muhammed Ali, Sırma'nın kitabına aldığı 18 Haziran 1902 tarihli aynı Fransız arşiv belgesine göre Japonya'ya da gitmişti.

Muhammed Ali'nin, Japonya'da Yokohama limanında bir cami inşası için, Japon Devlet adamları ile Yokohama'daki Müslüman tüccarlarla görüşmeler yapmış olduğu anlaşılıyor. Sayılan otuz kadar olan bu tüccarlar, Hindli, Arap, ve İranlılardan müteşekkil olup, mezheplerinin farklılığına rağmen, "kafirlerin" içinde yalnız kaldıklarından, İslam, onları birlik

⁵³⁸ Seyyah Kâmi (3 Rebiulevvel 1306 [07.11.1888]), "Maşrık-ı Aksa'ya Seyahat", **Umran**, 50-51.

⁵³⁹ Seyyah Kâmi, (1 Muharrem 1306 [07.09.1888]), "Maşrık-ı Aksa'ya Seyahat", **Umran**, 3-5.

⁵⁴⁰ F. Şayan Ulusan Şahin, **Türk – Japon İlişkileri (1876 – 1908)**, 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 28

⁵⁴¹ Şahin, a.g.e., s. 115

⁵⁴² Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 253; Ziya Şakir, **Sultan Abdülhamid ve Mikado**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 104-105

halinde tutmaktadır. Muhammed Ali'ye göre, bu görüşmelere aracı olan kişi, Japon Parlamentosunda üye olan TA-KADA adında biridir. Filhakika, bu isimde birinin olduğu ve bu kimsenin Japonya'nın en büyük ihracat ve ithalat müesseselerinden birinin sahibi olduğu hakkında, bana Tokyo'da teminat verilmiştir. Zaten bunun içindir ki, Muhammed Ali, Yokohama'daki cami meselesini hallettikten sonra deniz yoluyla İstanbul'a dönmek üzere Pekin'den ayrıldı.⁵⁴³

Muhammed Ali'nin faaliyetleri hakkında bu raporda başka bilgi olmadığı için onun Japonya'da tam olarak neler yaptığı hakkında değerlendirme yapmak mümkün değildir. Ancak rapordaki tespitlerin doğru olduğu varsayılarak değerlendirilirse, böyle bir görevlendirmenin olması en azından Osmanlı Devleti'nin bölgeye ilgisinin artarak devam ettiğinin ve bölgedeki kamu diplomasisi faaliyetlerini daha programlı yürütmeye başladığının bir belirtisi olarak görülebilir. İstanbul'dan giden bir kişinin Japonya'daki Müslümanları mezhep farklılıklarına rağmen bir cami inşası için bir araya getirebilmiş olması hem Halife'nin manevi liderliğinin etkisinin burada da hissedildiğinin hem de Muhammed Ali'nin becerikli bir teşkilatçı olduğunun göstergesidir. Bu kısa rapordan Osmanlı Devleti'nin Japonya'da inanç diplomasisi uygulamalarına yukarıda sözü edilen ve sonuçlanamayan din adamı gönderme girişimlerinden sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır.

Japonya'daki faaliyetler içinde gerek yazdığı kitapla faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği için, gerekse de faaliyetlerinin etkileri bağlamında ele alınması gereken en önemli faaliyetler, yukarıda Çin'deki faaliyetlerinden söz ettiğimiz Abdürreşid İbrahim'in çalışmalarıdır. Abdürreşid İbrahim daha önce görüştüğü II. Abdülhamid'e mektup yazarak, Japonya'da yürüttüğü faaliyetler için ondan destek istemiştir.⁵⁴⁴ Japon İşadamları ile Ekonomik ve Kültürel İşbirliği Derneği (TUJIAD) Başkanı Erdal Güven; "Herkes, Türk-Japon ilişkilerinin Ertuğrul fırkateyniyle başladığını zanner ancak ilişkilerimizin ilk adımı Abdürreşid İbrahim tarafından atılmıştır. Abdürreşid İbrahim, hem Sultan Abdülhamid'i Japonya'dan haberdar eden, hem de Japon imparatorunu Osmanlı'dan haberdar eden kişidir"⁵⁴⁵ diyerek onun Türk – Japon ilişkilerindeki önemli yerini vurgulamaktadır.

Sabırlı, aydın bir Müslüman ve güzel hitabeti ile de etkileyici bir kişi olan Abdürreşid İbrahim 3 Aralık 1908'de Japonya'ya ulaşmış⁵⁴⁶ ve orada kaldığı altı – yedi aylık sürede oldukça aktif bir şekilde faaliyet yürütmüştür. Bu çalışmanın "Yurttaş Diplomasisi" başlığında belirtildiği gibi her vatandaşın ülke çıkarları için yurt dışına giderek yabancı kişilerle birebir iletişim kurmak sureti ile kamu diplomasisi faaliyetleri yürütmesi yurttaş diplomasisi olarak tanımlanmaktadır.

⁵⁴³ Sırma, **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, s. 155

⁵⁴⁴ Caner Arabacı, "Abdürreşid İbrahim'in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni Ve Konya Hayatı", **Akademik Sayfalar**, 14(19), 2014, s. 290

⁵⁴⁵ Mert İnan, (10.02.2018), "Japonya'da Bir Osmanlı Seyyahı", **Milliyet (e-gazete)**, <http://www.milliyet.com.tr/japonya-da-bir-osmanli-seyyahi-gundem-2607212/>, (03.06.2018)

⁵⁴⁶ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 232

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'daki faaliyetleri bu tanım bağlamında ele alındığında, onun oldukça etkili bir şekilde yurttaş diplomasisi yürüttüğü görülür.

Abdürreşid İbrahim'in faaliyetlerine üstünkörü bakıldığında sıradan bir tebliğci gibi görülebilirdi. Japonya'daki çalışmalarından da söz ettiği Âlem-i İslâm adlı eserinde yer alan “Bütün vakitlerimi İslâmiyet için Japonya’da sağlam bir temel atmanın çaresini düşünmekle geçirdik. İslâm binasını öyle sağlam bir şekilde kurmayı başaralım ki, hiçbir vakit onu yerinden oynatmasınlar.”⁵⁴⁷ ifadesi onun tebliğci yönünü ortaya koymaktadır. Ancak bu eser dikkatle incelendiğinde tebliğin ötesinde siyasi amaçlarının olduğu anlaşılmaktaydı. Bu siyasi amaçları anlayabilmek için öncelikle onun hilafeti ve Müslümanların halifeye bağlılıklarını ne şekilde yorumladığını anlamak şarttır. Bir sohbet esnasında Kont Maçora'nın sorusuna verdiği cevap bu konudaki düşüncesini net bir şekilde ortaya koymaktaydı.

Halife demek ruhaniyetten âri olarak dinî bir reislik demektir. Zaten İslâm dini siyaseti de içine alan bir din olduğundan, bu riyasetle siyaset de birleşmiştir. Şu halde halife olacak zat kendi ülke ve memleketinde dinen ve siyasetçe reis sıfatını üzerine aldığı gibi, yabancı memlekette bulunan Müslümanlara da diyanet açısından riyasete haizdir.

Ve bütün Müslümanların da imamı, yani halifeyi tanımaları ve ona itaat etmeleri dinî vecibelerdendir. Her Müslüman imamını bilmek ve tanımakla mükelleftir. İmamını tanımaya, bilmeye lüzum görmeksizin vefat eden Müslümanların dalâlet içinde hayatlarını terk etmiş olmalarına dair hadis i şerif vardır. Bunun üzerine bir Müslüman nerede olursa olsun, zahiren belli etmese bile, içi imamını tanır ve ona kalbini bağlar.⁵⁴⁸

Hilafeti bu şekilde yorumlayan bir kişi elbette İslâm'a davet ederken aynı zamanda hilafete de hizmet etmiş olacaktı. Nitekim eserinin Japonya günlerine ayırdığı bölümünün farklı yerlerinde çalışmalarından sadece dinî bir fayda değil, Hilafet makamı adına siyasi çıkarlar da beklediğini açık bir şekilde ifade etmişti. Kendi ifadesi ile “birkaç Japon’un ihtida etmesi” onun için çok da önemli değildi. Japonların Müslüman olmalarının ötesinde “ruhaniyet cihetini darü'l-hilafeye” bağlamak düşüncesi kafasında dönüp duruyordu. Yukarıda da belirtildiği üzere sabırlı bir kişi olan Abdürreşid İbrahim Japonlarla iletişim kurarken oldukça dikkatli davranıyor, yerli yersiz siyasi düşüncelerini ortaya atmıyordu. Ama onun aracılığı ile Müslüman olan Japonlarla baş başa görüşmelerinde fikirlerini açık bir şekilde sunuyordu. Ona göre yeryüzündeki bütün Müslümanlar her ne kadar yabancıların tabiiyetinde olsalar da esasen Hilafet merkezine bağlıydılar.⁵⁴⁹

Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri de Abdürreşid İbrahim'in günümüzdekine benzer bir kamu diplomasisi anlayışına sahip olduğuydu. O, faaliyetlerini kişilere değil, Hilafet makamına ve Türk milletine yönelik yürütüyordu. Diğer bir ifade ile halifenin kim olduğunun onun açısından

⁵⁴⁷ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 455

⁵⁴⁸ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 283

⁵⁴⁹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 423, 427, 447

çok da önemi yoktu. Durumun böyle olduğu kitabında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine bütün bir sayfadan bile az yer vermesinden anlaşılabilir. Ayrıca olay hakkında hiçbir yorumda bulunmamıştı.⁵⁵⁰ Japonların Müslüman olup ruhen Hilafet merkezine bağlanması konusunda gece gündüz düşünmesine rağmen halife değişikliğine bu kadar ilgisiz kalması ancak bu şekilde açıklanabilir.

Abdürreşid İbrahim'in Japonya'daki önemli başarılarından biri de Japonya'daki Müslümanları bir araya getiren Asya Gı Kay (Asya Savunma Gücü) isimli bir derneğin kurucuları arasında ve Tokyo'da ilerde yapılacak olan bir caminin öncüleri arasında olmasıydı. Derneğin doğrudan İslâm adına kurulması tepki çekebileceği için herhangi bir dini gönderme taşımayan böyle bir isim uygun görülmüştü.⁵⁵¹ Tokyo'da bir cami kurulması konusundaki teklif önce az sayıdaki Müslüman Japon'dan gelmiş, gerekli çalışmalar 1909 yılında başlamışsa da caminin açılışı çok daha sonra, 1938 yılında gerçekleşebilmişti.⁵⁵²

Kamu diplomasisi faaliyetlerinin etkisini nicel olarak ölçmeye imkân yoktur. Ancak Abdürreşid İbrahim'in Japonya'da bulunduğu dönemde oradaki gazetelerde olumlu haberlere konu olması ve toplantılarda konuşmalar yapması ayrıca Japonya'da önemli kişilerle samimi sohbetler yapacak kadar yakın ilişkiler kurması⁵⁵³ onun çabalarının boşa gitmediğini göstermektedir.

Abdürreşid İbrahim'in bu bireysel başarılarına karşın Osmanlı Devleti bu dönemde Japonya'da çok daha etkili bir inanç diplomasisi yürütme fırsatını maalesef kaçırmıştır. Uzak Doğu'daki genişleme politikası için Çin'de ve Orta Asya'da yaşayan Müslümanlardan kendi siyasi çıkarları için faydalanmayı uman Japonya için Halife sıfatını taşıyan Osmanlı Sultanı ile iyi ilişkiler kurmak ve İslâm'a karşı olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu göstermek o bölgelerde yaşayan Müslümanların desteğini sağlamak açısından önem arz ediyordu. Ayrıca çoğunluğu Budist olan Japon halkında geleneksel olarak dinî bir taassubun olmaması da İslamiyet'e karşı tutumlarının oldukça ılımlı olmasını sağlamıştı. İşte bu şartlarda doğrudan Japon İmparatoru tarafından İslâm'ı anlamak için Halife'den yardım istendi.⁵⁵⁴ Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'te sürgünde bulunduğu sırada bu konuda Fethi Okyar'a anlattıkları kaçırılan fırsatın özeti gibidir. Sultan'ın anlattıklarına göre 1904 – 1905 Rus – Japon Savaşına yakın bir dönemde İstanbul'a gelen ve Japon imparatorluk ailesine mensup olan bir prens II. Abdülhamid'e Japon İmparatorundan özel bir mektup getirmişti. İmparator, Halife'den “İslam dininin muhtevasını, iman esaslarını, gayesini, felsefesini, ibadet kaidelerini izah edecek kudrette bir dinî – ilmî heyet istiyordu.” Sultan'ın

---

⁵⁵⁰ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 372

⁵⁵¹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 479-480

⁵⁵² Lee ve İlhan, a.g.e., s. 97-99

⁵⁵³ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 311, 398, 433-436

⁵⁵⁴ Lee, a.g.e., s. 223

anlattığına göre bu mektubun yazılmasına sebep olan kişi de yine yukarıda sözü edilen Abdürreşid İbrahim'dir. II. Abdülhamid İslâm âleminin halifesi olarak İslâm'ın Japonya'da yayılması için elinden gelen gayreti göstermiş ama bu konudaki yardımı daha çok maddi sahada kalmıştı. Sultan, dönemin din adamlarının tutuculuklarını ve ilmi yetersizliklerini anlattıktan sonra Fethi Okyar'a "Düşündüm ki, Japon İmparatorunun istediği Müslüman din âlimleri kendi ülkemizde olsa ve onları ben bulabilseydim, Japonlardan evvel kendi milletimin ve Halife, yani Peygamberimizin vekili olarak İslam âleminin istifadesini temin ederdim." Sultan'a göre Osmanlı Devleti'nde saygıdeğer ve faziletli din adamları olsa da bu kişilerin "ilmî kudretleri olduğu kadar cihanı telakki tarzları" da böylesine önemli bir görevi yerine getirmeye yetecek derecede değildi.⁵⁵⁵ Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin Japonya'ya bir dinî – ilmî heyet gönderemeyerek böylesine önemli bir fırsatı kaçırmasının sebebi bu alanda yetişmiş insan kaynağının eksikliğiydi.

Bazı kaynaklar 1905-1906 yıllarında bundan daha büyük bir fırsatın kaçırıldığını iddia etmişlerdi. Bu kaynaklara göre o dönemde Japonya'da rağbet görmekte olan İslamiyet'i araştırmak üzere Mikado tarafından bir "Hakiki Dinleri İnceleme Komisyonu" kurulmuştu. Bu komisyon Japonya'da birçok Katolik ve Protestan misyonerin yanı sıra Japonya'ya yakın ülkelerden Müslüman âlimlerin de katıldığı bir kongre düzenlemişti. Sultan II. Abdülhamid bu kongre için kütüphanesinin en nadide din kitaplarını Kur'an-ı Kerim'le birlikte göndermiş, ayrıca Uzak Doğu'daki Osmanlı temsilcilerinin bu girişimle yakından ilgilenmesini istemişti. Bu kongre resmi bir kongre olmadığı için çıkacak sonuç Japon hükümeti için bağlayıcı değildi ama üyelerin Japonya'nın ileri gelen kişilerinden oluştuğu düşünülürse bu kongrede alınacak kararların Japonya'nın geleceğinde etkili olacağı açıktı. Ancak Osmanlı Devleti'nce bu kongreye herhangi bir temsilci gönderilmemişti. Bu durum Abdullah Cevdet ve Gaspıralı İsmail gibi kanaat önderleri tarafından hayret ve üzüntü ile karşılanmış ve dönemin gazetelerinde bu yönde makaleler yayımlanmıştı. Yine bu kaynaklara göre kongre herhangi bir sonuç alınamadan sona ermişti.⁵⁵⁶ Mısır'da yayınlanan Al-İrşad adlı gazeteye göre ise kongre başarılı olmuş, aralarında üst düzey Japonların da olduğu 12 bin kişi bu kongrenin ardından Müslüman olmuştu.⁵⁵⁷

Söz konusu kongreye Osmanlı Devleti'nce bir temsilci gönderilmediği gibi, mesafeli yaklaşıldığına dair bazı belgeler vardır. Bu kongreye sunulmak üzere Yeni Zelandalı mühtedi Abdullah Efendi'nin gayretleri ile bölgenin önemli âlimlerinden Cava Müftüsü Seyyid Osman Alavi Efendi ile Osmanlı Devleti'nin Batavya Konsolosu Rasim Bey birlikte dinî bir eser yazmışlardı. Osman Efendi ile Abdullah Efendi bu kitabın yazarı olarak Rasim Bey'in adını da yazmak istemişler ve Rasim Bey bu durumu İstanbul'a sormuştu. Osmanlı yönetiminin konsolosun

---

⁵⁵⁵ Fethi Okyar, **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1980, s. 101-103

⁵⁵⁶ Lee, a.g.e., s. 222-228; Şahin, a.g.e., s. 195-203

⁵⁵⁷ Dündar, "Muhayyel Tarihe İtiraz", s. 158

resmî sıfatı sebebi ile bu talebe olumsuz cevap vermesi üzerine kitap Rasim Bey'in adı yazılmadan Japonya'da dağıtıldı.⁵⁵⁸

Diğer taraftan bu çalışmanın konusu açısından oldukça önemli olabilecek böyle bir kongrenin gerçekten ciddi bir girişim olduğu konusunda önemli şüpheler vardır. Rus – Japon savaşında resmi gözlemci olarak bulunan Pertev Paşa II. Abdülhamid'e sunduğu raporda Türkçe gazetelerin Japonya'da resmî bir din kongresi düzenleneceğini yazmış olmalarına rağmen Japonya'daki gazetelerde buna dair bir habere rastlamadığını yazmıştı.⁵⁵⁹ Yine o dönemde Japonya'da yaşayan bir Türk olan Ahmet Fazlı Efendi, Sabah gazetesine verdiği mülakatta her ülkede din ve felsefe konularıyla ilgilenen kişilerin bulunduğunu, onların böyle konularla ilgilendiğini ama halkın öyle bir düşüncesinin olmadığını söylemişti.⁵⁶⁰ Abdürreşid İbrahim de *Âlem-i İslam*'da bu kongre haberinin tamamen yalan olduğunu yazdığı gibi bu haberi yayan gazeteleri de “satılık perişan evrakı” şeklinde niteleyerek bu söylentileri sert bir şekilde yermişti.⁵⁶¹ Koloğlu da bu haberin uydurma olduğu düşüncesindedir.⁵⁶²

Farklı görüşleri ileri süren bu kaynaklardan anlaşıldığına göre söz konusu kongre yapılmışsa da önemli bir sonucu olmamıştır. Muhtemelen, yukarıda yararlanılan bazı kaynakların verdiği önem derecesinde büyük bir kongre değildi. Gerek kongrenin büyüklüğü gerekse de Osmanlı Devleti'nin katılımı dikkate alındığında bu kongrenin Osmanlı Devleti'nin kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında pek de önemli olmadığı görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde Japonya'ya yönelik uygulanan kamu diplomasisi faaliyetleri yukarıda görüldüğü üzere önemine binaen Ertuğrul Fırkateyni ve onun dışında kalan faaliyetler olarak ikiye ayrılabilir. Resmi bir girişim olan Ertuğrul'un dışındaki faaliyetlere bakıldığında, kamu diplomasisi niteliğinde başka faaliyetler de olmakla birlikte bunlar içerisinde en önemlisinin Abdürreşid İbrahim'in çalışmalarının olduğu görülür. Seyahat notlarını kitabında ayrıntılı bir şekilde anlatmış olması çalışmalarının kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilebilmesini kolaylaştıran önemli bir durumdur. Diğer çalışmaların bu kadar ayrıntılı kaydedilmemiş olması içeriklerinin ve etkilerinin layıkıyla değerlendirilmesinde önemli bir engeldir.

---

⁵⁵⁸ Eraslan, **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, s. 378

⁵⁵⁹ BOA, Y.PRK. ASK, 240, 5 (H. 23 Rebiyülahir 1324 – M. 16 Haziran 1906)

⁵⁶⁰ Şahin, a.g.e., 195-204

⁵⁶¹ Abdürreşid İbrahim, a.g.e., s. 367

⁵⁶² Orhan Koloğlu, (07.11.1990), “Mikado'yu Bir Sünnet Edebilseydik”, **Milliyet Gazetesi**, s. 13

3.4. Batı Dünyasına Yönelik Faaliyetler

Asıl olarak dönemin büyük güçleri olan Batılı devletlere karşı varlık mücadelesi veren Osmanlı Devleti için bu ülkelere yönelik uygulanan kamu diplomasisi faaliyetleri ayrı bir önem arz etmekteydi. Kamu diplomasisi açısından bakıldığında Batılı ülkelere yönelik uygulamalarda Osmanlı kamu diplomasisi uygulayıcılarının diğer bölgelerdeki uygulamalara göre bir noktada avantajlı olduğu görülür. Kamu diplomasisi uygulamalarında hedef ülkelerde demokratik rejimlerin yürürlükte olması, bu ülkelerin hükümetleri üzerinde kamuoyu etkisinin daha fazla olacağı anlamına gelmektedir.⁵⁶³ Buna göre sömürge halklarından farklı olarak, hükümetlerini doğrudan etkileme gücüne sahip olan vatandaşların hedef alınması daha etkili bir kamu diplomasisi uygulamasına imkân tanıyacaktı. Ancak bu avantajın yanı sıra oldukça önemli bir dezavantaj da vardı. Güney Afrika, Çin ve Ertuğrul Fırkateyni güzergâhında Osmanlı Devleti'nin önemli bir yumuşak gücü varken, Batı dünyasında aksine olumsuz bir imajı vardı. Osmanlı Devleti bu olumsuz imajı ortadan kaldırmak ya da en azından etkisini asgari düzeye indirmek için çalışıyordu.

Osmanlı Devleti'nin Batı dünyasına yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınırken bu çalışmada ayrı ayrı ülkelere yönelik faaliyetler şeklinde ele alınmayacak, söz konusu faaliyetler uygulama alanlarına göre başlıklar altında incelenecektir. Osmanlı Devleti Batılı ülkeler nezdinde, özellikle Balkan ve Ermeni sorunları gibi konularda benzer imaj sorunları ile karşılaşmış ve bunlara karşı benzer kamu diplomasisi uygulamaları ile karşılık vermeye çalışmıştır. Bu sebeple, benzer sorunlara karşılık niteliğindeki benzer kamu diplomasisi uygulamalarının bir arada ele alınması daha uygun görülmüştür. Bu bağlamda ilk olarak basın yayın araçları ile yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınacaktır. Ancak onun da öncesinde bu faaliyetlerin odak noktasını oluşturan Balkan ve Ermeni sorunları hakkında kısaca bilgi vermek faydalı olacaktır.

3.4.1. Batı Dünyasına Yönelik Faaliyetlerin Odak Noktaları: Balkan Ayaklanmaları ve Ermeni Sorunu

Batı dünyasına yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri, dönemin şartlarının gereği ağırlıklı olarak savunma ve haber yönetimi alanlarında uygulanıyordu. Genel amaçların dışında bu faaliyetlerin öncelikli amacı doğru bilgi akışı sağlayarak, Balkanlarda ve Ermenilerin yaşadığı bölgelerde yaşanan olumsuzluklar üzerinden Batı kamuoyunu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtan ve Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmayı hedefleyen yayınları boşa çıkarmak ve Batı'daki olumsuz Osmanlı imajını düzeltmekti. Söz konusu konularla ilgili yürütülen kamu diplomasisi uygulamalarının anlaşılabilmesi için bu konular hakkında en azından genel bir bilgiye sahip olunmasında fayda olduğundan bu bölümde Balkan ve Ermeni sorunlarının ortaya çıkışı ve önemli bölümleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

---

⁵⁶³ Sancak, *Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç*, s. 134

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdi. Birbirini tetikleyen sorunlar silsilesi zamanla adeta çözümsüz bir hal aldı. Tımar sisteminin bozulması ordunun bozulmasına sebep olup devlet otoritesini zayıflatırken, otorite boşluğunun getirdiği toprak sistemindeki ve vergilendirmedeki aksaklıklar karışıklıklara ve ayaklanmalara sebep oldu.⁵⁶⁴ Bunda muhtemelen Osmanlı toprakları üzerinde güç mücadelesine girişen büyük devletlerin de etkisi vardı. Bu huzursuzluklardan Balkan vilayetleri ve Ermeni toplumu da nasibini aldı.

Hobsbawm 19. yüzyıl milliyetçiliğinin kaynaklarını açıklarken, huzursuz insanların farklı kesimlerini birbirine bağlamanın en etkili yolunun onları yabancılara karşı birleştirmek olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁵ Ona göre milletlerarası bir çatışma kadar her iki taraf için de milliyetçiliği kışkırtan başka bir şey yoktur. Yukarıda sözü edilen askeri sorunlar ile otorite boşluğu ve vergilendirmedeki bozulmalar Hobsbawm'ın bu tespiti dikkate alınarak yorumlandığında 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda ve Ermenilerle meskûn bölgelerde yaşadığı sorunlar daha anlaşılır olmaktadır.

19. yüzyılın başlarında Sırp isyanıyla başlayan Osmanlı Devleti'nin Balkan sorunu II. Abdülhamid'in tahta çıktığı yıllarda oldukça yoğun bir şekilde devam ediyordu. Yüzyılın hemen başlarında, Balkanlardaki ilk büyük ayaklanma olan ve 1806'da Kara Yorgi önderliğinde başlayan Sırp isyanı ile önce imtiyazlı prenslik statüsü kazanan Sırbistan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında toplanan Berlin Kongresi kararı ile bağımsız bir devlet oldu. Sırp isyanlarında milliyetçi akım ve yukarıda değinilen toprak sistemindeki bozulmanın yanı sıra Rusya'nın teşviklerinin ve Sırp Ortodoks Kilisesinin milli bilinci uyanık tutmaya yönelik çalışmalarının etkisi vardı.⁵⁶⁶

Benzer şekilde milliyetçi akımlar ve Avrupa ile etkileşim halindeki Yunan aydınlarının özgürlük, eşitlik, bağımsızlık düşüncelerini Yunan toplumu arasında yaymaları sonucunda 1821'de Mora'da isyan başladı. Mısır'dan gelen Kavalalı Mehmet Ali Paşa kuvvetleri isyanı bastırdı. Ancak bu durumdan rahatsız olan İngiltere, Rusya ve Fransa Yunanistan'a özerklik verilmesini istediler. Osmanlı Devleti tarafından bu isteğin reddedilmesi üzerine Osmanlı ve Mısır gemilerinden oluşan donanma 1827'de Navarin'de bu ülke donanmaları tarafından yakıldı. Ardından yaşanan 1828-1829 Osmanlı – Rus savaşının Osmanlı Devleti'nin yenilgisiyle sonuçlanması üzerine yapılan 1829 Edirne Anlaşması hükümlerine göre Yunanistan bağımsız devlet oldu.⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁴ Mustafa Karabulut, "Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal Ve Kültürel Durum", **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), 2016, s. 50

⁵⁶⁵ Eric John Ernest Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (Çev. Osman Akınhay), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 114

⁵⁶⁶ Demokaan Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Milliyetçilik 19. Yy'da Balkan Milliyetçiliği Üzerine Bir İnceleme", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 7(18), 2016, s. 144

⁵⁶⁷ Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Milliyetçilik", a.g.e., 144

Aynı anlaşma hükümlerine göre özerklik kazanan Eflak ve Boğdan 1859 yılında Romanya adı altında birleşip 1877 Berlin Kongresi kararları ile bağımsızlığını kazandı. Bulgaristan'da Bulgarcada yaşanan dönüşüm ve Bulgar kilisesi bağımsızlık sürecinde etkili oldu. Daha önce sadece günlük konuşma dili olarak kullanılan Bulgarca 19. yüzyılda edebiyat ve eğitim dili olarak da kullanılmaya başlandı. Bu durum Bulgar ulusal kimliğinin oluşumuna katkıda bulundu. *Nezavisimost* ve *Svoboda* gibi gazeteler bu bilincin daha da gelişmesinde etkili oldu. Bağımsız Bulgar Kilisesi'nin kurulması için verilen ve 1845'te başarıya ulaşan mücadele dinî cemaatin milli bir topluluğa dönüşmesini sağladı.⁵⁶⁸ 1878 Berlin Antlaşması ile özerk devlet statüsü alan Bulgaristan II. Meşrutiyet'in ardından 22 Eylül 1908'de bağımsız devlet oldu.

Balkanlarda bu sorunlar yaşanırken Doğu'da Ermeni sorunu Osmanlı Devleti'nin başını ağrıttıyordu. Osmanlı Devleti'nin Ermenilerin farklı devletlerin idaresi altında yaşadığı yerleri ele geçirmesiyle Ermeni halkı da Osmanlı nüfusunun bir parçası olmuştu. Ayrı kiliseleri, eğitim kurumları ve kültürleri ile uzun bir süre Müslüman toplumla ciddi bir sorun yaşamadan bu birliktelik devam etti. Osmanlı yönetimi gerekli makamlara gönderilen buyruklarla huzur ortamının bozulmaması için azami gayret gösterdi. Takip edilen bu yumuşak politika sayesinde yıllar boyunca herhangi bir sorun olmaksızın devam eden bu durum 19. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başladı. Sorunun ortaya çıkışında Osmanlı devlet düzeninin bozulması ve Milliyetçilik akımının güçlenmesinin yanı sıra,⁵⁶⁹ din adamlarının ve ABD, İngiltere, Rusya ve Fransa gibi dönemin büyük güçlerinin Ermenileri isyana teşvik edici politikalarının da etkisi oldu. Aslında yaşanan olaylarda bu güçlerin payı oldukça önemli olsa da konunun bu yönünün dikkatlerden kaçırılması için sorun daima "Türk – Ermeni meselesi" olarak yansıtıldı.⁵⁷⁰

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk Ermeni isyanı 1890'da Erzurum'da başladı. Bu isyan fazla büyümeden bastırıldıysa da devamı geldi. 1894 – Sason, 1895 – Zeytûn, 1896 – Van ve 1905 – Adana isyanları sorunun farklı yer ve zamanlardaki tezahürleri oldu. Bu isyanlar dışında ayaklanma çağrıları, banka baskınları ve hatta 21 Temmuz 1905'te bir Cuma selamlığında Sultan II. Abdülhamid'e bombalı suikast girişimi gibi şiddet olayları yaşandı. 15 Temmuz 1890'da Ermeni Hınçak komitesinin Kumkapı'da düzenlediği gösterinin idarecisi Cangülyan'ın bu gösterinin amacını açıklarken söyledikleri aslında diğer olayları anlamak için de açıklayıcıydı. Ermeni olaylarını dünyaya unutturmamak, başlayan isyanları devam ettirmek, Avrupa'nın dikkatini çekmek, İstanbul Ermenilerini olayların içine çekmek bu amaçlardandı.⁵⁷¹ Aşağıdaki bölümde olayları dünyaya duyurmak amacına Batı basınının da verdiği destekle ulaşıldığı görülecektir.

⁵⁶⁸ Demirel, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme ve Milliyetçilik", a.g.e., 145

⁵⁶⁹ Abdullah Saydam, "Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Hareketlere Olan Etkisi - Ermeni Milleti Örneği", M. Metin Hülagü vd. (Ed.), **Hoşgörürden Yol Ayrımına Ermeniler**, 1. Cilt, Erciyes Üniversitesi Yayını, No: 163, s. 59-73

⁵⁷⁰ Ramazan Tosun, "Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (14), 2003, s. 144

⁵⁷¹ Tosun, a.g.e., s. 160

Yukarıda da belirtildiği gibi Osmanlı yönetimi uzun zaman bu konu çerçevesindeki suçlamalarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

3.4.2. Batıya Yönelik Kamu Diplomasisi Uygulamalarında Basın-Yayın Faaliyetleri

3.4.2.1. Bir “Savunma” ve “Haber Yönetimi” Teşebbüsü Olarak Matbuat İdareleri

Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıktığı dönem ilgili bölümde belirtildiği üzere Osmanlı Devleti'nin her yönden oldukça sıkıntı içerisinde olduğu bir dönemdi. Aynı dönemde Batı dünyasına bakıldığında ise bambaşka bir görüntü vardı. Dünyanın büyük bir bölümünü sömürgeleştirmiş olan Batılı ülkeler güçlerinin zirvesindeydiler. Böyle bir ortamda Osmanlı Devleti varlığını sürdürebilmek için bir yandan bu ülkeler arasında denge politikası takip etmeye, bir yandan da bu ülkelere yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri ile kendi lehine politikalar oluşturulmasını sağlamaya ya da en azından aleyhine olacak politikaları engellemeye çalışmıştır. Yukarıdaki bölümlerde genelde Osmanlı Devleti'nin söz konusu ülkelerin sömürgelerindeki halklara yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınmıştı. Bu bölümde ele alınacak faaliyetler ise doğrudan bu ülkelerin kamuoyunu etkilemeye yöneliktir.

II. Abdülhamid padişah olduğunda Osmanlı Devleti'nin Batı dünyasındaki imajı oldukça kötüydü. Özellikle Hristiyan tebaanın yaşadığı Balkanlar coğrafyasındaki çalkantılar ve Ermeni isyanları, Osmanlı Devleti aleyhine kamuoyu oluşturmak için kullanılıyordu. Osmanlı yönetimi devletin Batı kamuoyundaki bu olumsuz imajını düzeltmek için büyük bir çaba göstermek zorundaydı.⁵⁷² Bu maksatla öncelikle haber yönetimi ve savunma alanlarında basın yolu ile birtakım faaliyetler yürütülmüştü.

Çalışmanın ilgili bölümünde haber yönetiminin yabancı kamuoyunu etkilemek ve uygulayıcı ülke lehine bir ortam oluşturmak için ne kadar önemli olduğu açıklanmıştı. Günümüzde bu faaliyetler için televizyon ve internet nasıl önem arz ediyorsa II. Abdülhamid döneminde de gazete aynı şekilde kamuoyunu yansıtma ve kamuoyu oluşturma işlevi ile benzer öneme sahipti. Dönemin gazetelerinin günümüzdeki internet ve televizyon kadar yaygın olmadığı açıktır ama yine de o dönemin en yaygın ve dolayısıyla en etkili kitle iletişim aracı oldukları şüphesizdir. Bu durumun farkında olan Osmanlı yönetimi yazılı basını dikkatli bir şekilde takip ediyordu. Meşrutî yönetimlerde, basının ülke yönetiminin ve kamuoyunun görüşlerini yansıtacak şekilde haber yapması, basını takip etmek yoluyla o ülke hükümetinin ve kamuoyunun Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerini öğrenmenin iyi bir yolu,⁵⁷³ dolayısıyla önemli bir dinleme faaliyeti idi.

---

⁵⁷² Zekeriya Kurşun, “II. Abdülhamit Dönemi'nde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1, 2000, s. 105

⁵⁷³ Kurşun, a.g.e., s. 105

Osmanlı yönetimi basını sadece dinleme gibi pasif faaliyetler için değil, yabancı kamuoyunu etkilemek gibi aktif kamu diplomasisi faaliyetleri için de kullanıyordu.

Osmanlı yönetimi yerli gazetelerin yanı sıra yabancı gazetelerin de Osmanlı devletinin çıkarları doğrultusunda yayın yapması için gayret göstermekteydi. Önceleri nispeten programsız şekilde yürütülen çalışmalar zamanla daha programlı bir hal aldı. Yerli ve yabancı basını takip etmek ve gerektiğinde müdahalede bulunmak üzere 1864'te Matbuat Nizamnamesi çıkarılarak bu nizamnameye istinaden Maarif Nezaretine bağlı olarak Matbuat İdaresi kuruldu. Bu idarenin görev tanımı ve bağlı olduğu bakanlık yıllar içerisinde birkaç defa değişti. II. Abdülhamid padişahlığının ilk yıllarında bu idarenin içinde bulunduğu düzensizliğin giderilmesi için bir çalışma başlatılması talimatını verdi. Bu emir üzerine bir rapor hazırlanarak 27 Aralık 1878'de padişaha sunuldu. Bu raporda hem bazı tespitler hem de daha düzgün işleyecek bir matbuat idaresi için bir nizamname önerisi vardı. Rapora göre, her devletin iç ve dış basını düzenli olarak takip etmekle yükümlü bir kurumunun olduğu, ancak Osmanlı Matbuat İdaresi'nin yetkilerinin birkaç gazeteye ilan yazıları göndermek ve padişah aleyhine yayın yapan Osmanlı gazetelerini kapatmak gibi oldukça sınırlı olduğu belirtilmişti.⁵⁷⁴ Raporun diğer parçası olan "Matbuat İdaresi'nin Nizamname-i Dâhiliyesi" başlıklı on beş maddelik nizamnamede düzgün işleyecek bir matbuat idaresi için gerekli olan teşkilat yapısı ve işlevi ortaya konuluyordu. Nizamnamenin matbuat idaresinin görevlerini ele alan alan ikinci faslında yerli ve yabancı gazetelerin haberlerinin özetinin çıkarılarak hükümete bildirilmesi, makalelerde gerekli görülen düzeltmelerin yapılması gibi görevlerden söz ediliyordu. İyi bir kamu diplomasisinin en önemli aşamalarından biri olan dinleme faaliyeti için sadece bu idareye görev yüklenmiyordu. Nizamnamenin sekizinci ve dokuzuncu maddelerinde Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerde bulunan konsolos ve elçilerine o ülkenin dilini iyi bilen memurlar istihdam ederek orada yayımlanan gazeteleri takip etme ve Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapan gazetecilerin bilgilerini derleyerek Matbuat İdaresi'ne bildirme yükümlülüğü getiriliyordu⁵⁷⁵ Bu görüşler II Abdülhamid'in ve Osmanlı yönetiminin düşüncesine de uygundu. Ancak 1882 yılına kadar bu nizamnameye uygun bir düzenleme yapılmaksızın yabancı basın Dâhiliye Nezareti Matbuat Kalemi tarafından takip edilmişti.⁵⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı dış politika sorunları ve dış basında yer alan aleyhte yazıların artması Matbuat Kalemi'ni yetersiz kılmıştır. Böyle bir ortamda kamu diplomasisi ve bu bağlamda özellikle yabancı basınla ilgili daha donanımlı bir teşkilatın kurulması Osmanlı yönetimi için daha önemli bir hale gelmişti. Bu ortamda Sadrazam Küçük Said Paşa 16 Aralık 1882'de Mabeyn'e

---

⁵⁷⁴ Hilmi Bayraktar, "Batıda Ermeniler Lehinde Kamuoyu Oluşturma Çabaları Karşısında "Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi ve Çalışmaları", M. Metin Hülagü vd. (Ed.), **Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler**, 2. Cilt içinde (321-342) Erciyes Üniversitesi Yayını, Nr.163, 2009, s. 323-324

⁵⁷⁵ BOA, Y. A. RES, 2, 2 (H. 8 Muharrem 1296 – M. 2 Ocak 1879)

⁵⁷⁶ Kurşun, a.g.e., s. 106

sunduğu bir arızada Hariciye Nezaretine bağlı yeni bir basın kurumunun kurulmasını teklif etti.⁵⁷⁷ Söz konusu arızanın yerli basınla ilgili olan bölümleri bu çalışmanın alanı dışındadır. Ancak bu idarenin görevleri arasında yer alacak olan, yabancı basını takip edip Osmanlı Devleti aleyhindeki yazıları uygun şekilde tekzip etmek, kamu diplomasisi kapsamında bir haber yönetimi faaliyeti örneğidir.

Bu arızanın II. Abdülhamid tarafından uygun bulunması üzerine 4 Mayıs 1884 tarihinde Hariciye Nezaretine bağlı olarak Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü kuruldu.⁵⁷⁸ Sadrazamın arızasına uygun olarak yabancı basını takip edip çıkan yanlış haberleri tekzip etmek, ayrıca Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancı basın temsilcilerini bir şekilde elde ederek Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapmalarını engellemek bu kurumun görevleri arasındaydı. Kısaca bu kurum bozulan Osmanlı imajını düzeltmek için basın üzerinde gerekli tedbirleri almak üzere kurulmuştu. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü öncesinde yabancı basının takibi programlı bir şekilde yapılamıyordu. Dış basında çıkan yazılardan ya Osmanlı elçiliklerinin İstanbul'a bilgi vermesi ya da o yayınların ülkeye girmesi ile haberdar olunabiliyordu. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün faaliyete geçmesiyle birlikte Avrupa'da siyaset, edebiyat, sanat ve hatta moda alanında yayımlanan birçok gazete ve dergiye abone olunarak dış basın daha programlı bir şekilde takip edilmeye başlandı. Avrupa basını sürekli olarak taramak için Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü farklı dillere hâkim memurlar istihdam etti.⁵⁷⁹ Mesela II. Abdülhamid'in basın danışmanlığını da yapan Marunî papaz Sabuncuzade Louis Alberi ya da daha bilinen ismi ile Louis Sabuncu'nun saraydaki asıl görevi İngilizce, Fransızca, İtalyanca ve Arapça gazeteleri tarayıp Osmanlı Devleti hakkında çıkan yazıları çevirmek ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne karşı izledikleri politikayı açıklayan raporlar hazırlamaktı.⁵⁸⁰ Bu tür raporlar "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" adı ile Mabeyn'e sunuluyordu. Bu hülasalarda taramanın yapıldığı dönem içinde Osmanlı Devleti ve Padişah hakkında çıkan yazıların yanı sıra bu yazıların olumsuz olanlarına karşı yapılan tekzip, reddiye ve olumlu olanlarına karşılık yazılan teşekkür yazılarına yer veriliyordu.⁵⁸¹

Bayraktar, bir tarihçinin bakış açısı ile Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğü'nün "sadece devlete ve millete yönelik eleştirileri cevaplamak ve basına yasak getirmek amacıyla değil, bilakis devletin ve milletin menfaati ile ilgili hususlarda dış kamuoyunu bilgilendirmek ve yabancı kamuoyunun düşüncelerini öğrenebilmek"⁵⁸² amacıyla kurulduğunu ifade eder ki uluslararası ilişkiler disiplinde bu tam olarak kamu diplomasisinin amaçlarından biri olarak görülmektedir.

---

⁵⁷⁷ Kuşun, a.g.e., s. 107

⁵⁷⁸ Bayraktar, a.g.e., s. 326

⁵⁷⁹ Kuşun, a.g.e., s. 107, 110

⁵⁸⁰ Sabuncuzade Louis Alberi, **Yıldız Sarayında Bir Papaz**, 1. Baskı, Selis Kitaplar, İstanbul, 2007, s. 7

⁵⁸¹ Kuşun, a.g.e., s. 107, 110

⁵⁸² Bayraktar, a.g.e., s. 323

Yerli gazetelerin belli bir amaç doğrultusunda yayın yapmasını sağlamak için ödüllendirme ile birlikte sansür ve kapatma cezaları gibi bazı yaptırımlar kullanılabilir olsa da elbette yabancı basın üzerinde Osmanlı yönetiminin böyle bir yaptırım gücü yoktu. Bu durumda yabancı basın üzerinde kullanılacak yegâne yönlendirme aracı ödüllendirmeydi. Ödüllendirmenin en basit ve etkili yolu da doğrudan para yardımıydı. Eldeki belgeler ödüllendirmenin bu şeklinin maddi imkânlar ölçüsünde kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda yurt içinde Türkçe yayımlanan bazı gazetelerden başka *Diplomatique*, *Debat*, *Orient* ve *Revue de L'Orient* gibi yurt dışında yayımlanan bazı gazetelere ödenmek üzere de aylık tahsisatlar belirlenmişti.⁵⁸³ Ayrıca her ne kadar İstanbul'da basılsa da Almanca ve Fransızca gibi yabancı dillerde basılan gazetelere yapılan bağışları da kamu diplomasisi bağlamında ele almak yanlış olmaz. Bu yargının kamu diplomasisinin ruhuyla çeliştiği düşünülebilir. Zira bu çalışmanın kamu diplomasisinin teorik çerçevesinin ele alındığı bölümünde iç kamuoyuna yönelik faaliyetlerin kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilemeyeceği belirtilmişti. Ancak sözü edilen yabancı dildeki gazetelerin asıl hedef kitlesi muhtemelen Türklerden ziyade İstanbul'daki yabancılarıdır. Bu durum göz önünde bulundurularak o gazetelerin yayınları da kamu diplomasisinin haber yönetimi faaliyetleri bağlamında değerlendirilmelidir.

1887 yılı bütçesi yapılırken harcamaları kısmak için Meclis-i Vükelanın yukarıda sözü edilen Dâhiliye Vekâletine bağlı Matbuat İdaresi ile Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğünün birleştirilmesine yönelik bir teklifi oldu. Devletin ciddi maddi sıkıntı içinde olduğu bir dönemde yapılan bu teklif oldukça mantıklı görülebilir. Ancak bu teklif II. Abdülhamid tarafından uygun bulunmayarak reddedildi. Bu da Padişahın bu konuya verdiği önemin bir göstergesidir. Bu dönemde bazı olumlu yazılar yayınlatılmışsa da konuya verilen önem ve yapılan harcamalara rağmen genel olarak Batı basınında Osmanlı imajını tamamen düzeltmek mümkün olmamıştır.⁵⁸⁴

3.4.3. Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi Faaliyetleri

3.4.3.1. ABD'deki Uluslararası Yayıncılık ve Haber Yönetimi Faaliyetleri

İlgili bölümde anlatıldığı gibi Osmanlı sınırları içinde silahlı mücadele yöntemini seçen Ermeniler ABD'de basını kullanarak büyük bir propaganda hareketi başlattılar. Washington Elçiliğinden Osmanlı Dışişleri Bakanlığına gelen bir belgede Avrupa'dan gelen ve Osmanlı Hükümeti aleyhine içerikleri olan mektupların her gün Amerika gazetelerinde yayınlandığından bahisle bu gazetelerin isimlerinin tamamını telgrafla bildirmek mümkün değildir denilmekteydi. Osmanlı Hükümeti aleyhine yazılarla dolu olan bu gazeteler sürekli Ermenilerin Hristiyanlığına vurgu yapmaktaydı. Amerikalılar Doğu ile siyasi ilişkilerde bulunmaya hevesli olmadıkları için

⁵⁸³ Koloğlu, "Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine", s. 40-42

⁵⁸⁴ Kurşun, a.g.e., s. 110, 111, 114

onları Ermeniler lehine sevk eden şey onların din taassuplarıydı. Amerika’da yerleşik bulunan Ermenilerin iftira ve kinleri hakkında bir fikir vermesi açısından gazetelerden alınan bazı bölümler bu belgeye eklenmişti. Söz konusu belgeye göre Amerikan gazeteleri kendilerine gönderilen her malumatı yayımladıkları için belge ekinde gönderilen örnekler mevcutların çok cüzi bir bölümüydü.⁵⁸⁵

Benzer şekilde Osmanlı Devleti de simetrik bir mücadele yöntemi benimseyerek sınırları içinde silahlı ayaklanmaya başvuran Ermenilere karşı silahla karşılık verirken ABD’deki gazeteler yoluyla yapılan karalama kampanyalarına karşı da Osmanlı lehine yayınlarla mücadeleye başladı. Zira Washington Sefiri Mavroyani Bey 1894 Sason Ermeni isyanının ardından Amerikalı misyonerlerin ABD’de Ermeniler lehine propaganda yapmalarının Amerikan Hükümetinin Osmanlı Devleti’ne olan düşmanlığını arttırdığını bildiriyordu. Mavroyani Bey ayrıca ABD’deki hükümet sistemi hakkında bu çalışmanın konusu açısından son derece önemli olan bazı bilgiler de veriyordu. Bu bilgilere göre Amerikan hükümeti halkın düşüncelerini dikkate alıp ona göre politika uyguluyordu. Dolayısıyla halkın bir parçası olan misyonerlerin faaliyetini de destekliyordu. Hükümet misyonerleri medeniyetin gerçek öncüleri olarak görmekteydi. Dört yılda bir seçim yapıldığı için, yeniden seçilmek uğruna her şeyi yapacak olan başkan adayları halkın kendilerini yönlendirmelerine izin veriyordu.⁵⁸⁶ Mavroyani Bey hem ABD’nin yönetim sisteminden haberdar hem de bu sistem içerisinde kamuoyunun etkisinin farkında olan bir görevli olarak Osmanlı Devleti’ne “Amerikan ahalisine hoş görünmenin” faydalı olacağını tavsiye ediyordu.⁵⁸⁷ Görülüyor ki Mavroyani Bey bulunduğu ortamın şartlarını iyi tahlil ediyor ve kamu diplomasisinin Ermenilerin ABD’de Osmanlı Devleti’ne karşı uyguladıkları olumsuz propagandanın önüne geçmek için imkânlar sunacağını anlıyordu.

Osmanlı Dışişleri Bakanlığı ABD’de Ermenice yayın yapan *Haik* gazetesindeki bir yazıya karşılık olarak Amerikan gazetelerinden birinde yayımlatılmak üzere 28 Mayıs 1895’te bir tektip müsveddesini Washington Elçiliğine göndermişti. Mavroyani Bey’in bu yazıya gönderdiği 4 Temmuz 1895 tarihli cevaptaki tespit ve önerileri oldukça dikkat çekicidir. Mavroyani Bey Amerika’daki Ermenilerin çoğunlukla Massachusetts ve New York eyaletlerinde ikamet edip fabrika işçiliği ve halı tüccarlığıyla geçindiklerini, ABD’de pek muteber bir topluluk olarak kabul edilmediklerini belirtmişti. Amerikalılar Ermeni gazetelerini okumadıkları gibi Haik gazetesinin varlığından da haberdar değillerdi. Bu durumda bir yandan bu gazeteyi duyurarak reklamına vesile olacağından ve bir yandan da aşağı tabakadan Ermenilere önem atfedeceğinden söz konusu gazeteye bir ABD gazetesi üzerinden cevap vermek doğru olmayacaktı. Ancak Ermeni

⁵⁸⁵ BOA, HR. SYS, 63, 37, (H. 23 Cemazeyilahir 1312 – M. 22 Aralık 1894)

⁵⁸⁶ Cemal Sezer, “Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1-2), 2010, s. 62

⁵⁸⁷ Celal Emanet, **Amerikalı Mühtedi: Muhammed Alexander Russel Webb (1846-1916)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 200

ihtilalcilerinin değer verdikleri düşüncelere vakıf olmak için bu gazeteyi takip edip anlamak yeterliydi. Yazının devamı adeta bir kamu diplomasisi dersi mahiyetindedir. Çalışmanın konusu ile doğrudan ilgili olan yazının bu bölümünün günümüz Türkçesine çevrilerek olduğu gibi buraya alınması faydalı görülmüştür.

Âcizane fikrime göre yabancı ülkelerde kamuoyu üzerinde nüfuz oluşturmak için başlıca çare, Avrupa ile haberleşmede Associated Press, United Press ve diğer iki veya üç haber ajansı gibi önemli bir haber ajansını hizmetimizde bulunduraktan ibarettir. Gerçekten de halkça tesiri görünen ve bir bakıma kamuoyu oluşturan şeyin, tanınmış bir haber ajansı vasıtasıyla güya doğru haberleri içeren bir takım telgraflar göndermekten ibaret olduğuna kesin olarak kanaat getirdim. Mesela Amerikanlar: “Kürtler filan köyü ateşe verdiler.” veya “Hükümet-i Seniyye [Osmanlı hükümeti] Hristiyanlara zulüm ve düşmanlık ediyor.” mealinde Londra’dan gönderilen telgraf haberini Amerika gazetelerinin tamamında gördüklerinde, bunların doğru olup olmadığına dair deliller aramayıp söz konusu haberleri saf hakikat kabul etmekte ve Amerikan gazetelerinden başlıcalarının başyazarları dahi bu yolda hareket etmektedirler. İşte bu durumun sonucu olarak Amerika gazetelerinde bizce uygun olmayan birçok makaleler gördüğümüz hâlde bunlara karşı savunmasız kalıyoruz. Binâenaleyh bu duruma karşı biz de düşmanlarımızın kullandıkları silahı kullanmalıyız. İşimizi bir telgraf şirketi görebilir. Zira bir muteber haber ajansı: “Filan mahalde bir Ermeni fesadı meydana çıkarıldı, filan mahalde kargaşa ve fesat çıkarmanın tasarlandığını ispatlayan bazı evrak ele geçirildi; filan köylü Ermeniler filan köylü Kürtlere taarruza karar verdiler; Ermeni ihtilalcilerinin reisi filanın ikametgâhında silahlar bulundu.” gibi ve daha başka bunun gibi ayrıntılı haberleri yayımlanmak üzere haftada iki veya üç defa Viyana, Paris ve Londra ve hatta Bükreş’ten muhtelif gazetelere telgrafla verecek olur ise gerek Avrupa ve gerek Amerika’da kamuoyunu Ermenilerin tarafını tutmaya sevk eden fikirler yönünden hızlıca bir toplu değişiklik hâsıl olacaktır. Böyle bir tasavvurun eyleme dönüşmesinde bazı zorluklarla karşılaşılacağı öngörülmekteyse de bu tedbiri dikkatinize sunarım. Gerçekten kendi hakkında yazılan şeylerin tamamı hakkında bilgi sahibi olmak Hükümet-i Seniyye’ce gerekli ise de yabancı gazetelerde çıkarlarımız İstanbul mektupları ile değil, bizzat gazete başyazarları tarafından yazılmış makaleler ile savunulmadıkça, bu gazetelerden gerçek bir fayda göremeyeceğiz. Binâenaleyh muteber bir haber ajansının hizmetine şiddetle muhtacız.⁵⁸⁸

Osmanlı yönetiminin bu öneriler doğrultusunda bir haber ajansı ile çalıştığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak gazeteler üzerinden bu olumsuz propaganda yazılarına cevap verilmeye çalışılmıştır. Basının gücünü fark edip bu yönde tavsiyede bulunan tek devlet adamı Mavroyani Bey değildi. II. Abdülhamid’in basın danışmanı olan Sabuncuzade Louis Alberi bu konuda önemli tavsiyelerde bulunuyordu:

Eğer Devlet-i Âliyye anlattığım tarzda ordular [basın, yayın ordusu] seferber etmezse Ermenilerin bütün Osmanlı memleketinde fesat tohumlarını ekmek için kurmuş oldukları manevi ordulara laforce morale [ahlak gücü] mukavemet edemez. Çünkü Mister Gladston [İngiltere Başbakanı] ve partisi yalnız Ermenileri müdafaa etmekle kalmıyorlar, Osmanlı memleketinin neresinde fitne ve fesat ateşi çıkarsa Devlet-i Aliyyeyi zarara sokmak ve ondan intikam almak için bir mukavemete uğramaksızın ateşi körüklüyorlar. Çünkü Gladston, kendisine İstanbul maliye nâzırlığını teklif eden ve sonradan kendisini reddetmek suretiyle fena muameleye ve hakarete uğratan Osmanlı Devleti’nden intikam almadan ölmeyecektir. Ermeniler İngilizler’den söz ve kalem yardımı istiyorlar. İngilizler ise para ile ve kalemlerle yardım ediyorlar. Bu devirde harp kılıçla değil kalemle oluyor. Şüphesiz ki kalemle harbetmek, kılıçla ve Krup

⁵⁸⁸ BOA, HR. SYS, 64, 10 (H. 20 Zilhicce 1312 – M. 14 Haziran 1895)

toplariyla yapılan harpten daha az külfetli, daha az masraflı, daha iyi sonuçlu, daha az tehlikelidir.⁵⁸⁹

Batı dünyasına yönelik uluslararası yayıncılık ve haber yönetimi faaliyetleri ele alınırken üç kişinin faaliyetleri, önemlerine binaen ayrı birer başlık halinde ele alınacaktır. Bunlardan Muhammed Alexander Russel Webb ABD’de, William Henry Abdullah Quilliam ve Arminius Vambery İngiltere’deki çalışmalar ile bilinmektedirler. Güney Afrika’daki faaliyetlerin ilk dönemleri ağırlıklı olarak Ebubekir Efendi’nin gayretlerine dayandığı gibi Batı dünyasındaki faaliyetler de genelde bu üç kişinin çevresinde gelişmiştir.

3.4.3.2. Muhammed Alexander Russel Webb’in Faaliyetleri

Onun adına kurulmuş olan vakfın internet sitesinde yayınlanan kısa biyografisine göre 1846 – 1916 yılları arasında yaşayan⁵⁹⁰ Webb, İslam’ın önde gelen ilk Avrupa kökenli Amerikalı öncülerinden biri idi. Filipinler’de ABD Konsolosluğu görevini yapan Webb, 1888 yılında İslamiyet’i kabul etti. Amerika’ya döndükten sonra Manhattan’da bir cami, kardeşlik halkası ve okuma odaları kurdu. Kuzey Amerika İslam basınının babası olarak bilinen Webb, ABD’de çeşitli gazeteler, kitaplar ve dergiler yayımladı. 1893’te Dünya Dinler Konferansında İslamiyet’in resmi sözcüsü oldu.⁵⁹¹

Webb bu öncü kişiliği ile birçok akademik çalışmanın da konusu olmuştur. Söz konusu çalışmalarda onun hakkında ve çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. Bu çalışmalara göre Webb dindar bir babanın çocuğu olarak bir Presbiteryen okulunda eğitim gördü. Babasının yerel bir gazete yayıncısı olmasına rağmen iş hayatına mücevhercide başladı.⁵⁹² Ancak on altı yaşındayken küçük hikâyeler yazacak kadar kalemi kuvvetliydi.⁵⁹³ Gazetecilik hayatı kayınpederinin satın aldığı yerel gazetede yardımcı editörlük görevine getirilince başladı. Bu görevinde ilk olarak haftalık Unionville Republican’ın ilk sayısını 8 Ocak 1874’te yayımladı. Sonraki yıllarda bu alanda oldukça başarılı olacaktı. Kendisini şahsen tanıyanların anlatımına göre Webb oldukça becerikli, çalışkan ve iş bitirici bir gazeteciydi. Ama aynı zamanda iyi bir hatip; dans edebilen, şarkı söyleyebilen ve rol yapabilen çok yönlü bir kişilikti.⁵⁹⁴

---

⁵⁸⁹ Sabuncuzade Louis Alberi, a.g.e., s. 8

⁵⁹⁰ Eraslan’a (1996: 84) göre 1847 doğumludur.

⁵⁹¹ Mohammed Webb Foundation (MWF), “Who Was Mohammed Webb?,” (t.y.), <http://www.webbfound.org/about/>, (10.11.2018)

⁵⁹² Celal Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb ve ABD’deki İslam Misyonu”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 13(2), 2013, s. 143

⁵⁹³ Cezmi Eraslan, “Muhammed A. R. Webb’in Amerika’da İslâm Propagandası ve Osmanlı Devleti’yle İlişkileri (1893 – 1896)”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, (2), 1996, s. 85

⁵⁹⁴ Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb ve ABD’deki İslam Misyonu”, s. 145-146

1880'li yılların başından itibaren Webb farklı arayışlara yöneldi. Metafizik düşünceye ve Doğu dinlerine duyduğu ilgi ile Pioneer Theosophical Society adındaki ilahiyat cemiyetinin toplantılarına katılmaya başladı. Bu dönemde lüks yaşam tarzını terk edip alkol, tütün ve uyuşturucu gibi zararlı alışkanlıklara karşı da mücadele başlatarak yaşam biçiminde önemli değişiklikler yaptı. Kitaplar arasında Budizm'le diğer Asya dinlerini incelemeye geçen birkaç yıldan sonra İslamiyet hakkında daha ciddi düşünmeye başladı. İslamiyet'i daha yakından tanımak için ABD'nin Asya'daki konsolosluklarından birine tayin istedi. Asıl isteği Bombay ya da Singapur olsa da oralarda boş yer olmadığı için kendisine Manila konsolosluğu teklif edilince kabul ederek Filipinlere gitti.⁵⁹⁵

Filipinlerde bulunduğu sırada Müslümanlarla iletişim kurmaya çalışan Webb'in Bombay'da yayıncılık işiyle uğraşan Budruddin Abdullah Kur'a gönderdiği ve İslamî düşüncelerini anlatan bazı mektupları Bombay'ın çeşitli gazetelerinde yayımlandı. Bu mektuplar vasıtasıyla Hindistan Müslümanları ile iletişim kurmayı başaran Webb, Hacı Abdullah Arab isimli zengin bir tüccarın dikkatini çekti ve sonrasında aralarında bir görüşme gerçekleşti. Bu tüccar tarafından Amerika'da İslamiyet'i tebliğ etmesi karşılığında Webb'e maddi destek sözü verildi. 1892 yılının Haziran ayında istifasını sunan Webb, Eylül 1892'de görevini yerine atanan konsolosa devretti. Tam olarak hangi tarihte İslamiyet'i seçtiği bilinmese de aynı gün ABD'de yayımlanan gazeteler Webb'in Müslüman olduğunu yazdı.⁵⁹⁶

Bu tarihten sonra Webb'in hayatı İslamiyet'i tebliğ ile geçti denebilir. Bu tebliğ faaliyetleri onun Osmanlı kamu diplomasisi bağlamında ele alınabilecek birinci grup faaliyetlerini oluşturmaktadır. Müslümanlığının ilk dönemlerinde Osmanlı Devleti ile herhangi bir ilişki kurmaksızın tamamen İslamî tebliğ şeklinde yürüttüğü bu faaliyetler her ne kadar Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına yönelik doğrudan bir içeriğe sahip olmasa da dönemin Hilafet merkezi olması münasebeti ile Osmanlı Devleti lehine bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan Webb, ABD'deki faaliyetlerine başladıktan bir süre sonra Osmanlı yönetimi ile bağlantı kurarak maddi, manevi destek almış ve bu desteğin karşılığında da doğrudan Osmanlı Devleti lehine bazı çalışmalar yürütmüştü. Bu çalışma açısından daha önemli olan da bu ikinci grup çalışmalarıdır.

Webb'in Müslüman olmasının hemen ardından önce Singapur ve Hindistan'da konferanslarla başlayan tebliğ faaliyetleri 1893 Şubat'ından itibaren ABD'de devam etti. Bu faaliyetlerin tamamı için genel olarak Amerikan İslami Propaganda hareketi tabiri kullanılır. Zira kendisi Hindistan'daki gezisi esnasında yazdığı günlüğünde ilerde New York'ta yürüteceği faaliyetleri için *American Islamic Propaganda* ya da kısaca *American Propaganda* adını kullanmıştı.⁵⁹⁷ Webb bu hareketin

⁵⁹⁵ Emanet, "Muhammed Alexander Russell Webb ve ABD'deki İslam Misyonu", s. 147-148

⁵⁹⁶ Emanet, "Muhammed Alexander Russell Webb", s. 148, 150

⁵⁹⁷ Emanet, **Amerikalı Mühtedi**, s. 98

ABD’de kısa sürede başarılı olacağını ve orada dindar Müslümanlardan oluşan güçlü bir cemaatin beş yıl içinde oluşacağını ümit ediyordu. Bunun için gerekli olan, halka açık bir kütüphanenin kurulması, İslamiyet’i güzel bir şekilde anlatacak bir gazete çıkarılması, gerekli basım işleri için bir matbaa kurulması ve haftada bir ya da iki kere konferans vermek üzere bir konferans salonunun kiralanmasıydı⁵⁹⁸ Ancak işler umduğu gibi gitmedi. Bir dönem birlikte çalıştığı bazı arkadaşları ile yaşadığı anlaşmazlıklar ve kendisine vaat edilen Hindistan’dan gelecek maddi yardımların yeterli olmaması gibi sebeplerle yapmak istediği faaliyetler zorlukla ve kısmen yürütülebildi.⁵⁹⁹

Yukarıda belirtildiği gibi hem becerikli bir gazeteci hem de iyi bir hatip olan Webb’in çalışmaları ilmi toplantılarda konuşmalar yapma, gazete ve kitap yayımlama şeklinde Amerikalılara ulaşıyordu. *The American Moslem Brotherhood*⁶⁰⁰ adıyla kurduğu cemiyet, şubeleri ile birlikte New York ve civarında İslam tarihi, edebiyatı ve dinî öğretilerinin tartışıldığı sohbet halkaları oluşturdu.⁶⁰¹ Ancak Osmanlı kamu diplomasisine katkıları bu sohbet halkaları ile değil, onun asıl çalışma alanıyla, yani yayıncılık faaliyetleri ile olmuştur. Söz konusu olan elbette Müslüman olduktan sonra çıkardığı yayınlardır.

Konsolosluk görevinden Hacı Abdullah Arab’la yaptığı anlaşmaya uygun olarak ayrılan ve Şubat 1893’te Amerika’ya gelen Webb, hemen çalışmalarına başlamak istediye de Hacı Abdullah Arab’ın yardımının gecikmesi sebebi ile New York City’de yayıncılık faaliyetlerinin merkezi olacak *The Moslem World Publishing Company*’yi⁶⁰² birkaç ay sonra kurabildi.⁶⁰³ Hacı Abdullah Arab’ın gecikmeli de olsa gönderdiği iki bin dolarla uygun bir yer kiralayarak *The Moslem World*⁶⁰⁴ adlı aylık bir gazete çıkarmaya başladı. Amerikan İslami Propaganda hareketinin aylık yayın organı olarak *The Moslem World*’ün ilk sayısı 12 Mayıs 1893’te yayımlandı. Gazete aynı yılın Kasım ayına kadar toplam yedi⁶⁰⁵ ya da Eylül ayına kadar toplam sekiz⁶⁰⁶ nüsha yayımlanabildi. Webb tarafından reklamı “Amerika’da yayımlanan tek Müslüman gazetesi” şeklinde yapılan gazete gerçekten de bu özelliğiyle Amerika’daki tebliğ faaliyetleri açısından önemliydi. Gazetenin ilk sayfasında “Amerika’da İslam nurunun yayılmasına kendini adayan tarafsız gazete” sloganı vardı. *The Moslem World*’e Amerika’da Müslümanların tek sesi demek yanlış olmazdı. Gazete, yayımlandığı dönemin şartlarına göre biçim ve hacim bakımından

⁵⁹⁸ Eraslan, “Muhammed A. R. Webb’in Amerika’da İslâm Propagandası...”, s. 81

⁵⁹⁹ Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb”, s. 150, 158

⁶⁰⁰ Amerikan Müslüman Cemiyeti

⁶⁰¹ Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb”, s. 153

⁶⁰² Müslüman Dünyası Yayıncılık Şirketi

⁶⁰³ Brent D. Singleton, “The Moslem World: A History of America’s Earliest Islamic Newspaper and Its Successors”, *Journal of Muslim Minority Affairs*, 27(2), 2007, s. 299

⁶⁰⁴ Müslüman Dünyası

⁶⁰⁵ Emanet, **Amerikalı Mühütedi**, s. 156.; Singleton, a.g.e., s. 303

⁶⁰⁶ Eraslan, “Muhammed A. R. Webb’in Amerika’da İslâm Propagandası”, s. 86

mükemmeldi. İçerik olarak tipik bir *The Moslem World* nüshasında Amerika'daki İslami tebliğ çalışmalarına, İslam tarihi ile ilgili yazılara ve mühtedilerin Müslüman oluş hikâyelerine;⁶⁰⁷ Batılı ya da Müslüman düşünürlerin makalelerine; çoğunluğu Hindistan'dan, zaman zaman da Türkiye ve Mısır'dan olmak üzere İslam dünyasından haberlere; birçoğu özellikle *The Moslem World* için yazılmış dini şiirlere ve bazen de başka gazetelerden alıntılara yer veriliyordu.⁶⁰⁸

Gazetecilik tekniği açısından oldukça iyi olsa da baskı sayısı yüksek olmayan ve sınırlı bir kesime hitap eden gazetenin mali durumu iyi değildi. Gazetenin tam olarak nerelere dağıtıldığı net olmasa da içeriğinden ABD ve İngiltere'nin her tarafına, hatta bazı İngilizce konuşulmayan yerlere bile gönderildiği tahmin edilmektedir. Üstelik bazı hevesli ancak maddi gücü yetersiz kişilerden gazete için para da alınmıyordu. ABD dışında İngiltere'de, Hindistan'daki on beşten fazla şehirde ve ayrıca Türkiye, Burma, Arabistan, Mısır, Hong Kong ve Seylan gibi büyük Müslüman nüfusun olduğu birçok yerde temsilcilikleri vardı.⁶⁰⁹ Küçük bir gazete bu giderleri karşılayamazdı. Temmuz ayı itibarı ile gazetenin ekonomik sorunları olduğu okurlara duyurularak “gazetede tahmin edilenden çok daha fazla işleme sanatı kullanıldığından ve gazeteyi almak isteyip de ücretini ödemeye gücü olmayan fakir kimselere de çok sayıda gazete nüshalarının ücretsiz olarak gönderilme masraflarının büyük bir yekûn tuttuğundan” gazetenin 5 sent olan fiyatı 10 sente çıkarıldı.⁶¹⁰ Ama bu da gazetenin mali sorunlarını çözmek için yeterli değildi.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Batı'daki kamu diplomasisi faaliyetlerinde Webb'in önemli bir yer tutması biraz da bu sorunlar sayesinde oldu. *The Moslem World*'de II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti lehine bazı haberler yer almıştı ve bu durum söz konusu yazılardan Amerika'daki memurları vasıtası ile haberdar olan Osmanlı yönetimini elbette memnun etmişti. Bunun üzerine Osmanlı Devleti'nin Washington Elçisi Mavroyeni Bey kendisini elçiliğe davet ederek teşekkür etti. Bu görüşme esnasında Webb'in maddi sıkıntı içerisinde olduğunu öğrenen Mavroyeni Bey, Webb'den mali durumu hakkında bir rapor alarak bunu İstanbul'a ulaştırdı. Bu rapor üzerine Webb'le ilgili olarak Hariciye Nezareti, Sadaret Makamına 21 Aralık 1893 tarihli bir tezkire gönderdi. Bu tezkirede Webb'in gazetesinde “Osmanlı Hükûmeti lehinde yazılar yazmasının tasvîb ve takdir olunduğu” ancak maddi zorluklar yüzünden gazetenin kapanma tehlikesi içinde bulunduğu ve Washington sefirince, Webb'in himaye edilmesinin Osmanlı menfaatlerine uygun olduğunun bildirildiği yazılıydı. Bu sebeple Osmanlı Hükümetince Webb'e bütçenin bahşiş tertibinden 25 bin kuruş yardımda bulunulması 1 Ocak 1894'te II. Abdülhamid'e sunuldu ve Sultan 15 gün sonra bu yardımı onayladı.⁶¹¹ Ancak *The Moslem World*'ün son sayısı

---

⁶⁰⁷ Emanet, **Amerikalı Mühtedi**, s. 157-158

⁶⁰⁸ Singleton, a.g.e., s. 300

⁶⁰⁹ Singleton, a.g.e., s. 302

⁶¹⁰ Emanet, **Amerikalı Mühtedi**, s. 159

⁶¹¹ Eraslan, “Muhammed A. R. Webb'in Amerika'da İslâm Propagandası”, s. 86-87

Eylül ya da Kasım ayında yayımlandığına göre Osmanlı Devleti'nin ayırdığı tahsisat bu gazeteye yetişememiştir.

The Moslem World'ün kapanması Webb'in faaliyetlerinin sonu olmadı. Yaşadığı maddi sıkıntılara rağmen Haziran 1894'ten itibaren yeni bir gazete yayımlamaya başladı. *The Voice of Islam*⁶¹² isimli bu gazete *The Moslem World*'e göre daha küçük hacimli bir yayın organıydı. Sekiz sayfa olarak ayda bir kez basılıyordu. İçeriğinde İslam dünyasından haberler, Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri ve Amerika Müslümanlarına yönelik güncel haberler yer alıyordu. Bu gazetenin ilk sayısında “Dünyada İslamiyet’le hem ruhen, hem de şeklen Osmanlı’dan daha fazla bütünleşmiş bir başka millet yoktur” ibaresinin yer alması bir yandan Webb’in Osmanlı Devleti’ne bakış açısını yansıtırken bir yandan da gazete okurları arasında Osmanlı hakkında olumlu bir imajın oluşmasına katkıda bulunuyordu. Ancak bu gazetenin ömrü de bir önceki gibi pek uzun olmadı ve 1894 yılının Haziran-Ağustos ayları arasında sadece üç sayı yayımlanabildi.⁶¹³

The Voice of Islam'ın ardından Webb, ismini daha öncekilerin isimlerinin birleşiminden alan aylık yeni bir gazete yayımlamaya karar verdi: *The Moslem World and Voice of Islam*. Bu gazetenin yayımlanmasında Webb'in oğlu Russell'in da önemli katkısı oldu. Ocak 1895'te Ulster Park'ta *The Moslem World and Voice of Islam*'ın ilk sayısı basıldı. Dört büyük boy sayfadan oluşan gazete Osmanlı Devleti'nden gelen cüzi fakat düzenli maddi yardımlarla çıkarılıyordu.⁶¹⁴ Bu yardımların bir yansıması olsa gerek, *The Moslem World and Voice of Islam*'da önceki iki gazeteye göre Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid hakkında, çok daha fazla makale ve habere yer veriliyordu. Adeta her sayıda bu konular için bir yer ayrılıyordu. Mesela 1895'in Eylül sayısında II. Abdülhamid hakkında “*A Modern Hero*”⁶¹⁵ başlıklı gazetenin çeyreğini kaplayan bir makale yayımlanmıştı. Bu makale ve haberler elbette olumlu içeriğe sahipti.⁶¹⁶ Özellikle, Osmanlı Devleti'nin o dönemde uluslararası alanda yaşadığı ve bertaraf edilmesi için dönemin kamu diplomasisi faaliyetlerinde önemli bir yer tutan Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'ni destekleyici nitelikte makale ve haberler yayımlanması önemliydi.⁶¹⁷ Özetle Webb'e yapılan maddi yardımlar, Osmanlı Devleti'ne, ABD'ye yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerine destek şeklinde dönüyordu. *The Moslem World and Voice of Islam*'ın tam olarak ne zaman kapandığı hakkında net bir bilgi olmasa da en azından Şubat 1896'ya kadar yayımlandığı bilinmektedir. Webb daha sonra

---

⁶¹² “İslam'ın Sesi”

⁶¹³ Emanet, **Amerikalı Mühütedi**, s. 159-160

⁶¹⁴ Emanet, **Amerikalı Mühütedi**, s. 161-162

⁶¹⁵ “Bir Modern Kahraman”

⁶¹⁶ Singleton, a.g.e., s. 305

⁶¹⁷ Emanet, **Amerikalı Mühütedi**, s. 161-162

Rutherford News isimli bir gazeteyi satın alıp gazeteciliğe devam etmek istediye de içeriği hakkında fazla bilgi bulunmayan bu gazetenin ömrü çok kısa oldu.⁶¹⁸

Webb'in Osmanlı kamu diplomasisine katkıları yukarıda sözü edilen gazetelerle sınırlı kalmadı. O, yazdığı kitaplarla da Osmanlı imajına olumlu katkıda bulundu. Webb'in *Islam in America*,⁶¹⁹ *The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb: Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life*,⁶²⁰ *A Guide to Namaz*,⁶²¹ *A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid*,⁶²² ve *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies*⁶²³ olmak üzere beş adet yayımlanmış kitabı vardır. Bu kitapların tamamı hacim olarak küçük kitaplardır.

Sözü edilen kitaplardan *Islam in America* sekiz bölüm ve yetmiş bir sayfadan ibaret bir kitaptır. Bölümler arasında tam bir anlam bütünlüğü olduğunu söylemek zordur. Giriş bölümünde Webb kitabın temel amacını “bir inancı, bir dinî sistemi zayıflatmak ya da başka kimseleri İslam’a döndürmek değil; İngilizce konuşan Hristiyanlar arasında, diğer inanç sistemlerine olduğu kadar kendi dinlerine karşı da uygulanacak soğukkanlı, sebatlı ve ön yargısız bir araştırma ruhunu teşvik etmek” olarak belirtmiştir. Ona göre kişi kendi zihinsel bağımsızlığını hissetmediği ve sabırla çalışmaya karar vermediği ya da kendisine sınıksı yapışan önyargılardan kendisini tamamen kurtarmadığı sürece, araştırması onun için pek az bir gerçek değere sahip olacaktır.⁶²⁴

Editörü Moulvi Hassan Ali'nin önsözüyle birlikte toplam elli iki sayfadan oluşan *The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb: Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life*, Webb'in Hindistan'da Madras, Haydarabad ve Bombay şehirlerinde 1892'nin Kasım ve Aralık aylarında verdiği konferansların metinlerinden oluşmaktadır. Bu metinlerde genel olarak İslam inancından, Hristiyanlık'la İslamiyet'in karşılaştırılmasından, İslamiyet'in diğer inançlara ve ateizme olan üstünlüğünden söz edilmektedir. Son sayfalarda Webb ABD'de İslam'ın yayılacağına dair inancını tekrarlamaktadır.⁶²⁵

---

⁶¹⁸ Singleton, a.g.e., s. 305

⁶¹⁹ “Amerika’da İslam”

⁶²⁰ “Muhammed Alexander Russell Webb'in Madras'ta, Haydarabad'da (Deccan) ve Bombay'da Verilen Üç Konferansı, Kısa Hayat Hikâyesi ile Birlikte”

⁶²¹ “Namaz Rehberi”

⁶²² “Abdülhamid'in Saltanatı Döneminde Türkiye Hakkında Birkaç Gerçek”. Bu kitap Türkçeye “II. Abdülhamid'in Osmanlı'ya Hizmetleri” başlığı ile çevrilmiştir.

⁶²³ Ermeni Sorunu ve Sorumluluğun Yattığı Yer (Kaynağı)

⁶²⁴ Muhammad Alexander Russel Webb, *Islam in America and Other Writings*, Magribine Press, Chicago, 2006, s. 15

⁶²⁵ Muhammad Alexander Russel Webb, *The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb: Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life*, Lawrence Asylum Press, Madras, 1892

Yaygın bilinen adıyla *A Guide to Namaz* ya da tam adıyla *A Guide to Namaz: A Detailed Exposition of The Moslem Order of Ablutions and Prayer With a Review of The Five Pillars of Practice* 27 sayfadan oluşan bir tür ilmihaldir. 1893 yılında basılan kitabın önsözünde Webb çalışmanın amacını, “İngilizce konuşulan dünyaya, özellikle de dünyamızın batı yarısında yaşayanlara, Müslümanların nasıl dua ettiğine ve gerçek imana ulaşmak için günlük hayatta yapmaları gerekenlere dair yeterli bir fikir vermek” olarak ifade etmiştir. Ona göre yarım milyon kilise içinde hiçbirinin İslam inanç sistemi hakkında ya da Müslümanların nerede, ne zaman, nasıl ibadet ettikleri, ibadetlerinin ne anlama geldiği, günlük hayatlarında hangi ibadetleri yaptıkları veya İslam’a göre hayatlarını nasıl planladıkları hakkında düzgün hiçbir bilgisi yoktur. Webb bu kitapçıkla ilk olarak yeni Müslüman olmuş Amerikalılara ve İngilizlere ibadetler hakkında tam ve net bir rehber sunmayı; ikinci olarak dürüst, adil ve düşünceli insanları, İslami sistemin ana ilkesi ya da köşe taşı hakkında bilgilendirmeyi amaçlamıştı.⁶²⁶

Yukarıda Webb’in faaliyetlerinin Osmanlı kamu diplomasisi bağlamında ele alındığında bu faaliyetlerin ilk bölümünün Osmanlı Devleti ile herhangi bir ilişki kurmaksızın tamamen İslamî tebliğ şeklinde yürütülen faaliyetler olduğu ve her ne kadar doğrudan Osmanlı Devleti çıkarlarına yönelik bir içeriğe sahip olmasa da dönemin Hilafet merkezi olması münasebeti ile Osmanlı Devleti lehine bir çalışma olarak değerlendirilebileceği belirtilmişti. Buraya kadar sözü edilen üç kitabı bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Aşağıda ele alınacak olan diğer iki kitap ise içerikleri itibarı ile diğer üç kitaptan farklıdır ve doğrudan Osmanlı kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilmelidir.

A Few Facts about Turkey under The Reign of Abdulhamid çeşitli kaynaklardan derlenerek hazırlanmış altmış yedi sayfalık bir kitaptır. 1895 yılında New York’ta basılan kitap, *The Moslem World and Voice of Islam*’da yer alan habere göre 1895’in ilk aylarında yayımlanmıştır. Webb bu kitapta yazar olarak adını kullanmamış “An American Observer”⁶²⁷ müstearını kullanmıştır. Emanet’e göre bunun sebebi içeriğinin Amerikan İslami Propaganda hareketi ile doğrudan ilgili olmamasıdır. Ancak Osmanlı elçiliğinin de Webb’in isminin gizli kalmasında gösterdiği özene⁶²⁸ bakılırsa müstear ismin kullanılmasının tek sebebi bu değildir. Webb’in Müslüman kişiliği Amerikan kamuoyunda bilindiği için onun yazdığı bilinen bir kitap muhtemelen “Amerikalı bir gözlemci” tarafından yazılmış kitap kadar etkili olmayacaktı. Webb’i muhtemel tepkilerden korumak için böyle bir yolun tercih edilmiş olabileceği akla gelse de konferanslarında tepki çeken konuları cesurca dile getirmiş olması onun böyle bir endişesinin olamayacağını göstermektedir.

---

⁶²⁶ Muhammad Alexander Russel Webb, *A Guide to Namaz: A Detailed Exposition of the Moslem Order of Ablutions and Prayer With a Review of the Five Pillars of Practice*, Moslem World Publishing Co.. New York, 1893, s. 3

⁶²⁷ Amerikalı bir gözlemci

⁶²⁸ Muhammad Alexander Russel Webb, *II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri*, (Çev. Celal Emanet), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 4

Bu kitap, yazılmasının üzerinden 120 yıl geçtikten sonra, 2015 yılında “II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri” adıyla Türkçeye çevrildi. Webb bu kitabında asıl olarak II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti’ndeki ekonomik gelişmeleri anlatarak ABD kamuoyunda güçlü bir Osmanlı Devleti algısı oluşturmaya çalışmıştır. “II. Abdülhamid’in Hükümdarlığı Döneminde Türkiye Hakkında Bazı Hakikatlar” başlığıyla kitabın ilk sayfasında içerik hakkında kısa bir bilgiye yer vermiştir:

Bu çalışmada Sultan II. Abdülhamid döneminde Osmanlı ülkesinde gerçekleşen takdire şayan gelişmeler hakkında bilgiler sunulmaya çalışılmaktadır. II. Abdülhamid’in tahta çıkmasından bu yana muntazaman devam eden kalkınma ve ilerlemelerden İngilizce konuşan insanların da haberdar edilmesi elzemdir. Çalışmanın son bölümünde yazar, Ermeniler ve son zamanlarda yaptıkları ajitasyonlarına dair görüşlerini okuyucuyla paylaşmaktadır.⁶²⁹

Burada da belirtildiği gibi kitabın önemli bir bölümü Osmanlı’daki ekonomik gelişmelere ayrılmışken son bölüm yukarıda da belirtildiği üzere o dönem Osmanlı Devleti’nin yaşadığı önemli sorunlardan biri olan Ermeni sorununa ayrılmıştı. Hacimli bir kitap olmamasına rağmen içeriğinde demiryollarından limanlara, fabrikalardan bankalara, donanmadan eğitim kurumlarına kadar pek çok alanla ilgili, zaman zaman ayrıntılı istatistiklerin de olduğu bilgilere yer verilmişti. Genel olarak övgü dolu bir dil kullanılan kitapta bu durum bazı yerlerde açıktan övgü cümlelerine dönüşmüştü. Örneğin donanmayla ilgili bölümün sonu şu cümlelerle bitiriliyordu: “1870-1871 yenilgisinden sonra Fransız ordusunun yapılanması 20 yıl sürmüştü. Türkiye aynı işi yarı zamanda başarmıştır. En büyük medhiyeler Osmanlı Devleti ve onun yetenekli hükümdarına yapılmalıdır.”⁶³⁰ Benzer bir örnek eğitimle ilgili bölümde “Türkiye’de kamu eğitimi parlamaktadır. Bu ışık karanlığı gidermiş ve İmparatorluğun en uzak noktalarını bile aydınlatmaktadır.”⁶³¹ cümlelerinde görülmekteydi. Kitabın farklı bölümlerinde bunlara benzer şekilde Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid hakkında övgü dolu cümleler görmek mümkündür.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’ne yönelik dış müdahalelerin önemli bir bölümü Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin haklarını korumak bahanesiyle yapılmaktaydı. Yine Batılı ülkelerde Osmanlı Devleti aleyhine yapılan olumsuz yayınlarda da bu konu vurgulanıyordu. Webb kitabında Osmanlı Devleti içindeki gayrimüslimlerin okulları hakkında bilgi vererek bunların durumunun hiç de kötü olmadığını Amerikan kamuoyuna aktarıyordu.

Gayrimüslim okulları bağımsız hukuk kurallarına göre kamu eğitim kurumları kategorisine girerler. Yetkililerden izin alındıktan sonra kurumlar devletten bağımsız olarak çalışırlar. Denetlenen tek şey, imparatorluk kurumlarına veya genel ahlaka aykırı eğitim yapılıp yapılmadığıdır. Bu okullardaki hocalar, Maarif Nezareti tarafından istenen diplomalara sahip olmak zorundadırlar. Bu diplomalar buldukları vilayetteki maarif heyeti veya cemaatin kendi

⁶²⁹ Webb, **II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri**, s. 7

⁶³⁰ Webb, **II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri**, s. 51

⁶³¹ Webb, **II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri**, s. 52

kilise yetkilileri tarafından verilir. Devletin haklarını korumak için gerekli denetimlerin dışında gayrimüslim okulları bütün müdahalelerden uzaktırlar.⁶³²

Yukarıda belirtildiği üzere Webb kitabının son bölümünü Ermeni propagandasına karşı Osmanlı Devleti'ni ve II. Abdülhamid'i savunmaya ayırmıştı. Ancak doğrudan bu konuyu ele aldığı "Ermeniler" başlıklı son bölümden önce gayrimüslimlerin eğitim konusundaki serbestliğinden ve Sultan'ın onlara verdiği destekten söz ettiği "Yüksek Öğretim" bölümünde de Ermeni okullarına iki buçuk sayfa ayırmıştı. Aşağıdaki satırlar o bölümden alınmıştır:

Sultan Abdülhamid Han tarafından eğitime verilen büyük desteklerden en çok yararlanan topluluklardan biri de Ermeni cemaatidir. Ermeniler bu yüzden Sultan'a müteşekkik olmalıdırlar. Sultan'ın hükümrancılığında önce Ermeni cemaatinin okulları başkent ve birkaç büyük şehirle sınırlıydı. İstanbul'da her papazın bölgesinde bir ilkokul vardı ve buralarda sadece okuma, yazma, temel aritmetik, ilmiyal ve sesi güzel Ermeni çocuklar için kilise şarkıları dersleri verilirdi. Sultan'ın sivilleşme düşüncesiyle Ermeni okulları da devlet okulları bünyesine alınmış ve eğitim büyük gelişme göstermiştir. Özellikle başkentte Ermeniler arasında entelektüel gelişimden sıkça bahsedilir olmuştur. Şehirde toplam 200.000 Ermeni vardır ancak özellikle 36 semtte gruplanmışlardır. 39 kiliseleri ve bunlara bağlı erkekler ve kızlar için 51 ilkokulları vardır. Pek çok okulda eğitim ücretsizdir ve giderler cemaat tarafından sağlanır. Bu okullarda 4.000 erkek, 2.000 kız öğrenim görmektedir.

[...]

Dindaşlarının kamu eğitimi imkânlarından yararlanmaları için Ermeniler, Parikordzagan, Asiagan, Vartanyan, Sinekerimian gibi çeşitli topluluklar kurmuşlardır. Bunlardan en bilineni kuşkusuz Abdülhamid Han'ın hükümrancılığında kurulan Birleşik Ermeni Topluluğudur. Hükümdarın bizzat kendisi Asya yakasında bu sadık topluluğun eğitim seviyesini yükseltmek için yıllık yardımları garanti etmektedir. Bu topluluğun 2.362 erkek öğrencini okuduğu 35 okulu ve 839 kızın okuduğu 10 okulu vardır. Bu sayede 3.201 fakir çocuk ücretsiz eğitim almaktadır.⁶³³

Bu kitabın yayımlandığı tarihte henüz İstanbul'a gelmemiş olan Webb'e bu ayrıntılı bilgileri kimin sağladığı konusunda net bir bilgi olmamakla birlikte bu dönemde Osmanlı Devleti ile görüşme halinde olduğu bilindiğine göre kaynak muhtemelen doğrudan ABD'deki Osmanlı sefiri Mavroyeni Bey olmalıdır. Bu bağlamda ABD'deki Müslüman olduktan sonraki ilk yıllarında kendi inisiyatifi ile Osmanlı Devleti lehine kamu diplomasisi faaliyetleri yürüten Webb'in Osmanlı Devleti'nden yardım almaya başladığı 1894 başlarından itibaren planlı kamu diplomasisi faaliyetlerinin bir parçası olduğu söylenebilir. Doğrudan Osmanlı Devleti lehine çalışma olan ve burada sözü edilen iki kitabın yayın tarihlerinin söz konusu yardımın başladığı 1894 yılından bir ve iki sene sonra olması da bir tesadüf olmamalıdır.

Bu çalışmanın konusu açısından üzerinde önemle durulması gereken ikinci kitap *The Armenian Troubles and Where The Responsibility Lies* adıyla 1896 yılında yayımlanan ve 2015 yılında Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu başlığı ile Türkçeye çevrilmiş olan kitaptır. Adından da

⁶³² Webb, II. Abdülhamid'in Osmanlı'ya Hizmetleri, s. 61

⁶³³ Webb, II. Abdülhamid'in Osmanlı'ya Hizmetleri, s. 62, 63

anlaşılacağı üzere bu, doğrudan ABD'deki Ermeni propagandasına karşı yazılmış bir kitaptı. Yukarıda ele alınan kitapta kullandığı “An American Observer” müstearına benzer şekilde bu kitabında da “A Correspondent⁶³⁴” müstearını kullanmıştı. Bunun sebebi diğer kitaptaki ile aynı olmalıdır.

Webb bu kitaba yazdığı tek paragraflık önsözde hem kitap hakkında bilgi vermiş hem de kitabı yazma sebebini açıklamıştı.

Bu kitapta yayınlanan beş adet mektubun orijinalleri New York'un nüfuzlu gazetelerinden alınmıştır. Mektuplar tarafsız ve doğru bilgiye ulaşma imkânı olunan İstanbul'da yazılıp oradan gönderilmiştir. Yazar, bu mektupları yayınlamadan önce konuyla alakalı daha fazla delili bir araya getirerek Ermeni problemlerine dair hakikatleri okuyucusuna aktarmayı arzulamaktadır. Yazar, bu konu üzerinde yapılan spekülasyon, yalan ve abartılı haberle bilgi kirliliği yaşandığını düşünmektedir. Kısa ve özet olarak hazırlanan bu kitapçık, yalan yanlış bir şekilde anlatılan Ermeni meselesi üzerindeki bazı soruların cevaplanmasına yardımcı olacaktır.⁶³⁵

Burada yazıldığı şekilde kitabın ilk bölümü başka yerlerde daha önce yayımlanmış yazılardan oluşuyordu. Bu bölümdeki beş yazının kimler tarafından yazıldığına kitapta yer verilmemiştir. Ancak bu yazıların tamamı Ermeni sorunu konusunda Osmanlı Devleti'nin haklılığını ortaya koymaktaydı. Kitabın ilk cümleleri Sason'daki isyanda yaşanan kargaşayı Türk hükümetinin inkâr etmediğini ancak Ermenilerin bu olayı Amerika ve Avrupa basınına “Ermeni katliamı” şeklinde sunmalarının da kabul edilemeyeceğini belirterek başlıyordu. Bu yazının devamında Türk hükümetinin yönetimi altındakiler arasında hiçbir dini ayrımcılık yapmadığı ve Türkiye'nin sadece barış istediği bildirilmekteydi. Ermenilerin kendi iyilikleri için toplumu ifsat eden kışkırtmadan vazgeçmeleri çağrısıyla ilk yazı sonlandırılıyordu.⁶³⁶

İkinci yazının bir bölümü *American Board* isimli misyoner kuruluşu adına Ocak 1839'da Osmanlı İmparatorluğu'na gelen ve 1863 yılında Robert Kolej'i kurup 1876 yılına kadar bu okulun müdürlüğünü yapan Cyrus Hamlin'den alıntıydı. 23 Aralık 1893'te, yani Sason'daki olayların başlamasından birkaç ay önce *The Congregationalist* gazetesinde yayımlanan yazı Ermenilerin Osmanlı topraklarında yaptıkları kışkırtmalardan ve diğer olumsuz hareketlerinden söz ediyordu. Hamlin yapılan yanlışların ileride çıkarabileceği sıkıntıları “[...] bu hareketlerin Protestan davasına, kiliselerine, okullarına, İncil öğretilerine zarar verdiğini, bunun Ermeniler açısından toptan bir yıkım olacağını hatırlatıyorum” ifadeleriyle ortaya koyuyordu. Yazının devamında bu sefer Sason olaylarından sonra Türkiye'ye giden *Associated Press* özel muhabirinin yazdıkları aktarılarak Sason olayları hakkında ABD'deki Ermenilerin de gerçekte güvenilir bilgilerinin

---

⁶³⁴ “Bir muhabir”

⁶³⁵ Muhammad Alexander Russel Webb, **Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu**, (Çev. Celal Emanet), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul, 2015, s. 15

⁶³⁶ Webb, **Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu**, s. 17-19

olmadığı, Türklerin aleyhine olabilecek her türlü hikâyeyi gerçekmiş gibi yaymak istediklerinden söz ediliyordu. Bu durum o kadar ileri bir hal almıştı ki yıllar önce yazılmış romanlardaki kurguları bile Sason'da yaşanmış olaylar gibi gazetelerde yayımladıkları anlatılıyordu.⁶³⁷ İlk yazı Osmanlı yönetiminin ve Türklerin suçsuzluğuna vurgu yaparken ikinci yazı burada görüldüğü gibi daha çok Ermenilerin yaşanan olaylardaki suçluluğuna vurgu yapıyordu.

Kitabın üçüncü bölümü aslında Osmanlı Devleti ve Ermenilerle ilgili bir bölüm değildi. Türk ordusunun savaş gücünün hafife alınmaması gerektiğini belirten ilk birkaç paragraftan sonra yazar adeta “iğneyi kendimize batıralım” diyerek Batılı ülkelerin Çin’de yaptığı katliamları anlatıyordu.⁶³⁸

Dördüncü ve beşinci bölümler de benzer şekilde Ermeni sorunu denen olumsuzlukların sorumlusunun Ermeniler olduğunu, Türkler bir yana, sırf ihtilalci düşüncelerine karşı çıktıkları için Ermenilerin bazı Hristiyanları bile katlettiklerini anlatıyordu. Birçok yerde kışkırtıcı olan Ermenilere karşı Osmanlı hükümeti oldukça kontrollü bir şekilde karşı koyuyordu. Böyle bir ortamda Ermeni meselesinden Osmanlı yönetimini sorumlu tutmak insafsızca bir tutum olacaktı.⁶³⁹

Kitabın “Ekler” bölümünde yine farklı kişilerden birçok alıntıyla Ermeni sorunu konusunda Osmanlı Devleti’nin suçsuzluğu ortaya konuluyordu. Bunlardan ilki Türkiye’de bu dönemde Ermeni sorunu ile ilgili incelemelerde bulunan, ABD donanmasında görevli Tuğamiral Kirkland’in hazırladığı ve *The Boston Advertiser* gazetesinde 21 Mayıs 1895’te yayımlanan rapordur. Bu rapora göre Ermenilerin yaşadığı bölgelerde katliam yapıldığına dair bazı dedikodular limanlara kadar ulaşmışsa da incelendiğinde bu haberlerin doğru olmadığı görülüyordu. Yine bu rapora göre Kürtlerle Ermeniler arasında bazı olaylar yaşanmışsa da II. Abdülhamid bu sorunların yaşanmaması için elinden geleni yapmıştı.⁶⁴⁰

Kitabın bu bölümünde Osmanlı Devleti lehine birçok alıntıya yer verilmişti. Bunların tamamını buraya almaya gerek olmamakla birlikte bazı vurgulu cümleleri olduğu gibi alıntılanmak bölümün içeriğini özetleyecektir. “Osmanlı Devleti’nin çatısı altında her milletten insan yaşamaktadır ve onların gelenekleri, hayat tarzları, onlara mahsus ahlaklar, adetler ve inançları devletin koruması altındadır”.⁶⁴¹ “Pek çok ülkeyi gezen biri olarak diyebilirim ki, Türkiye’den başka hoşgörünün muazzam bir şekilde hâkim olduğu bir başka ülke bilmiyorum”.⁶⁴² “Türkler şu

---

⁶³⁷ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 20-26

⁶³⁸ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 27-30

⁶³⁹ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 31-40

⁶⁴⁰ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 41

⁶⁴¹ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 52

⁶⁴² Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 53

anda dinlerinin hakiki ve temel unsuru olan hoşgörünün kötüye kullanılmasının acısını çekmektedirler”.⁶⁴³

Webb'in çalışmaları Osmanlı yönetimince takdirle karşılanmış olsa da hakkında yapılan olumsuz propagandalar, çıkan söylentiler ve Washington Büyükelçiliğinin bu faaliyetlerin önemli sayıda kimsenin ihtida etmesini sağlayamayacağı yönündeki raporlarından sonra ona verilen cüzi maaş devam ettirilse de *American İslamic Propaganda* hareketine yapılan yardım kesilmiştir. Harekete karşı Protestan ve Katolik din adamlarının mücadeleye girişeceği ve bunun sonucunda hareketin başarısız olacağı düşüncesi de bunda etkili olmuştur.⁶⁴⁴

Ancak Osmanlı yönetimi Webb'in şahsına yönelik olumlu bakışını değiştirmiş değildi. Sadrazamın 29 Eylül 1901'de Hariciye Nezaretine gönderdiği emirle, Webb'in 12 Eylül 1901 tarihli iradeyle New York Fahri Başkonsolosluğuna tayin edildiği bildirildi.⁶⁴⁵ Bu olumlu bakış açısına rağmen şu noktayı dikkatten kaçırmamak gerekir: Webb yeni girdiği dinin heyecanı ve büyük hedeflerle hareket ederken, II. Abdülhamid yönetimi oldukça temkinli ve realist bir bakış açısına sahipti. Ayrıca Osmanlı yönetimi ABD'deki faaliyetlere siyasi yönden bakarken Webb'in bakış açısı dinî idi. Bu farklılıklar Webb'le Osmanlı yönetimi arasında programlı, daha ileri düzey bir işbirliğine engel oldu.⁶⁴⁶

3.4.3.3. William Henry Abdullah Quilliam'ın Faaliyetleri

Webb'in ABD'de yürüttüğü faaliyetlerin benzerleri İngiltere'de William Henry Quilliam ya da Müslüman olduktan sonraki adı ile W. H. Abdullah Quilliam tarafından yürütülmüştür. Aşağıda Quilliam'ın çalışmaları ele alındığında görülecektir ki onunla Webb arasında birçok benzer nokta bulunmaktadır.

William Henry Quilliam 10 Nisan 1856'da Liverpool'da doğdu. Ebeveyni Protestanlığın bir kolu olan Wesleyan Metodist kilisesine bağlıydı. Çocukluğu İrlanda ile İngiltere arasında yer alan Man Adası'nda geçti.⁶⁴⁷ Ama sonrasında Liverpool'a döndü. Liverpool Enstitüsü'nde eğitim gören Quilliam orada bir bilim insanı olarak tanındı. Enstitüde bulunduğu yıllarda Kraliçe'nin Jeoloji Ödülü gibi farklı bir alanda kazandığı da dâhil olmak üzere pek çok ödül kazandı. Bir avukatlık bürosunda çalışmak üzere 1872 yılında enstitüden ayrıldı. Eğitim masraflarını karşılamak için beş

---

⁶⁴³ Webb, *Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu*, s. 54

⁶⁴⁴ Emanet, *Amerikalı Mühütedi*, s. 244-245

⁶⁴⁵ BOA, BEO, İ. HR., 373, 29, (H. 16 Cemaziyelahir 1319 – M. 30 Eylül 1901)

⁶⁴⁶ Emanet, *Amerikalı Mühütedi*, s. 250

⁶⁴⁷ “Abdullah Quilliam, Sheikh Of the British Isles (1856 – 1932)”, <http://www.abdullahquilliam.org/about-abdullah-quilliam/>

yıl boyunca ücret almadan çalıştı. Bu dönemde hayatını kazanmak için bir yandan da değişik basın yayın organları için çalışıyordu. *Liverpool Albion*'a muhabirlik yaparken *Good Templar* gazetesinde ve haftalık hiciv dergisi *The Porcupine*'da editörlük yapıyordu. Nihayet ilerde Liverpool belediye başkanı olacak olan Alderman William Radcliffe'in himayesi altında hukuk tahsili alması için davet edildi. 1878 Kasım'ında son sınavını geçerek avukat oldu.⁶⁴⁸ Çalışma hayatının büyük bölümünü Liverpool'da geçirdi. Bir ceza avukatı olan Quilliam birçok önemli cinayet davasında görev aldı. *The Liverpool Weekly Courier* onu "Liverpool'un gayri resmi savcısı" olarak nitelendiriyordu. Tıpkı Webb gibi Quilliam da çok yönlü bir kişilik; asıl işi dışında zoolojiyle ilgilenen, hayırsever, sendikacı ve yayıncıydı.⁶⁴⁹

Din, Quilliam'ın hayatında çocukluğundan beri etkili olan bir unsurdur. Ailesi kilise teşkilatlarında aktif olarak görev alıyordu. Quilliam da buna uygun şekilde çocukluğundan itibaren aktif olarak kilise faaliyetlerine katıldı, kilise okullarında öğretmenlik yaptı. Büyükbabası ve büyükannesi alkollü içkilerden uzak durmayı öneren *temperance*⁶⁵⁰ hareketi içindeydiler ve bu konuda Liverpool'da çeşitli toplantılar düzenliyorlardı. Quilliam'ın çocukluğunda hatıralarını topladığı koleksiyon defterinin ilk sayfasına koyduğu, dedesinin "ayık olmanın her iki dünyadaki avantajları" konulu sunumunun el ilanıydı.⁶⁵¹

Quilliam İslamiyet'e nasıl ilgi duymaya başladığını ve sonrasında nasıl Müslüman olduğunu 1928'de Mısır'da verdiği bir konferansta anlatmıştı. Günümüzde onun adına açılmış olan internet sayfasında metni verilen konuşmasında anlattığına göre doktorunun tavsiyesi ile Cebelitarık'a giden Quilliam Fas topraklarını da görmek istedi ve bir feribota bindi. Feribottayken, Faslı hacıların denizden su çekerek kendilerini dikkatli bir şekilde yıkadıklarını gördü. Feribot denize açıldığında bu hacılar düzenli bir sıra oluşturup birlikte tam bir teslimiyet ve huzur içinde namaz kılmaya başladılar. Tam bir güven ve samimiyet sergileyen yüzlerine ve ifadelerine bakarken çok etkilendi. Gördükleri ilgisini çekmişti. Bu insanların dinleri ve bu dine inananlar hakkında bilgi edinmekle çok ilgilenmeye başladı. Tanca'da, İngilizce bilen bir Müslümanla tanıştı. Quilliam'ın İslam'ın ilkelerini ve Müslümanları bir araya getiren bağları öğrenmek istediğini görünce, arkadaş oldular. Bir akşam, Tanca'da bir kafede otururken arkadaşının tanıdığı bir Yahudi adamla tanıştılar. Arkadaşının Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam hakkında anlattıklarından etkilenen Quilliam anlatılanların mantıklı olduğu ve inançlarıyla çelişmediğini hissetti. Sonrasında İslam hakkında araştırma yapıp kitaplar okumaya karar verdi.⁶⁵²

⁶⁴⁸ Ron Geaves, *İslam in Victorian age: The Life and Times of Abdullah Quilliam*, Kube Publishing, Markfield, 2010.

⁶⁴⁹ "Abdullah Quilliam, Sheikh Of the British Isles (1856 – 1932)", <http://www.abdullahquilliam.org/about-abdullah-quilliam/>

⁶⁵⁰ İngilizcede "ölçülü olma, hiç içki içmeme" anlamındaki sözcük. Bu hareket üyeleri alkollü içki içmezler.

⁶⁵¹ Geaves, a.g.e., s. 26

⁶⁵² "Cairo Speech – 1928", <http://www.abdullahquilliam.org/cairo-speech-1928/>

William Henry Quilliam'ın ne zaman Müslüman olduğuna dair ihtilaf vardır ve bu ihtilaf yorumlardan ziyade kendisinin tuhaf bir şekilde farklı kaynaklarda farklı tarihler vermesinden kaynaklanmaktadır. Bazı kaynaklara göre⁶⁵³ Quilliam 1887'de Müslüman olmuşsa da Osmanlı arşivinde bulunan 1890 tarihli bir belgedeki makalesinin çevirisine göre kendisi 1884 yılında Fas'ta ikamet ederken Müslüman olduğunu yazmaktadır.⁶⁵⁴ Diğer taraftan kendisinin yayımladığı *The Islamic World* isimli aylık dergideki imzasız biyografide ise Müslüman olma tarihi olarak 1887 yılı verilmiştir.⁶⁵⁵ Müslüman olduğu tarih konusundaki bu farklı bilgilere karşın Quilliam'ın Müslüman olduğunu ve adını da Abdullah olarak değiştirdiğini 1888'de basına açıkladığı bilinmektedir.⁶⁵⁶

Quilliam da tıpkı Webb gibi Müslüman olduğunu açıkladıktan sonra bu heyecanla hemen İslam'ı çevresine tebliğ etmenin yollarını aramaya başladı. İngiliz halkının İslam karşıtı ideologlar tarafından beslenen İslam'a karşı bir düşmanlıkla dolu olduğunu bildiği için bu konuda endişeliydi. İngilizlere doğrudan İslam'ı anlatırsa tepki çekeceğini biliyordu. Bu sebeple dolaylı bir yol takip etmeye karar verdi. Düzenli olarak toplantılar düzenleyen *Association for the Prohibition of Alcohol*⁶⁵⁷ adlı derneğe katılarak o toplantılarda konuşmalar yapacaktı. Bu toplantılardan birinde "Fanatikler ve Fanatiklik" hakkında verdiği bir konferans takip ettiği yolu gösteren iyi bir örnekti. Konuşmasına buhar gücünün mucidi Stephenson ve köleliğe karşı yürüttüğü kampanya ile tanınan Wilberforce gibi kişilerden söz ederek başladı. Bu önde gelen şahsiyetlerin zulme ve alay etmeye nasıl direnç gösterdiğini ve amaçlarına nasıl odaklandıklarından söz etti. Karşılaştıkları tüm bu muhalefetlere rağmen başarılarının ve reformlarının etkilerinin dünyaya yayıldığını ve insanlığa büyük fayda sağladıklarını anlattı. Bu şekilde dinleyiciyi hazırlayan Quilliam konuşmasına Hz. Muhammed'den söz ederek devam etti. Onun insanları iyi ve yararlı olana davet eden açık bir mesajla geldiğini, buna rağmen, tıpkı halkın refahına adanmış diğer tüm reformcular gibi zarar ve zulümle yüzleşmek zorunda kaldığını anlattı. Peygamberin mesajının değerini fark edip ona inandıklarında insanlar büyük gruplar halinde İslam'a girmişler ve bu, sayıları dünyanın dört bir yanında yüz milyonlara ulaşana kadar devam etmişti.⁶⁵⁸

Konuşmayı ilgi çekici bulan gazeteciler onun bir özetini yayımlamak için izin istediklerinde Quilliam buna izin vermeyeceğini ancak tüm konuşmayı yazmaları şartıyla izin vereceğini belirtti. Ancak bu konuşmanın Hristiyanları etkileyeceğinden korkan bazı rahipler gazetelere konuşmayı yayımlamama telkininde bulundular. Bunun üzerine gazeteler konuşmada Hz. Muhammed'den söz

---

⁶⁵³ Barbaros Akıncı, "William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti", *Vakanüvis*, 1(2), s. 3 ve Geaves, a.g.e., s.3

⁶⁵⁴ BOA, Y. PRK. TKM., 21,57, (1890 [Belge üzerinde tam tarih yoktur])

⁶⁵⁵ "Men Who Are Talked About", *The Islamic World*, November 1896, IV (43), s. 213

⁶⁵⁶ Geaves, a.g.e., s. 60

⁶⁵⁷ "Alkol Yasağı Derneği"

⁶⁵⁸ "Cairo Speech – 1928", <http://www.abdullahquilliam.org/cairo-speech-1928/>

eden kısımları çıkarıp o şekilde yayımladılar.⁶⁵⁹ Ancak Quilliam metnin tamamını yayımlamaları konusunda gazeteleri uyardı. O başarılı bir avukattı ve gazeteler onun uyarısını dikkate almazlarsa yasal yaptırımlarla karşılaşacaklarını anladıklarından konuşma metninin tamamını yayımlamaya karar verdiler.⁶⁶⁰

Quilliam'ın 1887 yılından itibaren Mount Vernon'daki kiralık mülkü kendine merkez edinerek 1891'de Liverpool Müslüman Enstitüsü'nü⁶⁶¹ (LME) kurdu ve ilk tebliğ faaliyetlerine başladı.⁶⁶² Ancak kendisi ilk aşamada pek başarılı olamadığını kabul etmekteydi. Bunda fanatik Hristiyanların ona karşı saldırılarının etkisi vardı. İslam'a çağrısına uyanların çoğu yaşlı kişilerdi. 1889 yılına gelindiğinde Quilliam'ın çevresindeki Müslüman sayısı yaklaşık 20 kişi kadardı. Toplantılarını yaptıkları mülkün sahibi bu Müslüman gruptan rahatsız olduğu için Haziran 1889'da oradan çıkmak zorunda kaldılar. Aynı yılın Aralık ayında bir öncekinden fazla uzak olmayan bir yere, Brougham Terrace'a taşındılar.⁶⁶³ Her ne kadar daha önce başka bir cami açıldığına dair bazı iddialar varsa da⁶⁶⁴ Liverpool'da Brougham Terrace'da Abdullah Quilliam tarafından camiye çevrilen ev İngiltere'de bir İngiliz tarafından açılan muhtemelen ilk camidir.⁶⁶⁵

LME ile birlikte biri erkek biri de kız öğrenciler için olmak üzere iki okul ve gayrimüslim ebeveynleri kendilerine bakamayan çocuklar için "Medina Home"⁶⁶⁶ isimli bir de yetimhane kuruldu.⁶⁶⁷ Quilliam'ın LME'de yürüttüğü faaliyetleri klasik İslam anlayışından oldukça farklıydı. Hristiyan İngilizlerin eski alışkanlıklarından bir anda kurtulmasının kolay olmayacağını düşündüğü için LME'ye bir piyano koyarak bazı Hristiyan ilahilerini İslam'a uyarlayarak okuyordu. Vaazlarını Pazar günleri konferans salonunda veriyordu. Bu şekilde İngilizleri daha kolay kazanacağını umuyordu.⁶⁶⁸

Yayıncılık faaliyetleri Quilliam'ın çalışmaları içerisinde oldukça önemli bir yer tutuyordu. Öldüğünde arkasında bazıları bu çalışmanın konusu açısından da önemli olan ve farklı yazın

---

⁶⁵⁹ "Cairo Speech – 1928", <http://www.abdullahquilliam.org/cairo-speech-1928/>

⁶⁶⁰ Aydın Bayram, "Osmanlı'nın Britanya'daki İlk Ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 0(42), s. 169

⁶⁶¹ Liverpool Muslim Institute

⁶⁶² Khizar Humayun Ansari, "The Quintessential British Muslim: Abdullah William Henry Quilliam (1856-1932)", **Arches Quarterly**, 2(3), 2008, s. 47

⁶⁶³ Geaves, a.g.e., s. 60-62, 64, 69

⁶⁶⁴ Sophie Gilliat-Ray, 'The First Registered Mosque In The UK, Cardiff, 1860': The Evolution Of A Myth", **Contemporary Islam**, 4 (2) , 2010, s. 179-183

⁶⁶⁵ Sophie Gilliat-Ray, a.g.e., s. 189

⁶⁶⁶ Medine Evi

⁶⁶⁷ "The Muslim Institute", <http://www.abdullahquilliam.org/about-abdullah-quilliam/>

⁶⁶⁸ Şaban Tanyıcı ve Selçuk Kahraman, "II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam", **Medeniyet ve Toplum**, 1(2), (Mart 2018), s. 13

türlerinde çok sayıda eser bırakmıştı. Quilliam'ın *Vernon Temperance Hall* salonunda yukarıda adı geçen Fanatikler ve Fanatiklik (*Fanatics and Fanaticism*) başlıklı konuşması aynı adla kitapçık haline getirilerek 1888'de basıldı.⁶⁶⁹ İkinci baskının önsözüne “Birkaç yıl önce Hristiyanlıktan vazgeçip İslam'ı kabul ettiğimde saplantılı bir tür olarak görüldüğümü fark ettim ve insanları iki dinin ilgili özelliklerini tartışmaya teşvik etmeye çalıştığımda ya gülündüm ya da hakarete uğradım” cümleleriyle başlayan Quilliam bu kitapçıkta farklı zulüm biçimleri, fanatikliğin anlamı, İslam'ın yükselişi, Hz. Muhammed'in mücadelesi ve alkolden kaçınma gibi konulardan söz etmişti.⁶⁷⁰ Bu çalışma için incelenen ikinci baskı otuz iki sayfadan ibaretti.

Bir sonraki kitabı olan *The Faith of Islam* 1889'da⁶⁷¹ basılmıştır. 1890'da ikinci ve 1892'de üçüncü baskısı yapılmıştır. Üçüncü baskının önsözünde “Müslümanların Halifesi, Majesteleri Türkiye Sultanı”nın bu kitaptan takdirini esirgemediği belirtilmekteydi.⁶⁷² İlk iki baskıdaki yedi bin kitapçığın tamamının tükenmesi ve dünyanın değişik bölgelerinden talep gelmesi sebebi ile üçüncü baskının yapıldığı önsözde yer alan bilgilerdendi. Bu çalışma için incelenen üçüncü baskı, sondaki tanıtım – reklam sayfaları hariç yetmiş sekiz sayfadan oluşuyordu. İslam'ın temel inanç esasları, Hz. Muhammed'in hayatı, peygamberler, çok eşlilik, İslam'da ruhban sınıfının olmayışı, ibadetler gibi birçok değişik konu kitapçıkta ele alınmıştı.⁶⁷³

The Religion of the Sword, Fanatics and Fanaticism'de olduğu gibi, Quilliam'ın LME'de verdiği bir dersin broşür olarak yayımlanması tavsiyesine uymasıyla ortaya çıkmıştı. Önce bir makale formatında düşünülen eser genişleyerek üç ciltlik bir kitap halini aldı.⁶⁷⁴ Birinci cildin önsözünde bu bilgiler yer almaktadır. Ancak kitabın ikinci ve üçüncü ciltleri mevcut olmadığı gibi sonradan bu ciltlerin yazıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır. *The Crescent*'in⁶⁷⁵ farklı sayılarında İslami eserlerin tanıtımı yapılan bölümünde *The Religion of the Sword*'un sadece birinci cildinin tanıtımının yapılmış olması bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.⁶⁷⁶ İki kitaptan oluşan bu cildin birinci kitabında başlangıcından 17. yüzyıla Yahudilik ele alınmış ve kitap Sabetay Sevi'nin anlatıldığı bölüm ile bitirilmiştir. İkinci kitap ise benzer şekilde başlangıcından itibaren Hristiyanlığı ele almış, yüzyıllık dönemler halinde yazılan bölümlerin sonuncusu 11. yüzyılın

---

⁶⁶⁹ Geaves, a.g.e., s. 335'te

⁶⁷⁰ William Henry Quilliam, *Fanatics and Fanaticism*, T. Dobb & Co., General Printers, Liverpool, 1890, s. 3

⁶⁷¹ Geaves, a.g.e., s. 335'te baskı tarihi olarak 1887 yılı verilmiştir. Bu kitapçığın ilk baskısı tarafımızdan bulunamamışsa da üçüncü baskının önsözünde ilk baskı tarihi olarak verilen 1889 tarihi yazarın kendi verdiği tarih olması münasebeti ile doğru olmalıdır.

⁶⁷² William Henry Quilliam, **The Faith of Islam**, 3. Baskı, Willmer Brothers & Company Ltd., Birkenhead, 1892, s. 3

⁶⁷³ Quilliam, **The Faith of Islam**.

⁶⁷⁴ Abdullah Quilliam, **The Religion of the Sword**, T. Dobb & Co., General Printers., Liverpool, 1891.

⁶⁷⁵ *The Crescent* (Hilal) Quilliam tarafından 1893-1908 yılları arasında yayımlanan haftalık yayın organıdır. Aşağıda bu yayınla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

⁶⁷⁶ **The Crescent**, (4 Mayıs 1898), XI(277), s. 274; (4 Aralık 1907), XXX(776), s. 354

anlatıldığı bölüm olmuştur.⁶⁷⁷ Belli ki kitabın sonraki ciltleri tamamlanabilseydi Hristiyanlığın devamı ve İslamiyet hakkındaki bölümler yazılacaktı.

Quilliam'ın bunların dışında da çok sayıda eseri vardır. Bu eserlerden *Polly* isimli romanı 1891⁶⁷⁸ ya da 1892⁶⁷⁹ yılında ve yine bir roman olan *The Wages of Sin* 1894 yılında basılmıştır⁶⁸⁰. 1895 yılında basılan *Studies in Islam, A Collection of Essays* kitabı birbirinden bağımsız altı adet makaleden oluşmuştu. Bu makaleler şunlardır: *Firdavsi, the Persian Poet; The Science of Medicine; Errors As To Islam; Al Homazato Wal Lomazato - The Backbiter and the Slanderer; Philosophy in Religion; The Moorish Conquest of Spain*.⁶⁸¹ *Footprints of the Past: A series of Lectures Demonstrating How the Discoveries of Geologists and Archaeologists are Conformable with the Islamic Faith* kitabı 1907'de, Homeros'la ilgili bir monografi olan *The First Book of the Iliad* 1919'da, *Moses, Christ and Mohammed* 1897'de yayımlandı. Türkçeye *Ulemâ-yı İslâmiyeye Bir Suâl ve Abdullah Guvilyâm Efendi'nin Cevabı* başlığı ile Ahmet Hamdi Akseki tarafından çevrilen eser Rumi 1332'de basılmıştır.⁶⁸² Bunlar dışında *Manx Antiquities*⁶⁸³ (1895), *The Balkan Question from a Turkish Standpoint* (1903), *Az-zahir ud-deen*⁶⁸⁴ (1904), *King Bladud of Bath* (1904), *The Religion's of Japan, Muslim Liturgical Prayers* (1906), *Islam and Polygamy* (1907) başlıklı eserlerinin olduğu bazı kaynaklarda yer almışsa da⁶⁸⁵ bunların içeriği hakkında bir bilgiye ulaşamamıştır. *The Crescent*'te yayımlandığı bilgisi verilen ve Quilliam'ın vermiş olduğu bir dersin basılı hali olan "*Antiquities of the Isle of Man*"⁶⁸⁶ de içeriği hakkında bilgi olmayan bir başka eseridir.

İngiltere'de tebliğ faaliyeti yürüten yerli bir Müslüman olarak Quilliam'ın hilafet merkezi olan İstanbul'u ziyaret etmesi elbette normaldi. II. Abdülhamid'den yardım alabileceği tavsiyesi üzerine⁶⁸⁷ veya başka kaynaklara göre II. Abdülhamid'in daveti üzerine Halife ile görüşmek için

---

⁶⁷⁷ Quilliam, *The Religion of the Sword*.

⁶⁷⁸ Muhammed Recai Çiftçi, Abdullah Quilliam, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-quilliam>

⁶⁷⁹ Geaves, a.g.e., s. 335

⁶⁸⁰ Çiftçi, a.g.e.; Geaves, a.g.e., s. 335

⁶⁸¹ W. H. Abdullah Quilliam, **Studies in Islam, A Collection of Essays**, The Crescent Printing and Publishing Company, Liverpool, 1895.

⁶⁸² Çiftçi, a.g.e.

⁶⁸³ Çiftçi, a.g.e.'de bu eserin adı *Many Antiquities* şeklinde verilmiştir.

⁶⁸⁴ Geaves, a.g.e. s. 335'te bu yayının adı *Az-Nazir ud-deen* şeklinde verilmiştir. Ancak anlamına ve Arapça dilbilgisine göre bu isim hatalı olmalıdır.

⁶⁸⁵ "Quilliam, William Henry Abdullah", **Who's Who 1907 An Annual Biographical Dictionary içinde** 1444, Adam and Charles Black, London, 1907, 1444

⁶⁸⁶ **The Crescent**, (02.02.1898), s. 80

⁶⁸⁷ Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı-2**, 13. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 204

1890'da İstanbul'a gelmişti.⁶⁸⁸ Burada bir devlet adamı gibi karşılanan Quilliam'a hediyeler ve para verilmiş,⁶⁸⁹ bir de nişan tevdi edilmişti. Ayrıca II. Abdülhamid verdiği bir fermanla Quilliam'ı Britanya Adaları'nın Şeyhülislamı olarak görevlendirmişti.⁶⁹⁰ Ancak Liverpool'daki vergi mükellefleri ile 1903'te yapılan bir toplantıda belediye başkanının kendisini "Türkiye'nin Liverpool'daki temsilcisi" olarak tanıtmaya üzerine verdiği cevapta "Hayır, Sayın Belediye Başkanım, Türkiye'yi Liverpool'da resmen temsil etmiyorum, fakat Müslüman inancını temsil ediyorum ve İngiliz Adalarındaki Müslümanların Şeyhiyim. Türk hükümetinden bir kuruş almadım" diyecekti.⁶⁹¹ Bununla Liverpool'da resmi bir görevli olmadığını ve maaş almadığını kast etmiş olmalıdır. Zira 1893'e kadar daha ziyade Hindistan Müslümanlarından gelen yardımlar LME'nin faaliyetleri için önemli bir finans kaynağıyken bu tarihten sonra Osmanlı Devleti'nden gelen destekle Hindistan'dan gelen yardımların önemi azalmıştır.⁶⁹²

Zaten tebliğ faaliyetlerine başlamış olan Quilliam artık halifenin verdiği destek ile daha etkili adımlar atabilecek durumdaydı. O, güvenilir bir lider etrafında oluşacak bir İslam birliğinden yanaydı. "İslam birliği kolayca yerleşik bir gerçek haline gelebilir. Düşünce ekollerimiz arasındaki farklar çok kısa sürede üstesinden gelinebilir ve düzeltilebilir. Tüm dünyadaki kardeşlerimizi böyle bir birliği teşvik etmeye davet ediyorum" diyordu.⁶⁹³ Bu düşünce doğrultusunda bazı faaliyetleri yukarıda sözü edilen çalışmalarıydı. Bu çalışmanın konusu açısından bakıldığında, İslami tebliğ faaliyetlerinin, sırf dinî bir çalışma olarak kalması halinde önemli olmayacağı açıktır. Bu türden çalışmaların önemli tarafı, İslam dünyasını güçlendirecek her durumun, İslam dünyasının merkezi olan Hilafet kurumuna sahip olması münasebeti ile Osmanlı Devletinin yumuşak gücüne katkıda bulunuyor olmasıydı.

Kamu diplomasisi açısından, Quilliam'ın kitaplarından ziyade yine onun tarafından yayımlanan *The Crescent* adlı haftalık ve *The Islamic World* adlı aylık yayın organları daha önemlidir. Haftalık ve yerel⁶⁹⁴ bir yayın organı olan *The Crescent*'in (Hilal) ilk sayısı 14 Ocak 1893'te çıktı. İlk sayfası reklamlara ayrılan gazetenin ikinci sayfasında gazetenin LME'nin resmi yayın organı olduğu belirtilerek LME hakkında bilgiler veriliyordu. Üçüncü sayfada ise editoryal not başlığı altında bir tür meydan okuma vardı: "Varlığımızdan dolayı özür dilemiyoruz, çünkü

---

⁶⁸⁸ John Wolfe, **Religion in Victorian Britain, Culture and Empire**, Manchester University Press, Manchester, 1997, s. 247; Jamie Gilham, **Loyal Enemies, British Converts to Islam 1850-1950**, Oxford University Press, New York, 2014, s. 67

⁶⁸⁹ Tanıyıcı ve Kahraman, a.g.e., s. 25

⁶⁹⁰ Akıncı, a.g.e., s. 4

⁶⁹¹ **The Crescent**, (14.01.1893), s. 1-3

⁶⁹² Amjad Muhsen S. Dajani, "The Islamic World, 1893-1908", **Victorian Periodicals Review**, 47 (3),(2014), 454

⁶⁹³ "The Union of Islam", **Islamic World**, 4(39), Temmuz 1896, s. 85

⁶⁹⁴ Dajani, a.g.e., s. 454

bunun gerekli olmadığını düşünüyoruz. Biz buradayız ve gelecekteki başarının varlığımızı haklı çıkaracağına inanıyoruz.”⁶⁹⁵

1908 yılına kadar yaklaşık on beş sene yayımlanan *The Crescent*'in birçok sayısında Osmanlı kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilebilecek yazılara yer verilmişti. Bu yazıların tamamının değerlendirilmesi başlı başına bir çalışma konusu oluşturabilir. Burada bu yazıların tamamı ele alınmadan konu açısından fikir verecek bir bölümü değerlendirilecektir.

Gazete genel olarak İslam dünyasıyla ilgili birçok yazıya yer vererek İslam dünyasını İngiliz kamuoyuna tanıtmaya görevi üstlenmişti. Bu bağlamda Osmanlı Devleti hakkında da yazılar nüshalarında yer buluyordu. Bu türden yazılara örnek olarak 18 Şubat 1893 tarihli nüshasında Türkçe hikâye kitapları hakkında Quilliam tarafından verilen ve çok sayıda yabancıya da takip ettiği bir ders⁶⁹⁶ ve 13 Mayıs 1893 tarihli nüshasında Chicago Fuarındaki Osmanlı pavyonu hakkındaki haberler verilebilir. Aynı sayıda bir Osmanlı deniz subayının Liverpool'a geldiğinden de söz ediliyordu. Habere göre Binbaşı Ahmed Efendi camiye ve okulu ziyaret etmiş, yatsı namazında oradaki Müslümanlara imamlık yapmıştı.⁶⁹⁷ 1893 yılındaki başka nüshalarda da Chicago Fuarı'ndaki Osmanlı varlığı ile ilgili haberlere rastlamak mümkündür.

The Crescent'teki yazıların bazıları ise daha net biçimde Osmanlı yanlıydı. 17 Haziran 1893 tarihli sayıda İngiltere'nin Osmanlı demiryolu inşaatlarına karşı ilgisizliğinden yakınılarak “Bu demiryolu hatları çoğunlukla Alman ve Fransız sermayedarlar tarafından yapılırken, bazı aptal ve cahil kâğıtlardan etkilenen İngilizler, ‘doğal dostumuz ve müttefikimiz’ olan Türk milletinin refahına katkıda bulunarak paralarını faydalı bir şekilde kullanmaya çalışmazlar”⁶⁹⁸ denilmekteydi. İngiliz kamuoyunu Türklere yakınlaştırmaya çalışan benzer bir paragraf yaklaşık beş yıl sonra, 2 Şubat 1898 tarihli nüshada, İran Körfezi'nde İngiliz-Rus çıkar çatışması ile ilgili bir makalede yer bulmuştu. Makalede “iki yıl önce, Ermeni ayaklanmalarının Rus ajanları nedeniyle olduğuna dair bir bilgiye sahip olduğumuzu söylediğimizde, ifademiz saçma karşılanmıştı. Türkiye'nin dostluğu şu anda Büyük Britanya için ne kadar değerlidir?”⁶⁹⁹

Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline alan Ermeni meselesinde de *The Crescent* bu dönemde Osmanlı Devleti lehine güzel yazılara yer vermişti. Ankara, Kayseri ve Merzifon'daki olaylarda ihanetleri görülen ve tutuklanan Ermenilerin açık bir şekilde yargılandığı, kendi seçtikleri yedi avukat tarafından savunuldukları bildiriliyordu. Yazının sonunda bu kişilerden on yedi

---

⁶⁹⁵ *The Crescent*, (11.11.1903), s. 309

⁶⁹⁶ *The Crescent*, (18.02.1893), s. 35

⁶⁹⁷ *The Crescent*, (13.05.1893), s. 131, 132, 134-135

⁶⁹⁸ *The Crescent*, (17.06.1893), s. 172

⁶⁹⁹ “The Seizure of Arms in the Persian Gulf”, *The Crescent*, (02.02.1898), s. 68

tanisinin idam cezası aldığına yer verilirken Sultan'ın af yetkisini kullanabileceği vurgulanıyordu.⁷⁰⁰ Bir sonraki nüshada yer alan sıradan bir ameliyat haberi, sıradan bir haberin gazetede yer bulması yönüyle dikkat çekicidir. İstanbul'da yapılan ve ayrıntısı verilmeyen ameliyata dair bu birkaç satırlık haberin dikkatimizi çekmesinin sebebi, ameliyata ilişkin verilen tek ayrıntı olan ameliyat ekibinin iki Türk ve bir Ermeni'den oluşmasıdır.⁷⁰¹ Batı basınının Türk-Ermeni ilişkilerinin çatışmacı yönünü sürekli gündeme taşıdığı bir dönemde verilen bu basit haber adeta “Batı basını sizi yanıltıyor” mesajı veriyor ve Türkiye’de Ermenilerin normal bir hayat sürdürebildiğini hatırlatıyordu. 12 Ağustos 1893 sayılı nüshada yine Ermenilerle ilgili bir yazıda Hristiyanlığın savunucuları gibi görülen Ermeni devrimcilere karşı Türklerin şerefli duruşundan söz edilirken hemen devamındaki haberde bir başka yayın organındaki bir makaleden alıntı yapılarak Osmanlı Sultanı'nın Yahudilere karşı nasıl şefkatli olduğundan söz ediliyordu. Anglo-Jewish Association'ın raporundan aynen alıntılanan “Majesteleri Türkiye Sultanı saltanatının karakteristik bir örneği olarak Yahudilere karşı hoşgörülü ve liberal bir politika izliyor” cümlesi, her dönem baskıcı olmakla suçlanan II. Abdülhamid için Batı dünyasında görülmesi sık rastlanılmayan bir bakışı ortaya koyuyordu. Yazının sonunda Batılı Hristiyan devletlerdeki Yahudilerin yaşadıkları sıkıntılar hatırlatılıp bu makalenin İslam'ın hoşgörülü bir din olmadığı yönünde Hristiyanlarca yürütülen propagandaya okkalı bir cevap olduğu belirtiliyordu.⁷⁰²

Yukarıda da belirtildiği gibi *The Crescent*'te yer alan Osmanlı Devleti ve II. Abdülhamid lehine yazıların tamamını bu çalışmanın kapsamı içinde ele almak mümkün değildir. Bu konuda ayrı bir akademik çalışma yapılması faydalı görülmektedir.⁷⁰³

Quilliam'ın editörlüğünde çıkarılan bir başka süreli yayın, aylık bir dergi ve *The Crescent*'ten farklı olarak uluslararası bir yayın olan *The Islamic World* idi. LME tarafından 1893 ile 1908 yılları arasında yayımlanan bu dergide *The Crescent*'teki yazılara benzer yazılar yer alıyordu. “İslam'ın çıkarlarına adanmış” olan bu derginin amacının “Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili gelişmelere okuyucu ilgisini çekmek ve II. Abdülhamid'i seçkin Müslüman ve İngiliz okur kitlesi nezdinde savunmak” olduğu iddia edilmektedir.⁷⁰⁴ Bir başka iddia da bu dergi için Quilliam'ın Türkiye, Mısır ve Hindistan'dan maddi yardım aldığıdır.⁷⁰⁵

---

⁷⁰⁰ *The Crescent*, (01.07.1893), s. 188

⁷⁰¹ *The Crescent*, (08.07.1893), s. 196

⁷⁰² *The Crescent*, (12.08.1893), s. 287

⁷⁰³ Bu konudaki başka örnekler için *The Crescent*'in 26.08.1893, 05.01.1898, 12.01.1898, 23.02.1898, 16.03.1898 tarihli nüshalarına bakılabilir.

⁷⁰⁴ Dajani, a.g.e., s. 454

⁷⁰⁵ Henry Harris Jessup, *Fifty-Three Years in Syria*, 2. Cilt, Fleming H. Revell Company, New York, 1910, s. 578

The Islamic World'ün Osmanlı kamu diplomasisine katkıları ele alınırken çalışmanın hacmini ve amacını gereksiz şekilde aşmaması için *The Crescent*'te yapıldığı gibi, bütün nüshalar değil, konu hakkında fikir vermeye yetecek örnekler ele alınacaktır.

The Islamic World'un sayfalarında Osmanlı Devleti ve Türkler doğal olarak sıklıkla yer buluyordu. Özellikle 1894-96 Ermeni isyanlarının yaşandığı dönemde ve sonrasında *The Islamic World*'ün içeriğinin önemli bir bölümü bu konuya ayrıldı ve derginin siyasi makaleleri II. Abdülhamid rejiminin çıkarlarını ilgilendiren en son uluslararası gelişmeleri tartıştı. II. Abdülhamid rejimini İngiliz okurlarına karşı savunan dergi Müslüman okurları arasında Sultan'a sadakati teşvik etti. Böylece Osmanlı İmparatorluğu içindeki ayrılıkçı, milliyetçi hareketlere Müslüman ve İngiliz desteğini baltalamaya çalıştı.⁷⁰⁶

Mayıs 1894 sayısında Türkiye'deki Ermeni Patriği Achikian (Aşıkyan)'ın bir açıklamasına yer veriliyordu. Bu açıklamaya göre Ermeni milletinin değerlerini korumalarına izin veren bu "baba gibi" hükümete Ermeniler çok şey borçluydular. Ermeniler onları kargaşaya teşvik edenlere karşı uyanık olmalıydı.⁷⁰⁷ *The Islamic World* birçok sayısında Ermeni sorunuyla ilgili buna benzer yazılara yer veriyor ve Osmanlı Devleti lehine yayınlarıyla bu konuda adeta Osmanlı Devleti'nin savunuculuğunu üstleniyordu. Aralık 1894'te Londra'daki "Vatansever Ermeni Cemiyeti" tarafından yürütülen propaganda faaliyetlerinden "muhteşem masallar" diye söz ediliyordu. Ayrıca yaşanan şiddet olaylarına rağmen II. Abdülhamid tarafından hiçbir idam cezasının onaylanmaması "onun muhteşem bir kalbe sahip olduğunu bütün dünyaya kanıtladı" ifadesi ile haber veriliyordu.⁷⁰⁸

Derginin Temmuz 1894 tarihli sayısında Türk ordusunun gücünden söz edilerek "Türkiye Sultanı, olağanüstü bir şekilde yeniden yapılandırılmış ordusuyla, Sudan'daki tüm isyanları önleyebilir, her zaman Türkiye'ye ait olan Mısır'ın ekvatorial illerini yeniden fethedebilir" deniyordu.⁷⁰⁹ Özellikle Mısır'ın İngiliz işgali altında olduğu bir dönemde İngiltere'de yayımlanan bir dergide Mısır'ın her zaman Türkiye'ye ait olduğunun vurgulanması dikkat çekici bir ayrıntıydı.

Aynı sayıda beş sayfadan fazla yer tutan bir başka yazı *The Women of Turkey* başlığını taşıyordu ve Chicago Dünya Fuarındaki Kadınlar Kongresinde Matmazel Esmeralda Cervantes tarafından yapılan konuşmanın yazıya dökülmüş haliydi.⁷¹⁰ Cervantes ve konuşması hakkında aşağıda bilgi verileceği için burada konuşmanın ayrıntısına girilmeyecektir. Ama bir konuşmanın etkisinin basın yoluyla nasıl yayıldığıının ve bu bağlamda basın faaliyetlerinin kamu diplomasisi

---

⁷⁰⁶ Dajani, a.g.e., s. 459

⁷⁰⁷ "Resume of Political Events of May", **The Islamic World**, II(13), (Mayıs 1894), s. 29.

⁷⁰⁸ Madame T. Viele, "Resume Of Political Events To Date", **The Islamic World**, II(20), (Aralık 1894), s. 234

⁷⁰⁹ "Resume of Political Events of July", **The Islamic World**, II(15), (Temmuz 1894), s. 69.

⁷¹⁰ "The Women of Turkey", **The Islamic World**, II(15), (Temmuz 1894), s. 71-76

açısından ne kadar önemli olduğunun 19. yüzyıldaki bir örneği olması bağlamında da bu haber önemlidir.

Quilliam'ın yayınlarında kişilerden ziyade bir bütün olarak Osmanlı devleti ve Müslüman Türkler lehine bir yayın politikasının izleri görülür. Ancak zaman zaman doğrudan II. Abdülhamid'i yücelten yazılara da rastlamak mümkündür. Bunlardan bir tanesi de Eylül 1894 sayısındaki "Sultan Abdul-Hamid Khan" başlıklı bir yazıdır. Dergide yazının Tahrirat-ı Hariciye Kalemi personelinden olduğu belirtilen M. Moukhtar Bey tarafından yazıldığı bildiriliyordu. Yaklaşık üç sayfalık yazı II. Abdülhamid'e övgülerle doluydu. Makale "Osmanlı İmparatorluğu halkı, ırk veya din ayrımı olmaksızın, ülkenin *Rönesans* günü olarak görülen, Abdülhamid Han'ın tahta çıkış yıldönümünde sevgi ve şükran duygularında birleşiyor" cümlesiyle başlıyordu. Bu yazıya göre II. Abdülhamid yönetiminde özellikle orduda ve finans alanında önemli gelişmeler gerçekleştirilmişti. Büyük zorluklara rağmen onun yönetiminde ordu dünyadaki diğer orduların seviyesine çıkmıştı. Yine onun yönetiminde Osmanlı finans sistemi şimdiye kadarki belirsizlikten kurtulmuştu.⁷¹¹ Yazının içeriğinin gerçekleri yansıtıp yansıtmadığı çalışmanın konusu dışındadır. Ancak bu yazının II. Abdülhamid'in kişiliğinde Osmanlı Devleti'nin imajına olumlu etkide bulunacağı açıktır.

Quilliam'ın yayınları II. Abdülhamid'in milliyetçilik karşıtı politikasını destekleyici nitelikte ve Halife'nin şahsında Müslümanların birliğini savunan bir anlayıştaydı. Halife'ye sadakati, İslam'a sadakate eş tutuyordu. "Kur'an her Müslümana halifeye sadakati emreder" anlayışı II. Abdülhamid'in politikası ile oldukça uyumluydu. Yazıları İngiliz kamuoyunu Osmanlı Devleti'nin İngilizlerin düşmanı olmadığına ve İngiltere'nin kendi menfaatinin de Osmanlı Devleti ile düşmanca değil, dostça ilişkiler kurmakta olduğuna ikna etmeye çalışıyordu. İngiliz hükümetini II. Abdülhamid'e karşı, yanlış bir şekilde düşmanca politikalar izlemekle suçluyordu. Bu yayın anlayışı Osmanlı yönetimi tarafından takdirle karşılanıyor ve destekleniyordu.⁷¹² Bu takdirin bir sonucu olarak Quilliam'ın oğlu Ahmed Quilliam, Sultan'ın talimatıyla Mekteb-i Sultani'ye yatılı öğrenci olarak kaydedilmişti⁷¹³

Kendi yayıncılık faaliyetleri dışında da Quilliam'ın Osmanlı kamu diplomasisine hizmetleri oluyordu. İngiltere'deki Osmanlı Devleti aleyhine olaylardan ve Bab-ı Âli'yi haberdar ettiğini ve mümkün olduğunca Osmanlı Devleti'nin politikalarını savunduğunu gösteren Osmanlı arşivindeki belgeler bu durumu ortaya koymaktadır. Liverpool'da gerçekleşen ve belediye başkanının da bulunduğu bir toplantıda Anadolu ve Rumeli'de gerçekleşen bazı karışıklıklar sebebi ile Osmanlı Devleti aleyhine beyanatlar verilip bir gazeteci tarafından Osmanlı topraklarındaki halkların kötü

⁷¹¹ M. Moukhtar Bey, "Sultan Abdul-Hamid Khan", *The Islamic World*, II(17), (Eylül 1894), s. 145-148

⁷¹² Dajani, a.g.e., s. 460-461

⁷¹³ BOA, MF. MKT, 445, 33, (H. 07 Zilhicce 1316 – 18 Nisan 1899)

yönetimden dolayı birçok sıkıntıyla karşılaştığı iddia edilmişti. Bunun üzerine Quilliam, bu tür olayların geçmişte yaşandığını ancak bugün padişah hazretlerinin idaresinde herkesin ayrımcılık yapılmaksızın adalet içinde yaşadığını belirtmişti.⁷¹⁴

Bir başka belgede ise Quilliam, İngiltere’de yayımlanan Daily gazetesinde Osmanlı’nın Arnavut askerlerinin Komanova’da sağ yakaladıkları 7 komitacıyı taşlar, bıçaklar ve sopalarla öldürdüklerine ve parçalarını kiliseye attıklarına dair bir yazıdan Osmanlı yönetimini haberdar etmiş, “İşte bu gibi iftiralar tekzip olunmadığından İngiltere de pek büyük tesir ediyor. Bunun için de evvelce arz eylediğim gibi bir telgraf ajansı teşkil edip hemen tekzip eylemeli ve bunu kemal-i sadakatle haki-payı şahanelerine arz eylerim”⁷¹⁵ diyerek uygun bir çözüm yolu da tavsiye etmişti. Bu tavsiyesi o dönemde maalesef gerçekleştirilmemiş, bu çalışmanın ilgili bölümünde ele alındığı şekilde Türkiye’nin sesini dünyaya duyurmak üzere milli bir haber ajansı ancak 1920 yılında kurulabilmişti.

Quilliam hakkındaki her belgede ondan olumlu şekilde söz edildiği söylenemez. Bu noktada da Webb’le aralarında benzerlik bulunmaktadır. II. Abdülhamid’in basın danışmanı olan Luis Sabuncu’nun, Londra’da yayımlanan *Morning Advertiser* gazetesinin 23 Eylül 1891 tarihli nüshasından aktardığı bir mektup ilginçti. Daha önce Müslümanlar arasında bulunduğu için İslam hakkında fikir sahibi olduğunu belirten, gazetenin Liverpool muhabiri tarafından gönderilen mektuba göre Quilliam ve çevresindekilerin inançları ve ibadet şekilleri İslam’dan çok uzaktı. Hristiyanlıkla İslam’ı birleştiren bir tür inanca sahiptiler, camide kiliselerdeki gibi bir piyano vardı, Kur’an’ı Kerim’i tahrif ediyorlardı ve Quilliam kendisini açıkça Hazreti Peygamber’e benzetiyordu. Bu sebeplerden İngiltere’deki Hint Müslümanları onu ve cemaatini kâfirlikle suçuyorlardı. Bu mektubun çevirisinin ardından kendi görüşünü yazan Sabuncu’ya göre nasıl ki Luther ve Calvin’in ortaya çıkışıyla Hristiyanlar birçok fırkaya bölünüp bir kısmı Papa’nın tabiiyetinden çıktysalar, şimdi de İngilizler Quilliam cemaatiyle Müslümanları Halife’den koparmaya çalışıyorlardı. Bozuk amelleri gerçekten iman etmemiş olduklarının deliliydi.⁷¹⁶

Yıllar sonra benzer iddialar başka bir gazetede yer buldu. Medineli Abdülkerim Marat Efendi 1903 yılında Liverpool’a gelip Quilliam’a misafir olmuş ve kendisini büyük bir şaşkınlığa düşüren durumlara dair izlenimlerini Beyrut’ta yayımlanan *Thomrat* dergisine bir mektupla göndermişti. Quilliam’ın Müslüman kızının peçesiz olup zarif bir şapka takması, caminin kiliseler gibi oturma yerlerinin olması, ezanın İngilizce okunması, Hristiyanlara benzer şekilde ibadet edilmesi Abdülkerim Marat Efendi’yi hayretler içinde bırakmıştı. O ayrıca Quilliam’ı cehaletle ve

⁷¹⁴ BOA, Y. A. HUS, 485, 2, (H. 1 Muharrem 1322 – M. 18 Mart 1904)

⁷¹⁵ BOA, Y. PRK. AZJ. 26, 42 (H. 29 Zilhicce 1310 – M. 14 Temmuz 1893)

⁷¹⁶ BOA, Y. PRK. TKM. 23, 3, (H. 07 Rabiulevvel 1309 – M. 11 Ekim 1891)

kendisinin dahli olmadan Müslüman olanları sanki kendisi sayesinde Müslüman olmuş gibi göstermekle suçluyordu.⁷¹⁷

Elbette bu haberler II. Abdülhamid tarafından kontrol ettirilecekti. Nitekim 7 Temmuz 1891'de Liverpool şebkenderi İsmail Lütfi Efendi, LME hakkında araştırma yapmakla görevlendirildi. Onun gözlemleri de ibadetler konusunda yukarıda yazılanları destekler niteliktedir. Hristiyanlara benzer şekilde ibadet etme sebebini Quilliam, İngilizlerin dikkatini çekmek ve vaazlarında onları İslam'ı anlatabilmek olarak açıklamıştı.⁷¹⁸ Bütün bu bilgilere rağmen II. Abdülhamid'in Quilliam'ı şeyhülislam olarak tutması, amacının dini değil siyasi olduğunu göstermektedir. Quilliam'ın ibadet şeklini Osmanlı topraklarında başka bir kimse uygulamaya kalksaydı muhtemelen böyle hoş karşılanmazdı.

13 Mayıs 1908'de *The Crescent*, Quilliam ve büyük oğlunun Sultan tarafından İstanbul'a çağrıldığını yazdı. Görünüşe göre Ahmed Quilliam Sultan'ın sekreteri olacaktı. Cuma namazında bu konu gündeme geldiğinde, 31 Mayıs'ta veda edileceği ve altı hafta sonra Quilliam'ın geri döneceği söylendi. Quilliam ve oğlu daha önce de defalarca İstanbul'a gitmişlerdi ve her şey normal görünüyordu. Haziran başında İstanbul'a gitmek üzere Liverpool'dan ayrıldılar.⁷¹⁹ Ancak bundan sonra olaylar çok farklı bir mecrada gelişti. İstanbul karıştı ve bir süre sonra II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle Quilliam'ın Britanya Adaları Şeyhülislamlığı görevi de sona erdi.⁷²⁰ 1910 yılında İngiltere'ye farklı bir kimlikle döndü. 1932 yılındaki ölümüne kadar, daha önce samimi bir arkadaşı olan ve vefat etmiş bulunan Henri de Léon'un kimliğiyle hayatına devam etti. Quilliam'ın hayatının oldukça merak uyandıran ve nispeten karanlıkta kalmış olan bu bölümü, bu çalışmanın konusu dışındadır. Bu dönemde eskisi kadar aktif olarak İslami çalışmalar yürütmediği bilinmektedir.⁷²¹

Yukarıda ele alınan faaliyetleri ile Quilliam'ın II. Abdülhamid döneminde Osmanlı kamu diplomasisine katkıda bulunduğu görülmektedir. Ancak hayatı ve faaliyetleri üzerinde bir sis perdesinin olduğu da açıktır. Bu nedenle onun hayatını ve çalışmalarını bir bütün olarak ele alacak daha fazla akademik çalışmanın ortaya konulması faydalı olacaktır.

---

⁷¹⁷ Jessup, a.g.e., s. 578

⁷¹⁸ Akıncı, a.g.e., s. 8

⁷¹⁹ Geaves, a.g.e., 129-130

⁷²⁰ Bayram, a.g.e., s. 185.

⁷²¹ Quilliam'ın hayatının bu dönemiyle ilgili olarak bkz.: Geaves, a.g.e., s. 251-283.

3.4.3.4. Osmanlı Kamu Diplomasisinde Bir “Sahte Derviş”

II. Abdülhamid dönemindeki Osmanlı kamu diplomasisi faaliyetleri ele alınırken değerlendirilmesi gereken en tartışmalı kişilerden biri Arminius Vambery'dir. İnancı, kişiliği ve faaliyetleri söz konusu olduğunda ismi etrafında birçok tartışma dönen Vambery'nin oldukça ilgi çekici ve çok yönlü bir kişi olduğu açıktır. Hakkında yazılan bir kitabın önsözü onu şu şekilde tanıtarak başlamaktadır:

Profesör Arminius Vambery: Doğumu 1831 ya da 1832 (tam olarak bilinmiyor); ölümü: 1913. Musevi asıllı bu Türkoloğun bir insan hayatına sığdırdığı kimlikleri (seyyah, kâşif, derviş, öğretim üyesi, yazar, devletlerarası arabulucu, casus) ve misyonlar (Orta Asya'da Türkoloji araştırmaları yapmak, Osmanlı Padişahı nezdinde İngiltere hesabına ajanlık, İngiltere'de II. Abdülhamit'in sözcülüğü, Taymis ile Boğaziçi arasında arabuluculuk, Siyonizm namına Filistin'de Musevi Kolonizasyonunun propagandacılığı) [...].⁷²²

Her ne kadar doğum tarihi bazı kaynaklarda 1832 olarak verilse de⁷²³ kendi kitabında açık bir şekilde yukarıda olduğu gibi “1831 ya da 1832” olduğunu, doğumunda resmi kayıt tutulmadığı için net tarihi bilmediğini yazmıştır.⁷²⁴ Bir yandan kendi eğitimi devam ederken bir yandan da özel ders veren Vambery, ünlü doğu bilimci Hammer'in tavsiyesi üzerine ilk kez 1857'de İstanbul'a geldi.⁷²⁵

Önceleri kahvehanelerdeki eğlendirerek geçimini sağlamaya çalışan Vambery daha sonra varlıklı kişilerin konaklarında özel ders vermeye başladı. Artık “Tipik bir Türk centilmeni” olan 27 yaşındaki gezgin, Hüseyin Daim Paşa'nın kendisine “Reşid Efendi” ismini takmasıyla farklı bir kimliğe kavuştu. Hüseyin Daim Paşa'nın konağından Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'nın köşküne, yine özel ders vermek üzere, geçiş yaptı. Dil konusundaki yeteneği ve farklı dillere hâkimiyeti sayesinde Hariciye Nezaretinde çalışmaya başladı. Bu, aynı zamanda onun saray çevresinde tanınmasını da sağlayacaktı. Nitekim yabancı elçilerin huzura alındığı bir gün bu yeteneğinden dolayı Sultan Abdülmecid tarafından taltif edildi. Aynı dönemlerde yabancı basın da onun yeteneklerini fark etti ve Avrupa'nın yüksek tirajlı gazetelerinde yazıları yayımlanmaya başladı.⁷²⁶

İstanbul'a bu ilk gelişinde dört yıl kalan Vambery 1862'de İstanbul'dan ayrılarak Budapeşte'ye döndü.⁷²⁷ İstanbul'da kaldığı dört yıllık sürede sadece ders vermemiş aynı zamanda fırsat buldukça klasik medrese usulü ders de almış, hem İslam dinini hem Türk kültürünü

⁷²² Mim Kemal Öke, **Saraydaki Casus**, 5. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 2017, s. 7

⁷²³ Arminius Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, (Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim), 6. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 12

⁷²⁴ Arminius Vambery, **The Story Of My Struggles: The Memoirs Of Arminius Vambery**, 1. Cilt, E. P. Dutton and Company, New York, 1904, s. 3

⁷²⁵ Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, s. 12

⁷²⁶ Öke, a.g.e., s. 15-17

⁷²⁷ Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, s. 13

öğrenmişti.⁷²⁸ Bu dönemde II. Abdülhamid'in kız kardeşi Fatma Sultan'a Fransızca dersi vermesi ve bu vesile ile henüz şehzade olduğu dönemde II. Abdülhamid'le tanışması⁷²⁹ ilerde hayatının akışını değiştirecek bir olaydı.

Vambery'ye sahip olduğu şöhreti kazandıracak önemli bir olay da onun Orta Asya'ya yapmış olduğu seyahatti. Bir Osmanlı dervişi kılığında 1862 Mayıs'ında İstanbul'dan başladığı yolculuk 1864 Haziran ayında Londra'da sona erdi. Yolculuğunu başından sonuna kadar gözlemlerini bir kitapta topladı.⁷³⁰ Bu yolculuktaki gözlemlerin, Orta Asya Türkleri arasında yaşadığı tecrübelerin, ilerde önemli bir Türkolog olmasında ve Osmanlı coğrafyasında kabul görmesinde önemli bir yeri oldu.

Vambery'ye bu çalışmada yer verilmesinin sebebi elbette onun Osmanlı kamu diplomasisi için yaptığı hizmetlerdir. Vambery, Osmanlı Devleti'ni ve Türkleri kendine çok yakın buluyordu. Kendi ifadesi ile asil misafirperverliği için sonsuza dek borçlu olduğunu düşündüğü ve kendini ülkesinde, evindeymiş gibi hissettiği gençlik hayallerinin ülkesine asla kayıtsız kalamazdı. Bu sebeple “ [Türkiye'nin] Sorunları ve talihsizlikleri bana aitti ve ne zaman bir fırsat olsa, Türkiye için mücadeleye giriştim. Bab-ı Âli ile kişisel ilişkiler kurmadan, genellikle haksız yere suçlanan bu ulusun çıkarlarını kalemimle savunmayı her zaman kutsal bir görev olarak düşündüm” diyordu.⁷³¹ Bu hizmetleri II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından önce başlamıştı ve Sultan'la uzun zaman sürecek olan görüşmelerinin de ilk sebebi buydu. Yabancı basını dikkatli bir şekilde takip eden II. Abdülhamid, dostluğunu gösteren bu Avrupalıyı tanımak istemiş ve 1880'li yıllarda onu İstanbul'a davet etmişti. Bu ilk görüşmenin tarihi net değildir. Görüşmelerin devamı geldi ve Vambery 1888'de Başbakan Salisbury tarafından Sultan nezdinde görevlendirildi. Görevi, bilgi sağlamak, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında özellikle Mısır konusunda var olan sorunların çözümü için bir zemin aramaktı.⁷³² II. Abdülhamid de onu kendisi ile “İngilizler arasındaki ilişkileri düzeltmek için biçilmiş kaftan” olarak görüyordu.⁷³³ İngiltere'de Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturma çabalarını da takdirle karşılıyordu. Vambery, İngiltere'ye gönderdiği ilk raporda Sultan'ın bu konudaki sözlerine de yer vermişti.

Bütün çabalarımızı harcayarak buraya kadar getirdiğimiz ülkemizin durumunu ve kültürel gelişmemizi İngiliz kamuoyunun gözleri önüne sererek bana ve devletime yapmış olduğunuz büyük hizmetlerden dolayı duygulandım, bilvesile teşekkürlerimi sunarım. İngiliz kamuoyuna

---

⁷²⁸ Öke, a.g.e., s. 17

⁷²⁹ Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, s. 13

⁷³⁰ Vambery, **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**

⁷³¹ Vambery, **The Story Of My Struggles: The Memoirs Of Arminius Vambery**, s. 347

⁷³² Öke, a.g.e., s. 38

⁷³³ Öke, a.g.e., s. 70

karşı kayıtsız kaldığını kimse iddia edemez. Halkımı sevdirmeye ve saydırmaya çalıştığım İngiltere’de ülkemin iftiralara uğraması beni derin acılara boğmuştur.⁷³⁴

Sonraki yıllarda II. Abdülhamid’le defalarca görüşme imkânı bulan Vambery’den II. Abdülhamid’in, yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri için bazı beklentileri olacaktı. 1900’de bu beklentilerini şu şekilde ifade ediyordu:

Şimdi Avrupa kamuoyunu aydınlatacağımızı ve karalanmış kişiliğimin saygınlığının iade edilmesini sağlayabileceğinize inanıyorum. Yanlış anlaşıldığımı, en iyi niyetlerimin suiistimal edildiğini ve tüm ıslahçı çabalarımın rağmen yurtdışında bencil, zalim ve müstebit bir hükümdar olarak tanınmama çok üzülüyorum. Kaleminizin bütün dünyada çok etkili olduğunu biliyorum; bunun için, övücü ifadelerle yer vermeksizin Batı dünyasında olayları olduğu gibi açıklamanızı ve gerçek plânlarımı onlara açıklamanızı istiyorum.⁷³⁵

Vambery Ruslara büyük bir düşmanlık, İngilizlere ve Türklere ise sempati duyuyordu.⁷³⁶ Osmanlı-İngiliz ilişkilerini düzeltme yolundaki çabalarının muhtemel bir sebebi de Rusya’ya karşı, sevdiği bu iki devleti yakınlaştırma isteğiydi. Avrupa’da yayımlanan bazı yazılarında bir yandan Türkler lehine ve diğer taraftan Ruslar aleyhine ifadelerle yer verdiği görülüyordu.⁷³⁷ İngiltere ile Osmanlı Devleti’ni yakınlaştırma çabalarının önüne engeller çıkarıldığında İngiliz yönetimine de II. Abdülhamid’e de kızabiliyordu. İngiltere, II. Abdülhamid’in Mısır’daki İngiliz işgalinden kaynaklanan öfkesini ve uzlaşmaz tutumunu onu Ermeni sorunu ile sıkıştırarak aşmaya çalışıyordu. II. Abdülhamid’in bu politikaya cevabı İngiliz hâkimiyeti altında olan Hindistan gibi coğrafyalardaki Müslümanlar üzerindeki nüfuzunu kullanabileceğini İngiltere’ye hatırlatmak oluyordu. Bu karşılıklı uzlaşmaz politikalar Vambery’yi rahatsız ediyordu.⁷³⁸

O, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasındaki bir yakınlaşma için öncelikle İngiliz halkının buna hazır olması gerektiğini biliyordu.⁷³⁹ Basının ve politikacıların etkisi ile Türklere karşı pek olumlu hisler beslenmeyen İngiliz kamuoyunda Türkler lehine bir algı oluşturmak için her fırsatı değerlendiriyordu. Kamuya açık toplantılarda yapılan konuşmalar da bu çabaların bir parçasıydı. Bu toplantılarda yaptığı konuşmaların gazeteler yoluyla, toplantıda bulunanların ötesinde çok daha geniş bir kitleye ulaştırılması daha etkili bir kamu diplomasisi uygulaması anlamına geliyordu. 9 Mayıs 1889’da Londra Exeter Hall’da *Cultural Progress in Turkey*⁷⁴⁰ konulu bir konuşma yapmış, bu konuşma ertesi gün birçok gazete aracılığı ile İngiltere’ye yayılmıştı.⁷⁴¹ Dönemin İngiliz

⁷³⁴ Öke, a.g.e., s. 42

⁷³⁵ Öke, a.g.e., s. 193

⁷³⁶ Öke, a.g.e., s.37

⁷³⁷ Yücel Namal, *Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920)*, 1. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul, 2010, s. 104

⁷³⁸ Öke, a.g.e., s. 121

⁷³⁹ Öke, a.g.e., s. 94

⁷⁴⁰ “Türkiye’de Kültürel Gelişme”

⁷⁴¹ “Professor Vambery in Exeter Hall”, (10.05.1889), *The Pall Mall Gazette*, s. 6;

gazeteleri tarandığında Vambery'nin Osmanlı Türklerinin modern yüzünü anlattığı bu türden haber ve makalelere defalarca rastlamak mümkündür. Benzer bir örnek *The Birmingham Daily Post* gazetesinde yayımlanan ve Vambery'nin Osmanlı Türkleri hakkında anlattığı olumlu gelişmelere yer veren bir yazıydı. Bu yazıda Vambery'nin Osmanlı'da kadın, eğitim, sanat, günlük hayat ve yayıncılık faaliyetleri üzerine olumlu izlenimlerine yer verilmekteydi. Ona göre özellikle üst sınıflar, fes gibi bazı ayrıntılar dışında Avrupalılardan farksızdı. Gazete onun Osmanlı'daki medenileşme ile ilgili olumlu görüşlerini bazı kimselerin “aşırı derecede olumlu” bulduğunu yazıyordu.⁷⁴²

Vambery, yukarıda da görüldüğü gibi o dönemde Osmanlı Devleti için önemli bir sorun haline gelen Ermeni meselesi hakkındaki yazıları ile İngiliz kamuoyunda Osmanlı Devleti lehine bir algı oluşturmaya çalışıyordu. 1896'da *Daily Chronicle*'da yayımlanan bir mektubunda İngiltere'de Türkler aleyhine yapılan yayınlar ve Ermeni isyanlarında İngiltere'nin takip ettiği teşvik edici politika eleştiriliyordu. Mektubun sonunda “Türkler diyor ki Sırbistan'ı Bulgaristan'ı Romanya'yı elimizden alarak kolumuzu ayağımızı kestiniz biz yine de ses çıkarmadık, fakat şimdi bir Ermeni meselesi ortaya çıkararak bizim devletimizi yıkmak istiyorsunuz biz buna tahammül edemeyiz ve kendimizi savunmaya mecburuz”⁷⁴³ ifadeleri ile II. Abdülhamid'in istediği şekilde Türklerin sesini Avrupa'ya duyurduğu görülmüyordu. Bir başka makalesinde ise yine Ermeni sorunu ile ilgili İngiliz gazetelerindeki Osmanlı karşıtı haberleri eleştirmekteydi.

İngiliz gazeteleri Osmanlı İmparatorluğuna karşı karalama kampanyalarını sürdürmektedir. Bunlara sürekli olarak birbirinden saçma ve asılsız yeni detaylar eklenmektedir ve halk bunlara en ufak bir eleştiri yapmadan inanmaktadır.

Türk Hükûmeti kendi cephesinde, bu söylentilerin sonuçlarına engel olmak ve saçmalığını göstermek için tüm gerekli unsurlara sahip olmasına rağmen, devam etmekte olan bir davanın tamamlanmamış sonuçlarının reklamının uygun olamayacağı yargısına varmakta ve gerçeğin kendisini tüm açıklığıyla ifşa etmek için çalışmaların sonucunu beklemektedir.

Bu arada, Atina'da ve Londra'da karışıklığı çoktan beri hazırlamış olan Ermeni ihtilalciler, sözde bir soykırımın masum mağdurları olarak şimdi ortaya çıkan ve hiçbir sebep olmadan saldırıya maruz kalmış gibi görünen Ermenilerin bulunduğu bu yerlerde, tuhaf bir tesadüf eseri olarak mı bulunuyorlardı ve yeni yalanlar uydurmaktalar, iyimser İngiliz halkının kafasını şişirmekten ve Müslümanlara karşı kini yaymaktan bıkmamışlardır.⁷⁴⁴

Vambery II. Abdülhamid'le şahsi dostluk kurmuşsa da bazen Osmanlı Devleti lehine görüş açıklarken bir yandan da II. Abdülhamid'in şahsını baskıcılıkla suçladığı oluyordu. *The Morning Post* gazetesinin Paris muhabirinin onunla yaptığı röportajda söyledikleri bunun bir örneği idi.

“Cultural Progress in Turkey”, (10.05.1889), *The Morning Post*, s. 5

“Professor Vambery on Turkey”, (10.05.1889), *The Manchester Guardian*, s. 6

⁷⁴² “The Ottoman Turk At Home”, (27.12.1889), *The Birmingham Daily Post*, s. 3

⁷⁴³ BOA, Y. A. HUS. 363, 33, (H. 06 Cemaziyelahir 1314 – M. 12 Kasım 1896)

⁷⁴⁴ Namal, *Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920)*, s. 101-102

Muhabirin o günlerde Hindistan Müslümanları arasındaki huzursuzlukları kast ederek “Sizce Hindistan sınırındaki mevcut Müslüman ayaklanmasının Sultan tarafından teşvik edilmiş veya belki de onun tarafından karıştırılmış olması mümkün mü?” şeklindeki sorusuna şöyle cevap vermişti:

Daha öncekiler gibi tahttaki mevcut Sultan’ın da gözü kesinlikle Asya’daki Sünni Müslümanların üzerinde. Önceleri Sultanlar temsilciler göndermek sureti ile Türkiye ile Sünni Müslümanlar arasındaki sıkı bağları devam ettiriyorlardı. Şimdiki sultan, Abdülhamid, çok zeki ve çok becerikli bir hükümdar. Doğrusu fazlasıyla becerikli. Kendini otokrat bir tiran olarak ortaya koyduğu, her türlü hürriyet düşüncesine düşmanlık gösterdiği ve buna göre davrandığı için Avrupalıların ona sempatiyle yaklaşması mümkün değil. O, İngiltere’ye zarar vermeye niyetli ve bunu yapmak için hiçbir fırsatı kaçırmaz, ben buna kesinlikle eminim. Şunu eklemeliyim ki o bu isteğinde yalnız. Halkı onunla değil. Abdülhamid Müslümanların bulunduğu bütün ülkelere onlarla kendisi, Muhammed’in temsilcisi arasındaki ilişkileri sürdürmek ve gerekirse kalıcı ilişkiler kurmak için mutlak güven duyduğu kişilerden oluşan heyetler göndermektedir. Bu türden özel temsilciler sadece Hindistan ya da Afganistan’a değil Afrika, Cezayir, Tunus, Fas... kısaca her yere, İslam birliğini güçlendirmek görevi ile gidiyor. Fakat şu an Hindistan’ın küçük bir bölümünde İngiltere’ye karşı ayaklanmanın, Sultan’ın etkisinden kaynaklanabileceği ihtimaline gelince, hayır, buna inanmıyorum.⁷⁴⁵

Buna benzer yazı ve yorumlarında Vambéry’nin bir yandan baskıcı yönetim anlayışı sebebi ile II. Abdülhamid’i suçlarken bir yandan da ona arka çıkması akla “acaba inandırıcılığını artırmak, her halükarda II. Abdülhamid’i desteklediği izlenimini vermemek için mi böyle yapıyor” sorusunu getiriyordu. Diğer taraftan Türkiye’deki birçok kaynakta “Türk dostu” olarak tanıtılan⁷⁴⁶ Vambéry yazdığı makaleler, mektuplar ve kitaplarla Osmanlı kamu diplomasisine katkı sağlayan bir kişi olsa da Türkler ve II. Abdülhamid lehine yazdıkları, bazı aleyhte yazılarının görmezden gelinmesine sebep olmuştur. Arşiv belgelerine bakıldığında bu şekilde, aleyhte görüşlerinin de olduğu görülmektedir. Bu görüşlerini bazen yukarıdaki örneklerdeki gibi gazete yazılarında, bazen de İngiltere’ye gönderdiği raporlarında görmek mümkündür. Bu raporlardan birinde II. Abdülhamid hakkında kullandığı şu ifadeler bu durumun bir örneğidir: “[...] Padişah’ın da bir korkak olduğunu unutmayınız. Ben şimdi onu yalnızca tedirgin etmek istiyorum, eğer buna rağmen, uğursuz oyunlarında ısrar ederse, işte o zaman peçesini çekip, dünyaya onun çirkinliklerini sergilemek boynumun borcu olacaktır.”⁷⁴⁷

Osmanlı arşivindeki belgelere göre 1888 yılı sonlarına doğru Vambéry’nin Osmanlı Devleti aleyhine *Nineteenth Century* gazetesinde bir makale yayımlatmaya hazırlandığı haber alınmış, bunun önüne geçilmek için yoğun çaba harcanmıştı. Bir belgeye göre Vambéry’nin böyle bir yazı

⁷⁴⁵ “Interview With Professor Vambéry”, (11.09.1897), *The Morning Post*, s. 3

⁷⁴⁶ Ahmet Şimşirgil, *Kayı X: II. Abdülhamid Han*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s.168;

Yücel Namal, “Prof. Arminius (Hermann) Vámbéry ve Ermeni Meselesi”, *Ermeni Araştırmaları*, (39), 2011, s. 214; Öke, a.g.e., s. 271

⁷⁴⁷ Öke, a.g.e., s. 180

yazma sebebi İstanbul'da iyi ağırlanmamasıymış.⁷⁴⁸ Nihayet yazının yayımlanacağı gazeteye Vambéry'nin taahhüt etmiş olduğu 200 lira cayma bedeli ile içeriğinin ayrıntısını tam olarak bilmediğimiz ancak saray kütüphanesindeki 394 kitabın listesinin bulunduğu bir defterin kendisine verilmesi karşılığında makalenin yayımlanmasının önüne geçilebilmişti.⁷⁴⁹ Bu örnekler onun Osmanlı kamu diplomasisine sağladığı katkıyı ve bu arada her yönüyle Türk dostu kabul edilen bu şahsın bazı olumsuz taraflarını da ortaya koymaktadır.

3.4.4. Fuarlardaki Faaliyetler

Farklı toplumlardan insanları bir araya getiren uluslararası etkinlikleri devletlerin saygınlık kazanmak için bir fırsat olarak gördükleri çalışmanın ilgili bölümünde anlatılmıştı. Aynı durum elbette Batı dünyasındaki imajı genel olarak kötüye giden ve bunu düzeltme yolları arayan Osmanlı Devleti için de geçerliydi. 1851-1900 yılları arasında düzenlenen dünya fuarlarına katılarak varlığını hissettirmek, zayıflamasına rağmen halen dünyanın büyük güçlerinden biri olduğunu göstermenin iyi bir yolu olarak görülüyordu.⁷⁵⁰ Şehzadeliği döneminde Amcası Sultan Abdülaziz'le birlikte 1867 Paris Fuarına katılan ve bu fuardan oldukça etkilenen II. Abdülhamid⁷⁵¹ de dünyaya Osmanlı Devleti'nin modernleştiği ve modern sanat eserleri meydana getirdiği mesajını vermek için özellikle modern Batılı sanatları himaye etmiş, o dönemde önemli tanıtım fırsatları sunan evrensel fuarlara katılıma önem vermişti.⁷⁵² Osmanlı Devleti 1851 – Londra, 1855 – Paris, 1862 - Londra, 1863 - İstanbul (Sergi-i Umumi-i Osmani), 1867 - Paris, 1873 – Viyana, 1893 – Chicago ve 1900 - Paris uluslararası fuarlarına katılarak tanıtımını yapmıştı.⁷⁵³ Ayrıca 1878 ve 1889 Paris fuarlarına resmi katılım olmamışsa da bireysel katılımlar olmuştur. Çalışma II. Abdülhamid dönemiyle sınırlı olduğu için resmi katılımın olduğu 1893 Chicago ve 1900 Paris fuarları kamu diplomasisi bağlamında ayrıntılı olarak ele alınacak, bu ikisi dışındakiler hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Modern fuarcılık anlayışının ilk örneği olan 1851 Londra Uluslararası Fuarı'na içerisinde Osmanlı Devleti'nin de yer aldığı 28 ülke ve toplam 17.000 üretici katıldı. Başta İngiltere olmak üzere sanayileşme sürecine geçen ülkeler sınai ürünlerini sergilerken Osmanlı Devleti de 700 üretici ile katıldığı fuarda tarım ve el sanatları ürünlerini sergiledi. Sonraki yıllarda düzenlenen ve yukarıda sıralanan fuarlara da katılan Osmanlı Devleti bu fuarlarda edindiği tecrübe ile 1863'te

⁷⁴⁸ BOA, Y. A. HUS, 219, 75, (H. 30 Rabiulevvel 1306 – M. 4 Aralık 1888)

⁷⁴⁹ BOA, Y. A. HUS 220, 32, (H. 12 Rabiulahir 1306 – M. 16 Aralık 1888)

⁷⁵⁰ Yeşim Duygu Ergüney ve Nuran Kara Pilehvarian, "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi*, 10(2), 2015, s. 225.

⁷⁵¹ İbrahim Şirin, "Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi" *History Studies*, 9 (2), 2017, s. 196

⁷⁵² Ayşe Ersay Yüksel, "Sultan II. Abdülhamid'in Sanat Hâmiliği", *Sanat Tarihi Dergisi*, 26(2), 2017, 261-293.

⁷⁵³ Haluk Kanca, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5, 2013, s. 162.

Sergi-i Umumi-i Osmani adıyla bir fuara da ev sahipliği yaptı. Sonraki yıllarda düzenlenen 1867 ve 1873'teki fuarlara da resmi olarak katılım sağlandı.⁷⁵⁴

1878'deki Paris Fuarı Fransa'nın 1871'deki Prusya yenilgisine rağmen hala büyük bir güç olduğunu dünyaya göstermek için düzenlenmiş bir fuardı. Osmanlı Devleti bu fuara resmi olarak katılmadıysa da II. Abdülhamid fuardaki sergilerin ayrıntılı fotoğraflarını alarak arşivledi.⁷⁵⁵

1889 Paris Fuarı, açık olduğu beş aylık sürede 28 milyondan fazla ziyaretçi ile bu alanda rekor kırdı. Ancak Fransız Devriminin yüzüncü yılı anısına düzenlenmiş olmasından dolayı bu devrimin getirdiği fikirlere karşı olan Osmanlı Devleti bazı Avrupa krallıkları ile birlikte bu fuara resmi olarak katılmayı reddetti. Ama resmi katılım olmasa da önemli Türk ressamlarından Osman Hamdi Bey ve Halil Paşa fuara katılmışlardı. Ahmet Mithat Efendi'nin "şirin kulübe" olarak tanımladığı Tütün Pavyonu bu fuarda Osmanlı Devleti'nin tek temsil ögesi oldu. III. Ahmet Çeşmesi'nin bir benzeri olan bu yapı, geleneksel Osmanlı mimarisi ile birlikte Batı'ya ait öğeleri de barındıran Neo-Ottoman mimarinin ilk örneği olarak bilinmektedir.⁷⁵⁶ Batı menşeli bir sanat olan resimle ve Batılı çizgiler taşıyan bir mimari eserle bu fuarda yer alınması Osmanlı Devleti'nin imaj sorunu yaşadığı bu dönemde gayri resmi temsilcilerle de olsa bir anlamda "yönümüz Batıya dönük" mesajı olarak yorumlanabilir.

Bu çalışmanın konusu açısından Osmanlı Devleti'nin katıldığı en önemli fuarların başında yaygın bilinen adı ile 1893 Chicago Fuarı ya da resmi adıyla *World's Fair: Columbian Exposition* gelir. ABD'de daha önce 1853'te New York'ta ve 1879'da Philadelphia'da düzenlenen ancak Osmanlı Devleti'nin katılmadığı fuarlardan sonra bu fuar ABD'nin düzenlediği üçüncü fuardır. Amerika kıtasının Colomb tarafından keşfinin dört yüzüncü yıl dönümü münasebeti ile düzenlenen fuar 1 Mayıs – 30 Ekim tarihleri arasında açık kalmıştı.⁷⁵⁷ ABD hükümetinin bir güç gösterisi, Avrupa karşısındaki sanayi üstünlüğünü sergilemeye ve yeni pazarlar bulmaya yönelik bir girişimdi.⁷⁵⁸ Dönemin şartlarına göre oldukça geniş katılımlı bir fuardı. Şafak'a göre 37⁷⁵⁹, Kanca'ya göre 50 ülkenin katıldığı fuar açık kaldığı süre içerisinde 27 milyon ziyaretçiyi ağırladı.⁷⁶⁰ Farklı rakamlar muhtemelen katılımcıların bağımsız devlet olup olmaması durumundan kaynaklanmaktadır. Zira fuarın resmi rehber kitapçığında fuara katılan devletler arasından daha önemli görülen Almanya, İngiltere, Fransa gibi dönemin büyük devletlerinin pavyonları hakkında

---

⁷⁵⁴ Kanca, a.g.e., s. 152

⁷⁵⁵ Ergüney ve Kara Pilehvarian, a.g.e., s. 234 – 235

⁷⁵⁶ Ergüney ve Kara Pilehvarian, a.g.e., s. 235

⁷⁵⁷ Nurdan Şafak, **Osmanlı – Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003, s. 160

⁷⁵⁸ Şafak, a.g.e., s. 160; Kanca, a.g.e., s. 164

⁷⁵⁹ Şafak, a.g.e., s. 160

⁷⁶⁰ Kanca, a.g.e., s. 164

bilgi verildikten sonra “diğer yabancı milletler” başlığı altında içlerinde Osmanlı Devleti’nin de bulunduğu 34 devletin ismi sıralanmıştı ve bunların içerisinde o dönemde bağımsız olmayan Mısır, Bulgaristan ve Filipinler gibi ülkeler de vardı.⁷⁶¹

Osmanlı Devleti fuara ABD Başkanı’nın bizzat gönderdiği heyet tarafından⁷⁶² 19 Şubat 1891’de davet edildi. O dönemde ciddi ekonomik sorunlarla mücadele eden hükümet için fuara katılımın getireceği maliyetler önemliydi. Bu konuda hükümetçe gerekli araştırmalar yapıldı ve katılım için 750 bin kuruşa ihtiyaç olduğu saptandı. Hükümet, fuara katılacak tüccar ve sanayicilere gümrük muafiyeti tanınacağı garantisinden sonra, Osmanlı Devleti ile ABD arasında ticareti artıracığı düşüncesi ile fuara katılma kararı aldı. Fuarda Osmanlı Hükümetini temsil etmek üzere İsmail Hakkı Paşa ve ona yardımcı olarak da Fahri Bey tayin edildi.⁷⁶³

Fuar 686 dönümlük büyük bir alana kurulmuştu. Katılan her devlete bir pavyon ve ayrıca özel bir gün tahsis edilmişti. Osmanlı Devleti kendisine ayrılan alana bir Türk köyü kurdurdu. Bu köyün inşası, organizasyonu ve pavyonda tanıtılacak eşyaların nakliye işi İstanbul’da faaliyet gösteren “Sadullah Sehami” isimli şirkete verildi. Fuarda Osmanlı Devleti’ne ait bölüm 18 Zilhicce 1310 (M. 3 Temmuz 1893) günü açıldı.⁷⁶⁴ Resmi Osmanlı pavyonunda halı, kilim, çini, silah, geleneksel el sanatları ürünleri, ev ve gemi maketleri,⁷⁶⁵ altın ve gümüş nakışlar, mücevherler sergileniyordu.⁷⁶⁶ Osmanlı tebaası tüccarlar tarafından kurulan köyde ise imamı ve müezzini de olan bir caminin yanı sıra kırk - elli dükkândan oluşan bir kapalı çarşı, 10 - 15 tane Türk evi, lokanta, şekerleme satan bir köşk ve yaklaşık bin kişilik bir tiyatro vardı.⁷⁶⁷ Ayrıca daha önceki fuarlarda da kurulan,⁷⁶⁸ III. Ahmed Çeşmesinin modernize edilmiş bir replikası Chicago Fuarında da kurulmuştur.

O dönemde yazılan ve fuarı anlatan bir kitaba göre yabancı devletlerin yapıları içinde Osmanlı pavyonundaki yapı her açıdan ilgi çekiciydi. Osmanlı Devleti “hasta adam” olarak nitelendirilse de bu fuarda kesinlikle öyle görünmüyordu.⁷⁶⁹ Fuar hakkında ayrıntılı bilgilerin yer

---

⁷⁶¹ John J. Flinn (Ed.), **Official Guide To The World's Columbian Exposition**, John Anderson Publishing Company, Chicago, 1893, s. 97

⁷⁶² Ergüney ve Kara Pilchvarian, a.g.e., s. 236

⁷⁶³ Şafak, a.g.e., s. 161, 162

⁷⁶⁴ Şafak, a.g.e., s. 162

⁷⁶⁵ Semra Germaner, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”, **Tarih ve Toplum**, 6(95), 1991, s. 39

⁷⁶⁶ Kanca, a.g.e., s. 165

⁷⁶⁷ Germaner, a.g.e., s. 39

⁷⁶⁸ Ergüney ve Kara Pilchvarian, a.g.e., s. 233

⁷⁶⁹ James W. Shepp ve Daniel B. Shepp, **Shepp’s World’s Fair Photographed**, Globe Bible Publishing Co., Chicago – Philadelphia, 1893, s. 482.

aldığı bir başka kitapta Osmanlı pavyonunda yukarıdakilere ek olarak mekanik ve bilimsel ürünlerin sergilendiği belirtilerek bunların “son birkaç yıl içinde kaydedilen ilerlemeleri gösterdiği”, ayrıca “sabunlar, kokular, mineraller ve kahvelerle yan yana gemi torpidolarının da sergilendiği” anlatılıyordu. Yazıldığına göre açılış gününde yapı en iyi şekilde ortaya çıktı ve yüzlerce yabancı, devlet görevlileri, fuar görevlileri ve davetlilerin genel yorum konusunu oluşturmuştu.⁷⁷⁰

Aynı bölümün devamında yazılanlara bakılırsa Osmanlı kamu diplomasisi açısından Osmanlı pavyonu ve sunum başarılı olmuş, Osmanlı Devleti’nin Batı’ya dönük imajına katkıda bulunmuştu. Açılış gününde öğle yemeği Türk usulü olarak servis edilmiş ama kahvenin yerini şampanya almıştı. Müzik Chicago’nun İkinci Alay Badosu tarafından icra edilmişti. Davetteki bütün Türkler Avrupa kostümleri, Prens Albert montları, siyah pantolonlar, ele düzgün oturan eldivenler giymiş ve başlarına siyah püsküllü kırmızı fes takmışlardı. Resmî olmayan birkaç konuşmanın yapıldığı bu davetin fuarda o zamana kadar yapılmış en hoş kabullerden biri olduğu ifade ediliyordu.⁷⁷¹ Osmanlı Devleti, sergiledikleri ile bu fuarda “Müslüman ama aynı zamanda modern dünyanın bir üyesi” olduğu mesajını vermişti.⁷⁷²

Fuardaki önemli bir faaliyet de fuar süresince ABD’de ilk kez bir Türkçe gazetenin yayımlanmış olmasıdır. Musavver Şikago Sergisi isimli gazetenin imtiyaz sahibi fuardaki Osmanlı görevlilerinden Süleyman El-Bustani idi. Asıl ilginç olan ise muharrirliğini Osmanlı yönetimine muhalif bir gazeteci olan Ubeydullah Efendi’nin yapmış olmasıydı. İlk sayısı 1 Haziran 1893’te yayımlanan gazete altı sayı ve toplamda elli altı sayfa olarak yayımlanmıştır.⁷⁷³ İlk sayının ilk cümlesi *Hüsnü İbtida*⁷⁷⁴ başlığı altında “Cenab-ı Hak devr-i celil-i hümayunları gıpta ferma-yı âsar olan velî nimet bi-minnetimiz sevgili padişahımız zıll-ı zalil-i yezdani halife-i bîmedanî Sultan Abdülhamid Han-ı Sani Efendimiz Hazretlerini dünyalar durdukça seriri şevketmesir mülukanelerinde baki buyursun, âmin.”⁷⁷⁵ şeklinde Abdülhamid’e dua ile başlamıştı. Musavver Şikago Sergisi, ABD’de yayımlanan ilk Türkçe gazete olması ve bu fuarda sergilenen eserler hakkında dönemin bir Türk aydınının bakış açısını yansıtmaya bakımından önemli olsa da⁷⁷⁶ Türkçe olarak yayımlanması, yani hedef kitesinin yabancılar değil Türkler olması sebebi ile kamu

⁷⁷⁰ Hubert Howe Bancroft, **The Book of Fair**, The Bancroft Company, Chicago, 1893, s. 909

⁷⁷¹ Bancroft, a.g.e., s. 909-910

⁷⁷² Ahmet Şamil Gürlü, “1893 Şikago Dünya Fuarı’nda Osmanlı Hipodromu Ve Şirket-i Hamidiye”, **Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi**, 17(65), 2011, s.9

⁷⁷³ M. Bülent Varlık, “Musavver Şikago Sergisi (1893)”, **Kebikeç**, 1, 1995, s. 38

⁷⁷⁴ Güzel Başlangıç

⁷⁷⁵ “Hüsnü İbtida” (01.06.1893), **Musavver Şikago Sergisi**, s. 1, Cümlelerin birbir anlamını günümüz Türkçesi ile vermek oldukça zordur. Ancak “Cenab-ı Hak, kutlu devirleri asırlarca imrenilecek olan lütüfkâr velinimetimiz, sevgili padişahımız, tanrının yeryüzündeki gölgesi, eşsiz Halife Sultan İkinci Abdülhamid Han Efendimiz Hazretleri’ni dünya durdukça kutlu devletlerinin tahtında baki kılsın, âmin” şeklinde yaklaşık bir çeviri yanlış olmasa gerek.

⁷⁷⁶ Varlık, a.g.e., s. 38

diplomasisi açısından önemli bir faaliyet olarak değerlendirilmesi doğru olmayacaktır. Gazetenin yayımlanma sebebi ABD'ye Osmanlı Devleti'ni tanıtmak değil, Osmanlı toplumuna fuarı tanıtmaktır. Bu maksat gazetenin ilk sayının ikinci sayfasında şu şekilde ifade edilmişti:

“Şu ceridenin neşr ve tesisinden maksadımız sergiyi ziyaret için Şikago'ya gelemeyenlerin piş-i intizar-ı itibarlarına sergiyi götürmektir. Demek isteriz ki, gazetemizi mütalaa edenler Şikago'ya gelmemiş olsalar bile sergiyi ziyaret etmiş ve acaib ve garaibini temaşa eylemiş olacaklardır”.⁷⁷⁷

Chicago Fuarı teknoloji ve sanat sergisi olmanın dışında farklı alanlarda bilimsel etkinliklerin de düzenlendiği bir fuardı. Bu etkinliklerden ikisi Osmanlı Devleti'nin kamu diplomasisi açısından ele alınmaya değerdir. Fuar kapsamında düzenlenen “Dünya Dinler Kongresi” ve “Kadınlar Edebiyat Kongresi” burada ele alınacak olan birer sunumdan dolayı Osmanlı kamu diplomasisi açısından önem taşımaktadır. Bu sunumlardan ilki, yukarıda basın yayın yolu ile Osmanlı kamu diplomasisine yaptığı katkılardan söz edilen Webb'dir. Webb Eylül 1893'te Chicago'daki Dünya Dinleri Konferansına İslam'ı temsilen tek konuşmacı olarak katıldı. Bu konferansta *The Spirit of Islam* ve *The Influence of Islam on Social Conditions* başlıklı iki bildiri sunan Webb'in konuşmaları büyük ilgi gördü.⁷⁷⁸

The Influence of Islam on Social Conditions başlıklı bildirisi Müslüman olduktan sonra onun Amerikan toplumuna anlatmak istediklerinin bir özeti gibidir. Bu sebeple söz konusu bildiri üzerinde durmak, inanç diplomasisi bağlamında ne tür bir çalışma yürüttüğünü anlamaya yardımcı olacaktır. Bu bildirinin ilk sayfasında İslamiyet'in Batı toplumlarında yanlış anlaşıldığını savunan Webb önemli bir tespitte bulunmuştu. Onun bu tespiti İslam karşıtlığında medyanın rolünü günümüz için açıklamada bile faydalıdır. Bu tespite göre eğer bir Müslüman Türk, Mısırlı, Suriyeli ya da Afrikalı bir suç işlerse gazeteler bunu bir Türk'ün, Mısırlının, Suriyelinin ya da Afrikalının işlediği suç olarak değil, bir Müslümanın işlediği suç olarak sunuyordu. Diğer taraftan bir İrlandalı, İtalyan, İspanyol ya da Alman Amerika'da suç işlediğindeyse bir Katolik, Metodist, Baptist veya herhangi bir Hristiyan tarafından işlenen suç olarak sunulmuyor, suçu işleyenin dini değil milliyeti vurgulanıyordu. Amerikan hapishanelerinde binlerce Hristiyan olmasına rağmen bu durum Hristiyanlıkla özdeşleştirilmiyor ama bir Doğulu suç işlediğinde o kişi sanki mensup olduğu dinin temsilcisiymiş gibi davranılıyordu.⁷⁷⁹ Basının kamuoyu oluşturma işlevini Webb'in o dönemde bu kadar net bir şekilde ortaya koymuş olması dikkat çekicidir. Bu işlevi görüp eleştirebilmesinde muhtemelen onun başarılı bir gazeteci olmasının da etkisi vardır.

---

⁷⁷⁷ Varlık, a.g.e., s. 38

⁷⁷⁸ Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb”, s. 153-154

⁷⁷⁹ Mohammed Alexander Russel Webb, “The Influence of Islam on Social Conditions”, (t.y.), s. 523- 524, https://parliamentofreligions.org/sites/default/files/Webb_0.pdf, (16.10.2018).

Aynı bildirin devamında Webb, dinleri incelerken önyargılardan uzak olunması ve o dinin mensuplarının yanlış uygulamalarının söz konusu dine mal edilmemesi gerekliliği üzerinde duruyordu. Onun tespitlerine göre Batı toplumu bir bütün olarak Doğulu toplumlara önyargıyla bakıyordu. Amerika ve Avrupa’da İslamiyet’e karşı bu denli olumsuz bakılmasının en önemli sebeplerinden biri de Batılıların Doğu toplumlarını kendi medeniyet standartlarına göre değerlendirmeleriydi.⁷⁸⁰ Webb’in çalışmalarına bir bütün olarak bakıldığında onun çabalarının önemli bir bölümünün bu önyargıları yıkmaya yönelik olduğu görülür.

Webb’in sunumunun önemli bir bölümü, İslamiyet’in şiddet içeren ve kadına pek değer vermeyen bir din olduğu şeklinde Batı dünyasındaki inanışların yanlış olduğuna dairdi. Dinin zorla kabul ettirilemeyeceğine hükmeden Kur’an ayetlerinden getirdiği delillerle şiddet konusundaki inanışların yanlışlığını ortaya koyan Webb, aynı şekilde ayetlerden delillerle İslamiyet’in kadınlara değer veren bir din olduğunu anlatmaya çalıştı.⁷⁸¹ Genelde beğenilen sunumunda İslamiyet’teki birden fazla kadınla evlilik konusundan söz ederken bazı seyircilerin tepkileriyle karşılaştı.⁷⁸²

Sunumun geri kalanında İslamiyet, İslam medeniyeti ve bazı ibadetler hakkında bilgiler vardı. Müslümanların misafirperverliğinden ve güvenilirliğinden söz ettiği bir bölümde Webb kısa bir süre önce bir seyyahın kendisine “Karanlıkta İngiltere’de ya da Amerika’da yarım düzine gecekondunun arasında yürümektense şehirden millerce uzakta yüz Müslümanla karanlıkta kalmayı tercih ederim.” dediğini aktarıyordu. Aynı seyyahın bir gemiyle İstanbul’da bulunduğu sırada tanımadığı bir Türk kayıkçıya beş dolar civarında para verip meyve ve sigara istediğini, bunu gören İngiliz yolcuların ona güldüğünü ve parasının gittiğine emin olduklarını ama kayıkçının gemi hareket etmek üzereyken meyve, sigara ve paranın üstüyle geldiğini anlattığını söyleyen Webb bu durumu Müslümanların güvenilirliğine örnek olarak sunuyordu.⁷⁸³ Genelde Doğu dünyasının ve konumuz özelinde Osmanlı Devleti’nin bozuk imaj sorunu yaşadığı bir dönemde bu tür faaliyetlerin oldukça değerli olduğu açıktır.

Fuar kapsamında düzenlenen ve yapılan sunumlardan dolayı dönemin Osmanlı kamu diplomasisi açısından önem arz eden ikinci bilimsel toplantı “Kadınlar Edebiyat Kongresi” idi. Bu kongrede “Şark Kadınları ve İslam’ın Kadın Eğitimi ve Öğretimine Dair Hükümleri” başlıklı bir tebliğ sunan İspanyol Matmazel Esmeralda Cervantes bu sunumunda Osmanlı Devleti’nden övgüyle söz etti. Osmanlı Devleti’nin eğitim sistemine ilgi duyan Matmazel Cervantes konu hakkında bilgi toplamak için daha önce İstanbul’a gelerek araştırma yapmıştı. Maarif nezareti önce bilgi vermektan kaçınmışsa da Cervantes işin peşini bırakmamıştı. Zaptiye Nezaretine gidip

---

⁷⁸⁰ Webb, “The Influence of Islam on Social Conditions”, s. 524

⁷⁸¹ Webb, “The Influence of Islam on Social Conditions”,s. 526-529

⁷⁸² Emanet, “Muhammed Alexander Russell Webb”, s. 154

⁷⁸³ Webb, “The Influence of Islam on Social Conditions”,s. 530

tebliğinden söz eden Cervantes'in iyi niyetli bir araştırmacı olduğu anlaşılınca istediği bilgiler kendisine verilmişti.⁷⁸⁴ Yaptığı sunum Osmanlı yönetimini tarafından memnuniyetle karşılanan Cervantes bu sunumundan dolayı taltif edilmişti. Bu konuda Ticaret ve Nafia Nazırı Hasan Tevfik imzasıyla II. Abdülhamid'e sunulan arıza şöyleydi:

Kadınlar Edebiyat Kongresinin içtimasında İspanyalı olub müddet-i medide dersaadette ikamet eylemiş olan Matmazel Esmeralda Cervantes tarafından memalik-i şahanede kadınların terbiye ve talimlerine dair bir makale kıraat edildiği ve bu babdaki eltaf ve inayat-ı seniyyeden dolayı atebe-i ulyaya bir arıza-i teşekkürkiye takdimine karar verildiği ve Parisden gelmiş olan Terezovyele [?] dahi din-i Mübin-i İslamın fezail ve mehasinine dair kadınlar kongresinde bir makale irad etmesi mukarrer olduğu ve makalelerin matbu nüshaları derdest ve takdim bulunduğu hakkında bazı ifadatı havi şikago'daki saltanat-ı seniyye komiserliğinden mebus tahrirat leffen takdim kılınmış olmağla ol babda emr ü ferman hazret-i veliyyül emrindir.⁷⁸⁵

Bu çalışma için yapılan araştırmada Kadınlar Edebiyat Kongresi'nde sunum yapan diğer kişinin kim olduğu ve sunumunun içeriği hakkında bilgi bulunamamıştır. Cervantes'in sunumunun kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilebilecek kısımları şu şekildeydi:

Ben Dersaadet'de iken Madrid ve Barselona Cemiyet-i Sanaiye ve Raksiyeleri tarafından bir sergi için mebus intihâb olundum. Buraya azimet etmek üzere iken Şark nisvânının maârifine dair bazı malumât istihsâli için nisvân komitesi azâsından bir kadından husuî bir mektub aldım. Derhal bu hususda evrak-ı sahiha aradım. Memâlik-i Osmaniyye'de istatistik yoktur. Maarif-i Umumiye Nazırı Zühdü Paşa'ya müracaat etdim ise de malumât-ı matlûbeyi veremedi. Maamâfih mey'ûs olmayıp tahkikâtıma devam etdim. Sebatımın beyhude olmadığını memnunen beyân ederim.

Dersaadet'de Avrupalılar ile Rum ve Ermeni ve Musevi mekteplerine dair daha kolay malumât alınabileceğinden mezkûr mekteplerin idarelerine dahi müracaatla malumât-ı matlûbeyi aldım. Memâlik-i Osmaniyye'ye dair kitab tel'if eden müellifler noksan malumâtdan dolayı maârif-i umumiye hususunda bazı yalan yanlış şeyler yazmışlardı. Ale'l-husus hey'et-i ictimâiyede nisvânın te'sirinden ve taife-i nisanın talim ve terakkisinden bahs etdikleri sırada en büyük hatalara zâhib olmuşlardır.

Şark nisvânının esir ve cansız vücudlar ve harem dairesinde mahbus oldukları ve bütün vakitlerini cehâlet ve atâlet ile geçirdikleri akvâm-ı garbiyeye beyân olunmuştur.

Bazı nisvânın böyle bir maişete mecbur oldukları ihtimalden ise de bu hâlin umuma şâmil olduğunu zannetmek Şark nisvânının ahvâl-ı sahihasını bilememekten ileri gelir. Birçok Osmanlı hanımlarının meveddetine mazhar olduğumdan ta'allüm ve terbiyelerinin bizim erbâb-ı maârifden olan nisvânımızdan dûn olmadığını tasdik ederim.

Yaşmaksız ve maiyetinde hizmetçi yahud bazı çocuklar veya diğer kadınlar ve câriyeler bulunmadığı hâlde sokağa çıkmamak gibi bazı âdetler kanun hükmüne girmişdir. Bazı Avrupa müellifleri Kur'an-ı Kerim'in nisvânı cehâlete mahkûm ettiğini zanneylemişler ise de bu mahzâ hatalıdır. Bilakis o kitâb-ı mukaddes gerek zükûr ve gerek inâs beyninde bilâ-istisnâ neşr-i maârifî emr etmiştir.

[...]

⁷⁸⁴ Şafak, a.g.e., s. 163-164

⁷⁸⁵ BOA, Y.A. HUS 279,36, (H. 8 Safer 1311 – M. 21 Ağustos 1893)

Min tarafillâh idaresine memur olduğu memâlikin veli-nimeti olan şevketli Sultan Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerinin saye-i terakkiyât-sermaye-i mülûkânelerinde Şark nisvânının tarik-i terakkide te'sirlerini mümkün mertebe beyân edeyim. Cûlûs-ı meyâmin-me'nûs-ı hümayunlarından beri nisvânın çokdan beri tatil olunan talim ve terbiyeleri yine teşvik olunmuşdur. Efkâr-ı şahaneleri her türlü müşkilâtı bertaraf eyliyor. Fikr-i vâsi'-i hümâyûnları ve gayr-ı mütenâhi olan âtifet-i şahaneleri sayesinde on beş seneden beri nisvânı İslâmın terakkisi harikulade surette terakki etmiştir. Şark nisvânının kuvâ-yı akliyelerinin tevsi'ine biraz muâvenet edildiği hâlde az vakitte bu umumi kongrede bizzat yahud bi'l-vekâle hâzır bulunacaklar idi. Beyân eylediğim vechile diyânet-i İslâmiye nisvânın terakkisine mâni değildir.⁷⁸⁶

Sunumun devamında Matmazel Cervantes örnek ayetlerle İslam'ın kadına ve eğitimine verdiği önemden söz ediyordu. Sonrasında ise İslam tarihinden birçok örnekle Müslüman kadınların Batı'da düşünüldüğü gibi hayattan, bilimden ve sanattan soyutlanmış olmadığını aksine birçok Müslüman kadının İslam medeniyetine katkıda bulunmuş olduğunu anlatıyordu. Sunumunun sonraki bölümü İstanbul'daki kız okullarına ayrılmıştı. Bu bölümde kızların bu okullardaki yemek ve kıyafet giderlerinin padişah tarafından karşılandığı belirtiliyordu. Ayrıca okutulan derslerin içinde resim ve piyanonun da olduğunu belirtmesi Osmanlı Devleti'nin Batı'ya dönüklüğünün bir vurgusuydu. Matmazel Cervantes sunumunun son kısmında İstanbul'daki Amerikan, Alman, İngiliz, Fransız, Rum, Avusturyalı, İtalyan, İranlı, Bulgar, Rus ve Ermeni kız okullarından da söz etmiştir⁷⁸⁷ ki bu bir yandan Osmanlı Devleti içinde kızların eğitime verilen önemi göstermesi yönüyle, bir yandan da Osmanlı sınırları içinde yaşayan farklı milletlerden olanlara gösterilen hoşgörüyü göstermesi yönüyle Batı'daki Osmanlı imajına olumlu bir etki idi.

Fuarda Matmazel Cervantes'in sunumunda sözünü ettiği modern Osmanlı kadını imajının somut bir örneği de vardı. Bu örnek, günümüzde tedavülde olan 50 liralık banknotların üzerine resmi konulmuş olan yazar Fatma Aliye Hanım'dı. Fatma Aliye Hanım 10 Ağustos 1893'te *World's Columbian Exposition Woman's Library*'den gelen bir mektupla fuara davet edildi. Kadın yazarların eserleri ve biyografilerinin yer alacağı bir katalogda yer verilmek üzere biyografisi ile kitaplarını göndermesi isteniyordu.⁷⁸⁸ Osmanlı kadın yazarlarının ilklerinden olan Fatma Aliye Hanım'ın kitapları bu fuarda sergilendi.⁷⁸⁹

Yazın hayatına çeviri ile başlayan Fatma Aliye Hanım daha sonra Ahmet Mithat Efendi ile birlikte *Hayal ve Hakikat* isimli bir roman yazdı. Ama bu kitapta *Bir Kadın* takma ismini kullandı. Chicago Fuarı öncesinde kendi adını kullanarak yayımlattığı ilk kitabı *Muhadarat*⁷⁹⁰ (1891) oldu. *Muhadarat*'ta 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı toplumundaki varlıklı bir ailenin hayatı ayrıntılı bir

⁷⁸⁶ Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (DAGM), **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı'da Kadın**, DAGM (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı) Yayınları, Nr.137, İstanbul, 2015, s. 277-278

⁷⁸⁷ DAGM, a.g.e., s. 278-287

⁷⁸⁸ Güven Uluköse, **Fatma Aliye**, 1. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul, 2013, s. 71

⁷⁸⁹ Karpat, a.g.e., s. 663

⁷⁹⁰ Edebî, dinî, kültürel bilgilerin aktarıldığı edebî bir tür; ayrıca Arapça "dersler".

şekilde incelenirken ana tema baskı sonucu yapılan evliliğin mutsuzlukla sonuçlandığıydı. Fatma Aliye Hanım'ın Türk toplumundaki çok evlilik, cariyelik ve örtünme gibi konular hakkında bazı Batılı kadınlarla yaptığı görüşmelerden doğan *Nisvan-ı İslam*'da bu hayatın “Osmanlı kimliğinin bir parçası” olduğunu savunmuştu. Bu kitap Fransızca, İngilizce ve Arapçaya çevrilmişti.⁷⁹¹

Ahmet Mithat Efendi tarafından yazılan biyografisine göre Fatma Aliye Hanım'ın biyografisi daha önce Arap, İngiliz ve Amerikalı yazarlar tarafından yayımlanmış; Chicago'daki fuarda sergilenen eserlerinden dolayı dönemin ABD gazeteleri tarafından Fatma Aliye Hanım'dan övgüyle söz edilmişti.⁷⁹² Bir anlamda Fatma Aliye Hanım Osmanlı yönetiminin Batıya göstermek istediği örnek Osmanlı kadınıydı. İyi eğitilmiş, aydın ve aynı zamanda Osmanlı toplumunun manevi değerlerine bağlıydı. Kadınlar Kütüphanesinde böyle bir yazarla temsil edilmek, Matmazel Cervantes'in olumlu sunumu ile birlikte elbette Osmanlı Devleti'nde kadının yerini göstermesi açısından oldukça olumlu bir mesajdı.

19. yüzyılın bu son büyük dünya fuarı aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin kamu diplomasisi faaliyetleri açısından en verimli oldu. Bu fuardaki Osmanlı varlığının ABD kamuoyunda algılanışı hakkında bir fikir vermesi açısından dönemin ABD basınında önemli bir yeri olan *Chicago Tribune* gazetesinin fuardaki Osmanlı pavyonunun açılışına ve bu pavyona ayrıntılı bir şekilde yer vermesi, bunu yaparken de oldukça olumlu bir dil kullanması⁷⁹³ bu bağlamda önemlidir.

Bu çalışmanın zaman sınırları içinde Osmanlı Devleti'nin resmi katılımı yer alıp kamu diplomasisi yürütmüş olduğu ikinci uluslararası fuar 1900 Paris Uluslararası Fuarı oldu. 20. yüzyılın bu ilk uluslararası fuarı 543 dönüm arazi üzerine kurulmuştu ve bu durumda o güne kadar Avrupa'da kurulmuş olan fuarların alan itibarı ile en büyüğüdü. 76.112 katılımcının olduğu fuar 14 Nisan – 12 Kasım tarihleri arasında açık kaldı ve 48 milyon kişi tarafından ziyaret edildi.⁷⁹⁴

Yabancı milletlere ayrılan bölümde, Milletler Caddesinde yer alan Osmanlı pavyonu Kuzey Afrika ve Türk mimarisinin bir karışımı olmuştur. Fuardaki konumu ve görkemli kubbesi ile “Doğu imgesini sürdür[müştür]”.⁷⁹⁵ “Zemin katta bir çarşı, kafe ve sanatçı atölyeleri; birinci katta endüstri ürünleri sergisi; ikinci katta Aya İrini'deki müzeden esinlenmiş bir askeri müze ve Türk yaşantısını yansıtan operetlerin sergilendiği bir tiyatro” bölümlerinden oluşan bu tek yapılık Osmanlı

---

⁷⁹¹ H. Emel Aşa, “Fatma Aliye Hanım”, *TDV İslâm Ansiklopedisi içinde*, 12 (261-262), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 262

⁷⁹² Uluköse, a.g.e., s. 64-65

⁷⁹³ Işıl Acehan, “1893 Chicago Dünya Fuarı'nda “ Padişahım çok yaşa! ”, *Forum USA Turkish American Newspaper*, <https://forumusa.com/turk-toplumu/1893-chicago-dunya-fuarinda-padisahim-cok-yasa/>

⁷⁹⁴ Erik Mattie, *Dünya Fuarları*, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 101.

⁷⁹⁵ Germaner, a.g.e., s. 295

pavyonunun⁷⁹⁶ sınırlı mekân sebebi ile çok da görkemli olmadığı değerlendirilmektedir. Bu alanda daha önceki fuarlardakilere benzer şekilde teknolojik ürünlerden ziyade tarım, el sanatları ve güzel sanatlar ürünleri sergilendi.⁷⁹⁷ Osmanlı uyuşundan Halil Paşa ve E. Della Sudda resimleri ile Osmanlı Devleti'nin çağının sanat anlayışına yabancı olmadığı mesajını veriyordu.⁷⁹⁸

Genel olarak bakıldığında “sanayi ve tarım ürünlerinin, sanat eserlerinin tanıtıldığı, bilimsel buluşların sergilendiği son büyük evrensel fuar olarak bilin[en]”⁷⁹⁹ 1900 Paris Fuarı'nda Osmanlı varlığı 1893 Chicago Fuarına göre nispeten sönük olmuştur. O dönemde fuarı tanıtan kitaplarda Osmanlı Devleti'ne fazlaca yer verilmediği ve günümüzde yapılan akademik çalışmalarda 1893 Chicago Fuarının aksine 1900 Paris Fuarının fazla bir yer tutmadığı dikkate alındığında bu fuarın Osmanlı kamu diplomasisine katkısının oldukça sınırlı olduğu söylenebilir.

3.4.5. II. Abdülhamid'in “Fotoğraf Diplomasisi”

Dünyada bir makine aracılığı ile kalıcı olarak görüntünün bir levhanın üstüne aktarıldığına dair ilk duyuru 1839'da Fransız Bilimler Akademisi'nde yapıldı.⁸⁰⁰ Bu haber 28 Ekim 1839 tarihli Takvim- i Vekayi ile Osmanlı coğrafyasına duyuruldu.⁸⁰¹ İcadından kısa süre sonra Osmanlı topraklarında kendine yer bulan fotoğrafın Osmanlı sultanları içindeki en büyük koruyucusu ve destekleyicisi II. Abdülhamid oldu. Onun fotoğrafa olan ilgisi pasif bir ilgi olarak kalmadı. Yıldız Sarayı'na eksiksiz bir fotoğrafhane kurduran Sultan'ın bizzat kendisi de fotoğraf çekiyordu.⁸⁰² II. Abdülhamid'in fotoğraf merakından söz eden akademik çalışmaların birçoğu onun Tahsin Paşa'nın hatıralarında yer alan şu cümlelerine gönderme yapar: “Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sahifelik yazı ile ifade olunamayacak siyasi ve hissi manaları anlatma eder. Onun için ben tahriri münderecatlarından [yazılı içeriklerinden] yeterince [ziyade] resimlerinden istifade ederim”.⁸⁰³ Bu sözleri ile fotoğrafın algı oluşturmadaki büyük gücünün farkında olduğunu belli eden II. Abdülhamid elbette bu güçten faydalanmayı da düşünecekti.

Fotoğrafın bu gücünü ilk fark eden ve Batı dünyasına yönelik olarak ilk kullanan padişahın Sultan II. Abdülhamid olmadığını belirtmek bu noktada gerekli olacaktır. Zira henüz o tahta çıkmadan önce, 1873'te Sultan Abdülaziz tarafından Viyana'da düzenlenen Dünya Sergisi'ne

---

⁷⁹⁶ Ergüney ve Kara Pilehvarian, a.g.e., s. 239

⁷⁹⁷ Kanca, a.g.e., s. 165

⁷⁹⁸ Germaner, a.g.e., s. 296

⁷⁹⁹ Ergüney ve Kara Pilehvarian, a.g.e., s. 238

⁸⁰⁰ Engin Özendes, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1923)**, YEM Yayın, İstanbul, 2013, s. 14

⁸⁰¹ Özendes, a.g.e., s. 15

⁸⁰² Özendes, a.g.e., s. 32

⁸⁰³ Tahsin Paşa, **Tahsin Paşa'nın Yıldız Sarayı Hatıraları**, 1. Baskı, Genç Osman Yayınları, İstanbul, 2017, s. 366

gönderilen Elbise-i Osmaniye adlı albüm, fotoğrafın bu türden kullanımına iyi bir örnektir. Bu albümle Batı dünyasına Doğu'nun gelenekleri ve kıyafetleri üzerine devletçe denetlenmiş bir söylem sunulmuştur.⁸⁰⁴ Batı'daki kartpostallarda gösterilen Müslüman Osmanlı stereotipinden rahatsız olduğu anlaşılan⁸⁰⁵ Osmanlı yönetimi bu şekilde bir karşılık vermiş oluyordu.

Ancak her ne kadar bu gücü ilk keşfeden padişah II. Abdülhamid olmasa da fotoğraf sanatı asıl onun döneminde Osmanlı coğrafyasında büyük bir ilerleme kaydetti. Sultan, fotoğrafçılar görevlendirerek “hemen bütün donanma gemileriyle, askeri kuruluşların, fabrikaların mensuplarının, devlet tarafından yapılmış bütün binaların, okulların, karakolların, camilerin, etnografik çevrenin, arkeolojik görünümünün ve doğanın fotoğraflarını çekirdi.”⁸⁰⁶ Böylece önce kendisi imparatorluğun gidemediği birçok yerini “yüz sayfalık yazıdan daha iyi tanıtan” fotoğraflar sayesinde görmüş oldu. Ancak bu çalışmanın konusu açısından asıl önemli olan, II. Abdülhamid'in hazırlattığı albümleri bir kamu diplomasisi aracı olarak kullanmış olmasıydı. Yaklaşık bin sekiz yüz fotoğraftan⁸⁰⁷ ve elli bir albümden oluşan ilk seriyi 1893'te ABD'deki Kongre Kütüphanesi'ne ve kırk yedi albümden oluşan ikinci bir seriyi 1894'te İngiltere'deki British Museum'a gönderdi. Albümlerde imparatorluğun birçok vilayetinden çeşitli görüntüler vardı.⁸⁰⁸

Yabancı kütüphanelere gönderilmek üzere seçilen fotoğrafların konularından, asıl amacın Sultan II. Abdülhamid yönetiminin, devletini modernize etme ve bireylerin refahını artırmayı amaçlayan aydın ve reformcu bir yönetim olarak gösterilmek istendiği, bir “olumlu imaj” çabasının olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁰⁹ Daha genel bir ifade ile Osmanlı yönetimi bu fotoğraflarla kendisini hakir gören Batı'ya Osmanlı Devleti'nin hızla modernleştiği mesajını veriyordu.⁸¹⁰

Yıldız Sarayı Fotoğraf Koleksiyonu hakkında çekilen ve 2018 yılında gösterilen “Saraydan Bakmak” adlı belgesel filmin yapımcısı Ahsen Diner fotoğrafların etkileyiciliğini şu şekilde ifade etmektedir:

Abdülhamid, Avrupa'ya, Amerika'ya Osmanlı'nın modern yüzünü ve gücünü fotoğraflar aracılığıyla göstermiş. İstanbul'dan ve Anadolu'dan fotoğraflar var. Asker, deniz kuvvetleri, hastane, okul fotoğrafları bile var. Mesela benim ilgimi çeken ameliyat fotoğraflarıydı. Sedyedeki hastanın yanına ameliyattan sonra çıkan tümörler konulmuştu. Birinde hastanın

---

⁸⁰⁴ Edhem Eldem, “Görüntülerin Gücü”, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (Ed.), **Camera Ottomana**, 1. Baskı içinde (106-153), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015, s. 112

⁸⁰⁵ Eldem, a.g.e., s. 110-111

⁸⁰⁶ Özendes, a.g.e., s. 32

⁸⁰⁷ Eldem, a.g.e., s. 112

⁸⁰⁸ Özendes, a.g.e., s. 33

⁸⁰⁹ Muhammad Isa Waley, “Images Of The Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented By Sultan Abdülhamid II”, **The British Library Journal**, 17(2), s. 117.

⁸¹⁰ Eldem, a.g.e., s. 113

sosyolojik tarafı anlatılıyor. Diğerinde de tıbbi bilgiler veriliyordu. Amerika’da ve Fransa’da yapılamayan ameliyatlar burada yapılıyormuş”⁸¹¹

Alanın uzmanlarından Melek Özyetgin de bu albümlerin öneminden söz ederken Sultan Abdülhamid’in “ülkesinin modernleşen yüzünü göstermek, Batı’ya ‘Biz de böyleyiz, sizin gibiyiz’ mesajı vermek adına” söz konusu fotoğrafları kamu diplomasisinin etkin bir aracı olarak kullandığını belirtmektedir.⁸¹² *The Times* gazetesinin hediye edilen albümlerle ilgili olarak “armağanların son yıllarda Türkiye’de padişah hazretlerinin himayesinde gerçekleşen büyük ilerlemeyi gösterdiğini” yazması⁸¹³ da bu görüşü destekler niteliktedir.

Ama bu olumlu değerlendirmelere rağmen teorik olarak iyi düşünülmüş bu “fotoğraf diplomasisi” projesinin uygulamada uzun vadeli bir kamu diplomasisi başarısı olduğunu söylemek zordur. Zira bu albümler onların belgesel ve sanatsal değerini takdir edemeyen kütüphane memurlarının elinde hak etmedikleri bir ilgisizliğin kurbanı oldular. *British Museum*’a gönderilen albümler 1976’ya kadar bir köşede ilgisiz ve kataloglanmamış bir şekilde bekledikten sonra o tarihte *British Library*’ye gönderildiler. Albümlerin burada yeniden keşfi ancak 1980’lerde oldu ve ABD’deki albümlerle İngiltere’dekilerin neredeyse aynı olduğu da bu dönemde ortaya çıktı.⁸¹⁴ Böylece bu kamu diplomasisi girişiminden önemli bir sonuç elde edilememiş oldu.

3.4.6. Sıradışı Bir Kamu Diplomasisi Uygulaması: Tiyatro Yasağı

Yukarıda ele alınan Osmanlı kamu diplomasisi faaliyetleri görüldüğü üzere belirli bir süreçte yürütülen faaliyetlerdir. Ancak bunların dışında da tek seferlik bazı faaliyetler Osmanlı kamu diplomasisi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu tür faaliyetlerden tespit edebildiğimiz ilki Fransa’da sahnelenmeye hazırlanan ve Hz. Muhammed’e hakaret niteliğinde olan bir tiyatro oyununun gösteriminin II. Abdülhamid tarafından engellenmesi; bir diğeri ise 1894 yılında ABD’de meydana gelen geniş çaplı bir orman yangınından zarar görenlere II. Abdülhamid tarafından yardım gönderilmesidir. Bu iki olay aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

Fransız yazar Henri de Bornier 1888’de Hz. Muhammed’e hakaret eden “Muhammed” isimli bir tiyatro oyunu yazdı. Comedie Française’de sahnelenmesi planlanan oyunun provaları yapılırken gazetelerde bununla ilgili haberler çıktı.⁸¹⁵ Yukarıda ilgili bölümde belirtildiği üzere II.

⁸¹¹ Harun Karaburç, (18.03.2017), “15 yıla Saray’dan bakmak”, **Yeni Şafak (e-gazete)**, <https://www.yenisafak.com/hayat/15-yila-saraydan-bakmak-3178597>

⁸¹² “Sultan 2. Abdülhamid’in koleksiyonundan katil fotoğrafları”, (08.04.2018), <https://www.haberturk.com/sultan-2-abdulhamidin-koleksiyonundan-katil-fotograf-lari-1910400>

⁸¹³ Eldem, a.g.e., s. 113

⁸¹⁴ Waley, a.g.e., s. 112-113

⁸¹⁵ Afyoncu, Erhan (15.05.2016), “2. Abdülhamid Avrupa’daki soytarılıkları yasaklatmıştı”, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/05/15/2-abdulhamid-avrupadaki-soytariliklari-yasaklatmisti> (12.01.2019)

Abdülhamid Avrupa basınına sıkı bir şekilde takip ettiriyordu ve dolayısıyla basına yansıyan bu haberin onun tarafından duyulmaması düşünülemezdi. Adı geçen oyunda bir aktör sahnede Hz. Muhammed'i canlandıracaktı. Oyunun Hz. Muhammed'in manevi şahsiyetine, dolayısıyla da İslam dinine bir saldırı niteliğinde olduğu anlaşılınca II. Abdülhamid İslam Halifesi sıfatı ile oyunun sahnelenmesine engel olmak için derhal harekete geçti.⁸¹⁶ Onun talimatıyla Hariciye Nazırı Said Paşa, Paris Büyükelçisi Esad Paşa'ya çektiği bir telgrafla bu oyunun gösteriminin engellenmesi için gerekli girişimlerde bulunmasını istedi. Bu talimat üzerine Fransız Dışişleri Bakanlığı ile temasa geçen Esad Paşa'ya verilen cevap, konunun Eğitim Bakanlığı'nı ilgilendirdiği, konuyla ilgilenileceği, ancak oyunun yasaklanmasına ihtimal verilmediği şeklindeydi. Ancak II. Abdülhamid çabuk pes edecek bir insan değildi. Fransa'nın İstanbul elçisi defalarca uyarıldı.⁸¹⁷ Önce oyunun sahnelenmesi bir yıl ertelenerek II. Abdülhamid'in tepkisi yumuşatılmaya çalışıldıysa da onun kesin bir sonuç alma yönündeki baskısı ile oyunun Fransa genelinde gösterimi yasaklandı. İstanbul'daki Fransa Sefiri Kont Montebella 22 Mart 1890'da Hariciye Nazırı Said Paşa'ya gönderdiği mektupla bu kararı ve kararın II. Abdülhamid'e bildirilmesi ricasını ilettili.⁸¹⁸

Yukarıda anlatılan tiyatro oyununun yasaklanması girişiminin kamu diplomasisi açısından bir yönüyle olumlu, diğer yönüyle olumsuz iki sonucu olmuştur. Bu çalışma açısından da asıl önemli olan konunun bu yönleridir. Müslümanları rencide edecek bir oyunun II. Abdülhamid'in girişimleri sonucu yasaklanmış olması elbette İslam dünyasında takdir ve minnetle karşılandı. Quilliam'ın başında bulunduğu LME'nin ikinci başkanı Rafiuddin Ahmed gönderdiği mektupla bu oyunun yasaklanmasından dolayı II. Abdülhamid'e şükranlarını sundu. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Liverpool Şehbenderi ile olan görüşmesinde;

Müslümanların dinî hissiyatına sahip çıkılması yolunda Osmanlı devleti tarafından icrâ olunan teşebbüsten fevkalade memnun kaldığını bildirerek, durumu İngiltere ve Hindistan'daki vatandaşlarına haber vereceğini, Din-i Mübin-i İslam ile Fahr-i Kâinat Aleyhi Ekmelüttahiyyat Efendimiz Hazretlerine vacip olan hürmet ve riayeti temin eden Hz. Halife'nin gösterdiği mesai ve himmetten dolayı vatandaşlarının fevkalade müteşekkire ve minnettar kalacaklarını belirtmiştir.

Konudan haberdar olan Hindistan Müslümanları son derece müteşekkire olmuşlardı. Kalküta Müslüman Edebiyatı Cemiyeti Genel Sekreteri Abdüllatif Bahadır Han'ın İngilizce "Müslümanların İncinmesi Önlendi" başlıklı makalesinde, söz konusu durumun Müslüman Hintliler üzerinde son derece olumlu bir etkisinin olduğu belirtilmekteydi.⁸¹⁹

---

⁸¹⁶ Mustafa Armağan, **Abdülhamid'in Kurtlarla Dansı**, 1. Baskı, Ufuk Kitap, İstanbul, 2006, s. 189

⁸¹⁷ Afyoncu, Erhan (15.05.2016), "2. Abdülhamid Avrupa'daki soytarılıkları yasaklatmıştı", a.g.m.

⁸¹⁸ Ahmet Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, 36 (Mart 1997), s. 34-35

⁸¹⁹ Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", s. 37-39

Bombay Şehbenderliği'nin verdiği bilgiye göre Hindistan'ın birçok yerinde konuyla ilgili programlar yapılmış, mevlitler okunmuştu. Bu mevlit programlarından birinin Urduca davetiyesi konunun İslam dünyasında yaptığı etkinin, dolayısıyla Osmanlı kamu diplomasisi açısından öneminin iyi bir göstergesidir:

Önümüzdeki Pazar gecesi mevlüd için toplanılacak ve Paris'teki tiyatro hakkında, Osmanlı hükûmeti tarafından Fransa hükûmeti nezdinde vâki olan teşebbüslerinden dolayı Sultan[-ı] Muazzam'a (II. Abdülhamid) şükranıyeti muhtevi, şiirler ve gazeller kıraat olunacaktır. Bu güzel teşebbüsünden dolayı Sultan-ı Muazzam'a şükranıyeti muhtevi, şiirler ve gazeller kıraatı, özellikle Bombay Müslümanları tarafından bâser ü çeşm kabul edildiğinden, bundan böyle ser'i şerife muhâlif olan tiyatro ve temeşahanelere ayak bile atmamağa kesinlikle karar vermişlerdir. Binaenaleyh, Sultan-ı Muazzam'a şükranıyeti havi, şiir ve gazellerin iş bu toplantıda okunmaları için şairlerimizin himmetlerini bekliyoruz...⁸²⁰

Benzer bir durum o dönemde Hollanda sömürgesi olan Endonezya Müslümanları için de geçerliydi. Batavya Şehbenderi'nin bildirdiğine göre bölge Müslümanları da bu gelişmeyi diğer Müslümanlar gibi memnuniyetle karşılamışlardı.⁸²¹

Ancak oyunun Fransa'da yasaklanması konuyu kapatmadı. Zira bir süre sonra oyunun İngiltere'de sahneleneyeceği haber alındı. Bunun üzerine Hariciye Nazırı Said Paşa, Londra Sefiri Rüstem Paşa'ya bir telgraf çekerek oyunun yasaklanması için girişimde bulunmasını istedi. Bu telgrafın sonundaki "İngiltere hükûmetinin de takdir edeceği gibi aramızdaki dostâne münasebetin zedeleneceği hususu bulunduğu kadar, tebaası arasında binlerce Müslümanın mevcudiyeti gerçeği de vardır" cümlesinin bir miktar tehdit de içerdiği dikkat çekmektedir. Bu uyarı sonuç vermiş ve İngiliz yönetimi oyunu İngiltere genelinde yasaklamıştır. Dışişleri Bakanı Lord Salisbury bu yasaklamanın Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine yapılmasının kamuoyunda iyi karşılanmayacağını düşünmüş olacak ki yasaklama kararının kendi düşüncesi imiş gibi bilinmesini istemiştir. İngiltere'de hükümet değişikliği üzerine oyunun sahnelenmesi için 1893'te yeni bir girişim olmuşsa da Osmanlı Devleti'nin müdahalesi ile bu girişim de sonuçsuz kalmıştır.⁸²²

Konuyu ele alan kaynaklarda yukarıda görüldüğü gibi genelde, başarı ile sonuçlandırılan bu yasaklatma girişiminin İslam dünyası üzerindeki olumlu etkisi yansıtılmaktadır. Ancak İslam dünyasındaki olumlu etki Avrupa'da yerini tam aksi yönde bir etkiye bırakmıştır. Dönemin Avrupa basını olayı II. Abdülhamid'in müstebitliğinin bir örneği olarak sunmuştur. Roma Sefiri Ziya Bey'in bildirdiğine göre 15 Nisan 1890 tarihli Roma gazetesinde yayımlanan "Edebi Yorum: Muhammed" başlıklı yazı konuyu şu şekilde aktarmıştır:

⁸²⁰ Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", s. 38

⁸²¹ Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", s. 39

⁸²² Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", s. 39-41

İçinde yaşadığımız devirde edebî bir eser, nerede ise siyasî bir hâdise olmak garâbetini göstermekte ve sanki tarafsız, tabii artistik bir telakki karşısında bulunmayıp da, bir namussuzluk, siyasî bir şarlatanlık teşebbüsünde bulunuyormuş gibi şaşılacak bir davranış içine girilmektedir. Mr. De Bornier'nin manzum dramı şahane ve şairane bir eser olduğu hâlde, bugünlerde siyasî mahfillerde bir sarsıntı meydana getirdi ve sefaretler, sanki millî menfaatler söz konusu imiş gibi notalar teati ettiler. Bu dramın sahneleneceği haberi üzerine, Sultan (II. Abdülhamid) kendisine bir Rus filusunun Boğazlara doğru hareket halinde bulunduğu bildirilmiş gibi heyecana kapıldı.

[...]

Acaba Müslümanların Halifesinin bu derece inat etmesinin sebebi nedir? Söylendiğine göre, Müslümanlarca son derece sevilen peygamberlerinin, evlilik durumuna temas edilerek bir çeşit Saganerella⁸²³ yaratılması ihtimali karşısında, Müslümanların duyguları kabarmış.⁸²⁴

The Times da konu ile ilgili haberde II. Abdülhamid'in oyunun yasaklanmasından duyduğu memnuniyeti İstanbul Büyükelçisi aracılığı ile Fransız hükümetine iletildiğini yazıyordu. Habere göre Sultan, bu kararın sadece kendisine karşı nazik bir hareket değil, Fransa vatandaşı olan Müslümanların incinmesini önlediği için Fransızlar açısından da doğru bir karar olduğunu düşünüyordu. Gazeteye göre Sultan bu yasağı talep ettiğinde, hiçbir şekilde reddedilemeyecekti, çünkü öyle bir durumda Müslüman fanatizmine malzeme verilmiş olurdu. Akıllı bir diplomat için bu noktaya gelmesini engelleyebilirdi ama bunun yerine Türk Büyükelçisinin sorunu tırmandırmasına izin verilmiş ve Mr. De Bornier Fransa yönetiminin beceriksizliğinin kurbanı olmuştu.⁸²⁵ Bazı gazeteler konuyu yorumlamadan verirken⁸²⁶ bazıları bu yasağı Fransız edebiyatı için aşağılayıcı olarak nitelendirmişti.⁸²⁷

Batı dünyasında olumlu bir algı oluşturmak için yoğun çaba sarf edilen bir dönemde bu türden yayınlar bu çabaları olumsuz etkileyecekti. Konu, dönemin kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında değerlendirildiğinde bu etkinin de dikkate alınmasında fayda vardır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında bu olay başarılı bir kamu diplomasisi uygulaması olarak değerlendirilebilir.

3.4.7. Felaketi Fırsata Çevirmek

Çalışmanın kamu diplomasisinin teorik çerçevesini ele alan bölümünde insani yardımların, yardım yapan ülkeye karşı sempati uyandırarak o ülkenin kamu diplomasisine katkıda bulunacağından söz edilmişti. İşte 28 Mayıs 1889'da ABD'de yaşanan sel felaketi ve arkasından gelen yangın bu türden bir faaliyet için fırsat sunmuş oldu. Aşırı yağışlar sebebi ile bir barajın yıkılması sonucunda Pennsylvania'nın güneybatısındaki bir yerleşim yeri olan Johnstown sular altında kaldı. "ABD Kızılhaçı'nın karşılaştığı ilk büyük felaket" olarak kabul edilen sel bin altı

⁸²³ Doğrusu *Sganarelle*, Moliere'in "Sganarelle ya da Hayalde Aldatılmış Koca" oyununda yer alan komik karakter.

⁸²⁴ Uçar, "Dünyaya Konan Ambargo", s. 37

⁸²⁵ "France" (01.04.1890), *The Times*, s. 5

⁸²⁶ "Musical and Dramatic", (04.12.1889), *The Abbeville Press And Banner*, s. 10;

⁸²⁷ "La Fille de Roland", (19.06.1890), *The Times*, s. 5

yüzden fazla evin yıkılmasına ve beş binden fazla insanın ölmesine sebep oldu. Selin ardından çıkan yangın da felaketin büyüklüğünü artırdı. Mesafe olarak uzak olmasına rağmen ABD'deki gelişmeleri yakından takip eden II. Abdülhamid hemen bu felaketten haberdar oldu ve ABD'nin İstanbul'daki elçisi Oscar Sttraus aracılığı ile felaketzedeler için 200 lira (1.000 dolar) yardımda bulundu. Ayrıca afetzedeler için yapılacak gıda yardımının da ulaştırılması için yardımcı olmasını rica etti. II. Abdülhamid'in verdiği bu hızlı tepkiyle bölgeye ilk yardım yapan ülke Osmanlı Devleti oldu.⁸²⁸

Bu yardıma kamu diplomasisi bağlamında bakıldığında söz konusu yardımın ABD kamuoyundaki olumlu etkisi hakkında fikir verebilecek bazı bilgilerin olduğu görülür. Söz konusu felaketten yaklaşık beş yıl sonra, 10 Temmuz 1894'te İstanbul'da büyük bir deprem meydana geldi. Depremın yaralarını sarmakta iç kaynakların yetersiz kalması üzerine dış yardımların kabulüne karar verildi. Yardım yapan ülkeler içerisinde en fazla yardımı 34.900 dolarla Fransa, ikinci olarak ise 9.600 dolarla ABD halkı yaptı. Üstelik bu depremden kısa süre önce Yunanistan'da meydana gelen deprem için yardım toplanmaya çalışıldığında pek bir yardım toplanamamıştı.⁸²⁹ Hristiyan bir ülkedeki felakete karşı pek duyarlı olmayan ABD halkının İstanbul'daki depremde yüklü bir bağış yapmış olmalarında daha önce II. Abdülhamid tarafından yapılmış olan insani yardımdan kaynaklanan olumlu algının etkisi olduğuna dair özellikle iki mektup kanıt olarak görülebilir. Bu mektuplardan ilki New York'un eski belediye başkanlarından Abraham S. Hewitt'in New York Ticaret Odası Başkanı Alexander Orr'a gönderdiği ve İstanbul'daki depremzedeler için yardım kampanyasının başlatılmasını istediği mektuptur. 1887-1888'de İstanbul'da II. Abdülhamid'le bizzat görüşmüş ve Sultan'la dostane bir ilişki kurmuş olan Hewitt, oldukça yıkıcı olan İstanbul depreminin ardından Avrupa'da Paris ve Londra gibi merkezlerde yardım kampanyaları düzenlenirken ABD'de yeterli çalışmanın yapılmamasını utanç verici olarak değerlendirmişti. Johnstown sel felaketi sonrasında kendi mali sıkıntılarına rağmen II. Abdülhamid'in diğer ülkelerden bile önce yardımda bulunduğunu hatırlatan Hewitt, yardım kampanyasının gazeteler aracılığı ile duyurulmasını istemişti. Osmanlı Padişahının ABD hakkındaki dostane duygularını bilen pek çok kişinin bu kampanyaya katılacağı düşüncesindeydi. Bununla da yetinmeyen Hewitt, New York Ticaret Odası üyelerine de birer mektup yollamıştı. Bu mektupta da II. Abdülhamidin yardımından söz ederek bu yardımın o dönemde ABD Başkanını bile şaşırttığını ve Kongre'de bu konudan söz edildiğini hatırlatarak depremzedelere yardım yapılmasını istiyordu.

Konu hakkındaki ikinci mektup Oscar S. Strauss tarafından Christian Herald gazetesi müdürüne gönderilmişti. Strauss 1889'da Johnstown'da sel felaketi meydana geldiği sırada

---

⁸²⁸ Fatma Ürekli, **Osmanlı - Amerikan Yardımlaşmaları**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul, 2007, s. 21-23; Afyoncu, Erhan (25.11.2018), "Yangınzede Amerika'ya Osmanlı yardımı", **Sabah (e-gazete)**, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2018/11/25/yanginzede-amerikaya-osmanli-yardimi>

⁸²⁹ Afyoncu, "Yangınzede Amerika'ya Osmanlı yardımı", a.g.e.

ABD'nin İstanbul elçisiydi. Onun mektubu II. Abdülhamid'in o dönemde yaptığı yardımın nasıl olumlu etki bıraktığına dair oldukça iyi bir örnektir.

İstanbul depremi için Christian Herald gazetesi tarafından yardım toplandıgını haber aldım. Bu afetin olduğu sırada Avrupa'da bulunmamdan dolayı cidden üzgünüm. Eğer o sırada Amerika'da olsaydım, Amerikalıların Osmanlı halkı hakkındaki dostluk hislerini gösterecek derecede külliyetli iane toplanması için halkımızı en evvel teşvik edeceklerden biri de ben olurum. Katkıda bulunmak üzere elli dolar gönderiyorum. Johnstown felaketi sırasında İstanbul'da bulunuyordum. O zaman Osmanlı Devleti'nin mali durumunun pek müsait olmadığını bildiğimden, durumu Padişaha arz edip ondan istifade etmeği münasip görmemişim. Buna rağmen, afetten bir iki gün sonra saraya davet edildim. Osmanlı Sultanı hadiseden duyduğu üzüntüyü ifade ederek, ihsan etmeyi düşündükleri ianeyi memleketime ulaştırıp ulaştıramayacağımı sorup 200 lira verdiler ki, bunu o zaman Hariciye Nezareti'ne gönderdim. Hatırladığıma göre, o esnada Avrupa hükümdarları arasında yalnız Osmanlı padişahı, böyle telakkiyat olmaksızın doğrudan doğruya külliyetli bir yardımda bulunmuş, Amerika halkı hakkındaki dostane duygularını izhar etmiştir. [...] Osmanlı Padişahı, sadece Amerika sefir ve konsolosları ile değil, Osmanlı Devleti'nin ziyaret eden bütün Amerikalılara karşı fevkalade dostane bir şekilde ilgilenmektedir. Bundan dolayı kendileri hakkında hürmet ve muhabbetim fevkalade olduğu cihetle, eğer bu sözlerim İstanbul depremi mağdurları lehindeki bağışların miktarının artırılmasını sağlarsa, pek ziyade bahtiyar olurum...⁸³⁰

II. Abdülhamid tarafından benzer bir yardım bu depremden yaklaşık iki ay sonra yapıldı. ABD'nin başı bu sefer de orman yangınları ile dertteydi. Farklı bölgelerde çıkan orman yangınlarında dört yüzden fazla kişi öldü. Osmanlı'nın Washington Sefiri "İstanbul'a bir telgraf göndererek, yangından zarar gören Amerikalılar'a, Osmanlı Devleti'nce 100 liralık yardım yapılması halinde, bu durumun Amerikan halkı tarafından büyük bir memnuniyetle karşılanacağını bildirdi." II. Abdülhamid bu teklifi uygun bulduğu gibi yardım miktarını da 100 değil, 300 lira (1.500 dolar) olarak belirledi.⁸³¹ Bugün için küçük bir miktar gibi görülse de bu yardıma ait belgeleri kamuoyu ile paylaşan Sağlık Bilimleri Üniversitesi Rektörü Cevdet Erdöl'ün açıklamasına göre "O gün o parayla İstanbul'un en gözde semti Bebek'te yaklaşık 60 orta halli ev alınabiliyordu."⁸³²

II. Abdülhamid'in bu yardımı ABD'de birçok gazetede yer aldı. Bu gazetelerden bazıları yardımı tek cümle ile "Türkiye Sultanı yangınzedelerimiz için 300 pound [lira] gönderdi" şeklinde ya da buna benzer kısa bir cümle ile duyurdu.⁸³³ Bazılarında ise biraz daha geniş bir şekilde "yangınzedelerimize asil hediye" başlığı altında İstanbul muhabirinden gelen haber, kısa ancak olumlu bir dille veriliyordu. "Sultan bir kere daha Amerika'ya olan ilgisini fiilen gösterdi. Minnesota ve Wisconsin'deki yangının buraya ulaşan detayları Majestelerini samimi bir şekilde

⁸³⁰ BOA, Y.A. HUS. 313, 98, lef 5'ten aktaran Ürekli, **Osmanlı - Amerikan Yardımlaşmaları**, s. 34-35

⁸³¹ Afyoncu, "Yangınzede Amerika'ya Osmanlı yardımı", a.g.e.

⁸³² "Abdülhamid'in ABD'ye yardımı belgelendi" (27.01.2017), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/abdulhamidin-abdye-yardimi-belgelendi/736016>

⁸³³ "General News of the Week Briefly Told", (19.09.1894), **The Agitator**, s. 2;

"Later", (15.09.1894), **Perrysburg Journal**, s. 2

harekete geçirdi ve o, zarar görenler için 300 Türk poundu [lira] yardım gönderdi.”⁸³⁴ Los Angeles Times ise “gerçekten cömert Sultan’ın yardımının çok makbule geçtiğini” yazdıktan sonra, “her ne kadar karşılıksız gelen yardımda kusur aranmayacak olsa da belki de Sultan’ın vatandaşları arasında bu felaketzedelerden daha fazla yardıma muhtaç olan binlerce kişi olduğunu” belirterek⁸³⁵ Sultan’ın kendi iyi durumda değilken bile başkalarına yardım edecek kadar cömert olduğunu vurguluyordu.

Gerek 1889’daki yardıma gönderme yapan mektuplardan, gerekse 1894 yılındaki yardımın ardından çıkan gazete haberlerinden bu yardımların ABD’de olumlu bir algı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda söz konusu yardımların kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilmesi mümkündür.

3.5. Rusya’daki Faaliyetler

II. Abdülhamid’in saltanatı 93 Harbi olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı – Rus savaşı ile neredeyse aynı tarihlerde başladı. Osmanlı Devleti için büyük bir mağlubiyetle sonuçlanan bu savaş hem doğrudan Sultan II. Abdülhamid’i hem de Osmanlı toplumunu derinden etkiledi. II. Abdülhamid genel olarak uyguladığı denge politikası içerisinde diğer büyük devletlerle olduğu gibi Rusya ile de doğrudan karşı karşıya gelmeden ilişkileri sürdürme çabası içinde olmuştu. İnişli çıkışlı bir seyir izleyen Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ilişkiler iki ülkenin kendi politik uygulamalarının ötesinde elbette dünyadaki diğer büyük güçlerin uygulamaları ile Almanya ve Japonya gibi yeni büyük güçlerin uluslararası sistemde yerlerini almalarından da etkileniyordu.

Osmanlı Devleti’nin temel Rusya politikası bu komşu ile çatışmadan kaçınmak iken Rusya Osmanlı Devleti aleyhine yayılcı bir politika takip ediyordu. Sultan II. Abdülhamid, Berlin Konferansı’ndaki tutumundan dolayı, Rusya’nın Boğazları ele geçirme ve sıcak denizlere inme politikasında o zamana kadar Osmanlı Devleti’nin lehine bir politika takip eden İngiltere’ye artık güvenemeyeceğini görmüştü. İngilizlerin önce Osmanlı Devleti’nin zor durumundan faydalanıp 1878’de Kıbrıs’ın idaresini ele geçirmesi, 1882 yılında da Mısır’ı işgal etmesi bu düşüncüyü pekiştirdi. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkilerinde artık daha dikkatli hareket etmek ve bu devletle doğrudan bir çatışmaya girmekten daha fazla kaçınmak zorundaydı.⁸³⁶ Aslında bazı Osmanlı Devlet adamları ve hatta II. Abdülhamid Rusya ile daha yakın ilişkiler kurulabileceğini düşünüyorlardı.⁸³⁷ Ama Rusya tarafının bu kadar iyi niyetli olduğunu düşünmek imkânsızdı.

⁸³⁴ “Royal Gift For Fire Sufferers”, (12.09.1894), **The Chicago Tribune**, s. 2

⁸³⁵ “The Sultan of Turkey has sent a donation...”, (21.09.1894), **The Los Angeles Times**, s. 4

⁸³⁶ Besim Özcan, “Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya Yönelik Dış Politikası (19. yy. ve 20. yy. Başı)”, **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2**, Mustafa Bıyıklı (Ed.), Gökkuşe, İstanbul, 2008. s. 333

⁸³⁷ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 101

Osmanlı Devleti'ne karşı yayılcı bir politika takip eden Rusya için bu politikayı gerekçelendirmede temel enstrüman ise Panslavizm ideolojisiydi. Balkanlardaki Osmanlı hâkimiyeti altındaki Slavları kurtarmak, Türkleri Avrupa'dan tamamen çıkarmak ve hatta İstanbul'u alarak Ayasofya'yı tekrar kilise yapmak Rus politik çevrelerinde sıkça konuşuluyordu⁸³⁸

Bu hassas denge içerisinde Sultan II. Abdülhamid bir yandan o dönemde Avrupa'nın en büyük kara ordusuna sahip⁸³⁹ bu komşusu ile çatışmaktan kaçınmak, bir yandan söz konusu yayılcı emellere engel olmak ve bir yandan da halife olarak bu büyük imparatorluğun içindeki Müslümanlara destek olmak zorundaydı. Bu bağlamda Rus Çarlığı hâkimiyeti altında yaşayan milyonlarca Müslüman II. Abdülhamid için bir nüfuz sağlama ve kamu diplomasisi yürütme aracı iken aynı zamanda da ilgilenmek zorunda olduğu bir sorundu.

Batı dünyasına yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri içerisinde Rusya'ya yönelik çalışmalar Rusya'nın bazı özelliklerinden dolayı diğerlerinden farklı seyretmiştir. Rusya; Osmanlı Devleti'nin hemen yanı başında büyük bir kara gücü olması, klasik güneye inme politikası ile Osmanlı Devleti için sürekli bir tehdit olması, Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi otoriter bir rejimle yönetilmesi ve hâkimiyeti altında milyonlarca Müslüman tebaasının bulunması gibi özellikleri ile diğer Hristiyan Batılı devletlerden ayrılıyordu. Ortak etnik köken, dil, din ve kültür gibi yumuşak güç unsurlarının varlığının başarılı bir kamu diplomasisi için önemli fırsat sunduğu⁸⁴⁰ ve bu unsurların tamamının Osmanlı Devleti ile Rusya Müslümanları arasında var olduğu göz önüne alındığında bu bölgede oldukça etkili bir kamu diplomasisi faaliyetinin yürütülmüş olması beklenebilir. Ancak gerçekte durum böyle olmamıştır.

Rusya Müslümanları Osmanlı kamu diplomasisine en çok yayımladıkları gazeteler aracılığı ile katkı sağladılar. Bu gazeteler arasında İdil-Ural bölgesinde yayın yapan *Vakit*, Azerbaycan'da *İrşad*, Kırgız-Kazaklarda *Kazak* gibi bazıları diğerlerine göre daha etkili oldular.⁸⁴¹ Ama bu gazetelerin hiçbiri İsmail Bey Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesinin etkinliğine ulaşamadı. 1851 yılında Kırım'da doğan İsmail Bey Gaspıralı'nın *Tercüman* gazetesi Rusya Müslümanlarının yayımladığı gazeteler içerisinde gerek diğerlerine göre uzun ömürlü olması, gerekse daha geniş bir coğrafyaya ulaşması sebebi ile en önemli yayın organı oldu. Diğer gazeteler çok daha kısa sürede sansür ya da maddi zorluklar sonucunda kapanırken *Tercüman* 1883 ile 1918 arasında yaklaşık otuz beş sene yayın hayatını sürdürdü.⁸⁴² *Tercüman*'ın uzun süre yayın hayatında kalabilmesinin

---

⁸³⁸ Akdes Nimet Kurat, (1990), s. 92

⁸³⁹ Kennedy, a.g.e., s. 197

⁸⁴⁰ İrfan Sancak, "Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Turizmin Rolü", *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (18), s. 340

⁸⁴¹ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s. 241, 250, 255

⁸⁴² Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı*, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 24

sırrı muhakkak ki yazılarında kullanılan dikkatli üsluptu. İsmail Bey Gaspıralı tek başına okunduğunda adeta Rus yanlısıymış izlenimi verebilecek bazı yazıları da bu gazetede yayımlıyordu. Ancak onun genel yayın politikasına bakıldığında bu tür yazıların sırf gazetenin Çar yönetimince kapatılmasının önüne geçmek için yayımlandığı anlaşılıyordu. Onun “Bazı düşünceler vardır ki bize yasaktır. Onları bizden sonra gelecek nesillere bırakalım. Biz manevî birliği yapalım, dilleri birleştirelim, siyasi birliği başkaları düşünsün”⁸⁴³ şeklindeki ifadesi bu durumu açıklamaktaydı.

Savunma, Osmanlı kamu diplomasisinin desteğe ihtiyaç duyduğu önemli bir alandı ve Tercüman gazetesi Osmanlı kamu diplomasisine bu alanda da katkıda bulunuyordu. 1 Eylül 1896 sayılı nüshasında Ermenilerin İstanbul’da çıkardıkları olayları okurlarına duyuruyor, bu olayları çıkaranları “fesatçı” olarak niteleyerek kendi milletlerine de büyük zarar verdiklerini yazıyordu.⁸⁴⁴ Benzer şekilde Girit ve Makedonya meselelerinde de Osmanlı Devleti lehine yazılara yer veriliyordu. 14 Temmuz 1896 tarihli Tercüman’da, “Hakikati Hal” başlıklı makalede Girit konusunu “Türk fenalığı”, “Türk taassubu” şeklinde yansıtan Avrupa basını eleştirilerek Osmanlı Devleti’nce Girit’te karışıklık çıkaran isyancıların dahi affedildiği, taleplerinin Avrupalı devletlerce dahi kabul edilemez bulunduğu halde onların Osmanlı askerlerine saldırıp onları katlettiği yazılıyor ve ekleniyordu: “Bu vak’a Kandiyadaki İngiltere konsolosu canibinden Londraya iş’ar olundu. Türkler bunun neresinde?...”⁸⁴⁵ Osmanlı Devleti lehine bir bakış açısını yansıtan makale, kamu diplomasisinde *savunma* örneği idi. Buna benzer bir başka örnek de 28 Nisan 1908 tarihli ve 32 numaralı Tercüman gazetesindeki “Makedonya Meselesi Neden İbarettir?” başlıklı makale idi. Bu makalede de aynı şekilde Batılılar çifte standart uygulamakla suçlanıyor ve Makedonya’daki durum hakkında bilgi verildikten sonra; “[...] en garibi şudur ki, Bulgar fırkası Sırpı basıp taladıktaki, yaki Rumlar Bulgarları kestikte kabahatli gösterilen yalnız Türklere; ve müslümanlardır. Rum, Bulgar, Sırp milletlerine karakolluk hizmeti etmekten gayri bunların bu dünyada işleri yoktur ki...”⁸⁴⁶ deniyordu.

II. Abdülhamid kendi politikalarını desteklemesi karşılığında İsmail Bey Gaspıralı’ya büyük paralar teklif ettiyse de o, bu teklifleri geri çevirdi.⁸⁴⁷ Ancak 1893-1894 yıllarında İstanbul’da bulunan ve matbaasında bastığı kitapları Sultan’a takdim eden Gaspıralı’ya II. Abdülhamid tarafından II. Dereceden Mecidiye Nişanı tevdi edilerek ödüllendirildi.⁸⁴⁸ Liberal bir yayın politikası olan Tercüman’ın Osmanlı topraklarına girişi II. Abdülhamid tarafından 1896’dan 1908’e

⁸⁴³ Devlet, **İsmail Bey Gaspıralı**, a.g.e., s. 46

⁸⁴⁴ Devlet, **İsmail Bey Gaspıralı**, a.g.e., s. 36-37

⁸⁴⁵ Cafer Seydahmet Kırımer, **Gaspıralı İsmail Bey**, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 165-166

⁸⁴⁶ Kırımer, a.g.e., s. 166-167

⁸⁴⁷ Karpat, a.g.e., s. 552

⁸⁴⁸ İsmail Türkoğlu, “Vefatının 100. Yılında İsmail Bey Gaspıralı”, **Belgi**, 10 (Yaz 2015/II), s. 1447

kadar yasaklandıysa da kaçak yollardan kolayca getirilip İstanbul'da dağıtılmasına engel olunmadı.⁸⁴⁹ Bir yandan nişan verirken bir yandan gazeteyi yasaklatması, diğer taraftan kaçak yollardan girişine engel olmaması II. Abdülhamid'in bu yayınları takdir ettiğinin ama aynı zamanda, muhtemelen liberal görüşleri sebebi ile bu yayınlardan çekindiğinin bir göstergesi olabilir.

Gaspıralı'nın faaliyetleri II. Abdülhamid'in olduğu kadar Rusların da dikkatini çekiyordu. Bir şarkiyatçı ve Rusya'daki Türkleri Hristiyanlaştırmaya çalışan bir misyoner olan İlminski, Yüksek Savcı Pobedobçev'e gönderdiği bir mektupta Gaspıralı'nın hedeflerinin “çok sayıda karışık ve değişik dillerde konuşan Rusya Müslümanlarını birleştirmek ve pekiştirmek”, “kendi yayın organları ile Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak” olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁵⁰ Bu çalışmanın konusu açısından özellikle “Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak” ifadesi önemlidir. Aslında sade bir Türkçeden yanadır ama esas itibarı ile İstanbul Türkçesini, dolayısıyla Osmanlıca'yı kullanması ve bunu yaymaya çalışması, Rusya Müslümanları arasında Osmanlı Devleti'nin etkisini artıracak bir faaliyetti. 16-21 Ağustos 1906'da “Rusya Müslümanlarının Üçüncü Toplantısı” adıyla gerçekleştirilen ve yukarıda Çin ve Japonya ile ilgili bölümde çalışmalarına yer verilen Abdürreşid İbrahim'le Yusuf Akçura gibi önemli kanaat önderlerinin katıldığı toplantıda Osmanlıca'nın Rusya'daki Müslüman okullarında ders olarak okutulması kararının alınması da Rusya Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne yakınlaşma çabası olarak değerlendirilmektedir.⁸⁵¹

Rus hakimiyeti altındaki Kafkasya Müslümanları arasında genel olarak Osmanlı Devleti'nin olumlu bir imajı vardı. Azerbaycan Türklerinin önemli simalarından biri olan Hüseyinzade Ali Bey, *Hayat* ve *Füyuzât* gibi gazetelerde “Kafkasya Türklerinin ulusal kaderlerinin İslam dünyasının manevi ve siyasal önderi durumundaki Osmanlı devletiyle birleşmek yönünde olduğunu” ifade eden yazılar yazıyordu.⁸⁵² Osmanlı Devleti'nin Kars Şehbenderi'nin⁸⁵³ 2 Şubat 1907 tarihli tahrirati, bu düşüneyi destekler nitelikte, Ermenilerin zulmüne maruz kalan bölge Müslümanlarının Sünni Şii ayrımı olmaksızın Halife'ye olan teveccühünden söz ederek bu bölgeye yönelik yeni bir politika geliştirilmesi tavsiyesinde bulunuyordu. Şehbendere göre, oluşan müsait ortam bunu gerekli kılıyordu. Bu yeni politika kapsamında öncelikle Sünni ve Şiiilerin karışık şekilde buldukları Şemahi civarına bir cami inşa edilmeliydi. Azerbaycan Türklerinden ve Kafkasyalı Müslümanların liderlerinden olan büyük hayırsever iş adamı Hacı Zeynelabidin

---

⁸⁴⁹ Karpat, a.g.e., s. 552

⁸⁵⁰ Devlet, **İsmail Bey Gaspıralı**, a.g.e., s. 47

⁸⁵¹ Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), a.g.e., s. 189

⁸⁵² Refik Turan, “Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, TAED-61 (2018), s. 435

⁸⁵³ O dönemde Kars Rusya hâkimiyeti altındadır.

Takıyev (Tagıyev, Tağıyev)'e bir nişan takdim edilmesi, Müslümanlar tarafından yayımlanan gazetelerden birinin elde edilmesi, ayrıca Revan (Erivan) ve Bakü şehirlerinde şebenderlik açılmasını öneriyordu.⁸⁵⁴ Bu önerilerin hayata geçirilmesi Osmanlı kamu diplomasisi açısından oldukça faydalı olabilirdi. Ancak Osmanlı yönetimi Rusya nezdinde klasik diplomasi çalışmaları ile olayları engellemeye çalışmışsa da Rus yönetiminin tepkisini çekeceği düşüncesi ile bunun ötesine geçmemiştir.⁸⁵⁵

Rusya Müslümanlarının Osmanlı kamu diplomasisine verdiği desteğin somut sonuçlarına bakıldığında, yukarıda sözü edilen Tercüman'daki yazıların dışında özellikle Balkan Savaşlarında bariz bir desteğin geldiği görülür. Bu savaş sırasında Rusya Müslümanları arasında bir yandan Kızılay için yardım toplanırken bir yandan da bazı genç öğretmenler gönüllü olarak Türk ordusuna katıldılar.⁸⁵⁶

Esas itibarı ile Rusya'daki Müslümanlar tarafından Osmanlı Devleti lehine yürütülen kamu diplomasisi faaliyetlerinin Osmanlı yönetimi ile eşgüdüm içerisinde olmaksızın kişisel gayretlerle yürütüldüğü görülmektedir. Bu durumun küçük bir istisnası, günümüzdeki öğrenci değişim programlarına benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü eğitim programıdır. Rusya sınırları içinde doğrudan kamu diplomasisi faaliyeti yürütmeyi tercih etmeyen Osmanlı Devleti, Rusya Müslümanlarını öğrenci olarak İstanbul'da misafir edip eğitime yoluna gitti. Yenilenen Osmanlı meslek okulları bu öğrenciler için hem modernlikleri hem de milli kimliklerine uygun olmaları ile cazipti. 1880'lerin sonundan 1917'ye kadar Rusya'dan İstanbul'a pek çok öğrenci geldi. Bir yandan Osmanlı'yı tanıyan bu öğrenciler bir yandan da Osmanlı aydınlarına Panslavizm'i ve Rusya'daki milliyetçi, popülist ve sosyalist ideolojileri tanıttılar.⁸⁵⁷

Rusya'daki Müslüman Türkler ile Osmanlı Devleti'nin ana unsuru olan Müslüman Türkler arasında çok eski dil, milliyet, din ve kültür bağları vardı. Ama bu olumlu unsurlara rağmen Rusya'daki Müslüman Türklerin Osmanlı kamu diplomasisine katkılarının büyük nüfusları ile kıyaslandığında sınırlı olduğu söylenebilir. Gerek II. Abdülhamid'in Rusya'ya karşı izlediği temkinli politika, gerekse Rusya Müslümanlarının en önemli kanaat önderlerinden olan İsmail Bey Gaspıralı ve Yusuf Akçura gibi isimlerin, yönetim anlayışı sebebi ile II. Abdülhamid'i eleştirmeleri⁸⁵⁸ bu durumun muhtemel sebebi olmuştur.

---

⁸⁵⁴ Qiyas Şükürov, "Osmanlı Devleti'nin 1905-1906 Tarihli Kafkasya Olaylarına Yaklaşımı ve Alınan Önlemler", İbrahim Erdal ve Ahmet Karaçavuş (Ed.), **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, 1. Baskı içinde (81-104), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 86-87

⁸⁵⁵ Şükürov, a.g.e., s. 88

⁸⁵⁶ Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), a.g.e., s. 170

⁸⁵⁷ Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917), a.g.e., s. 188

⁸⁵⁸ İhsan Demirbaş, **Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) Ve Rus Basımında II. Meşrutiyet (1908-1909)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009, s. 24

SONUÇ

Bugün dünyadaki devletlerin çok büyük bir bölümü seçimle işbaşına gelen hükümetlerce yönetilmektedir. Bu seçimlerin ne derece demokratik olduğu çeşitli platformlarda tartışılıyor olsa da konunun bu yönü ayrı bir çalışma konusudur. Ancak geçmiş yüzyıllarla kıyaslandığında kamuoyunun öneminin arttığı genel kabul gören bir görüştür. Bu duruma bağlı olarak günümüzde kamu diplomasisinin önemi de gittikçe artmaktadır.

Kamu diplomasisinin propaganda ile aynı şey olduğunu ileri süren görüşler olması, konunun kavramsal çerçevesi üzerinde yeni çalışmalar yapılmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Kamu diplomasisi kavramı ile anlatılmak istenenin ne olduğu konusunda ortak bir görüşün olmaması, kamu diplomasisi bağlamında ele alınan bir konu çalışılırken önce hangi kamu diplomasisi tanımından hareket edildiğinin ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır. *Public Diplomacy Alumni Association* web sayfasında kamu diplomasisinin ne olup ne olmadığı açıklanırken daha ilk cümlede ABD’de eğitim gören ve gelecekte ülkelerini yönetecek olan devlet adamlarından söz edilmesi, kamu diplomasisinin genel tanımlarının dışında farklı bir yönünü ortaya koymaktadır. Akademik çalışmalarda bu durumu kapsayacak “gelecekte ülke yönetiminde söz sahibi olabilecek kişilere önceden ulaşıp onları kaynak ülke lehinde etkileme” benzeri bir ifade bulunmamaktadır. Bu bağlamda tanım bolluğu içerisinde ilgili başlıkta verilen Wilton Park Konferansı raporundaki kamu diplomasisine ilişkin “21. yüzyıl diplomasi sözlüğüne, ne olduğu ya da önerdiği araçların en iyi ne şekilde kullanılacağı hakkında net bir tanım olmaksızın girmiştir” ifadesi uygun bir tespit olmalıdır. Bu noktadan bakıldığında kamu diplomasisi, üzerinde yapılmış birçok çalışmaya rağmen hala geliştirilmeye ihtiyaç duyan bir kavramdır.

Kamu diplomasisinin uygulama alanları ve bileşenlerinin birçok çalışmada farklı şekilde ele alındığı dikkate alınarak kavramsal çerçeve oluşturulurken, kamu diplomasisinin özünden uzaklaşmadan, bu farklı görüşlerin değerlendirilmesinde fayda vardır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından akademik çalışmalarda bu faaliyetlerin ayrı başlıklar altında ele alınması daha iyi sonuç verecektir. Ancak uygulama söz konusu olduğunda kamu diplomasisi faaliyetlerinin her birinin birbirinden ayrı yürütülmesinden önce ortaya konulan ortak hedefe yönelik uyumlu ve sürekli faaliyetler bütünü çok daha etkili olacaktır. Ayrıca sert güç kullanımı ile kamu diplomasisi dış politikada birbirlerinin alternatifleri olarak değil, aynı hedefe ulaşmada birbirlerini destekleyen araçlar olarak kullanılmalıdır.

Dış politika hedeflerine ulaşmak için ideal olan elbette sert ve yumuşak güç unsurlarının bir arada kullanılması, sert güç kullanımının maliyetinin kamu diplomasisi uygulamaları ile

azaltılmasıdır. Konunun uzmanları arasında kamu diplomasisi uygulamaları ile bir ülkenin bütün dış politika hedeflerine ulaşabileceği şeklinde bir iddiası olan yoktur. Ancak uzun vadede sert güç kullanımı için de benzer durum geçerlidir, sert güç kullanılarak hedeflere ulaşılacağına garantisizdir. Yapılması gereken, ülkenin ve uluslararası sistemin içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak, belirlenen hedeflere ulaşmak için hangi aracın kullanılacağına karar vermektir.

II. Abdülhamid'in tahta çıktığı döneme bakıldığında uluslararası sistemin yapısının ve Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartların sert güç kullanımı için elverişli olmadığı görülür. Bu dönemde uluslararası sistemde İngiltere, Fransa, Rusya gibi mevcut büyük güçlerin yanına Uzak Batı'da ABD, Uzak Doğu'da Japonya ve Avrupa'da Almanya gibi yeni büyük güçler katılmıştı. Bu devletlerin askeri ve ekonomik güçleri ile kıyaslandığında Osmanlı Devleti oldukça zayıf durumdaydı. Diğer taraftan görece güçlü olduğu Yunanistan gibi devletlere karşı da büyük devletlerin zorlaması ile çoğu zaman askeri gücünü kullanarak istediği sonuçları elde edemiyordu.

Böyle bir ortamda II. Abdülhamid için kamu diplomasisi çoğu zaman sert güç unsurlarını desteklemek için bir araç olmaktan ziyade, devletin güvenliğini sağlamak için büyük güçlere karşı kullanılabileceği tek araç olmuştur. O, bu araçtan faydalanırken de her zaman olduğu gibi temkini elden bırakmamış, mesela Rusya gibi Osmanlı Devleti ile çatışma başlatmak için adeta bahane arayan komşusuna karşı, bu ülkede kamu diplomasisi uygulamaları için oldukça elverişli bir ortam olmasına rağmen herhangi bir faaliyete girişmemiştir. Faaliyetlerin, dönemin süper gücü olan ve sömürgelerinde çok sayıda Müslümanın yaşadığı İngiltere üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Bunda muhtemelen halkın yönetimi etkileme gücü daha fazla olacağı için demokratik ülkelerin kamu diplomasisine daha açık olmasının da etkisi vardır.

II. Abdülhamid'in kamu diplomasisi faaliyetleri Leonard ve diğerlerinin ilgili bölümdeki üç boyutlu değerlendirmesine göre ele alınırsa reaktif, proaktif ve ilişki inşa etme boyutlarında farklı faaliyetlerin olduğu görülür. Dönemin iletişim şartları dikkate alındığında belki, o bölümde sözü edilen saatlik-günlük, haftalık-aylık ve uzun vadeli dönemleri biraz esnetmek daha doğru olabilir. Yani kısa vadeli faaliyetler haftalık, orta vadeli faaliyetler aylık ve ilişki inşa etmeye yönelik olanlar daha uzun vadeli faaliyetler olarak ele alınabilir. Bu şerh göz önünde bulundurularak aşağıdaki sonuçlara varılabilir.

II. Abdülhamid tahta çıktığında Osmanlı Devleti'nin sınırları ötesinde algı oluşturmaya yönelik, kamu diplomasisi tanımına uygun birtakım faaliyetler vardı. Bunlardan bazıları geliştirilerek devam ettirilirken bazılarını devam ettirmek mümkün olmamıştır. Doğu Türkistan'da Kaşgar Han'ı Yakup Bey'e askeri yardım ve nişan gibi sembolik hediyeler verilerek karşılığında camilerde Osmanlı Sultanı adına hutbe okutulması ve bayrak olarak da Osmanlı bayrağının kullanılması buna örnek olarak gösterilebilir. II. Abdülhamid'in tahta çıkmasından kısa bir süre sonra Kaşgar Hanlığı'nın işgale uğraması bu faaliyetlerin devam ettirilmesine imkân vermemiştir.

Diğer taraftan benzer şekilde II. Abdülhamid'in saltanatından önce başlayan Güney Afrika'daki faaliyetler onun döneminde de devam ettirilmiş ve etkileri günümüze kadar uzanmıştır. İlgili bölümde anlatıldığı gibi bu bölgedeki faaliyetler II. Abdülhamid henüz şehzade iken, Ebubekir Efendi tarafından 1862 yılında Sultan Abdülaziz'in görevlendirmesiyle başlatılmıştır. İnanç ve mübadele diplomasisi temelli bu faaliyetlerin günümüze kadar uzayan etkilerinin olması ile uzun vadeli ilişki inşa etme boyutlu kamu diplomasisi faaliyeti örneği olarak değerlendirilmelidir. Bu faaliyetleri kaynak bağlamında ele aldığımızda devlet destekli kamu diplomasisi faaliyeti kapsamında değerlendirmek gerekir. II. Abdülhamid tarafından başlatılmış olmasa da onun desteği ile sürdürülen bu faaliyetler II. Abdülhamid'in kamu diplomasisi faaliyetlerinin en güzel örneklerindedir.

Çin'de yürütülen faaliyetler de yine resmi görevliler tarafından yürütülen faaliyetlerdendir. Enver Paşa heyetinin yaklaşık üç haftalık resmi gezisi, zaman boyutu ve daha önce planlanan bir faaliyet değil de gelişen olaylara bir karşılık olması ile reaktif kamu diplomasisi olarak kabul edilmelidir. Gezi öncesinde yeterli zamanın olmamasından dolayı gerekli "dinleme" faaliyetinin yapılmaması bu geziden umulduğu kadar faydalanılamamasına sebep olmuştur. Bu örnek göstermektedir ki yakın gelecekte planlanan bir faaliyet olmasa da gelecekte ortaya çıkabilecek fırsatları iyi değerlendirebilmek için her dönem "dinleme" faaliyeti yürütmekte fayda vardır. Nitekim Enver Paşa heyetinden kısa süre sonra Muhammed Ali'nin Çinli Müslümanlarla iletişim kurarak bir tür dinleme faaliyeti yürütmesi, bir süre sonra Pekin Hamidiye Üniversitesi'nin daha programlı ve daha uzun süreli bir faaliyet olarak hayata geçirilmesine imkân tanımıştır.

Ertuğrul Fırkateyni'nin Japonya seferi bir facia ile sonlanmış olsa da silahlı kuvvetlerin yürüttüğü kamu diplomasisi faaliyetleri bağlamında ele alındığında başarılı bir örnektir. Tamamen resmi görevliler tarafından gerçekleştirilen bu sefer, programlı ve uzun zamana yayılmış olması yönüyle proaktif bir faaliyettir.

Batı dünyasına yönelik yürütülen kamu diplomasisi faaliyetleri söz konusu olduğunda, bu faaliyetlerin diğer bölgelerdekilere kıyasla daha karmaşık bir faaliyetler bütünü olduğu görülmektedir. Özellikle Ermeni sorunu gibi Batı basınında sıklıkla Osmanlı Devleti aleyhine kullanılan bir konunun olması ve bu propagandaya karşı durulması gerekliliği öncelikle savunma alanında reaktif bir kamu diplomasisi yürütülmesini zorunlu kılmıştır. II. Abdülhamid maddi güç ve şahsi dostluklar gibi her türlü imkânı kullanarak uluslararası alanda Osmanlı Devleti ile ilgili haberleri yönetmeye çalışmıştır. Bu kapsamda özellikle Arminius Vambery'nin yazıları önemlidir.

Batı dünyasına yönelik kamu diplomasisi faaliyetlerinde olumlu imaj oluşturma çabası öne çıkmıştır. Bunun için yukarıda sözü edilen haber yönetimi alanında basın kullanılarak, fuarlarda tanıtım yapılarak ya da felaketzedelere yardım gönderilerek sonuç alınmaya çalışılmıştır. Fuarlarda

ve fotoğraf albümlerinde oluşturulmak istenen Osmanlı Devleti imajı, yönü batıya dönük ve güçlü bir devlet imajıydı. Bu şekilde Batı'daki *barbar* imajının önüne geçilmek ve Batı kamuoyuna, Osmanlı toplumunun modern dünyanın bir parçası olduğu düşüncesi benimsetilmek isteniyordu.

II. Abdülhamid'in Rusya'ya karşı takip ettiği dış politika onun pragmatist yönünü ortaya koyan göstergelerden biri olarak kabul edilebilir. Rusya'da aynı dili konuşan ve aynı dine mensup büyük bir topluluk olmasına rağmen, II. Abdülhamid gerek Rusya'ya Osmanlı Devleti'ne karşı bahane vermemek için, gerekse de bölge Müslümanlarının ileri gelenlerinin faaliyetlerini kendi dış politika anlayışına tam uyumlu bulmadığı için Rusya Müslümanlarına ancak temkinli bir destek vermiştir. Güney Afrika ya da Hindistan gibi uzak ülkelerdeki Müslümanlarla olan ilişkileri ve verdiği destek göz önünde bulundurulduğunda, daha yakında bulunan ve ayrıca çoğu Türk olan Rusya'daki Müslümanlarla ilişkilerindeki görece mesafeli tutumu pragmatizmle açıklanabilir. Onun bu tutumu, takip ettiği politikanın hedefinin İslam birliği olmadığını, o günün şartları içinde Osmanlı Devleti için en faydalı olanı hedeflediğini göstermektedir. Ayrıca, takip ettiği politikanın bu yönüne bakarak onun “güç” değil “güvenlik” peşinde olduğunu söylemek de mümkündür.

Halifelik kurumu II. Abdülhamid'in kamu diplomasisi faaliyetleri için önemli bir avantaj sunuyordu. Sultan da bu avantajdan azami şekilde faydalanmaya çalışmıştır. Güney Afrika'da, Çin'de ve Ertuğrul Fırkateyni sefer güzergâhında bu kurumdan faydalanarak inanç diplomasisi alanında önemli faaliyetler yürütme imkânı bulmuştur. Avrupa'da Hz. Muhammed'e hakaret içeren tiyatro oyununu yasaklatması meselesinde de bir yandan hilafet kurumundan faydalanırken diğer taraftan bu girişimi ile Müslümanlar arasında saygınlığını artırmıştı. Bu tür faaliyetlerinden dolayı onun dış politikası İslamcı ya da Panislamist gibi sıfatlarla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak II. Abdülhamid'in bütün dünya Müslümanlarını tek bir siyasal birlik altında toplamaya çalıştığına dair herhangi bir kanıt yoktur. Onun yapmak istediği, dini dış politikada bir nüfuz aracı olarak kullanmaktı. Bunu yaparken de hayalci değildi. I. Dünya Savaşı sırasında Sultan V. Mehmed Reşad'ın cihat ilan etmesi karşısında verdiği tepki bunu en net şekilde ortaya koyan delillerdendir.

Bu çalışmada II. Abdülhamid'in bir dış politika aracı olarak kamu diplomasisini nasıl kullandığı ortaya konulmuştur. Kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilemeyecek olan faaliyetler üzerinde durulmamış, benzer şekilde II. Abdülhamid'in dahlinin olmadığı faaliyetler de kapsam dışında tutulmuştur. II. Abdülhamid'in kamu diplomasisi faaliyetleri değerlendirildiğinde varılan sonuç, bu faaliyetlerin genel olarak akılcı ve pragmatist bir politikanın yansıması olduğudur.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a. Arşiv Kaynakları

- BOA, Y. A. RES, 2, 2, (H. 8 Muharrem 1296 – M. 2 Ocak 1879).
- BOA, Y. PRK. MK, 22, 15, (11 Şevval 1304 – 03 Temmuz 1887).
- BOA, Y. A. HUS, 219, 75, (H. 30 Rabiulevvel 1306 – M. 4 Aralık 1888).
- BOA, Y. A. HUS, 220, 32, (H. 12 Rabiulahir 1306 – M. 16 Aralık 1888).
- BOA, Y. PRK. TKM., 21,57, (1890 [Belge üzerinde tam tarih yoktur])
- BOA, Y. PRK. TKM. 23, 3, (H. 7 Rabiulevvel 1309 – M. 11 Ekim 1891).
- BOA, Y.A. HUS 279,36, (H. 8 Safer 1311 – M. 21 Ağustos 1893).
- BOA, Y. PRK. AZJ, 26, 42, (H. 29 Zilhicce 1310 – M. 14 Temmuz 1893).
- BOA, HR. SYS, 63, 37, (H. 23 Cemazeyilahir 1312 – M. 22 Aralık 1894).
- BOA, HR. SYS, 64, 10, (H. 20 Zilhicce 1312 – M 14 Haziran 1895).
- BOA, Y. A. HUS. 363, 33, (H. 6 Cemaziyelahir 1314 – M. 12 Kasım 1896).
- BOA, MF. MKT, 445, 33, (H. 7 Zilhicce 1316 – 18 Nisan 1899).
- BOA, BEO, İ. HR., 373, 29, (H. 16 Cemaziyelahir 1319 – M. 30 Eylül 1901)
- BOA, Y. A. HUS, 485, 2, (H. 1 Muharrem 1322 – M. 18 Mart 1904)
- BOA, Y.PRK. ASK, 240, 5 (H. 23 Rebiyülahir 1324 – M. 16 Haziran 1906).

b. Diğer Kaynaklar

- ABD Büyükelçiliği, (t.y.), “Amerikan Tarihinin Ana Hatları”, <http://www.usemb-ankara.org.tr/ABDAnaHatlar/Tarih.htm#b3> (18.10.2017).
- ABD Dışişleri Bakanlığı, (t.y.), “Heads of State/Government”, <https://eca.state.gov/fulbright/fulbright-alumni/notable-fulbrighters/heads-stategovernment> (13.09.2017).
- Abdürreşid İbrahim (2012), **Âlem-i İslâm**, Nesil Yayıncılık, İstanbul.
- Acehan, Işıl (2018), “1893 Chicago Dünya Fuarı’nda “ Padişahım çok yaşa! ”, **Forum USA Turkish American Newspaper**, <https://forumusa.com/turk-toplumu/1893-chicago-dunya-fuarinda-padisahim-cok-yasa/> (11.12.2018).

- Afyoncu, Erhan (07.02.2010), “İlhan Selçuk Yanılıyor! XIV. Louis ‘Devlet benim’ demedi”, <https://www.timeturk.com/tr/makale/erhan-afyoncu/ilhan-selcuk-yaniliyor-xiv-louis-devlet-benim-demedi.html> (21.12.2018)
- _____ (15.05.2016), “2. Abdülhamid Avrupa’daki soytarılıkları yasaklatmıştı”, **Sabah (e-gazete)**, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2016/05/15/2-abdulhamid-avrupadaki-soytariliklari-yasaklatmisti> (09.03.2019).
- _____ (25.11.2018), “Yangızede Amerika’ya Osmanlı yardımı”, **Sabah (e-gazete)**, <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/erhan-afyoncu/2018/11/25/yanginzede-amerikaya-osmanli-yardimi> (09.03.2019).
- Akbal, Özdemir (19.10.2013). “Amerikan Güvenlik Politikasının Dış Yardım Stratejisi”, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/abd/2013/10/19/7255/amerikan-guvenlik-politikasinin-dis-yardim-stratejisi> (12.09.2017).
- Akçadağ, Emine (t.y.), “Dünya’da ve Türkiye’de Kamu Diplomasisi”, <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/emineakcadag.pdf> (11/09/2017).
- Akçay, Engin (2012), **Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları**, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- Akgönenç, Oya (2009), “Dış Politikada Diplomasinin Rolü, Önemi ve Metodları”, **Jeopolitik**, 8(69), 6-15.
- Akıllı, Erman (2016), “Kazakistan Dış Yardımları ve “KAZAID” Üzerine Kısa Bir Değerlendirme”, Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (573-575), Nobel Yayınları, Ankara.
- Akıncı, Barbaros (2016), “William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti”, **Vakanüvis**, 1(2), 1-13.
- Akpınar, Mahmut (2012), “Emperyalizmle Mücadelede İç Ve Dış Politikanın Bir Enstrümanı Olarak II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti”, **CÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, 36(2), 79-119.
- Aktaş, Hayati (2001), **İnsan Hakları Açısından Çin’in Doğu Türkistan Politikası ve Türkiye – Çin İlişkileri**, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Akyıl, Laçın (2017). “Uluslararası İlişkilerde Algı Yönetimi Aracı: Propaganda Sineması”, **Journal of Interdisciplinary and Intercultural Arts**, 2(2), 129-139.
- Alaca, Eray (2018), “Türkiye’de Siyasi İktidarların Değişimine Bağlı Olarak Orta Öğretim (Lise) Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Padişahı İmajı: II. Abdülhamit Örneği”, **OPUS Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 8(14), 555-577.

- Alagöz, Çağrı (2012), “Sovyetlerde Propaganda Aracı Olarak Sinema”, Hasret Çomak vd. (Ed). **Uluslararası Kafkasya Kongresi 26-27 Nisan 2012 Bildiriler Kitabı**, (239-249), Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli.
- Alan, Gülseli Aygöl (2015), “Propaganda Aracı Olarak Ganbot Diplomasi”, Gürdal Ülger (Ed.), **Propaganda - Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler**, 1. Baskı içinde (83-100), Beta Basım, İstanbul.
- Anbar, Adem (2009), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu: 1800-1914”, **Maliye Finans**, 84 (Temmuz 2009), 17-37.
- Ansari, Khizar Humayun (2008), Quintessential British Muslim: Abdullah William Henry Quilliam (1856-1932”, **Arches Quarterly**, 2(3), 46-51
- Arabacı, Caner (2014), “Abdürreşid İbrahim’in Türkiye Vatandaşlığı Serüveni Ve Konya Hayatı”, **Akademik Sayfalar**, 14(19), 290-304.
- Aras, Serhan ve Yüksel, Mehmet (2015), **Ertuğrul**, Deniz Basımevi Müdürlüğü (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı).
- Arıboğan, Deniz Ülke (2001), **Globalleşme Senaryosunun Aktörleri - Uluslararası İlişkilerde Güç Mücadelesi**, Der Yayınları, İstanbul.
- Armağan, Mustafa (2006), **Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı**, 1. Baskı, Ufuk Kitap, İstanbul.
- _____ (2016), **Abdülhamid’in Kurtlarla Dansı - 2**, 13. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Armaoğlu, Fahir (1997), **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Armstrong, Matt (17.11.2008), “Defining Public Diplomacy,” http://mountainrunner.us/2008/11/defining_public_diplomacy/ (17.02.2016).
- Arslan, Erdal ve Kiper, Kerem (2015), “Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?”, **Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi**, 34 (Ocak-Haziran 2015), 9-26.
- Aslan, Halil Kürşad (2016), “Dış Yardımların Türkiye’nin Yumuşak Gücüne Etkisi”, Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (75-100), Nobel Yayınları, Ankara.
- Aşa, H. Emel (1995), “Fatma Aliye Hanım”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 12 (261-262), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aykurt, Çetin (2013), “Bir Büyük Düşünce: Pekin Hamidiyye Üniversitesi,” **Tarih İncelemeleri Dergisi**, 28 (1), 37-49.

- Aysan, Mustafa A. (2018), “Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Enflasyon”, **Accounting and Financial History Research Journal**, (14), 92-123.
- Bağçe, H. Emre (2017), “Parlamentar ve Başkanlık Sistemiyle Yönetilen Ülkelerde Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk”, **İnsan&İnsan**, (11), 5-39.
- Bal, İdris (1998), “The Turkish Model And The Turkic Republics”, **Journal of International Affairs** 3(3), sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/02/IdrisBal.pdf (17.12.2016).
- Balakrishnan, Anita (27.06.2017), “2 billion people now use Facebook each month, CEO Mark Zuckerberg says”, <http://www.cnbc.com/2017/06/27/how-many-users-does-facebook-have-2-billion-a-month-ceo-mark-zuckerberg-says.html> (24.07.2017).
- Bancroft, Hubert Howe (1893), **The Book of Fair**, The Bancroft Company, Chicago.
- Bayraktar, Hilmi (2009), “Batıda Ermeniler Lehinde Kamuoyu Oluşturma Çabaları Karşısında “Matbuat-ı Ecnebiye İdaresi ve Çalışmaları”, M. Metin Hülâgü vd. (Ed.), **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, 2. Cilt içinde (321-342) Erciyes Üniversitesi Yayını, Nr.163.
- Bayram, Aydın (2017), “Osmanlı’nın Britanya’daki İlk Ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 0(42), 163-194.
- Bekin, Ahmet Rıza (1981), **İpek Yolu**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Bektaş, Arsev (2002), **Siyasal Propaganda**, 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Berg, Jerome S. (2008), **Broadcasting on the Short Waves, 1945 to Today**, Jefferson: McFarland & Company, Inc., Publishers, North Carolina.
- Beyazıt, Süleyman (2015), “Şeyh-ül İslâmın Kurduğu Kriket Takımı”, **.tr dergisi**, (4), 88-101
- Birleşmiş Milletler, (t.y.), Mid-Year Trends 2016, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Raporu, <http://www.unhcr.org/en-us/statistics/unhcrstats/58aa8f247/mid-year-trends-june-2016.html>, (18.09.2017).
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (2016), “Global Trends-Forced Displacement in 2015”, <https://s3.amazonaws.com/unhcrsharedmedia/2016/2016-06-20-global-trends/2016-06-14-Global-Trends-2015.pdf> (17.10.2016)
- Camankulova, Regina (2013). “Kırgız Belgesel Sinemasında Propaganda”, **İdil Dergisi**, 2(6), 100-121.
- Cengiz, Ekrem (2009), “Tüketicilerin Ürün Tercihinde Rol Oynayan Ürün Menşeinin, Marka, Fiyat ve Kalite Değişkenleri Açısından İncelenmesi”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, 23(2), 155-174.

- Chachage, Chachage Seithy L. (01.02.2006), “Dış Yardım ve Afrika’nın Kalkınması”, TASAM – Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/4078/dis_yardim_ve_afrikanin_kalkinmasi_prof_chachage_seithy_l_chachage (10.06.2017).
- Cohen, Raymond (1997), “The Diplomatic System - Role and Function of Diplomacy”, Palestinian Academic Society for the Study of International Affairs, <http://www.passia.org/seminars/97/Diplomacy/2.htm> (26.01.2016).
- Conserva, Henry (2009), **Propaganda: A Question and Answer Approach**, Author House, Bloomington.
- Cook, Jonathan (2009). “Twitterers paid to spread Israeli propaganda”, <http://www.arabnews.com/node/326909> (24.07.2017).
- Corona, César (2015). “Mexican Public Diplomacy in European World Expos: 1992-2015”, María Luisa Azpíroz Manero (ed.) **Public Diplomacy European and Latin American Perspectives içinde** (103-123), P.I.E. Peter Lang, Brussels.
- Cull, Nicholas J. (2009), “Public Diplomacy Before Gullion Lessons From the Past”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (19-23), Routledge, London, New York.
- _____ (2009), **Public Diplomacy: Lessons From the Past**, Figueroa Press, Los Angeles.
- “Cultural Progress in Turkey”, (10.05.1889), **The Morning Post**, 5.
- Çakır, Hamza (2004), “Resmi Belgeler Işığında Osmanlının Türkçe Dışı Basınla İlişkileri”, **2nd International Symposium - Communication in the Millennium: A Dialogue Between Turkish and American Scholars içinde** (449-463), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, No:26, İstanbul.
- Çam, Mehmet Safa (2016), “Her Ünlü Star Mıdır? Reklamlarda Ünlü Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, (ICEBSS Özel Sayısı), 162-173.
- Çelik, Mehmet (2015), “Panislamizm’in Etki Alanı Çerçevesinde Çin’e Gönderilen Enver Paşa ve Heyetinin Faaliyetleri”, **Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, (14), 257-275.
- Çeliker, Duygu ve Aksoy, Seyhan (2011). “Emperyalizm Aracı Olarak Sinema: “Avatar” Filmine İlişkin İdeolojik Bir Çözümleme”, **Marmara İletişim Dergisi**, 18, 65-81.
- Çetin, Beyzade Nadir (2014). “Propaganda Olgusu ve Propagandanın Amerikanlaşması”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 24 (2), 239-265.

- Çiftçi, Muhammed Recai (t.y.), “Abdullah Quilliam”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-quilliam> (15.02.2019).
- Dağ, Ahmet Emin (2005), **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, Anka Yayınları, İstanbul.
- Dağı, Zeynep (2007), “Diplomasi: Çatışmanın ve İşbirliğinin Dili”, Zeynep Dağı (Ed.), **Uluslararası Politikayı Anlamak**, 1. Baskı içinde (287-353), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Dahl, Robert A., (1957), “The Concept of Power”, **Behavioral Science**, (2)3, 201-215.
- Dajani, Amjad Muhsen S., (2014), “The Islamic World, 1893-1908”, **Victorian Periodicals Review**, 47 (3), 454-475.
- Davies, Sarah (2003), “Soviet Cinema and the Early Cold War: Pudovkin’s Admiral Nakhimov in Context”, **Cold War History**, 4(1), 49–70.
- Demir, Filiz Otay (2007), “Ülke Orjininin Marka Kimliğine Yansıması: Ikea Örneği” **İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi**, (28), 45-57.
- Demir, Vedat (2012), **Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç**, 1. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- Demirbaş, İhsan (2009), **Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) Ve Rus Basınında II. Meşrutiyet (1908-1909)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi – Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Demirel, Demokaan (2016), “Osmanlı Devleti’nde Modernleşme ve Milliyetçilik 19. Yy’da Balkan Milliyetçiliği Üzerine Bir İnceleme”, **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi**, 7(18), 137-149.
- Deringil, Selim (1994), “II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı”, **Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992 Bildiriler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- _____ (2014), **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji**, Doğan Kitap, İstanbul.
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2015), **Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı’da Kadın**, DAGM (Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı) Yayınları. Nr.137, İstanbul.
- Devlet, Nadir (1988), **İsmail Bey Gaspıralı**, 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2014), **Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Diplomatik İlişkiler Hakkındaki Viyana Sözleşmesine Katılmamızın Uygun Bulduğuna Dair Kanun (1961), **T.C. Resmi Gazete**, 18513, (12.09.1984)

- Dugan, Andrew, (19.06.2014), “Americans’ Confidence in News Media Remains Low”, http://www.gallup.com/poll/171740/americans-confidence-news-media-remains-low.aspx?g_source=confidence%20television&g_medium=search&g_campaign=tiles (01.06.2016).
- Dündar, A. Merthan (2015), “Muhayyel Tarihe İtiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shōtarō Üzerine”, **Doğu Asya’nın Politik Ekonomisi**, 1. Baskı içinde (362- 372), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Ekşi, Muharrem (2014), **Kamu Diplomasisi ve Ak Parti Dönemi Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitapevi, Ankara.
- _____ (2017), “Dış Politika Analizinde Yeni Bir Analiz Çerçevesi Olarak Kamu Diplomasisi”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, 1(3), 11-30.
- Eldem, Edhem (2015), “Görüntülerin Gücü”, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (Ed.), **Camera Ottomana**, 1. Baskı içinde (106-153), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Emanet, Celal (2011), **Amerikalı Mühtedi: Muhammed Alexander Russel Webb (1846-1916)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____ (2013), “Muhammed Alexander Russell Webb ve ABD’deki İslam Misyonu”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, 13(2), 139-173.
- Eraslan, Cezmi (1995), **II. Abdülhamid ve İslâm Birliği**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- _____ (1996), “Muhammed A. R. Webb’in Amerika’da İslâm Propagandası ve Osmanlı Devleti’yle İlişkileri (1893 – 1896)”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2, 79-94.
- Ergüney, Yeşim Duygu ve Kara Pilehvarian, Nuran (2015), “Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti”, **Megaron Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi E-Dergisi**, 10(2), 224-240, <http://www.megaronjournal.com/tr/jvi.aspx?pdire=megaron&plng=tur&volume=10&issue=2> (15.11.2018).
- Erhan, Çağrı (06.07.2010), “Spor ve Kamu Diplomasisi”, **Türkiye (e-gazete)**, <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/prof-dr-cagri-erhan/453414.aspx>, (26.07.2017).
- Erkan, Süleyman (2010), “Savaş ve Barış Bağlamında XIX. Yüzyıl Uluslararası İlişkileri’nin Özellikleri”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2010, 22, 93-115.
- Erkan, Ümmet (2017), “Rus Modernleşmesinde Batı Karşıtlığının Tarihsel Temelleri”, **Bartın Üniversitesi Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi**, 4(1), 52-70.
- Ersay Yüksel, Ayşe (2017) “Sultan II. Abdülhamid’in Sanat Hâmiliği”, **Sanat Tarihi Dergisi**, 26(2), 261-293.
- Erzen, Meltem Ünal (2014), **Kamu Diplomasisi**, 2. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul.

- Esenbel, Selçuk (2002), “Türk-Japon İlişkilerinin Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi içinde**, 13, (149-161), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Fitzpatrick, Kathy R., (2010), **The Future of U.S. Public Diplomacy: An Uncertain Fate**, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- Flinn, John J. (Ed.) (1893), **Official Guide To The World's Columbian Exposition**, John Anderson Publishing Company, Chicago.
- Fouts, Joshua S. (Ed.) (2006), **Diplomacy Practitioners, Policy Makers, and Public Opinion (A Report of the Public Diplomacy and World Public Opinion Forum, April 9–11, 2006)** USC Annenberg School for Communication, USC Center on Public Diplomacy ve The Pew Research Center, Washington.
- “France” (01.04.1890), **The Times**, 5.
- Freeman Jr, Charles. W., (t.y.), **The Diplomat’s Dictionary**, National Defense University Press, Washington DC.
- Fulbrook, Mary (2011), **Almanya’nın Kısa Tarihi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Geaves, Ron (2010), **Islam in Victorian age: The Life and Times of Abdullah Quilliam**, Kube Publishing, Markfield.
- Gençoğlu, Halim (2016), **Güney Afrika’da Osmanlı İzleri**, 1. Baskı, Tezkire Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2018), **Ottoman Traces in Southern Africa – The Impact of Turkish Emissaries and Muslim Theologians**, 1. Baskı, Libra Kitap, İstanbul.
- Galanti, Avram (1947), **Türkler ve Yahudiler**, Tan Matbaası, İstanbul.
- “General News of the Week Briefly Told” (19.09.1894), **The Agitator**, 2.
- Georgeon, François (2015), **Sultan Abdülhamid**, (Çev. Ali Berktaş), 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Germaner, Semra (1991), “Osmanlı İmparatorluğu’nun Uluslararası Sergilere Katılımı ve Kültürel Sonuçları”. **Tarih ve Toplum**, 6(95), 33-40.
- Gilboa, Eytan (2000), “Mass Communication and Diplomacy: A Theoretical Framework”, **Communication Theory**, 10(3), 275-309.
- _____ (2008), “Searching for a Theory of Public Diplomacy”. **The Annals of the American Academy of Political and Social Science**, (616), 55–77.
- Gilham, Jamie (2014), **Loyal Enemies, British Converts to Islam 1850-1950**, Oxford University Press, New York.
- Gilliat-Ray, Sophie (2010), ‘The First Registered Mosque In The UK, Cardiff, 1860’: The Evolution Of A Myth”, **Contemporary Islam**, 4 (2) , 179-193.

- Goolam, Vahed (2000), “Changing Islamic Traditions and Emerging Identities in South Africa”, **Muslim Minority Affairs**, 20(1), 43–73.
- Gökırmak, Mert (t.y.). “Küreselleşen Dünyada Diplomasi: Kamu Diplomasisi”, http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/Kamu_Diplomasisi-Mert_Gokirmak.pdf (12.06.2017).
- Gönder, Çağatay (2016), “Kaşgar Emirliği’nin Osmanlı Devleti’ne Tâbiyeti”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, 15(30), 1-30.
- Gönlübol, Mehmet (1993), **Uluslararası Politika**, 4.Baskı, Atilla Kitabevi, Ankara.
- Gül, Osman Kubilay (2007), “Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye Hazin Bir Göç Hikâyesi”, **Turkish Studies**, 2 (1), 252-273.
- Gündoğan, Ünal (2016), **Amerika Birleşik Devletleri ve Dünya**, 2. Baskı, SRT Yayınları, Ankara.
- Gündüz, Şinasi (2005), “Misyonerlik”, **TDV İslam Ansiklopedisi içinde**, 30, (193-199), Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.
- Güran, Tefvik (1992) “Zirai Politika ve Ziraatte Gelişmeler 1839-1876”, Hakkı Dursun Yıldız (Ed.), **150. Yılında Tanzimat, içinde** (219-233), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2014), **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gürler, Ahmet Şamil (2011), “1893 Şikago Dünya Fuarı’nda Osmanlı Hipodromu Ve Şirket-i Hamidiye”, **Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi**, 17(65), 7-18.
- Hamilton, Keith ve Langhorne, Richard (2011), **The Practice of Diplomacy**, 2. Baskı, Routledge, Oxon.
- Heller, Ken S. ve Liza M. Persson, Liza M. (2009), “The Distinction Between Public Affairs and Public Diplomacy”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (225-232), Routledge, London, New York.
- Hobsbawm, Eric John Ernest (1993), **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, (Çev. Osman Akınhay), 1. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Huntington, Samuel P. vd. (2006), **Medeniyetler Çatışması**, Vadi Yayınları, Ankara.
- “Hüsni İbtida”, (01.06.1893), **Musavver Şikago Sergisi**, 1.
- Ihlamur, Suna Gülfer (2015), “İnsani Diplomasi İlkesi Çerçevesinde Türkiye’nin Göç ve İltica Rejimi”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (45-70), Nobel Yayınları, Ankara.
- İlgaz, Arif Hikmet Fevzi ve İlgaz, Hasene (2012), **Ertuğrul Firkateyni**, Türk Şehitlikleri İmar Vakfı, İstanbul.
- “Interview With Professor Vambery”, (11.09.1897), **The Morning Post**, 3.

- İnan, Mert (10.02.2018), “Japonya'da Bir Osmanlı Seyyahı”, **Milliyet (e-gazete)**, <http://www.milliyet.com.tr/japonya-da-bir-osmanli-seyyahi-gundem-2607212/>, (03.06.2018)
- İskit, Temel (2007), **Diplomasi Tarihi, Teorisi, Kurumları ve Uygulaması**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Jessup, Henry Harris (1910), **Fifty-Three Years in Syria**, 2. Cilt, Fleming H. Revell Company, New York.
- Kadercan, Burak (2012), “Uluslararası İlişkiler ve Din”, Boğaziçi Üniversitesi – TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu, DPF 2012-RR01.
- Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü (t.y.), “Deniz Kuvvetleri Komutanlığı 934 yaşında”, <http://kdk.gov.tr/haber/deniz-kuvvetleri-komutanligi-934-yasinda/581> (23.07.2017).
- _____ (t.y.), “Müslümanlar, Museviler ve Hristiyanlar: Barış Mümkündür!”, <http://kdk.gov.tr/haber/basbakan-yardimcisi-bulent-arincin-05032013-tarihli-muslimanlar-museviler-ve-hristiyanlar-baris-mumkundur-baslikli-konferansta-yaptiklari-konusma-uluslararasi-ve-kulturlerarasi-diyalog-enstitusu-berlin/235>, (21.06.2016)
- Kanca, Haluk (2013), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Uluslararası Osmanlı Fuarı: 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani”, **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 5, 159-187.
- Kapani, Münici (1999), **Politika Bilimine Giriş**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Karabulut, Mustafa (2016), “Osmanlı İmparatorluğunda 19. Yüzyılda Değişim Süreci, Sosyal Ve Kültürel Durum”, **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, 1 (2), 49-65.
- Karaburç, Harun (18.03.2018), “15 yıla Saray’dan bakmak”, **Yeni Şafak (e-gazete)**, <https://www.yenisafak.com/hayat/15-yila-saraydan-bakmak-3178597> (27.12.2018).
- Karal, Enver Ziya (2007a), **Osmanlı Tarihi (V. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2007b), **Osmanlı Tarihi (VII. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2007c), **Osmanlı Tarihi (VIII. Cilt)**, 8. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Karpat, Kemal (2010), **İslâm’ın Siyasallaşması**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kennedy, Paul (t.y.), **Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşleri**, (Çev. Birtane Karnakçı), 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kıray, Emine (1995), **Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Kırimer, Cafer Seydahmet (1996), **Gaspıralı İsmail Bey**, Avrasya Bir Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kızıltan, Yılmaz (2006), “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 26(1), 251-272.
- Kirova, Iskra (2009), “New Developments in Public Diplomacy”, **Public Diplomacy Magazine**, 1 (Winter 2009), 6-11.
- Kissinger, Henry (2008), **Diplomasi**, (Çev. İbrahim H. Kurt), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Knutsen, Torbjon L. (2006), **Uluslararası İlişkiler Teorisi Tarihi**, (Çev. Mehmet Özey), Açılım Kitap, İstanbul.
- Kocabaş, Füsün ve Elden, Müge (1997), **Reklam ve Yaratıcı Strateji**, Yayınevi Yayıncılık, İstanbul.
- Kodaman, Timuçin ve Akçay, Ekrem Yaşar (2010), “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, (22), 75-92.
- Koloğlu, Orhan (07.11.1990), “Mikado’yu Bir Sünnet Edebilseydik”, **Milliyet Gazetesi**, 13.
- _____ (1994), “Abdülhamid Basın Rejimi Deyimi Üzerine”, **Sultan II. Abdülhamid Ve Devri Semineri içinde**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 35-46.
- Komatsu, Kaori (1992), **Ertuğrul Faciası**, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Köfteoğlu, Kerem (2016), “Olimpiyatlardan geriye kalanlar”, **Para**, 35 (28 Ağustos – 3 Eylül 2016), 32-34.
- Köksoy, Ergün (2014), “Kamu Diplomasisi ve Halkla İlişkiler İlişkisi: Kuramsal Bir Değerlendirme”, **Marmara İletişim Dergisi**, (22), 211-231.
- _____ (2015), “Kamu Diplomasisi ve Mülteci İlişkileri Türkiye’nin Mülteci İlişkilerinin Uluslararası Medya Yansımaları”, **Marmara İletişim Dergisi**, (24), 77-100.
- Kurat, Akdes Nimet (1987), **Rusya Tarihi**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- _____ (1990), **Türkiye ve Rusya**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kurt, Songül Keçeci (2017), “XIX. ve XX. Yüzyıllarda Osmanlı Basınında Çin Müslümanları ve Eğitimi”, **Bilig**, (81), 233-259.
- Kunczik, Michael (2016), **Images Of Nations And International Public Relations**, Routledge, New York.
- Kurtuluş, Begüm (2016), “Bir Soğuk Savaş Teknolojisi Olarak İnternet’in Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, Burcu Sunar Cankurtaran (Ed.), **Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Bir**

Yaklaşım: Uluslararası İletişim Perspektifi, 1. Baskı *içinde*, (18-33), Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul.

Kurşun, Zekeriya (2000), “II. Abdülhamit Dönemi’nde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti’nin Kurulması ve Faaliyetleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, 1, 105–118.

“La Fille de Roland”, (19.06.1890), **The Times**, 5.

Lane, Anne (2006), “Public Diplomacy: Key Challenges and Priorities” Wilton Park Conference sonuç raporu, <https://www.wiltonpark.org.uk/wp-content/uploads/wps06-21-report.pdf> (09.09.2017).

“Later”, (15.09.1894), **Perrysburg Journal**, 2.

Latka, Jerzy S. (1987), **Lehistan’dan Gelen Şehit**, Boyut Yayıncılık, İstanbul.

Lee, Hee-Soo (1988), **İslam ve Türk Kültürünün Uzak Doğu’ya Yayılması**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Lee, Hee-Soo ve İlhan, İbrahim (1989), **Osmanlı Japon Münasebetleri ve Japonya’da İslamiyet**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Leonard, Mark vd. (2002), **Public Diplomacy**, Foreign Policy Center, London.

M. Moukhtar Bey (1894), “Sultan Abdul-Hamid Khan”, **The Islamic World**, II(15) (Temmuz 1894), 71-76.

Maalouf, Walid (2009), “Public Diplomacy In Practice”, **Public Diplomacy Magazin**, (1), 47-51.

Mahida, Ebrahim Mahomed (1993), **History of Muslims in South Africa: A Chronology**, Arabic Study Circle, Durban.

Matthee, Heinrich (2008), **Muslim Identities And Political Strategies: A Case Study Of Muslims In The Greater Cape Town Area Of South Africa, 1994-2000**, Kassel University Press, Marburg.

Mattie, Erik (2007), **Dünya Fuarları**, İstanbul Fuar Merkezi Yayınları, İstanbul.

Melissen, Jan (2005), “The New Public Diplomacy: Between Theory and Practice”, Jan Melissen (Ed.), **The New Public Diplomacy**, 1. Baskı *içinde* (3-27), Palgrave Macmillan, New York.

“Men Who Are Talked About”, **The Islamic World**, November 1896, IV (43), 212-215

Meray, Seha L. (1982), **Toplum Bilim Üzerine**, 1. Basım, Hil Yayın, İstanbul.

Meyer, Milton W. (2014), **Japonya Tarihi**, (Çev. Lizet Deadato), İnkılap Kitabevi, İstanbul.

Milburn, Michael A., (1998), **Sosyal Psikolojik Açından Kamuoyu ve Siyaset**, (Çev. Ali Dönmez, Veli Duyan), 1. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

- Milli Eğitim Bakanlığı (05.10.2017), “Bakan Yılmaz, Güney Afrika’da Yunus Emre Enstitüsünün açılışına katıldı”, <http://www.meb.gov.tr/bakan-yilmaz-guney-afrikada-yunus-emre-enstitusunun-acilisina-katildi/haber/14654/tr> (23.05.2018).
- Mohammed Webb Foundation, (t.y.), “Who Was Mohammed Webb?,” <http://www.webbfound.org/about/>, (10.11.20108).
- “Monday, 18th November”, (19 Kasım 1889), **The Straits Times**, 1.
- Mueller, Sherry (2009), “The Nexus of U.S. Public Diplomacy and Citizen Diplomacy”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (111-153), Routledge, London, New York.
- Muhammed Mahzumî Paşa (2018), **Cemaleddin Afganî’nin Hatıraları**, 4. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul.
- “Musical and Dramatic”, (04.12.1889), **The Abbeville Press And Banner**, 10.
- Mültecilerin Hukuki Durumuna İlişkin Sözleşme (1961), **T.C. Resmi Gazete**, 10898, (05.09.1961).
- Mütercimler, Erol (2010), **Ertuğrul Faciası**, 1. Baskı, Alfa Basım Yayım, İstanbul.
- Namal, Yücel (2010), **Macaristan ve Ermeni Meselesi (1878-1920)**, 1. Baskı, Truva Yayınları, İstanbul.
- _____ (2011), “Prof. Arminius (Hermann) Vámbéry ve Ermeni Meselesi”, **Ermeni Araştırmaları**, (39), 213-231.
- Nevins, Allan ve Commager, Henry Steele (2005), **ABD Tarihi**, (Çev. Halil İnalçık), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Nicolson, Harold (1970), **Diplomasi** (Çev.; Mete Ergin), Altın Kitaplar Yayınevi.
- Nuyan, Elif (2014), “Düşünsel Aktarma Aracı Olarak Sinema”, **Akdeniz Sanat Dergisi**, 3(6), 129-135.
- Nye, Joseph S. (2005), **Yumuşak Güç**, (Çev. Rayhan İnan Aydın), 1. Baskı, Elips Kitap, Ankara.
- Ocaklı, Arzu (1999), “XIX. Yüzyıl Sonu ve XX. Yüzyıl Başında Çin Müslümanları ve Osmanlı İlişkileri”, **Osmanlı Ansiklopedisi içinde**, 1, (588-593), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Okyar, Fethi (1980), **Üç Devirde Bir Adam**, Tercüman Yayınları, İstanbul.
- Oraççı, Serhat (2007), **A Historical Analysis of the Emerging Links Between the Ottoman Empire and South Africa 1861-1923**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, University of Johannesburg - History.
- Ortaylı, İlber (2006), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 25. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.

- Ortaylı, İlber (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu**, 10. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Osgood, Kenneth A. (2002), "Propaganda", **Encyclopedia of American Foreign Policy**, <http://www.encyclopedia.com/topic/propaganda.aspx#1-1G2:3402300123-full>, (19.03.2019)
- Osmanoğlu, Ayşe (1986), **Babam Sultan Abdülhamid**, Selçuk Yayınları, Ankara.
- Oxford English Dictionary (2006), "Power", 11. Baskı, Oxford University Press, Oxford.
- Ozankaya, Özer (2014), "Japonya'nın Modernleşme Denemesi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 20 (01), 293-306.
- Öke, Mim Kemal (2017), **Saraydaki Casus**, 5. Baskı, İrfan Yayıncılık, İstanbul.
- Öksüz, Onur (2007), "Kamuoyu Oluşum Sürecinde Basın-Siyaset Etkileşiminin Etik Açısından Değerlendirilmesi: 'Kıbrıs Müzakerelerinin Hürriyet Gazetesinde Sunumu'", **Selçuk İletişim**, 5(1), 66-81.
- Ömer Lütfi (2013), **Yüz Yıl Önce Güney Afrika - Ümitburnu Seyahatnamesi**, 2. Baskı, Kitabevi, İstanbul.
- Öymen, Onur (2002), **Silahsız Savaş; Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi**, Remzi Kitabevi.
- Özcan, Besim (2008), "Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya Yönelik Dış Politikası (19. yy. ve 20. yy. Başı)", **Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi 2**, Mustafa Bıyıklı (Ed.), Gökkuşe, İstanbul.
- Özdağ, Ümit (2015), **Algı Yönetimi**, 3. Baskı, Kripto Basım Yayın, Ankara.
- Özdemir, Haluk (2008), "Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 63(3), 113-144.
- Özendes, Engin (2013), **Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğrafçılık (1839-1923)**, YEM Yayın, İstanbul.
- Özkan, Bilgin (2015), "Türk İş Kuruluşlarının Kamu Diplomasisindeki Rolü", Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (263-291), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Özkan, Mehmet (2015), "Türk Dış Politikasında Din ve Dini Diplomasi", Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (134-153), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- Öztürk Hasan ve Öztürk, Sevinç (2012), **Türkiye'nin Dış Yardım Stratejisi: Sorunlar ve Öneriler**, BİLGESAM Yayınları, Rapor No: 54, İstanbul.
- Özyurt, Ayhan vd. (2005), **Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri (XVI-XX. Yüzyıllar)**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara.

- Pamuk, Şevket (1997), **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pierenkemper, Toni ve Tilly, Richard H. (2004), **The German Economy During the Nineteenth Century**, Berghahn Books, New York, Oxford.
- Plaisance, Patrick Lee (2005), The Propaganda War on Terrorism: An Analysis of the United States' "Shared Values" Public-Diplomacy Campaign After September 11, 2001. **Journal of Mass Media Ethics**, 20(4), 250-268.
- Pouliot, Vincent ve Cornut, Jérémie (2015), "Practice Theory and the Study of Diplomacy: A Research Agenda", **Cooperation and Conflict**, 50(3), 1-19.
- Pratkanis, Anthony (2009) "Public Diplomacy in International Conflicts. A Social Influence Analysis", Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (111-153), Routledge, London, New York.
- "Professor Vambery in Exeter Hall", (10.05.1889), **The Pall Mall Gazette**, 6.
- "Professor Vambery on Turkey", (10.05.1889), **The Manchester Guardian**, 6.
- "Public Diplomacy", (1987), **Dictionary of International Relations Terms**, U. S. Department of State, Washington D.C.
- Public Diplomacy Alumni Association (PDDA), "What public diplomacy is and is not", (t.y.), <http://www.publicdiplomacy.org/1.htm>, (24.03.2019)
- Quilliam, W. H. Abdullah (1895), **Studies in Islam, A Collection of Essays**, The Crescent Printing and Publishing Company, Liverpool.
- Quilliam, William Henry (1890), **Fanatics and Fanaticism**, T. Dobb & Co., General Printers, Liverpool.
- _____ (1891), **The Religion of the Sword**, T. Dobb & Co., General Printers, Liverpool.
- _____ (1892), **The Faith of Islam**, 3. Baskı, Willmer Brothers & Company Ltd., Birkenhead.
- "Quilliam, William Henry Abdullah", (1907), **Who's Who 1907 An Annual Biographical Dictionary içinde** 1444, Adam and Charles Black, London.
- Rawnsley, Gary D. (2009), "China Talks Back", Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (282-291), Routledge, London-New York.
- "Resume of Political Events of May", **The Islamic World**, Mayıs 1894, 29-30.
- "Resume of Political Events of July", **The Islamic World**, Temmuz 1894, 69-71.
- "Royal Gift For Fire Sufferers", (12.09.1894), **The Chicago Tribune**, 2.

- Sabuncuzade Louis Alberi (2007), **Yıldız Sarayında Bir Papaz**, 1. Baskı, Selis Kitaplar, İstanbul.
- Sancak, İrfan (2016), “Mısır’da 25 Ocak Devrimi’nin Demokrasi Eksenli Analizi”, İbrahim Mazman vd. (Ed.), **Ortadoğu’da Devlet, Devlet-Dışı Aktörler Ve Demokrasi**, (475-582), Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, (Dijital kopya, <http://ods2016.org/>).
- _____ (2018), “Türkiye’nin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine Yönelik Kamu Diplomasisi Faaliyetlerinde Turizmin Rolü”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, 10 (18), 333-347.
- Sancak, Kadir (2014), “Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç Bağlamında II. Abdülhamid’in Uzak Doğu’daki Faaliyetleri”, **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 295-306.
- _____ (2016), **Uluslararası İlişkilerde Güç Kavramı ve Yumuşak Güç**, 1. Baskı, Nobel Yayınları, Ankara.
- Sancar, Gaye Aslı (2014), **Kamu Diplomasisi ve Uluslararası Halkla İlişkiler**, 2. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- _____ (2015), “Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği”, Mehmet Şahin ve B. Senem Çevik (Ed.), **Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi içinde** (439-464), Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara.
- “Sandakan Notes” (19.11.1889), **The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser**, 631.
- Sander, Oral (1987), **Anka’nın Yükselişi ve Düşüşü**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- _____ (2013), **Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918’e**, 26. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- Saray, Mehmet (1988), **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, 2. Baskı, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Say, Seyfi (2015), “Propaganda için Kullanılan Bir Örtmece Olarak Kamu Diplomasisi Kavramı” **İnsan&İnsan**, 4 (Bahar 2015), 22-44.
- Saydam, Abdullah (2009), “Osmanlı Düzeninin Çökmesinin Ayrılıkçı Hareketlere Olan Etkisi - Ermeni Milleti Örneği”, M. Metin Hülagü vd. (Ed.), **Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler**, 1. Cilt içinde (59-98), Erciyes Üniversitesi Yayını, Nr. 163.
- Scott-Smith, Giles (2009), “Networks of Influence: U.S. Exchange Programs and Western Europe in the 1980’s”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy içinde** (50-56), Routledge, London, New York.
- Seaton, Albert (1973), **The Army of the German Empire, 1870-1888**, Osprey Publishing, Oxford.
- Seib, Philip (2011), “Preface”, Naomi Leight (Ed.), **Essays on Faith Diplomacy içinde**, (7-11), Figueroa Press, Los Angeles.

- _____ (01.05.2012), “A Strategy for Cultural Diplomacy” http://www.huffingtonpost.com/philip-seib/cultural-diplomacy_b_1184854.html, (26.04.2016)
- Semiz, Umur Koçak (17.04.2014), “Tarihin en büyük deniz kazaları”, **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tarihin-en-buyuk-deniz-kazalari/166396> (06.09.2018).
- Sevinç, Bayram (2010), “Dinler Arası Diyalogda Yerli Söylem İnşası”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 38 (2010/1), 81-112.
- Seyyah Kâmi (3 Rebiulevvel 1306 [07.11.1888]), “Maşrık-ı Aksa’ya Seyahat”, **Umran**, 50-51.
- _____ (1 Muharrem 1306 [07.09.1888]), “Maşrık-ı Aksa’ya Seyahat”, **Umran**, 3-5.
- Sezer, Ayten (1999), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Misyonerlerin Türkiye’deki Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri”, **Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 16, 169-183.
- Sezer, Cemal (2010), “Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(1-2), 57-69.
- Shaw, Tony (2007), **Hollywood’s Cold War**, Edinburgh University Press. Edinburgh.
- Shepp, James W. ve Shepp, Daniel B., (1893), **Shepp’s World’s Fair Photographed**, Globe Bible Publishing Co., Chicago – Philadelphia
- Sırma, İhsan Süreyya (1980), “Sultan II. Abdülhamid’in Çin’e Gönderdiği Enver Paşa Hey’eti Hakkında Bazı Bilgiler”, **Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi**, (4), 159-183.
- _____ (2015), **Çin Müslümanları ve Çin’e Seyahat**, 2. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul.
- _____ (2017), **Belgelerle II. Abdülhamid Dönemi**, 5. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Singh Chandrani vd. (2018), **Visual Social Marketing**, BPB Publications, Mumbai.
- Singleton, Brent D. (2007), “The Moslem World: A History of America’s Earliest Islamic Newspaper and Its Successors”, **Journal of Muslim Minority Affairs**, 27(2), 297-307.
- Snow, Nancy (2009a), “Rethinking Public Diplomacy” Snow, Nancy ve Taylor, Philip M. (Ed.) **Handbook of Public Diplomacy içinde** (3-11), Routledge, New York.
- _____ (2009b), “The Resurgence of U.S. Public Diplomacy after 9/11”, Matthew J. Morgan (Ed.), **The Impact of 9/11 on the Media, Arts, and Entertainment içinde** (77-88), Palgrave Macmillan, New York.
- _____ (2010), “What’s That Chirping I Hear? From the CNN Effect to the Twitter Effect”, Yahya R. Kamalipour (Ed.), **Media, Power, and Politics in the Digital Age içinde**, (97-104), Rowman & Littlefield Publishers, New York-Toronto-Plymouth.

- _____ (2012), “Public Diplomacy and Propaganda: Rethinking Diplomacy in the Age of Persuasion”, <http://www.e-ir.info/2012/12/04/public-diplomacy-and-propaganda-rethinking-diplomacy-in-the-age-of-persuasion/> (02.11.2016).
- Soutou, Georges-Henri (2014), **Avrupa Birliği Tarihi**, (Çev. Eylem Alp), 1. Baskı, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Sönmezoğlu, Faruk (2000), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Sun Zi (Sun Tzu), (2018), **Savaş Sanatı**, (Çev. Pulat Otkan ve Giray Fidan), 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Sümer, Gültekin (2008), “Amerikan Dış Politikasının Kökenleri ve Amerikan Dış Politik Kültürü”, **Uluslararası İlişkiler**, 5(19), 119-144.
- “Syed Mohamed Alsagoff, Turkish Consul...”, (26.11.1889), **The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser**, 652.
- Şafak, Nurdan (2003), **Osmanlı – Amerikan İlişkileri**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Şahin, F. Şayan Uluşan (2001), **Türk – Japon İlişkileri (1876 – 1908)**, 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Şimşirgil, Ahmet (2019), **Kayı X: II. Abdülhamid Han**, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Şirin, İbrahim (2017), “Dünya Fuarları ve Osmanlı Modernleşmesi” **History Studies**, 9 (2), 189-204.
- Şükürov, Qiyas (2009), “Osmanlı Devleti’nin 1905-1906 Tarihli Kafkasya Olaylarına Yaklaşımı ve Alınan Önlemler”, İbrahim Erdal ve Ahmet Karaçavuş (Ed.), **Osmanlı Siyasal ve Sosyal Hayatında Ermeniler**, 1. Baskı içinde (81-104), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, “2018 Mali Yılı Bütçe Tasarısı Vesilesiyle TBMM Genel Kuruluna Sunum”, http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/2018-yilina-girerken-girisimci-ve-insani-dis-politikamiz.pdf, (03.03.2019).
- Tabak, Hüsrev (2016), “Normlar ve Dış Yardımlar”, Erman Akıllı (Ed.), **Türkiye’de ve Dünyada Dış Yardımlar**, 1. Baskı içinde (34-52), Nobel Yayınları, Ankara.
- Tahsin Paşa (2017), **Tahsin Paşa’nın Yıldız Sarayı Hatıraları**, 1. Baskı, Genç Osman Yayınları, İstanbul.
- Takahashi, Tadahisa (1982), “Türk - Japon Münasebetlerine Kısa bir Bakış (1871–1945)”, **Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Dergisi**, 18(Haziran 1982), 124–148.
- Tanıyıcı, Şaban ve Kahraman, Selçuk (2018) “II. Abdülhamit’in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam”, **Medeniyet ve Toplum**, 1(2), (Mart 2018), 7-31.

- Taylor, Philip M. (2003), **Munitions of the Mind**, 3. Baskı, Manchester University Press, Manchester.
- Tayob, Abdulkader (1995), **Islamic Resurgence in South Africa: The Muslim Youth Movement**, University of Cape Town Press, Cape Town.
- Tekin, Mustafa (2011), “Dönemin İslamcılarının II. Abdülhamid’e Bakışı”, **Birey ve Toplum**, 1(1), 2011, 41-60.
- The Crescent**, (14 Ocak 1893), I(1); (18 Şubat 1893), I(5); (13 Mayıs 1893), I(17); (17 Haziran 1893), I(22); (01 Temmuz 1893), I(24); (08 Temmuz 1893), I(25); (12 Ağustos 1893), II(30); (2 Şubat 1898), XI(264); (4 Mayıs 1898), XI(277); (11 Kasım 1903), XXII(565); (4 Aralık 1907), XXX(776).
- The International Federation of Red Cross and Red Crescent Societies (t.y.), “Humanitarian Diplomacy Policy”, http://www.ifrc.org/Global/Governance/Policies/Humanitarian_Diplomacy_Policy.pdf, (12.09.2017).
- “The Mussulmans at the Cape” (27.01.1864), **The London and China**, 44.
- “The Ottoman Turk At Home”, (27.12.1889), **The Birmingham Daily Post**, 3.
- “The Seizure of Arms in the Persian Gulf”, (02.02.1898), **The Crescent**, 68.
- “The Sultan of Turkey has sent a donation...”, (21.09.1894), **The Los Angeles Times**, 4.
- “The Turkish Man-of-war in Port”, (19.11.1889), **The Straits Times**, 9.
- “The Union of Islam”, (Temmuz 1896), **Islamic World**, 4(39), 84-87.
- “The Week”, (26.11.1889), **The Singapore Free Press and Mercantile Advertiser**, 646.
- “The Women of Turkey”, **The Islamic World**, Temmuz 1894, 71-76.
- Topsümer, Füsün ve Elden, Müge (2015). **Reklamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Toros, Taha (1982), “Çin’e giden Nasihat Heyeti” **Yakın Tarihimiz**, (19), 291-295.
- Tosun, Ramazan (2003), “Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Mahiyeti”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, (14), 143-163.
- Tuch, Hans N. (1993), **Communicating With the World: U.S. Public Diplomacy Overseas**, 2. Baskı, St. Martin’s Press, New York.
- Tuncer, Hüner (1982), “Diplomatlarda Aranılan Başlıca Nitelikler”, **Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni**, 2(1), 17-22.
- Turan, Rahmi (01.09.2016), “İktidarın ‘Kızıl Sultan’ Hayranlığı”, **Sözcü (e-gazete)**, <https://www.sozcu.com.tr/2016/yazarlar/rahmi-turan/iktidar-kizil-sultan-hayranligi-1372935/> (03.07.2018).

- Turan, Refik (2018), “Kuzey Azerbaycan’da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, TAED-61 (2018), 429-451.
- Türk Dil Kurumu (t.y.), “Güç”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59b6dd131232c2.37168089 (11.09.2017).
- Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (t.y.), “TİKA Başkanı Dr. Serdar Çam Güney Afrika’da”, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_baskani_dr_serdar_cam_guney_afrika%27da-32587 (23.05.2018).
- Türkiye Maarif Vakfı (t.y.), “Dünyada Türkiye Maarif Vakfı”, <https://turkiyemaarif.org/page/550-dunyada-tmv-16>, (10.02.2019)
- _____ (t.y.), “Türkiye Maarif Vakfı Tanıtım Kataloğu”, <https://turkiyemaarif.org/uploads/TanitimKatalogu2018.pdf>, (10.02.2019)
- Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi (t.y.), “Olimpiyat Oyunları Tarihi”, <http://www.olimpiyatkomitesi.org.tr/Detay/Olimpiyatlar/Olimpiyat-Oyunlari-Tarihi/44/1>, (25.07.2017).
- Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (2017), “Şenlik Tarihçesi”, <http://www.trt23nisan.com/tr/tarihce> (14.07.2017).
- _____ (25.04.2018), “Türkiye ile Güney Afrika arasında "Eğitim İş Birliği Anlaşması" imzalandı”, <http://www.trthaber.com/haber/egitim/turkiye-ile-guney-afrika-arasinda-egitim-isbirligi-anlasmasi-imzalandi-362473.html> (23.05.2018).
- Türkoğlu, İsmail (2015), “Vefatının 100. Yılında İsmail Bey Gaspıralı”, **Belgi**, 10 (Yaz 2015/II), 1445-1453.
- Ubicini, M. Abdolonyme (1856), **Letters On Turkey**, (Trans. Lady Easthope), W. Clowes and Sons, London.
- Uçar, Ahmet (1997), “Dünyaya Konan Ambargo”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, 36 (Mart 1997), 34-42.
- _____ (2008), **Güney Afrika’da Osmanlılar**, 2. Baskı, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.
- Uçarol, Rifat (1995), **Siyasi Tarih (1789 – 1994)**, 4. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Uluköse, Güven (2013), **Fatma Aliye**, 1. Baskı, Cinius Yayınları, İstanbul.
- URL, “1001 Inventions”, (t.y.), <http://www.1001inventions.com/1001inventions> (14.08.2017).
- URL, “30 saniyesi 5 milyon dolarlık reklam”, (08.02.2016), **Cumhuriyet (e-gazete)**, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/futbol/477447/30_saniyesi_5_milyon_dolarlik_reklam.html (08.09.2017)
- URL, “700 million” (26.04.2017), <https://instagram-press.com/blog/2017/04/26/700-million/>, (24.07.2017).

- URL, “ABD gazetelerinde tam sayfa ilan” (24.04.2007), **Habertürk (e-gazete)**, <http://www.haberturk.com/gundem/haber/21049-abd-gazetelerinde-tam-sayfa-ilan> (15.08.2017).
- URL, “Abdullah Quilliam, Sheikh Of the British Isles (1856 – 1932)”, <http://www.abdullahquilliam.org/about-abdullah-quilliam/>, (10.02.2019).
- URL, “Abdülhamid'in ABD'ye yardımı belgelendi” (27.01.2017), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/abdulhamidin-abdye-yardimi-belgelendi/736016> (27.05.2018).
- URL, “Around the World” (t.y.), BBC, <https://www.bbc.co.uk/corporate2/insidethebbc/whatwedo/aroundtheworld> (21.07.2017).
- URL, “Cairo Speech – 1928”, <http://www.abdullahquilliam.org/cairo-speech-1928/>, (10.02.2019).
- URL “Christianity in its Global Context, 1970–2020” (2013), Center for the Study of Global Christianity, Gordon-Conwell Theological Seminary Sonuç Raporu, <https://www.gordonconwell.edu/ockenga/research/documents/ChristianityinitsGlobalContext.pdf> (02.09.2016).
- URL, “Çin’de ilk iftar yapıldı”, (17.05.2017), **Anadolu Ajansı**, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/cinde-ilk-iftar-yapildi/1149184> (18.07.2018).
- URL, “Danish Police Officer Has Had Enough of Syrian Girl Who Crossed the Border Illegally”, (t.y.), <http://imgur.com/gallery/p5tJIUc> (17.10.2016).
- URL, “Defining humanitarian assistance”, (t.y.), <http://www.globalhumanitarianassistance.org/data-guides/defining-humanitarian-aid> (12.09.2017).
- URL, “Denmark adopts controversial law to seize asylum seekers' valuables” (26.01.2016), <http://edition.cnn.com/2016/01/26/europe/denmark-vote-jewelry-bill-migrants/> (17.10.2016).
- URL, “Diplomacy” (t.y.), <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/diplomacy>, (09.09.2017).
- URL, “En çok takipçisi olan Instagram hesapları” (07.01.2017), <https://www.cnnturk.com/sosyal-medya/en-cok-takipcisi-olan-instagram-hesaplari?page=22> (18.08.2017).
- URL, “En çok takipçisi olan Twitter hesapları” (t.y.), <http://www.internethaber.com/en-cok-takipcisi-olan-50-twitter-hesabi-foto-galerisi-1206496.htm> (18.08.2017).
- URL, “Foreign aid”, **Encyclopedia Britannica**, <https://global.britannica.com/topic/foreign-aid> (12.09.2017).
- URL, “Fulbright Programı Hakkında” (t.y.), <http://fulbright.org.tr/hakkimizda/fulbright-programi-hakkinda/> (20.05.2016).

- URL, “Hindistan-Pakistan arasında 'kriket diplomasisi” (30.03.2011), **Hürriyet (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/hindistan-pakistan-arasinda-kriket-diplomasisi-17412633>, (26.07.2017).
- URL, <https://www.facebook.com/Ottoman-Cricket-Club-183016234860/>, (23.05.2018).
- URL, “Kuruluşundan Bugüne Anadolu Ajansı” (t.y.), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/p/tarihce>, (25.09.2016).
- URL, “Lindsay Lohan'ın ilk paylaşımları Ankara'dan”, (30.01.2017), https://www.ntv.com.tr/galeri/yasam/lindsay-lohanin-ilk-paylasimlari-ankaradan_hu1u5onTyk-CLEjqWM3DfQ/_gxKFZKNsUCu_ZYbI6OhkA, (19.08.2017).
- URL, “Oyuncu Lindsay Lohan: Türkiye gayet güvenli bir ülke” (08.10.2016), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/yasam/oyuncu-lindsay-lohan-turkiye-gayet-guvenli-bir-ulke/660917> (19.08.2017).
- URL, “Ping-Pong Diplomasisi”, (30.03.2017), http://turkish.china.org.cn/china_key_words/2017-04/21/content_40665772.htm, (26.07.2017).
- URL, “Public diplomacy”, http://www.dtic.mil/doctrine/dod_dictionary/data/p/11548.html, (09.09.2017).
- URL, “Rio Olimpiyatları'na muhteşem açılış” (06.08.2016). **Hürriyet (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/rio-olimpiyatlarina-muhtesem-acilis-40183268>, (25.07.2017).
- URL, “Special report: Time to cheer up - Soft power - Making up” (23.11.2013), **The Economist**, <https://www.economist.com/special-report/2013/11/23/making-up>, (03.06.2016).
- URL, “Sultan 2. Abdülhamid'in koleksiyonundan katil fotoğrafları”, (08.04.2018) <https://www.haberturk.com/sultan-2-abdulhamidin-koleksiyonundan-katil-fotograf-lari-1910400>, (27.12.2018).
- URL, “Süper finaller”, (07.02.2015). **Hürriyet (e-gazete)**, <http://www.hurriyet.com.tr/super-finaller-28108059>, (25.07.2017).
- URL, “The Beginning: An American Voice Greets the World”, (01.02.2007), <http://www.insidevoa.com/a/a-13-34-beginning-of-an-american-voice-111602684/177526.html> (31.05.2016).
- URL, “The Muslim Institute”, <http://www.abdullahquilliam.org/about-abdullah-quilliam/>, (11.02.2019).
- URL, “Ukraine’s Ruslana: From Eurovision to revolution and back”, (08.05.2017.), <https://www.irishtimes.com/news/world/europe/ukraine-s-ruslana-from-eurovision-to-revolution-and-back-1.3075358> (19.08.2017).

- URL, “Yabancı öğrencilerin 'eğitim yuvası' Türkiye” (04.05.2017), **Anadolu Ajansı**, <http://aa.com.tr/tr/turkiye/yabanci-ogrencilerin-egitim-yuvasi-turkiye/810945>, (12.09.2017).
- URL, Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/tr/yunusemreenstitusu> (08.07.2017).
- Ülgen, Pınar (2012), “Geç Ortaçağ Avrupasında Pazar Ve Panayır İlişkisinin Ticaret Hayatındaki Rolü Ve Türk-İslam Dünyasındakilerle Karşılaştırılması”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(21), 359-381.
- Ünal Erzen, Meltem (2014), **Kamu Diplomasisi**, 2. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul.
- Ürekli, Fatma (2007), **Osmanlı - Amerikan Yardımlaşmaları**, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- Vambery, Arminius (1904), **The Story Of My Struggles: The Memoirs Of Arminius Vambery**, 1. Cilt, E. P. Dutton and Company, New York.
- _____ (2018), **Bir Sahte Dervişin Orta Asya Gezisi**, (Çev. Abdurrahman Samipaşazade Abdülhalim), 6. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Varlık, M. Bülent (1995), “Musavver Şikago Sergisi (1893)”, **Kebikeç**, 1, 35-42.
- Viele, (Madame T.), (1894), “Resume Of Political Events To Date”, **The Islamic World**, II(20), 231-237.
- Vural Yılmaz, Devrim (2017), “Geleceğin Diplomatik İnşası: Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Yükseköğretimi”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 5(57), 138-150.
- Wilding, Colin M (01.11.2007), “Measuring the Effectiveness of Public Diplomacy: the UK Approach”, **BBC World Service**, <http://global.asc.upenn.edu/fileLibrary/PDFs/wilding.pdf>, (14.03.2018).
- Wolffe, John (1997), **Religion in Victorian Britain, Culture and Empire**, Manchester University Press, Manchester.
- Yasamee, Feroze A. K. (2018), **Abdülhamid'in Dış Politikası**, (Çev. Yusuf Selman İnanç), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.
- Yavuz, Nuri (2003), “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kâşgar Emirliğiyle Osmanlı Devleti Arasındaki İlişkiler ve Ali Kâzım İbrahim Efendi'nin Layihası”, **Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, 23(2), 41-60.
- Yeniçeri, Özcan (2002), “Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Paris Antlaşması”, **Türkler içinde**, 12 (840-858), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Binhan E. (2002), “Osmanlı İmparatorluğu'nu Dış Borçlanmaya İten Nedenler ve İlk Dış Borç”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (4), 186-198.
- Yılmaz, Sait (2008), **Güç ve Politika**, 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.

- _____ (2011). “Yumuşak Güç ve Evrimi” , **Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi**, 3(12), (Sonbahar 2011), 31-36.
- _____ (2012), **Akıllı Güç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Mualla Uydu (2013), “Yakub Beg”, **TDV İslâm Ansiklopedisi içinde**, 43, (277-278), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Waley, Muhammad Isa (1991), “Images Of The Ottoman Empire: The Photograph Albums Presented By Sultan Abdülhamid II”, **The British Library Journal**, 17(2), 111-127.
- Webb, Mohammed Alexander Russel (t.y.), “The Influence of Islam on Social Conditions”, https://parliamentofreligions.org/sites/default/files/Webb_0.pdf , (16.10.2018).
- _____ (1892), **The Three Lectures of Mohammed Alexander Russell Webb: Delivered at Madras, Hyderabad (Deccan) and Bombay, with a Brief Sketch of His Life**, Lawrence Asylum Press, Madras.
- _____ (1893), **A Guide to Namaz: A Detailed Exposition of the Moslem Order of Ablutions and Prayer With a Review of the Five Pillars of Practice**, Moslem World Publishing Co.. New York.
- _____ (2006), **Islam in America and Other Writings**, Magribine Press, Chicago.
- _____ (2015), **Ermeni Meselesinden Kim Sorumlu**, (Çev. Celal Emanet), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul.
- _____ (2015), **II. Abdülhamid’in Osmanlı’ya Hizmetleri**, (Çev. Celal Emanet), Derin Tarih Kültür Yayınları, İstanbul.
- Zinn, Howard (2005), **Amerika Birleşik Devletleri Halklarının Tarihi**, (Çev. Sevinç Sayan Özer), 1. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara.
- Ziv, Stav (21.04.2016) “Full-Page WSJ Ad Denying Armenian Genocide Spurs Anger”, <http://www.newsweek.com/full-page-wsj-ad-denying-armenian-genocide-spurs-anger-450971> (15.08.2017).
- Ziya Şakir (1994), **Sultan Abdülhamid ve Mikado**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Zöllner, Oliver (2009), “German Public Diplomacy”, Nancy Snow ve Philip M. Taylor (Ed.) **Routledge Handbook of Public Diplomacy** içinde (262-269), Routledge, London-New York.

ÖZGEÇMİŞ

İrfan SANCAK 1979 yılında Trabzon'un Köprübaşı İlçesi'nde doğdu. Köprübaşı Fidanlı İlkokulu'nda başladığı eğitim hayatına sırasıyla Gebze Sultanorhan İlkokulu, Trabzon İmam Hatip Lisesi ve Açıköğretim Lisesi'nde devam etti. Lisans eğitimini 2004 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde, yüksek lisansını 2013 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda tamamladı. Doktora eğitimine Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda 2013 yılında başladı.

Evli ve iki çocuk babası olan SANCAK İngilizce bilmektedir.